

Навчальний посібник ||| ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО УКРАЇНИ ||| Частина 1

ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО УКРАЇНИ

Частина 1

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
Харківський національний університет внутрішніх справ

ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО УКРАЇНИ

Навчальний посібник

У двох частинах

Частина 1

За загальною редакцією

О.П. Гетманець, Ю.М. Жорнокуя, О.М. Шуміла

Рекомендовано

Міністерством освіти і науки України

Київ
2013

УДК 346.1 (477)
ББК 67.9(4УКР)303я73
Г72

*Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
як навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів
(лист №1/11-5215 від 12.03.2013 р.)*

Рецензенти:

Р.Б. Шишка – завідувач кафедри цивільно-господарських дисциплін Ірпінської фінансово-юридичної академії, академік АНВШ України, доктор юридичних наук, професор;

Ю.Є. Атаманова – заступник директора НДІ правового забезпечення інноваційного розвитку НАПНУ, доктор юридичних наук, доцент;

В.В. Сергієнко – завідувач кафедри правового регулювання економіки Харківського національного економічного університету, кандидат юридичних наук, доцент.

Авторський колектив:

О.Б. Андрєєва, кандидат юридичних наук, доцент – гл. 2 (спільно з Ю.М. Жорнокуєм);

О.П. Гетманець, доктор юридичних наук, професор – гл. 5;

І.І. Гришина, магістр – гл. 8 (спільно з Ю.М. Жорнокуєм);

Ю.М. Жорнокуй, кандидат юридичних наук, доцент – гл. 2 (спільно з О.Б. Андрєєвою); гл. 3; гл. 4 (спільно з А.С. Загороднім); гл. 8 (спільно з І.І. Гришиною);

А.С. Загородній – гл. 4 (спільно з Ю.М. Жорнокуєм);

Ю.М. Кириченко, кандидат юридичних наук, доцент – гл. 1;

К.В. Коваленко, кандидат юридичних наук – гл. 11;

О.В. Полтавський, кандидат юридичних наук – гл. 7;

О.П. Суц, магістр – гл. 6;

А.О. Сядристий, магістр – гл. 10;

Г.Ф. Фомін, кандидат економічних наук, доцент – вступ;

Я.О. Чапчадзе, кандидат юридичних наук, доцент – гл. 12;

І.А. Шуміло, кандидат юридичних наук, доцент – гл. 9 (спільно з О.М. Шуміло);

О.М. Шуміло, кандидат юридичних наук, доцент – гл. 9 (спільно з І.А. Шуміло).

ISBN 978-966-910-002-3
ISBN 978-966-910-003-0 (Ч. 1)

© Колектив авторів, 2013

ЗМІСТ

СПИСОК СКОРОЧЕНЬ	7
-------------------------------	----------

ВСТУП.....	9
-------------------	----------

Кириченко Ю.М.

ГЛАВА 1. Поняття господарської діяльності	12
--	-----------

§ 1. Поняття, ознаки та види господарської діяльності	12
---	----

§ 2. Підприємницька діяльність: поняття, ознаки та принципи	17
---	----

§ 3. Види підприємницької діяльності	23
--	----

§ 4. Принципи господарювання та їх зміст	27
--	----

Андрєєва О.Б., Жорнокуй Ю.М.

ГЛАВА 2. Поняття господарського права.....	33
---	-----------

§ 1. Поняття господарського права, його предмет і методи.....	33
---	----

§ 2. Принципи господарського права	43
--	----

§ 3. Функції господарського права	44
---	----

§ 4. Система господарського права.....	46
--	----

§ 5. Джерела господарського права та їх класифікація	48
--	----

Жорнокуй Ю.М.

ГЛАВА 3. Господарські правовідносини	57
---	-----------

§ 1. Поняття, ознаки та види господарських правовідносин....	57
--	----

§ 2. Елементи та підстави виникнення господарських правовідносин	68
--	----

§ 3. Об'єкти господарських правовідносин	72
--	----

§ 4. Суб'єкти господарських правовідносин	79
---	----

Жорнокуй Ю.М., Загородній А.С.

ГЛАВА 4. Правове становище учасників відносин у сфері господарювання	87
---	-----------

§ 1. Поняття та види суб'єктів господарських правовідносин	87
--	----

§ 2. Фізичні особи – підприємці як суб'єкти господарювання.....	92
§ 3. Юридичні особи як суб'єкти господарювання: поняття і види	97
§ 4. Обмеження щодо здійснення підприємницької діяльності, встановлені стосовно окремих фізичних та юридичних осіб	102
§ 5. Правове становище учасників відносин у сфері господарювання	107

Гетманець О.П.

ГЛАВА 5. Утворення суб'єктів господарювання та порядок їх державної реєстрації..... 119

§ 1. Утворення суб'єкта господарювання.....	119
§ 2. Поняття та порядок проведення державної реєстрації суб'єктів господарювання.....	122
§ 3. Документи, що подаються для проведення реєстраційних дій.....	124
§ 4. Дії, що пов'язуються з державною реєстрацією суб'єкта господарювання, їх види та юридичне значення.....	138

Суц О.П.

ГЛАВА 6. Ліцензування господарської діяльності 144

§ 1. Загальні положення про ліцензування господарської діяльності.....	144
§ 2. Порядок отримання ліцензії на заняття певним видом діяльності.....	149
§ 3. Види господарської діяльності, що підлягають ліцензуванню.....	152
§ 4. Органи ліцензування	156
§ 5. Підстави для анулювання ліцензії.....	160
§ 6. Нагляд і контроль за дотриманням ліцензійних умов.....	161

Полтавський О.В.

ГЛАВА 7. Правове регулювання патентування в господарській діяльності	164
§ 1. Поняття і правові підстави патентування в господарській діяльності	164
§ 2. Види підприємницької діяльності, що підлягають патентуванню, та суб'єкти патентування.....	166
§ 3. Види патентів і ставки збору за провадження деяких видів підприємницької діяльності	171
§ 4. Порядок придбання торгового патенту та строки його дії.....	176
§ 5. Порядок використання торгового патенту.....	178

Гришина І.І., Жорнокуй Ю.М.

ГЛАВА 8. Правове становище господарських товариств....	183
§ 1. Правове становище, порядок створення та управління акціонерним товариством	183
§ 2. Правове становище товариства з обмеженою відповідальністю та товариства з додатковою відповідальністю	206
§ 3. Правове становище повного та командитного товариства	213

Шуміло І. А., Шуміло О.М.

ГЛАВА 9. Правове регулювання діяльності підприємств колективної власності (кооперативів)	226
§ 1. Законодавство, що регулює діяльність підприємств кооперативної власності (кооперативів)	226
§ 2. Правове становище виробничого кооперативу	231
§ 3. Колективні сільськогосподарські підприємства	244
§ 4. Правове становище споживчих кооперативів	246
§ 5. Сільськогосподарські кооперативи	255
§ 6. Житлово-будівельні та житлові кооперативи.....	261
§ 7. Правове становище інших підприємств колективної власності (кооперативів).....	266

Сядристий А.О.

ГЛАВА 10. Правове становище підприємств та їх об'єднань.....	279
§ 1. Поняття підприємства та його основні ознаки	279
§ 2. Види та організаційно-правові форми підприємств.....	284
§ 3. Правовий режим майна підприємств і джерела його формування.....	288
§ 4. Поняття, ознаки, види та організаційно-правові форми об'єднань підприємств	292

Коваленко К.В.

ГЛАВА 11. Загальна характеристика припинення господарської діяльності. Реорганізація та ліквідація суб'єктів господарювання	300
§ 1. Поняття і підстави припинення діяльності суб'єктів господарювання	300
§ 2. Способи і форми припинення господарської діяльності.....	304
§ 3. Види реорганізації та правові наслідки їх застосування	306
§ 4. Поняття та види ліквідації	309

Чапінчадзе Я.О.

ГЛАВА 12. Особливості ліквідації суб'єкта господарювання у зв'язку з банкрутством	314
§ 1. Поняття банкрутства та його правове значення	314
§ 2. Проведення у справах про банкрутство.....	317
§ 3. Санація боржника	331
§ 4. Ліквідаційна процедура, порядок призначення ліквідатора та створення ліквідаційної комісії	337
§ 5. Черговість задоволення вимог кредиторів	343
СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ	348
АЛФАВІТНО-ПРЕДМЕТНИЙ ПОКАЖЧИК	361

СПИСОК СКОРОЧЕНЬ

- АМК України – Антимонопольний комітет України
АРК – Автономна Республіка Крим
АТ – акціонерне товариство
БК України – Бюджетний кодекс України
ВК України – Водний кодекс України
ВР України – Верховна Рада України
ВС України – Верховний Суд України
ГК України – Господарський кодекс України
ГПК України – Господарсько-процесуальний кодекс України
ДПА – Державна податкова адміністрація
ЄДРПОУ – Єдиний державний реєстр підприємств та організацій України
ЄС – Європейський Союз
ЖБК – житлово-будівельний кооператив
ЖК – житловий кооператив
ЖК України – Житловий кодекс України
ЗК України – Земельний кодекс України
КАС України – Кодекс адміністративного судочинства України
КЗпП України – Кодекс законів про працю України
КК України – Кримінальний кодекс України
КМ України – Кабінет Міністрів України
КпАП України – Кодекс про адміністративні правопорушення України
КСП – колективне сільськогосподарське підприємство
КС України – Конституційний Суд України
ЛК України – Лісовий кодекс України
Мінфін України – Міністерство фінансів України
НБ України – Національний банк України

НКЦПФР – Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку

ООН – Організація Об'єднаних Націй

ПАТ – публічне акціонерне товариство

ПК України – Податковий кодекс України

ПрАТ – приватне акціонерне товариство

с/г – сільське господарство, сільськогосподарський

СНД – Співдружність Незалежних Держав

ТзДВ – товариство з додатковою відповідальністю

ТзОВ – товариство з обмеженою відповідальністю

Укоопспілка – Центральна спілка споживчих товариств

ЦК України – Цивільний кодекс України

ЦПК України – Цивільний процесуальний кодекс України

ВСТУП

Економічне народовладдя є необхідною складовою народного суверенітету, що виявляється через особливу за природою постійну, пряму або опосередковану участь українського народу, його територіальних громад і громадян особисто в національній економічній системі. Така участь полягає в практичній реалізації названими суб'єктами диверсифікованого комплексу належних економічних прав і за своїми предметними та вартісними показниками є визначальною для функціонування національної економіки як такої, достатньою для забезпечення суспільної та індивідуальної економічної безпеки та розвитку.

Реалізація суспільної влади – державної, політичної, економічної, інформаційної, духовної тощо – фокусує навколо себе особливої гостроти конфігурації суспільних інтересів. Отже, правове регулювання відносин ринкової економіки, що реалізуються суб'єктами господарювання на диспозитивних засадах, відбувається за єдиними правовими режимами.

Історична доля господарського права в Україні є непростотою, що відображає протистояння між прихильниками цивілістичного і господарського підходів до регулювання однотипних правовідносин. З прийняттям ГК України проблема не набула остаточного вирішення. Адже саме наука господарського права є сталим відображенням цієї суперечності. Проте варто зауважити, що на сьогодні вже напрацьовано та науково обґрунтовано основні теоретичні конструкції моделювання господарських правовідносин. Крім того, багато питань вирішується в експериментальному порядку, тому нормативні акти у сфері регулювання здійснення господарської діяльності характеризуються деякою внутрішньою неузгодженістю, суперечливістю та непослідовністю.

Залежно від ряду характерних рис, що можуть застосовуватися та бути використаними під час вивчення того чи іншого питання, весь матеріал посібника поділений на дві частини з внутрішнім їх структуруванням і буде виданий відповідно двома книгами. Матеріал першої частини ґрунтується на загальних підходах до здійснення господарської діяльності без урахування особливостей та специфіки організаційно-правових форм суб'єктів господарювання або сфери національної економіки, в якій вони діють. Зміст другої частини зумовлений специфікою господарювання в окремих сферах, закріпленням прав та обов'язків суб'єктів господарської діяльності спеціальними договірними конструкціями та можливістю їх притягнення до відповідальності за невиконання або неналежне виконання взятих на себе зобов'язань чи порушення вимог законодавства щодо здійснення господарської діяльності.

У першій частині пропонованого навчального посібника викладено основні підходи до теоретичного та законодавчого бачення центральних положень господарсько-правової науки. Її структуру складають такі блоки: загальні положення господарського права (поняття господарської діяльності, поняття господарського права, господарські правовідносини і загальна характеристика суб'єктів господарювання); легалізація господарської діяльності (створення суб'єктів господарювання, порядок їх державної реєстрації, ліцензування господарської діяльності та патентування підприємницької діяльності); організаційно-правові форми суб'єктів господарювання (правове становище господарських товариств, правове становище кооперативів, правове становище підприємств та їх об'єднань); припинення господарської діяльності (загальна характеристика припинення господарської діяльності (реорганізація та ліквідація суб'єктів господарювання) та особливості ліквідації суб'єкта господарювання у зв'язку з банкрутством).

Господарська діяльність як категорійне поняття конкурує з іншими категоріями: підприємництво, комерція, бізнес і т. ін., які не отримали однозначного визначення. Питання стосовно правового становища суб'єктного складу господарських правовідносин є одним із дискусійних у науці господарського права. Значною мірою це зумовлено наявністю різних концептуальних підходів до право-

вого регулювання відносин у господарській сфері – господарсько-правового і цивілістичного.

Вивчення навчальної дисципліни «Господарське право» сприяє засвоєнню студентами та слухачами базових понять і категорій, що застосовуються під час здійснення господарської діяльності, виникнення, розвитку і припинення господарських правовідносин. Зміст першої частини навчального посібника відображає основні концепції господарсько-правової науки та тенденції розвитку господарського законодавства в Україні, що зумовлює наявність у ньому дискусійних питань і проблематики, яка потребує свого вирішення.

Навчальний посібник підготовлено авторським колективом кафедри правового забезпечення господарської діяльності Навчально-наукового інституту права та масових комунікацій Харківського національного університету внутрішніх справ. Авторський колектив висловлює щиру подяку шановним рецензентам професорам Ю.С. Атамановій, Р.Б. Шишці, доценту В.В. Сергієнку за важливі рекомендації щодо покращення видання, які будуть враховані у процесі вдосконалення науково-методичної роботи під час викладання навчальної дисципліни «Господарське право».

Колектив авторів навчального посібника сподівається, що викладений у ньому матеріал сприятиме розвитку науки господарського права. Автори будуть вдячні за висловлені зауваження, пропозиції та побажання, спрямовані на покращення змісту пропонованого видання, які можна надсилати на електронну адресу кафедри правового забезпечення господарської діяльності ННІ ПМК ХНУВС: pmk_pzgd@mail.ru.

ГЛАВА 1. Поняття господарської діяльності

- 1. Поняття, ознаки та види господарської діяльності.*
- 2. Підприємницька діяльність: поняття, ознаки та принципи.*
- 3. Види підприємницької діяльності.*
- 4. Принципи господарювання та їх зміст.*

§ 1. Поняття, ознаки та види господарської діяльності

Поняття господарської діяльності є одним з ключових під час вивчення господарського права. Стосовно законодавчого визначення цього поняття, то його містить низка нормативно-правових актів, зокрема ГК України¹, ПК України², Закон України «Про зовнішньоекономічну діяльність»³ і Закон України «Про ліцензування певних видів господарської діяльності»⁴.

Так, у ч. 1 ст. 3 ГК України під господарською діяльністю розуміється діяльність суб'єктів господарювання у сфері суспільного виробництва, спрямована на виготовлення та реалізацію продукції, виконання робіт чи надання послуг вартісного характеру, що мають цінову визначеність.

---

¹ Господарський кодекс України : від 16.01.2003 № 436-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 18. – Ст. 144.

² Податковий кодекс України : від 2.12.2010 № 2755-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 13, № 13–14, № 15–16, № 17. – Ст. 112.

³ Про зовнішньоекономічну діяльність : Закон України від 16.04.1991 № 959-XII // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1991. – № 29. – Ст. 377.

⁴ Про ліцензування певних видів господарської діяльності : Закон України від 01.06.2000 № 1775-III // Відомості Верховної Ради України. – 2000. – № 36. – Ст. 299.

Відповідно до п. 14.1.36 ПК України господарська діяльність – це діяльність особи, що пов’язана з виробництвом (виготовленням) та/або реалізацією товарів, виконанням робіт, наданням послуг, спрямована на отримання доходу і проводиться такою особою самостійно та/або через свої відокремлені підрозділи, а також через будь-яку іншу особу, що діє на користь першої особи, зокрема за договорами комісії, доручення та агентськими договорами.

Згідно зі ст. 1 Закону України «Про зовнішньоекономічну діяльність» господарська діяльність – це будь-яка діяльність, в тому числі підприємницька, пов’язана з виробництвом і обміном матеріальних та нематеріальних благ, що виступають у формі товару.

Закон України «Про ліцензування певних видів господарської діяльності» під господарською діяльністю розуміє будь-яку діяльність, у тому числі підприємницьку, юридичних осіб, а також фізичних осіб – підприємців, пов’язану з виробництвом (виготовленням) продукції, торгівлею, наданням послуг, виконанням робіт.

Отже, зазначене свідчить, що чинне законодавство України містить різне легальне тлумачення «господарської діяльності» як правової категорії. Ця обставина не сприяє позитивному розвитку господарського законодавства, оскільки розкриття одного й того самого поняття в окремих нормативно-правових актах лише вносить плутанину щодо їх використання стосовно кожного виду господарських правовідносин. Вбачається, що закріплене в ГК України визначення господарської діяльності є найбільш повним і містить більш детальну характеристику господарської діяльності, ніж поняття, що закріплені в інших нормативно-правових актах.

Специфіка господарської діяльності визначається: сферою її здійснення (сфера суспільного виробництва); змістом (виробництво суспільних благ, що мають мінову та споживчу вартість, для задоволення потреб інших учасників господарських відносин і реалізація цих благ у товарній формі на інший еквівалент); суб’єктами, які її здійснюють (ними є суб’єкти господарювання); інтересами, які виникають та мають бути реалізовані під час її здійснення (приватні інтереси в одержанні прибутку та/або

досягненні інших соціально-економічних результатів, які є об'єктами як приватних, так і публічних інтересів)¹.

Ознаки господарської діяльності :

1) діяльність суб'єктів господарювання. Згідно з ч. 1 ст. 55 ГК України суб'єктами господарювання визнаються учасники господарських відносин, які здійснюють господарську діяльність, реалізуючи господарську компетенцію (сукупність господарських прав та обов'язків), мають відокремлене майно і несуть відповідальність за своїми зобов'язаннями в межах цього майна, крім випадків, передбачених законодавством. Суб'єктами господарювання є:

а) господарські організації – юридичні особи, створені відповідно до ЦК України, державні, комунальні та інші підприємства, створені відповідно до ГК України, а також інші юридичні особи, які здійснюють господарську діяльність та зареєстровані в установленому законом порядку;

б) громадяни України, іноземці та особи без громадянства, які здійснюють господарську діяльність та зареєстровані відповідно до закону як підприємці;

2) особлива сфера здійснення господарської діяльності – сфера суспільного виробництва (виробництво продукції, виконання робіт і надання послуг здійснюються не для задоволення власних потреб виробника, а для задоволення потреб інших осіб);

3) мета такої діяльності – виготовлення та реалізація продукції, виконання робіт чи надання послуг;

4) виготовлення та реалізація продукції, виконання робіт чи надання послуг, що повинні мати вартісний характер (результати господарської діяльності реалізуються за плату та функціонують як товар);

5) виготовлення та реалізація продукції, виконання робіт чи надання послуг, що повинні мати цінову визначеність.

Додатково виділяють як ознаки господарської діяльності професійні засади її здійснення та поєднання в ній приватних інтересів виробника та публічних інтересів (держави, суспільства,

---

¹ Мілаш В. С. Господарське право : курс лекцій : у 2 ч. Ч. 1. – Х. : Право, 2008. – С. 57.

значних прошарків населення тощо)¹. Зокрема, приватні інтереси виробника полягають в одержанні прибутку чи інших вигод/переваг від господарської діяльності, а публічні інтереси, зокрема інтереси суспільства в особі широкого кола споживачів – в отриманні певних благ, інтереси держави – в отриманні прибутків та інших обов'язкових платежів від суб'єктів господарювання, інтереси територіальної громади – в забезпеченні зайнятості членів громади шляхом їх залучення на засадах індивідуального підприємництва чи трудового найму суб'єктами господарювання до господарської діяльності, у задоволенні потреб громади в певних продукції, роботах, послугах, в участі суб'єктів господарювання у вирішенні завдань територіальної громади в благоустрої, у сплаті місцевих податків та зборів тощо².

Види господарської діяльності:

– *залежно від мети господарської діяльності* виокремлюють два її різновиди:

- комерційну (підприємницьку);
- некомерційну господарську діяльність.

Комерційна господарська діяльність розкривається через поняття «підприємництво» та визначається ст. 42 ГК України. Відповідно до ст. 52 ГК України некомерційне господарювання визначається як самостійна систематична господарська діяльність, що здійснюється суб'єктами господарювання, спрямована на досягнення економічних, соціальних та інших результатів, без мети одержання прибутку.

Некомерційна господарська діяльність здійснюється суб'єктами господарювання державного або комунального секторів економіки у галузях (видах діяльності), в яких відповідно до ст. 12 ГК України забороняється підприємництво, на основі рішення відповідного органу державної влади чи органу місцевого самоврядування. Некомерційна господарська діяльність може здійснюватися також іншими суб'єктами господарювання, яким здійснення господарської

¹ Щербина В. С. *Господарське право* : підручник. – 2-ге вид., перероб. і доп. – К. : Юрінком Інтер, 2005. – С. 7.

² Вінник О. М. *Господарське право* : навч. посіб. – 2-ге вид., змін. та доп. – К. : Всеукраїнська асоціація видавців «Правова єдність», 2008. – С. 9–10.

діяльності у формі підприємництва забороняється законом (наприклад, біржова діяльність). Не можуть здійснювати некомерційну господарську діяльність органи державної влади, органи місцевого самоврядування, їх посадові особи.

Некомерційна господарська діяльність здійснюється некомерційними суб'єктами господарювання на основі права власності або права оперативного управління в організаційних формах, що визначаються власником або відповідним органом управління чи органом місцевого самоврядування з урахуванням вимог, передбачених законодавством. На суб'єктів господарювання, які здійснюють некомерційну відповідну діяльність, поширюються загальні вимоги щодо регулювання господарської діяльності з урахуванням особливостей її здійснення різними суб'єктами господарювання, які визначаються законодавчими актами України.

Отже, некомерційна господарська діяльність здійснюється з метою задоволення певних суспільних потреб, а отримання прибутку від неї не є основною метою. Некомерційною господарською діяльністю, наприклад, є діяльність частини казенних, експериментальних та інших планово-збиткових підприємств, які фінансуються за рахунок держави;

– *залежно від сфери національної економіки, у якій здійснюється діяльність*, виділяють: а) інвестиційну діяльність; б) біржову діяльність; в) торговельну діяльність; г) діяльність на ринку цінних паперів; д) зовнішньоекономічну діяльність та ін.;

– *залежно від сфери здійснення господарської діяльності* виокремлюють: а) виготовлення та реалізацію продукції; б) виконання робіт; в) надання послуг;

– *залежно від ринку* (внутрішній чи зовнішній), *національної приналежності суб'єктів господарювання* (вітчизняні товаровиробники/резиденти чи іноземні інвестори та нерезиденти) розрізняють: а) господарську діяльність за участю вітчизняних товаровиробників (резидентів); б) зовнішньоекономічну діяльність (за участю резидентів та нерезидентів), у т. ч. іноземне інвестування.

§ 2. Підприємницька діяльність: поняття, ознаки та принципи

Основним видом господарської діяльності є комерційна господарська діяльність (підприємництво), основні положення щодо здійснення якої встановлені нормами гл. 4 ГК України (ст.ст. 42–51).

Згідно зі ст. 42 ГК України підприємництво – це самостійна, ініціативна, систематична на власний ризик господарська діяльність, що здійснюється суб'єктами господарювання (підприємцями) з метою досягнення економічних і соціальних результатів та одержання прибутку.

Ознаками підприємницької діяльності є:

1) *самостійність*, що означає можливість здійснювати підприємницьку діяльність у будь-яких організаційно-правових формах, визначених чинним законодавством України, на вибір суб'єкта підприємництва; бути зареєстрованими та діяти як суб'єкти підприємницької діяльності без створення юридичної особи (фізичні особи – підприємці) або як юридична особа. Крім того, підприємець має можливість вільно обирати вид підприємницької діяльності та здійснювати її самостійно відповідно до потреб ринку, приймаючи на власний розсуд стосовно своєї діяльності рішення, що не суперечать чинному законодавству;

2) *ініціативність*, що означає добровільність здійснення підприємницької діяльності. Жоден орган державної влади, місцевого самоврядування, посадова особа, недержавна організація тощо не можуть змусити особу до підприємницької діяльності. Але це не означає, що підприємець не може бути примушений до виконання своїх зобов'язань, добровільно взятих на себе, зокрема, за укладеним підприємцем під час здійснення своєї діяльності договором, або ж зобов'язань, покладених на підприємця державою, наприклад, здійснення певних видів господарської діяльності лише за наявності ліцензії, зобов'язання зі сплати податків тощо;

3) *систематичність* (регулярність). Щодо цієї ознаки на сьогодні існують певні труднощі з визначенням кількісних критеріїв систематичності, оскільки законодавством це питання не врегульовано. Донедавна для визначення систематичності підприємницької діяльності застосовувалися положення Декрету КМ України «Про

податок на промисел», відповідно до ст. 1 якого систематичним вважався продаж вироблених, перероблених та куплених продукції, речей, товарів, який здійснюється більше чотирьох разів протягом календарного року. Зазначений Декрет втратив чинність з прийняттям ПК України, а питання щодо визначення критеріїв систематичності на законодавчому рівні залишилося невирішеним стосовно здійснення підприємницької діяльності фізичними особами – підприємцями. Натомість юридичні особи, закріплюючи у своїх установчих документах види діяльності, які вони мають намір здійснювати, вважаються такими, що їх здійснюють систематично (в окремих випадках – за наявності дозвільних документів, якщо це прямо передбачено нормами чинного законодавства);

4) *ризикованість*, тобто здійснення підприємницької діяльності на власний ризик, що означає покладання на підприємця тягаря передбачення несприятливих наслідків (результатів) своєї діяльності та необхідності вжиття відповідних заходів щодо їх попередження або усунення, що не пов'язано з винною протиправною поведінкою суб'єкта підприємницької діяльності;

5) *легальність підприємницької діяльності*. Будь-яка особа, що має намір займатися підприємницькою діяльністю, має пройти відповідну процедуру легалізації, що полягає, насамперед, у державній реєстрації юридичних осіб та фізичних осіб як суб'єктів підприємницької діяльності, що здійснюється відповідно до Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців»¹.

Після етапу державної реєстрації новостворений суб'єкт підприємницької діяльності проходить наступний етап легалізації – реєстрацію в інших державних органах та установах, до якої належать: реєстрація в органах державної статистики; реєстрація в органах державної податкової служби України; реєстрація в органах Пенсійного фонду України; отримання дозволу на оформлення замовлень на виготовлення печаток і штампів; відкриття рахунків в установах банків.

¹ Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців : Закон України від 15.05.2003 № 755-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 31. – Ст. 263.

Дозвільна (ліцензована) підприємницька діяльність може здійснюватися лише за спеціальним дозволом (ліцензією), що видається КМ України чи уповноваженим ним органом відповідно до Закону України «Про ліцензування певних видів господарської діяльності», ст. 9 якого містить вичерпний перелік видів господарської діяльності, що підлягають ліцензуванню.

Ще однією складовою легалізації підприємницької діяльності є її патентування. Відповідно до ПК України патентуванню підлягають такі види підприємницької діяльності: а) торговельна діяльність у пунктах продажу товарів; б) діяльність з надання платних побутових послуг за переліком, визначеним КМ України; в) торгівля валютними цінностями у пунктах обміну іноземної валюти; г) діяльність у сфері розваг (крім проведення державних грошових лотерей);

б) *мета* – досягнення економічних і соціальних результатів та одержання прибутку.

Підприємницька діяльність має суттєвий вплив на розвиток економіки та соціальної сфери. Спрямованість підприємницької діяльності на досягнення економічних і соціальних результатів означає спрямованість її на задоволення суспільних потреб у товарах, роботах і послугах. Соціальна ефективність відображає поліпшення соціальних умов життя людей, зокрема, покращення умов праці та побуту, довкілля, підвищення рівня зайнятості та безпеки життя людей тощо. Серед економічних результатів можна виділити створення конкурентного середовища, насичення ринку товарами і послугами, розвиток міжнародних економічних стосунків тощо.

Досягнення економічних і соціальних результатів як мета підприємництва відображає публічний аспект підприємницької діяльності стосовно задоволення суспільних потреб. Своєю діяльністю підприємець приносить користь суспільству тією мірою, якою результати діяльності підприємця задовольняють потреби споживачів¹.

Проте досягнення економічних і соціальних результатів є ознакою, властивою не лише підприємницькій, а господарській

¹ Господарське право України : навч. посіб. ; за заг. ред. проф. Н.О. Саніахметової. – Х. : Одиссей, 2005. – С. 18–19.

діяльності в цілому. Тому цілеспрямованість на отримання прибутку є ознакою, властивою безпосередньо підприємницькій діяльності, що відрізняє її від іншого виду господарської діяльності – некомерційної. Отже, якщо метою тієї чи іншої діяльності не є отримання прибутку, її не можна віднести до підприємницької.

Мета отримання прибутку, як правило, відбивається в установчих документах суб'єкта підприємницької діяльності і простежується, виходячи з характеру його діяльності.

Відповідно до ч. 1 ст. 142 ГК України прибуток (доход) суб'єкта господарювання є показником фінансових результатів його господарської діяльності, що визначається шляхом зменшення суми валового доходу суб'єкта господарювання за певний період на суму валових витрат і суму амортизаційних відрахувань.

Одержання прибутку в процесі підприємницької діяльності має розглядатися як спонукальний мотив до економічної активності, а не як самоціль, мета задоволення лише приватних потреб та інтересів. Об'єктивною соціальною функцією підприємництва є створення нових матеріальних і духовних благ в інтересах суспільства шляхом задоволення потреб його окремих осіб¹.

ГК України у ст. 44 містить перелік принципів, на яких має базуватися підприємницька діяльність, серед них:

1) *вільний вибір підприємцем видів підприємницької діяльності*. Суб'єкт підприємницької діяльності самостійно приймає рішення, якою діяльністю він має намір займатися, з урахуванням обмежень, передбаченим чинним законодавством. Так, наприклад, відповідно до ст. 4 Закону України «Про підприємництво»² діяльність, пов'язана з проведенням криміналістичних, судово-медичних, судово-психіатричних експертиз може здійснюватися тільки державними підприємствами та організаціями;

2) *самостійне формування підприємцем програми діяльності, вибору постачальників і споживачів продукції, що виробляється, залучення матеріально-технічних, фінансових та інших видів ресур-*

¹ Популярна юридична енциклопедія / кол. авт.: В. К. Гіжевський, В. В. Головченко, В. С. Ковальський (кер.) та ін. – К. : Юрінком Інтер, 2002. – С. 320.

² Про підприємництво : Закон України від 07.02.1991 № 698-ХІІ // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1991. – № 14. – Ст. 168.

сів, використання яких не обмежено законом, встановлення цін на продукцію та послуги відповідно до закону. Забезпечення економічної самостійності суб'єкта підприємницької діяльності передбачає створення умов для реалізації його економічного суверенітету як господарюючого суб'єкта, що виражається, насамперед, в реалізації права та реальної можливості вибору виду діяльності, вільного вибору постачальників і споживачів продукції, місця, часу та інших умов придбання товарів, прийняття рішення про те, що, в якій кількості, кому та за якими цінами реалізовувати;

3) *вільний найм підприємцем працівників*. Тобто підприємець є самостійним у підборі осіб, з якими він має намір вступити в трудові правовідносини. Хоча цей принцип дещо обмежується положеннями спеціального законодавства. Наприклад, законодавством про зайнятість населення обмежуються трудові права іноземних громадян та осіб без громадянства – ст. 8 Закону України «Про зайнятість населення»¹ передбачає необхідність отримання дозволу державної служби зайнятості України на працевлаштування цих осіб.

Відповідно до ст. 17 Закону України «Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні»² з метою реалізації творчих і виробничих здібностей інвалідів та з урахуванням індивідуальних програм реабілітації їм забезпечується право працювати на підприємствах, в установах, організаціях. У свою чергу, підприємства, установи та організації за рахунок коштів Фонду соціального захисту інвалідів або за рішенням місцевої ради за рахунок власних коштів у разі необхідності створюють спеціальні робочі місця для працевлаштування інвалідів, здійснюючи для цього адаптацію основного і додаткового обладнання, технічного оснащення і пристосування тощо з урахуванням обмежених можливостей інваліда. Для підприємств, установ, організацій, у тому числі підприємств, організацій, громадських організацій інвалідів, фізичних осіб, які використовують найману працю, ч. 1 ст. 19

¹ Про зайнятість населення : Закон України від 01.03.1991 № 803-ХІІ // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1991. – № 14. – Ст. 170.

² Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні : Закон України від 21.03.1991 № 875-ХІІ // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1991. – № 21. – Ст. 252.

зазначеного Закону встановлюється норматив робочих місць для працевлаштування інвалідів у розмірі чотирьох відсотків середньо-облікової чисельності штатних працівників облікового складу за рік, а якщо працює від 8 до 25 осіб – у кількості одного робочого місця;

4) *комерційний розрахунок та власний комерційний ризик*. Як економічна категорія комерційний розрахунок – це система економічних відносин, що виникають з приводу порівняння витрат і результатів господарської діяльності з метою максимізації прибутку. З огляду на принцип комерційного розрахунку кожен суб'єкт підприємництва має покривати свої витрати за рахунок одержуваних доходів, при цьому забезпечувати не тільки самоокупність, а й певне перевищення доходу над витратами, тобто досягати прибутковості своєї діяльності.

Власний комерційний ризик виявляється у відповідальності суб'єктів комерційної господарської діяльності за результати своєї діяльності або бездіяльності, при цьому отримані збитки покриваються за рахунок власних коштів самих підприємців;

5) *вільне розпорядження прибутком, що залишається у підприємця після сплати податків, зборів та інших платежів, передбачених законом*. На практиці цей принцип обмежується шляхом установлення правил щодо цільового використання коштів суб'єкта підприємницької діяльності – юридичної особи, обмежень щодо проведення операцій у готівкових коштах тощо;

6) *самостійне здійснення підприємцем зовнішньоекономічної діяльності, використання підприємцем належної йому частки валютної виручки на свій розсуд*. Проте ст. 1 Закону України «Про порядок здійснення розрахунків в іноземній валюті»¹ також встановлює певні обмеження зазначеного принципу. Зокрема, відповідно до цієї статті виручка резидентів в іноземній валюті підлягає зарахуванню на їх валютні рахунки в уповноважених банках у строки виплати заборгованостей, зазначені в контрактах, але не пізніше 180 календарних днів з дати митного оформлення (виписки вивізної вантажної митної декларації) продукції, що

¹ Про порядок здійснення розрахунків в іноземній валюті : Закон України від 23.09.1994 № 185/94-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 40. – Ст. 364.

експортується, а в разі експорту робіт (послуг), прав інтелектуальної власності – з моменту підписання акта або іншого документа, що засвідчує виконання робіт, надання послуг, експорт прав інтелектуальної власності.

§ 3. Види підприємницької діяльності

Різноманітність підприємницької діяльності зумовлює необхідність її поділу на види залежно від певних критеріїв класифікації, зокрема:

– *залежно від форми власності* виділяють:

а) приватне підприємництво, що здійснюється підприємствами, які діють на основі приватної власності суб'єкта господарювання (громадян чи юридичних осіб). Приватним підприємством згідно зі ст. 113 ГК України визнається підприємство, що діє на основі приватної власності одного або кількох громадян, іноземців, осіб без громадянства та його (їх) праці чи з використанням найманої праці. Приватним є також підприємство, що діє на основі приватної власності суб'єкта господарювання – юридичної особи. Тобто, приватне підприємство створюється виключно на основі приватної власності однієї або кількох фізичних осіб чи юридичної особи.

Приватні підприємства можуть бути утворені за рішенням власника (власників) майна або уповноваженого ним (ними) органу, а у випадках, спеціально передбачених законодавством, також за рішенням інших органів, організацій і громадян шляхом заснування нового, реорганізації (злиття, приєднання, виділення, поділу, перетворення) діючого (діючих) суб'єкта (суб'єктів) господарювання з додержанням вимог законодавства, зокрема, антимонопольно-конкурентного законодавства;

б) підприємництво, що здійснюється на основі державної форми власності. Державне підприємництво – це діяльність державних підприємств, що здійснюють господарську діяльність, результати якої необхідні для розвитку національної економіки. Державне підприємство являє собою організаційно-правову форму підприємства, заснованого на державній власності. Відповідно до ч. 1 ст. 74

ГК України державне комерційне підприємство є суб'єктом підприємницької діяльності, діє на основі статуту на принципах підприємництва, зазначених у ст. 44 ГК України, і несе відповідальність за наслідки своєї діяльності усім належним йому на праві господарського відання майном згідно з ГК України та іншими законами.

Незважаючи на приватизаційні процеси, роль державного підприємництва залишається досить значною, що обумовлено необхідністю залишення в державній власності об'єктів загальнодержавного значення, які забезпечують: виконання державою своїх функцій, обороноздатність та економічну самостійність української держави; соціальний розвиток, збереження та підвищення культурного, наукового потенціалу, духовних цінностей; життєдіяльність держави в цілому, контроль за діяльністю яких з боку держави гарантує захист громадян від наслідків впливу неконтрольованого виготовлення, використання або реалізації небезпечної продукції, послуг або небезпечних виробництв (підприємства з виготовлення усіх видів зброї; підприємства з випуску наркотичних, біологічних, бактеріологічних, психотропних, сильнодіючих хімічних та отруйних засобів та ін.). Зокрема, види діяльності, що є державною монополією та відповідно можуть здійснюватися лише підприємствами державної форми власності, визначаються єдиною чинною ст. 4 Закону України «Про підприємництво», а перелік підприємств, майно яких має державне значення і не підлягає приватизації, – ч. 2 ст. 5 Закону України «Про приватизацію державного майна»¹ та Законом України «Про перелік об'єктів права державної власності, що не підлягають приватизації»²;

в) підприємство, що здійснюється на основі комунальної форми власності. Комунальні підприємства за своїм правовим становищем дуже схожі на державні підприємства, оскільки і ті, й інші функціонують на базі публічної форми власності.

¹ Про приватизацію державного майна : Закон України від 04.03.1992 № 2163-ХІІ // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 24. – Ст. 348.

² Про перелік об'єктів права державної власності, що не підлягають приватизації : Закон України від 07.07.1999 № 847-ХІV // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 37. – Ст. 332.

У ГК України комунальним підприємствам присвячено ст. 78, яка визначає основи правового становища лише унітарних комунальних підприємств, не приділяючи уваги підприємствам корпоративного типу. Зокрема, ч. 1 ст. 78 ГК України визначає комунальне унітарне підприємство як унітарне підприємство, яке діє на базі відокремленої частини комунальної власності, без поділу її на частини, створюється за рішенням органу місцевого самоврядування в розпорядчому порядку і входить до сфери управління органу, уповноваженого розпоряджатися відповідним комунальним майном.

Проте комунальні підприємства можуть бути і корпоративного типу з використанням форми акціонерного товариства (що зазвичай пов'язано з корпоратизацією комунальних підприємств) чи товариства з обмеженою відповідальністю;

– *залежно від змісту* підприємницьку діяльність можна класифікувати як:

а) виробничу підприємницьку діяльність, тобто діяльність, у процесі якої виробляється певна продукція;

б) невиробничу підприємницьку діяльність (діяльність із виконання робіт, надання послуг; діяльність із заняття торгівлею; інша невиробнича діяльність, зокрема діяльність на фінансовому ринку);

– *залежно від характеру товару* можна виділити:

а) матеріальне виробництво (промислове, сільськогосподарське тощо) – сфера суспільного виробництва, в якій виробляються матеріальні блага (наприклад, одяг, взуття, машини, обладнання, сільськогосподарська продукція тощо) і матеріальні послуги (вантажний транспорт, оптова торгівля, обслуговування і ремонт техніки, обладнання виробничого призначення тощо);

б) нематеріальне виробництво – сфера суспільного виробництва, в якій виробляються нематеріальні послуги (роздрібна торгівля, громадське харчування, пасажирський транспорт, побутове обслуговування тощо) і духовні цінності (зокрема, освіта, культура, мистецтво тощо). Галузі цієї сфери не створюють матеріального продукту, але їх послуги необхідні для організації виробництва та для задоволення потреб людини;

– *залежно від кількості працюючих та доходів від будь-якої*

діяльності за рік виділяють мале, у т. ч. мікропідприємництво, середнє і велике підприємництво (ч. 3 ст. 55 ГК України). При цьому малому підприємству як засобу залучення до підприємництва великої кількості українських громадян приділяється значна увага, що і відображено в Законі України «Про національну програму сприяння розвитку малого підприємництва в Україні»¹.

Під мікропідприємством необхідно розуміти діяльність його суб'єктів, до яких за ГК України належать:

– фізичні особи, зареєстровані в установленому законом порядку як фізичні особи – підприємці, у яких середня кількість працівників за звітний період (календарний рік) не перевищує 10 осіб та річний дохід від будь-якої діяльності не перевищує суму, еквівалентну 2 мільйонам євро, визначену за середньорічним курсом НБ України;

– юридичні особи – суб'єкти господарювання будь-якої організаційно-правової форми та форми власності, у яких середня кількість працівників за звітний період (календарний рік) не перевищує 10 осіб та річний дохід від будь-якої діяльності не перевищує суму, еквівалентну 2 мільйонам євро, визначену за середньорічним курсом НБ України.

Суб'єктами малого підприємництва є:

– фізичні особи, зареєстровані в установленому законом порядку як фізичні особи – підприємці, у яких середня кількість працівників за звітний період (календарний рік) не перевищує 50 осіб та річний дохід від будь-якої діяльності не перевищує суму, еквівалентну 10 мільйонам євро, визначену за середньорічним курсом НБ України;

– юридичні особи – суб'єкти господарювання будь-якої організаційно-правової форми та форми власності, у яких середня кількість працівників за звітний період (календарний рік) не перевищує 50 осіб та річний дохід від будь-якої діяльності не перевищує суму, еквівалентну 10 мільйонам євро, визначену за середньорічним курсом НБ України.

---

¹ Про національну програму сприяння розвитку малого підприємництва в Україні : Закон України від 21.12.2000 № 2157-III // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 7. – Ст. 35.

Великим підприємництвом вважається діяльність підприємств, які згідно з ГК України набувають відповідного статусу. Суб'єктами великого підприємництва є юридичні особи – суб'єкти господарювання будь-якої організаційно-правової форми та форми власності, у яких середня кількість працівників за звітний період (календарний рік) перевищує 250 осіб та річний дохід від будь-якої діяльності перевищує суму, еквівалентну 50 мільйонам євро, визначену за середньорічним курсом НБ України.

Інші суб'єкти господарювання належать до суб'єктів середнього підприємництва;

– залежно від організаційно-правової форми прийнято виділяти:

а) підприємництво без створення юридичної особи (просте підприємництво) здійснюється фізичними особами, що набули в установленому законом порядку статусу суб'єкта підприємницької діяльності;

б) підприємництво зі створенням юридичної особи. Відповідно до норм ЦК України юридичною особою є організація, створена і зареєстрована у встановленому законом порядку. Юридичні особи можуть створюватися у формі товариств, установ та в інших формах, установлених законом. Відповідно до гл. 7 ГК України основним учасником відносин у сфері підприємництва є підприємство як юридична особа.

§ 4. Принципи господарювання та їх зміст

У сфері права «принципи» (від лат. *principium* – начало, основа) є загальновизнаним поняттям, під яким прийнято розуміти вихідне положення будь-якої теорії, вчення, науки, світогляду тощо, твердження, яке приймається як правдиве завжди і всюди там, де воно застосовне. Щодо принципів господарювання, то вони відображають сутність і характер правового регулювання саме цього виду відносин.

Будь-яка господарська діяльність здійснюється на певних засадах, що враховують, з одного боку, ринкову орієнтацію вітчизняної економіки і відповідно передбачають значну свободу

для суб'єктів такої діяльності (насамперед підприємців), а з іншого – соціальне спрямування господарської сфери, що зумовлює встановлення певних обмежень для суб'єктів господарювання з метою врахування публічних інтересів (суспільства, держави, територіальної громади/громад, типових приватних інтересів громадян та організацій) у дотриманні встановленого державою суспільного господарського порядку, що передбачає дотримання суб'єктами господарювання різноманітних вимог щодо: якості продукції, робіт, послуг, їх безпечності для життя і здоров'я споживачів; екологічної безпеки виробництва; добросовісної поведінки у сфері економічної конкуренції; цивілізованого використання найманої праці (тобто з дотриманням вимог трудового законодавства) та ін.¹

Принципи складають певну основу тієї чи іншої діяльності та визначають її напрям. Господарська діяльність базується на загальноправових принципах, що властиві національному праву та законодавству, та водночас спирається і на власні специфічні принципи.

Відповідно до ст. 6 ГК України загальними принципами господарювання визнаються:

- забезпечення економічної багатоманітності та рівний захист державою усіх суб'єктів господарювання;
- свобода підприємницької діяльності у межах, визначених законом;
- вільний рух капіталів, товарів та послуг на території України;
- обмеження державного регулювання економічних процесів у зв'язку з необхідністю забезпечення соціальної спрямованості економіки, добросовісної конкуренції у підприємстві, екологічного захисту населення, захисту прав споживачів та безпеки суспільства і держави;
- захист національного товаровиробника;
- заборона незаконного втручання органів державної влади та органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб у господарські відносини.

Якщо з'ясувати зміст загальних принципів господарювання,

---

¹ Вінник О. М. Господарське право : навч. посіб. – 2-ге вид., змін, та доп. – К. : Всеукраїнська асоціація видавців «Правова єдність», 2008. – С. 10.

то потрібно звернути увагу на те, що в їх формулюваннях знаходять свій відбиток відповідні положення Конституції України. Хоча деякі з них безпосередньо й не пов'язані з текстом конституційних положень, усе ж вони відображають головну ідею конституційної основи здійснення господарської діяльності.

Так, наприклад, джерелом принципу *«забезпечення економічної багатоманітності та рівний захист державою усіх суб'єктів господарювання»* є положення, закріплені у ч. 4 ст. 13 та ч. 1 ст. 15 Конституції України, відповідно до яких «державою забезпечується захист прав усіх суб'єктів права власності і господарювання, соціальну спрямованість економіки. Усі суб'єкти права власності рівні перед законом» та «суспільне життя в Україні ґрунтується на засадах політичної, економічної та ідеологічної багатоманітності».

Економічна багатоманітність передбачає визнання рівноправності існування, функціонування та рівний юридичний захист різних форм власності, зокрема, приватної, державної та комунальної. Відповідно до ч. 2 ст. 318 ЦК України усі суб'єкти права власності є рівними перед законом, тобто усім власникам забезпечуються рівні умови здійснення своїх прав та гарантується рівність перед законом.

Свобода підприємницької діяльності також передбачена нормами Конституції України. Згідно зі ст. 42 Основного Закону України кожен має право на підприємницьку діяльність, яка не заборонена законом. Конституція України встановлює і певні обмеження щодо здійснення підприємницької діяльності. Зокрема, відповідно до ч. 2 цієї статті підприємницька діяльність депутатів, посадових і службових осіб органів державної влади та органів місцевого самоврядування обмежується законом.

Принцип свободи підприємницької діяльності полягає у вільному виборі видів підприємницької діяльності; неприпустимості встановлення будь-яких обмежень в організації та здійсненні підприємницької діяльності з боку органів державної влади, місцевого самоврядування та їх посадових осіб, крім випадків, передбачених чинним законодавством України; забороні незаконного втручання органів державної влади та органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб у підприємницьку діяльність.

Принцип вільного руху капіталів, товарів та послуг на території України полягає у самостійній розробці суб'єктами господарювання програми своєї діяльності, вільному виборі постачальників і споживачів своєї продукції, залученні необхідних для здійснення господарської діяльності ресурсів, установленні цін на продукцію та послуги, вільному наймі суб'єктом господарювання працівників, розпоряджанні прибутком, що залишається у суб'єктів господарської діяльності після сплати податків, зборів та інших платежів, передбачених законом, на власний розсуд тощо.

Згідно з ч. 2 ст. 42 Конституції України держава забезпечує захист конкуренції у підприємницькій діяльності. Не допускаються зловживання монопольним становищем на ринку, неправомірне обмеження конкуренції та недобросовісна конкуренція.

Відповідно до чинного законодавства держава захищає права споживачів, здійснює контроль за якістю і безпечністю продукції та всіх видів послуг і робіт, сприяє діяльності громадських організацій споживачів, забезпечує екологічний захист населення, безпеку суспільства і держави, захист національного товаровиробника тощо.

Нормативно-правова база захисту національного товаровиробника в Україні складається із норм загального законодавства, зокрема, ГК України, Законів України «Про основи національної безпеки України»¹, «Про захист економічної конкуренції»², «Про зовнішньоекономічну діяльність» тощо та трьох спеціальних законів: «Про захист національного товаровиробника від демпінгового імпорту»³, «Про захист національного товаровиробника від субсидованого імпорту»⁴, «Про застосування спеціальних заходів щодо

---

¹ Про основи національної безпеки України : Закон України від 19.06.2003 № 964-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 39. – Ст. 351.

² Про захист економічної конкуренції : Закон України від 11.01.2001 № 2210-III // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 12. – Ст. 64.

³ Про захист національного товаровиробника від демпінгового імпорту : Закон України від 22.12.1998 № 330-XIV // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 9. – Ст. 65.

⁴ Про захист національного товаровиробника від субсидованого імпорту : Закон України від 22.12.1998 № 331-XIV // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 12. – Ст. 80.

імпорту в Україну»¹. Зокрема, останній визначає національного товаровиробника як сукупність виробників подібного чи безпосередньо конкуруючого товару або тих із них, сукупне виробництво яких становить основну частину всього обсягу виробництва в Україні цього товару.

Підтримка національного товаровиробника передбачає застосування певних заходів щодо підвищення його конкурентоспроможності та захисту від застосування органами іноземних держав, митними союзами або економічними угрупованнями антидемпінгових, компенсаційних і спеціальних захисних заходів, зростаючого або навіть масового імпорту в Україну, що завдає значної шкоди або загрожує спричиненням такої шкоди вітчизняному товаровиробнику подібного або безпосередньо конкуруючого товару.

Законом може бути передбачено спеціальні заходи щодо захисту національного товаровиробника від демпінгового імпорту та спеціальні заходи щодо імпорту, який завдає або може завдати істотної шкоди національним товаровиробникам, а також визначено перелік видів товарів і послуг, експорт, імпорт та транзит яких через територію України забороняється. Захист національного товаровиробника в Україні може здійснюватися шляхом встановлення обов'язковості або заборони певних дій, видачі певних дозволів (ліцензій, патентів тощо), здійснення реєстраційних дій, встановлення стандартів, квот, надання субсидій, дотацій, компенсацій, застосування економічних санкцій тощо.

Зокрема, заходами у відповідь на дискримінаційні та/або недружні дії інших держав, митних союзів або економічних угруповань є: застосування повної заборони (повного ембарго) на торгівлю; застосування часткової заборони (часткового ембарго) на торгівлю; позбавлення режиму найбільшого сприяння або пільгового спеціального режиму; запровадження спеціального мита; запровадження режиму ліцензування та/або квотування зовнішньоекономічних операцій; установа квот (контингентів); запро-

---

¹ Про застосування спеціальних заходів щодо імпорту в Україну : Закон України від 22.12.1998 № 332-XIV // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 11. – Ст. 78.

вадження комбінованого режиму квот і контингентів; запровадження індикативних цін щодо імпорту та/або експорту товарів; інші заходи, передбачені законами та міжнародними договорами України.

Заборона незаконного втручання органів державної влади та органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб у господарські відносини передбачає: заборону безпосереднього незаконного впливу органів державної влади, органів місцевого самоврядування та їх посадових осіб на суб'єктів господарської діяльності; заборону прийняття органами державної влади, органами місцевого самоврядування та їх посадовими особами нормативно-правових актів, що порушують права та інтереси суб'єктів господарювання або створюють для суб'єктів господарської діяльності умови менш сприятливі, ніж ті, що встановлені законами; здійснення контролю зазначеними суб'єктами влади за діяльністю суб'єктів господарювання винятково на засадах законності, плановості, об'єктивності, незалежності та гласності.

Запитання для самоконтролю

1. Поняття господарської діяльності.
2. Зміст ознак господарської діяльності.
3. Види господарської діяльності.
4. Характеристика видів господарської діяльності залежно від їх мети.
5. Поняття підприємницької діяльності.
6. Ознаки підприємницької діяльності.
7. Принципи підприємницької діяльності.
8. Класифікація підприємницької діяльності за різними критеріями.
9. Принципи господарювання.
10. Зміст загальних принципів господарювання.

ГЛАВА 2. Поняття господарського права

- 1. Поняття господарського права, його предмет і методи.*
- 2. Принципи господарського права.*
- 3. Функції господарського права.*
- 4. Система господарського права.*
- 5. Джерела господарського права та їх класифікація.*

§ 1. Поняття господарського права, його предмет і методи

Розвиток приватного права в сучасних західних державах тісно пов'язаний з укоріненням приватної власності і ринкових відносин, оснований на економічній свободі, конкуренції та рівноправності їх учасників. Виходячи з цього, розвинуте приватне право є обов'язковим атрибутом цивільного суспільства і ліберальної правової держави. Однак приватне право тісно пов'язане з правом публічним, оскільки останнє безпосередньо вирішує завдання його охорони і захисту. В єдиній державотворчій системі правових норм вони взаємодіють і взаємодоповнюють одне одного. У зв'язку з цим в юридичній літературі постала проблема визначення правової природи господарського права. Така проблема викликана різними поглядами щодо розгляду відносин, які входять до предмета господарського права і регулюються відповідними методами.

Варто наголосити на існуванні в наш час неузгодженості наукових поглядів стосовно правової природи економічних відносин як об'єкта правового регулювання. У правовій доктрині існують різні погляди на те, яким має бути механізм правового регулювання відповідних відносин. Так, стосовно визначення господарського

права існує декілька підходів. Його розглядають як галузь права¹, галузь законодавства², комплексну галузь права³, підгалузь цивільного права⁴ та навіть конгломератом окремих підгалузей права⁵.

Основна причина розбіжностей у поглядах представників двох наукових концепцій – цивілістичної (концепції «єдиного цивільного права») та господарсько-правової, на думку В. С. Мілаш⁶, корениться у різному розумінні способів пошуку правильних правових

---

¹ Мартемьянов В. С. Хозяйственное право: история и современность / В. С. Мартемьянов // Правоведение. – 1992. – № 2. – С. 102–103; Хозяйственное право : учебник / В. К. Макутов, Г. Л. Знаменский, К. С. Хахулин и др. ; под ред. В. К. Макутова. – К.: Юринком Интер, 2002. – 912 с. ; Мілаш В. С. Господарське право: курс лекцій : у 2 ч. Ч. 1. – Х. : Право, 2008. – С. 15; Господарське право : підручник / Д. В. Задихайло, В. М. Пашков, Р. П. Бойчук та ін. ; за заг. ред. Д. В. Задихайла, В. М. Пашкова. – Х. : Право, 2012. – С. 19.

² Яковлев В.Ф., Якушев В.С. Правовые основы регулирования хозяйственной деятельности. – Свердловск, 1979. – С. 15; Хозяйственное (предпринимательское) право Украины : учебник ; под общ. ред. Р. Б. Шишки и Я. А. Чапичадзе. – Х. : Эспада, 2007. – С. 84.

³ Толстой Ю. К. Проблемы совершенствования хозяйственного законодательства // Правовое регулирование хозяйственных отношений. – М. : Изд-во ИГиП АН СССР, 1978. – С. 31–50; Алексеев С. С. Общая теория права : учебник. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : ТК Велби, Изд-во Проспект, 2008. – С. 174; Булгакова І. В. Господарське право України : навч. посіб. – К. : Прецедент, 2006. – С. 21; Круглова Н. Ю. Хозяйственное право : учеб. пособ. – 4-е изд., перераб. и доп. – М. : Высшее образование, Юрайт-Издат, 2009. – С. 45, 49; Щербина В. С. Господарське право. – К. : Юринком Интер, 2005. – 592 с.

⁴ Коммерческое право : учебник / А. Ю. Бушев, О. А. Городов, Н. Л. Вещунова и др. ; под ред. В. Ф. Попондопуло, В. Ф. Яковлевой. – СПб. : Изд-во С.-Петербург. гос. ун-та, 1998. – 518 с.; Ершова И. В. Предпринимательское право : учебник. – М. : Юриспруденция, 2002. – 512 с.; Карчевський К. А. Проблеми визначення змісту господарського (підприємницького) права, як галузі права та навчальної дисципліни // Проблеми господарського права і методика його викладання : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 12–13 травня 2006 р. – Донецьк : ДЮІ ЛДУВС, 2006. – С. 59–66.

⁵ Петров Є. В. Господарське право та його складові елементи // Актуальні проблеми правовідносин в приватній сфері : матеріали «круглого столу», присвяч. пам'яті проф. Ч. Н. Азімова, 23 грудня 2011 р. / Нац. ун-т «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого». – Х. : Юрайт, 2012. – С. 41.

⁶ Мілаш В. С. Господарське право : курс лекцій : у 2 ч. Ч. 1. – Х. : Право, 2008. – С. 7–8.

рішень: якщо перші намагаються віднайти їх у самому праві та його догмах, то другі – насамперед у «природі речей», у реальних потребах економічного розвитку. Цілком очевидно, продовжує вчений, що традиційний набір цивільно-правових засобів, оснований на принципах цивільно-правового регулювання, нездатний повною мірою забезпечити реалізацію всього спектра інтересів (зокрема публічних), які виникають у сфері господарювання¹. Висловлюючи думку про цивільно-правову природу господарських відносин, К. А. Карчевський² робить роз'яснення про те, що майнові та особисті немайнові відносини у господарській сфері по відношенню до цивільно-правових є спеціальними³. З позицій вчення В. В. Лаптева, господарське право всебічно регулює як відносини «по вертикалі», так і відносини «по горизонталі». Тому нерозривний зв'язок та єдність цих відносин у реальному житті визначають і єдність норм господарського законодавства⁴. Тобто варто звернути увагу на те, що цивільне законодавство не може повною мірою забезпечити повний спектр відносин, що виникають у сфері господарювання з огляду на методологічну базу регулювання ним майнових відносин.

Проте перш ніж приєднатися до однієї з наведених точок зору або висловити власну, доцільно з'ясувати загальні підходи загальної

---

¹ Мілаш В. С. *Господарське право : курс лекцій : у 2 ч. Ч. 1. – Х. : Право, 2008. – С. 10.*

² Карчевський К. А. *Проблеми визначення змісту господарського (підприємницького) права, як галузі права та навчальної дисципліни // Проблеми господарського права і методика його викладання : матер. міжнар. наук.-практ. конф., 12–13 травня 2006 р. – Донецьк : ДЮІ ЛДУВС, 2006. – С. 62–63.*

³ Спеціальний характер господарських відносин полягає в тому, що у випадках, установлених законом, дія методу цивільного права буде обмежуватися. Такі обмеження повинні встановлюватися законом у вигляді умов та/або меж здійснення суб'єктами господарювання (підприємцями) господарської (підприємницької) діяльності з метою забезпечення соціальної спрямованості економіки, захисту прав споживачів, прав інших суб'єктів господарювання, захисту навколишнього середовища, державних інтересів.

⁴ Лаптев В. В. *Понятие и система советского хозяйственного права // Сов. государство и право. – 1959. – № 7. – С. 128–129.*

теорії права щодо розрізнення категорій «галузь права», «галузь законодавства» та «комплексна галузь права».

Враховуючи загальні теоретичні підходи до розмежування галузі права та галузі законодавства, в юридичній літературі зазначається, що головне розмежування між ними полягає в тому, що кожна галузь права має один предмет і метод регулювання, тому норми галузі права вирізняються високим ступенем однорідності. Натомість галузі законодавства, регулюючи окремі сфери життя, вирізняються лише за предметом регулювання і не мають єдиного методу¹. Саме за цими ознаками предмет галузі законодавства не є таким однорідним, як галузі права. Він може містити досить різні відносини.

Під галуззю права (точніше – галуззю норм права) частіше за все розуміють сукупність правових норм, які специфічним чином регулюють якісно однорідну групу суспільних відносин². Такі норми, як правило, текстуально виражені в крупних законодавчих актах (кодексах, основах законодавства і т. ін.) і виділяються в рамках державно-організованого права.

Посилання вчених-юристів в теорії права на розрізнення галузей права та галузей законодавства за предметом і методом правового регулювання спонукає нас на визначення особливостей таких категорій у господарському праві. Загалом суспільні відносини, які підпадають під визначення правового регулювання, називаються предметом правового регулювання. Кожна галузь права має власний предмет правового регулювання³. Окрім предмета правового регулювання, до основних критеріїв поділу норм права на

---

¹ Общая теория права : учеб. для юрид. вузов / Ю. А. Дмитриев, И. Ф. Кузьмин, В. В. Лазарев и др. ; под общ. ред. А. С. Пиголкина. – 2-е изд., испр. и доп. – М. : Изд-во МГТУ им. Н. Э. Баумана, 1996. – С. 197.

² Поляков А. В. Общая теория права: Проблемы интерпретации в контексте коммуникативного подхода : курс лекций. – СПб. : Издательский дом С.-Петербург. гос. ун-та, 2004. – С. 741.

³ Так, предметом цивільного права є особисті немайнові та майнові відносини, оснований на рівності, автономії волі і майновій самостійності їх учасників. Предметом правового регулювання адміністративного права є суспільні відносини, що складаються в процесі здійснення виконавчо-розпорядчої діяльності органів державного управління і т. ін.

галузі належить також метод правового регулювання¹. Існують два типові методи правового регулювання – імперативний і диспозитивний. Але в рамках кожної галузі права вони видозмінюються, отримуючи свою специфіку залежно від предмета правового регулювання, і характеризуються поняттям правового режиму².

У свою чергу, законодавство є системою об'єктивно виражених текстуальних правил, які в процесі їх інтерпретації та легітимації виступають як джерело правових норм. На цьому й будується принципова відмінність між поняттями «система законодавства» і «система норм права». Законодавство є знаковою системою, яка виражена переважно в письмовій формі і служить підставою та обґрунтуванням існування правових норм. Зауважено, що систему законодавства можна порівняти з нотами, читаючи які, оркестр створює «живу мелодію» права³. Фактично галузі законодавства і галузі права є різними способами організації правових текстів.

Структура галузі права носить «чистий» характер, оскільки «ідеально» конструюється залежно від об'єктивних факторів: предмета правового регулювання і режиму правового регулювання, формуючись шляхом когнітивного об'єднання текстуальних правил різних нормативно-правових актів. Її елементами є текстуальна

---

¹ Під методом правового регулювання традиційно розуміють спосіб правового впливу з боку держави на поведінку учасників суспільних відносин. У правовій доктрині зазначено, що метод правового регулювання – це спосіб організації правового тексту, що дозволяє визначати поведінку учасників комунікативних відносин // Поляков А. В. *Общая теория права: Проблемы интерпретации в контексте коммуникативного подхода* : курс лекций. – СПб. : Издательский дом С.-Петербур. гос. ун-та, 2004. – С. 741.

² Поняття «правовий режим» покликано повніше характеризувати своєрідність правового регулювання кожної галузі. Досить часто в основі конкретного правового режиму лежить певне поєднання автономного і імперативного методів. У найбільш «чистому» вигляді зазначені методи мають прояв у цивільному праві (автономний метод), у кримінальному та адміністративному праві (імперативний метод).

³ Поляков А. В. *Общая теория права: Проблемы интерпретации в контексте коммуникативного подхода* : курс лекций. – СПб. : Издательский дом С.-Петербур. гос. ун-та, 2004. – С. 742–743.

«норма» права, галузь, підгалузь, інститут і підінститут¹. Структура законодавства зовсім інша. Вона «матеріальна», оскільки складається з текстуально канонізованих письмових нормативно-правових актів, які об'єднуються в галузі законодавства (в цілому відповідаючи галузям права), але також містять правові акти і цілі галузі законодавства, які не відповідають визнаним галузям права.

Юридичні ознаки галузей права є лише підставою для виділення об'єктивно існуючих підрозділів у правовій системі. У кожний такий момент наявність особливого юридичного режиму регулювання і його найбільш яскравих для основних галузей рис – специфічного методу і механізму регулювання (що мають прояв перш за все в особливостях правового статусу суб'єктів) – є безпосереднім і притому практично важливим, безпомилковим показником того, що перед нами реально існуючий підрозділ у правовій системі, самостійна галузь права².

У той же час, безсумнівно, самі юридичні ознаки потребують пояснення; усі вони є похідними, залежать у кінцевому результаті від матеріальних умов життя суспільства. Щоб установити первинні основи поділу права на галузі, необхідно кожного разу звертатися до системоутворюючих факторів, що обумовлюють структуру права, і перш за все до того, що визначальне значення під час формування підрозділів правової системи має предмет правового регулювання. Галузевий режим регулювання завжди існує стосовно того чи іншого виду суспільних відносин, економічний, соціально-політичний зміст якого визначає і сам факт його формування, і його юридичну специфіку³.

У навчальній літературі зазначено, що останнім часом отримують розвиток комплексні галузі законодавства, які містять норми різних галузей права (наприклад, митне законодавство та інші). У той же час у системі галузей законодавства є так звані

¹ Поляков А. В. Общая теория права: Проблемы интерпретации в контексте коммуникативного подхода : курс лекций. – СПб. : Издательский дом С.-Петербург. гос. ун-та, 2004. – С. 743.

² Алексеев С. С. Общая теория права : учебник. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Велби, Проспект, 2008. – С. 174.

³ Там само. – С. 174–175.

комплексні галузі, які виникли із поєднання норм адміністративного, цивільного та деяких інших галузей права¹. Дійсно, у правовій системі поряд з основними підрозділами, що виділяються за юридичними режимами, які мають вираження в особливих методах і механізмах регулювання, є утворення комплексного характеру, такі як морське право, банківське право, господарське право, страхове право, природоохоронне право. Ці утворення є комплексними у тому розумінні, що норми, які входять до них, не пов'язані єдиним методом і механізмом регулювання, майже всі вони мають «прописку» в основних галузях² (у нашому випадку цивільному праві, адміністративному праві і т. ін.).

Хоча норми комплексної галузі або інституту можна і необхідно «розподілити» за основними галузями, але «замкнути» їх лише в рамках основних галузей неможливо. Як комплексні розглядаються лише такі поєднання правових норм, які реально об'єктивувалися у правовій системі та які, не порушуючи основної структури права, існують у вигляді вторинних правових утворень³. На думку Г. Л. Знаменського, предмет господарського права має моністичний вигляд, оскільки його матеріальна основа – господарювання, господарська діяльність – здавна виокремилася, викристалізувалася як особливий різновид людської діяльності⁴. Відтак у складі предмета господарського права можна виділити три групи відносин: відносини, що складаються під час здійснення підприємницької діяльності; відносини, які тісно пов'язані з підприємницькими, у тому числі й некомерційні, що виникають у процесі господарської діяльності; відносини, що пов'язані з державним регулюванням економіки⁵.

¹ Общая теория права : учеб. для юрид. вузов / Ю. А. Дмитриев, И. Ф. Кузьмин, В. В. Лазарев и др. ; под общ. ред. А. С. Пиголкина. – 2-е изд., испр. и доп. – М. : Изд-во МГТУ им. Н. Э. Баумана, 1996. – С. 198.

² Алексеев С. С. Общая теория права : учебник. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : ТК Велби, Изд-во Проспект, 2008. – С. 180.

³ Там само. – С. 183–184.

⁴ Знаменский Г. Л. Новое хозяйственное право. Избранные труды : сб. науч. тр. – К. : Юринком Интер, 2012. – С. 52.

⁵ Господарське право : підручник / Д. В. Задихайло, В. М. Пашков, Р. П. Бойчук та ін. ; за заг. ред. Д. В. Задихайла, В. М. Пашкова. – Х. : Право, 2012. – С. 19.

Виникає запитання: які відносини входять у предмет господарського права¹? За ст. 3 ГК України сферу господарських відносин становлять господарсько-виробничі, організаційно-господарські та внутрішньогосподарські відносини. Господарсько-виробничими визнаються майнові та інші відносини, що виникають між суб'єктами господарювання у разі безпосереднього здійснення господарської діяльності. Під організаційно-господарськими відносинами розуміються відносини, що складаються між суб'єктами господарювання та суб'єктами організаційно-господарських повноважень у процесі управління господарською діяльністю. Внутрішньогосподарськими є відносини, що складаються між структурними підрозділами суб'єкта господарювання, та відносини суб'єкта господарювання з його структурними підрозділами.

Така позиція аргументована комплексністю господарських відносин, які поєднують організаційні і майнові елементи, та комплексністю методів правового регулювання. Метод правового регулювання органічно пов'язаний з тим, на реалізацію яких інтересів спрямоване правове регулювання – приватних чи публічних. Концептуально методи господарського права будуються на двох принципах: загальнодозвільному, за яким діють підприємці (дозволено все, що не заборонено законом), та зобов'язальному, за яким діють органи державного управління та місцевого самоврядування (мають право вчиняти дії, покладені на них законом). До складу методів господарського права входять:

1) метод автономних рішень (право власної ініціативи) дозволяє суб'єктам господарювання приймати самостійно (але в межах своєї компетенції) юридично значущі рішення, й обов'язок усіх інших суб'єктів – не перешкоджати прийняттю та виконанню цих рішень. Метод автономії надає самим учасникам відносин, що регулюються, визначати свої права і обов'язки в межах, встановлених нормами права. При цьому сторони виступають як рівні суб'єкти, які добровільно і за взаємною згодою беруть на себе обов'язки один відносно одного. Порушення встановлених правових

---

¹ Позицію законодавця, закріплену у ст. 3 ГК України, підтримує В. С. Мілаш. Мілаш В. С. Господарське право : курс лекцій : у 2 ч. Ч. 1. – Х.: Право, 2008. – С. 17.

обов'язків спричиняє настання негативних наслідків (санкцій) не з самого факту порушення, а лише на вимогу зацікавленої сторони, у позовному порядку;

2) метод владних приписів передбачає право прийняття юридично значущих рішень органом державного керівництва (власником майна) стосовно підпорядкованого йому суб'єкта (рішення власника про створення підприємства чи його реорганізацію, ліквідацію; видача ліцензії; розміщення державного замовлення на підприємствах, що функціонують на базі державного майна, і підприємствах-монополістах);

3) метод координації забезпечує прийняття юридично вагомих рішень за згодою сторін, кожна з яких не має права нав'язувати свої умови іншій стороні; рішення приймається шляхом компромісу (укладення договору);

4) метод рекомендацій передбачає видання компетентними органами адресованих суб'єктам господарювання пропозицій (рекомендацій) щодо певної (бажаної для суспільства, ефективної) поведінки (порядку дій) у сфері господарювання (наприклад, типові форми договорів)¹.

Крім наведеного, в юридичній літературі отримала місце позиція, за якою для узгодження всього комплексу інтересів, що виникають у сфері господарювання, та забезпечення їх гармонійної реалізації господарським правом використовується метод рівного підпорядкування² суб'єктів господарського права суспільному господарському порядку, який вимагає від усіх суб'єктів господарського права тісної взаємодії та взаємовідповідальності³.

¹ Булгакова І. В. *Господарське право України* : навч. посіб. – К. : Прецедент, 2006. – С. 19–20.

² Мілаш В. С. *Господарське право* : курс лекцій : у 2 ч. Ч. 1. – Х. : Право, 2008. – С. 11–12.

³ Зазначений господарсько-правовий метод – це сукупність способів та заходів впливу норм господарського права на господарські відносини для найбільш оптимального їх упорядкування, серед яких потрібно виділити: забезпечення свободи прийняття автономних рішень суб'єктами господарських відносин у межах, дозволених законом (визначення меж автономії волі учасників господарських правовідносин); установлення позитивних зобов'язань щодо обов'язкової легалізації господарської діяльності (державна реєстрація,

Для норм публічного права характерним є імперативне джерело їх виникнення, а за способом вираження припису вони є авторитарними. Нормам публічного права як типового характерним і специфічним є метод правового регулювання, який також може бути названий імперативним.

Для норм приватного права припустимим є договірне джерело, а за способом вираження правила поведінки вони часто є диспозитивними нормами. Для приватного права характерним є і тип правового регулювання, який також може бути названий диспозитивним або автономним.

Варто зауважити, що виокремлення у правовій доктрині чотирьох зазначених методів, застосовуваних до господарських правовідносин, свідчить лише про більш скрупульозне тлумачення загальних методів – характерних для цивільного та адміністративного права – диспозитивного та імперативного відповідно.

З урахуванням засад теорії права та проаналізованих доктринальних підходів у науці господарського права доцільним було б вважати господарське право комплексним утворенням – комплексною галуззю права, що поєднує приватноправові та публічно-правові відносини, врегульовані характерними для них методами.

Підсумовуючи викладене, можна констатувати, що господарське право – комплексна галузь права, яка за допомогою законодавчих і локальних актів нормотворчості регулює відносини, що виникають між суб'єктами господарського права під час реалізації фізичними та юридичними особами права на заняття господарською діяльністю.

ліцензування, патентування); формування правових режимів здійснення господарської діяльності; установлення позитивних зобов'язань (організаційно-господарські, соціально-комунальні та публічні зобов'язання тощо); надання позитивних рекомендацій (за допомогою позитивних норм); установлення заборон (щодо здійснення окремих видів господарської діяльності господарюючим суб'єктам, які належать до приватного сектора економіки; щодо незаконного втручання органів державної влади та місцевого самоврядування в господарську діяльність суб'єктів господарювання тощо) та ін.

Господарське право (галузь законодавства) – система законодавчих актів, що комплексно регулюють відносини між суб'єктами господарювання у процесі реалізації ними права на заняття відповідним видом діяльності.

Господарське право (як навчальна дисципліна) – сукупність знань і навичок правового регулювання господарської діяльності та застосування правових норм у господарській діяльності.

Господарське право (як наука) – система знань, сукупність теоретичних підходів до відповідної галузі. Наука господарського права вивчає витоки його зародження, етапи становлення і прогнозує, спираючись на обсяги накопиченої інформації, напрями розвитку.

§ 2. Принципи господарського права

Принципи господарського права – його основоположні засади – поширюються на весь комплекс правових норм, що забезпечують регулювання господарської діяльності. Для зазначеної комплексної галузі права характерними є такі принципи:

- цілеспрямованості впливу на досягнення обопільних інтересів у результаті господарської діяльності суб'єктів господарських правовідносин. Варто зауважити, що у господарських правовідносинах реалізуються як приватні, так і публічні інтереси. Держава та органи місцевого самоврядування, надаючи право особам реалізувати власне суб'єктивне право на заняття господарюванням, мають на меті і свої інтереси, що проявляються у соціальному та економічному забезпеченні і захисті населення;

- рівності суб'єктів господарських правовідносин незалежно від рівня, який вони займають у національній економіці: норми права, що регулюють їх господарські відносини, рівною мірою поширюються на всіх учасників цих відносин;

- економічної свободи і заохочення підприємницької поведінки господарських організацій. Цей принцип передбачає надання кожному права на заняття підприємництвом шляхом вільного

вибору організаційно-правової форми підприємницької діяльності – зі створення юридичної особи чи без утворення останньої;

- заохочення добросовісної конкуренції і захисту від монополізму і недобросовісної конкуренції. Держава забезпечує захист конкуренції у підприємницькій діяльності. Не допускаються зловживання монопольним становищем на ринку, неправомірне обмеження конкуренції та недобросовісна конкуренція, що знайшло своє закріплення в Конституції України та низці законів;

- законності. В умовах ринкової економіки в основу оцінки законності закладено досягнення економічної ефективності діяльності в інтересах держави і суспільства без порушення заборон закону і прав інших осіб. Тобто, по-перше, сама господарська діяльність повинна здійснюватися за умови чіткого дотримання вимог законодавства, по-друге, державою має бути забезпечена законність правових актів, законність діяльності органів державної влади і місцевого самоврядування, що регулюють сферу господарювання;

- недоторканності власності. Цей принцип передбачає надання можливості суб'єктам господарських правовідносин вільно на власний розсуд володіти, користуватися і розпоряджатися належним їм майном, що знайшло закріплення у нормах Конституції України;

- свободи договору – одна з основних засад господарського та інших галузей права, що містять у своїх основних положеннях загальні засади рівності сторін, їх вільного волевиявлення та договірну форму як основу закріплення взаємних прав та обов'язків сторін.

§ 3. Функції господарського права

Для господарського права характерними є такі функції: регулятивна, охоронна, попереджувально-виховна та стимулююча.

Регулятивна функція полягає у врегулюванні нормами господарського права господарсько-правових відносин. Ця функція здійснюється за допомогою зобов'язуючих норм і визначає, якою

повинна бути майбутня поведінка учасників господарських відносин (наприклад, обов'язок фізичної особи, яка виявила бажання набути статусу підприємця, пройти процедури державної реєстрації; отримання дозвільних документів (ліцензій, патентів) суб'єктами господарювання, які мають намір здійснювати види господарської діяльності, що підлягають спеціальному врегулюванню).

Охоронна функція забезпечує захист порушених прав суб'єктів господарської діяльності. Саме охоронна функція сприяє виробленню у праві як регуляторі суспільних взаємозв'язків цінних для особи та суспільства якостей: стабільності, детальної та зрозумілої регламентації, чітких процедур. Така функція реалізується шляхом застосування спеціальних охоронних норм, а також регулятивних норм, які діють в охоронному режимі (наприклад, розд. IV Закону України «Про інвестиційну діяльність»¹ передбачаються гарантії прав суб'єктів інвестиційної діяльності і захист інвестицій; гл. 25 ГК України передбачається порядок відшкодування збитків у сфері господарювання).

Попереджувально-виховна (оціночна) функція тісно пов'язана з охоронною і забезпечується нормами відповідальності за порушення господарського законодавства. Така функція дозволяє праву виступати критерієм правомірності чи неправомірності рішень і дій кого-небудь (наприклад, за ст. 20 Закону України «Про інвестиційну діяльність» при недодержанні договірних зобов'язань суб'єкти інвестиційної діяльності несуть майнову та іншу відповідальність, передбачену законодавством України та укладеними договорами).

Стимулююча функція полягає у формуванні необхідної для держави і суспільства поведінки суб'єктів господарської діяльності шляхом створення матеріальних і нематеріальних стимулів (наприклад, за ст. 7 Закону України «Про зовнішньоекономічну діяльність» для іноземних суб'єктів господарської діяльності на території України встановлюється національний режим інвестиційної діяльності, за винятками, передбаченими законодавством України та міжнародними договорами України).

---

¹ Про інвестиційну діяльність: Закон України від 18.09.1991 № 1560-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 47. – Ст. 646.

§ 4. Система господарського права

Система – це сукупність компонентів (підсистем та елементів), що взаємодіють між собою для досягнення певних цілей. Систему можна розглядати з двох позицій. По-перше, як доктринальне відображення, що є об'єктивно існуючою економічною категорією і науковою основою законодавства, тому система – це об'єктивно обумовлена сукупність відносин, внутрішня його побудова, об'єднання і розташування правових норм у визначеній послідовності. Система базується на логічному, послідовному поділі певного явища на складові та їх об'єднанні в однорідні групи. По-друге, визначаючи систему, акцентовано увагу на характеристиці основоположного його елементу, яким вважають саме структуру, тобто система – це внутрішня структура (побудова, організація), яка складається об'єктивно як відображення реально існуючих суспільних відносин.

Як і інші галузі права та навчальні дисципліни, господарське право є певною системою. В юридичній літературі під системою права розуміється існуюча та удосконалювана система норм, інститутів і галузей (підсистем) права, що визначаються характером регульованих суспільних відносин і їх розвитком¹. Зв'язок між компонентами (елементами) системи теж має бути досить певним. Це обумовлено тим, що для об'єднання компонентів у єдине ціле (систему) береться єдина класифікаційна ознака.

Як правило, галузь права, а також навчальний курс поділяють на загальну (першу) та особливу (другу) частини, хоча це певною мірою є умовним поділом.

До загальної (першої) частини належать: загальні вчення про господарську діяльність, сутність яких зводиться до ознайомлення із поняттями, ознаками, видами та принципами господарської діяльності. Варто враховувати, що з'ясування основного категорійного апарату, пов'язаного зі здійсненням підприємництва, також становить основу вчення про господарську діяльність і включає

¹ Круглова Н. Ю. Хозяйственное право : учеб. пособ. – 4-е изд., перераб. и доп. – М. : Высшее образование, Юрайт-Издат, 2009. – С. 45.

поняття, ознаки «підприємництва» як правової категорії та принципи його здійснення. Окремий пласт знань, що входять до загальної частини «Господарського права України», займають загальні вчення про цю галузь, що має безпосередній вияв у вивченні поняття, предмета, методів, принципів господарського права як навчальної дисципліни. Також вчення про «Господарське право України» передбачає з'ясування системи джерел, що забезпечують належність здійснення господарської діяльності та її різновиду – підприємництва.

Складовою першої частини також є вчення про господарські правовідносини, їх характеристику, видову гаму, зміст, режим об'єктів та суб'єктний склад. Необхідною для вивчення у загальній частині є тематика, пов'язана з наявністю правосуб'єктних передумов здійснення господарської діяльності, – легалізація, що містить порядок державної реєстрації, патентування та ліцензування діяльності суб'єктів господарювання.

Окрема увага відведена в першій частині організаційно-правовим формам суб'єктів господарювання – із утворенням юридичної особи та без такого (діяльність фізичних осіб – підприємців). До розгляду, на думку авторського колективу, необхідно виносити питання правового становища господарських товариств, кооперативів, підприємств та їх об'єднань.

Завершальним у вивченні першої частини «Господарського права України» як навчальної дисципліни має стати тематика, пов'язана із припиненням господарської діяльності, що включає питання реорганізації та ліквідації суб'єктів господарювання, в тому числі й шляхом застосування процедури банкрутства.

Зміст особливої (другої) частини становлять питання, пов'язані з гарантіями правомірного здійснення господарської діяльності, що передбачають: 1) встановлення правового механізму щодо обмеження монополізму та захисту суб'єктів господарювання від недобросовісної конкуренції; 2) правове регулювання ціноутворення та захист прав споживачів як учасників відносин у сфері господарювання.

Господарські зобов'язання як складова «Господарського права України» віднесені також до другої частини цієї навчальної

дисципліни, оскільки у пропонованому виданні розглянуті не лише загальні підходи до зобов'язань, що виникають між учасниками відносин у сфері господарювання, а головний акцент зроблено на особливостях окремих типів договірних конструкцій – господарських договорах про передачу майна у власність і користування, господарських договорах на виконання робіт та господарських договорах на надання послуг.

Важливе значення для вивчення «Господарського права України» мають умови, встановлені актами нормотворчості щодо здійснення окремих видів господарської діяльності – торговельної, інвестиційної, зовнішньоекономічної, біржової та діяльності з надання фінансових послуг. Виділення таких видів господарської діяльності не є виключним, оскільки чинне законодавство не встановлює меж господарювання, за умови, що не будуть порушені його норми та права учасників відносин у сфері господарювання.

Завершальним етапом вивчення як усього курсу «Господарського права України», так і його другої частини є з'ясування питань щодо порядку здійснення контролю за діяльністю суб'єктів господарювання та притягнення їх до відповідальності. Проте останній аспект потребує з'ясування як публічно-правових, так і приватноправових засад (договірна відповідальність).

§ 5. Джерела господарського права та їх класифікація

Характерний вплив на розвиток господарського права зазвичай має і система нормативно-правових актів, які встановлюють режим правового регулювання відносин, що входять до його предмета. Господарське право є дещо специфічним, оскільки основу його законодавчого масиву становлять нормативні акти, що мають публічно-правовий і приватноправовий характер.

На сьогодні галузь господарського законодавства є системою нормативно-правових актів (розташування господарсько-правових актів з урахуванням їх зв'язків і властивостей¹), норми яких у цілому (або тільки їх окремі норми) спрямовано на впорядкування господарського обороту.

¹ Вінник О. М. Господарське право : курс лекцій. – К. : Атіка, 2004. – С. 35.

Проте варто враховувати відмінність між поняттями «джерела господарського законодавства» та «джерела господарського права». Так, система господарського законодавства – це розміщення норм, що становлять господарське законодавство, у відповідному порядку, враховуючи зміст, якості та внутрішні зв'язки між різними актами, тобто норми, прийняті компетентними органами державної влади та санкціоновані державою. Водночас коло джерел господарського права є дещо ширшим, оскільки, крім джерел господарського законодавства, містить і акти локальної правотворчості (статути, установчі договори, положення про структурні підрозділи юридичних осіб і т. ін.).

В. С. Мілаш зауважує, що нормативно-правові акти, які регулюють (упорядковують) процес організації та здійснення господарської діяльності, можуть бути розподілені як за формальною ознакою (правовою силою нормативного акта), так і за змістовною ознакою (зміст відносин, які вони регулюють)¹. За формальною ознакою, на думку вченого-правника, до нормативних актів, які входять до галузі господарського законодавства, належать Конституція України, ГК України, закони України, постанови Верховної Ради України, декрети, постанови та розпорядження КМ України, укази та розпорядження Президента України, нормативні акти міністерств, державних комітетів, комісій та інших центральних органів виконавчої влади (правила, накази, інструкції тощо), акти територіальної (локальної) дії місцевих рад та держадміністрацій з господарських питань. У той же час увесь масив господарського законодавства за змістовною ознакою, на погляд В. С. Мілаш, можна розподілити на низку блоків².

---

¹ Мілаш В. С. Господарське право : курс лекцій : у 2 ч. Ч. 1. – Х. : Право, 2008. – С. 21.

² 1. Нормативно-правові акти, якими встановлюються загальні засади функціонування господарського обороту: норми Конституції України, ГК України, закони України «Про захист економічної конкуренції», «Про захист прав споживачів» та ін.

2. Нормативно-правові акти, що регламентують порядок легалізації суб'єктів господарської діяльності : Закони України «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців», «Про ліцензування певних видів господарської діяльності» та ін.

Характерною рисою господарського законодавства є те, що правове регулювання здійснюється з опосередкуванням нормативних актів, що мають різну галузеву спрямованість, коли правовідносини, що виникають у рамках господарювання, підпадають під дію декількох нормативних актів. Чинне законодавство у сфері господарської діяльності є складною і розгалуженою системою, яка базується на відповідних правових актах. Аналіз дії на території України нормативно-правових актів, що регулюють господарську діяльність, дозволяє зробити висновок, що на теперішній час створено комплексну та специфічну систему, яка може позитивно впливати на відповідну систему суспільних відносин.

---

3. Нормативно-правові акти, що регламентують діяльність владних структур і визначають їх організаційно-господарські повноваження у процесі управління господарською діяльністю: Закони України «Про національну раду України з питань телебачення та радіомовлення», «Про національний банк України», «Про Антимонопольний комітет України» та ін.

4. Нормативно-правові акти, що регламентують правовий статус суб'єктів господарської діяльності: Закони України «Про господарські товариства», «Про товарну біржу», «Про холдингові компанії в Україні» та ін.

5. Нормативно-правові акти, що визначають правові та організаційні засади якості продукції, що виробляється суб'єктами господарювання, та технічні параметри виробництва: Закони України «Про стандартизацію», «Про стандарти, технічні регламенти та процедури оцінки відповідності» та ін.

6. Нормативно-правові акти, спрямовані на впорядкування господарсько-виробничих відносин у межах окремих виробничих ринків та інституціоналізацію засобів державного регулювання відносин, що виникають у межах цих ринків: Закони України «Про державне регулювання виробництва і реалізації цукру», «Про державне регулювання виробництва і обігу спирту етилового, коньячного і плодового, алкогольних напоїв та тютюнових виробів», «Про зерно та ринок зерна в Україні» та ін.

7. Нормативно-правові акти, що регламентують порядок здійснення окремих різновидів господарської діяльності: Закони України «Про зовнішньоекономічну діяльність», «Про інвестиційну діяльність», «Про страхування» та ін.

8. Нормативно-правові акти, що регламентують порядок укладення та виконання окремих господарських договорів: Закони України «Про концесії», «Про угоди про розподіл продукції», «Про фінансовий лізинг» та ін. // Мілаш В. С. Господарське право : курс лекцій : у 2 ч. Ч. 1. – Х. : Право, 2008. – С. 21–24.

Однією з ознак комплексності господарського права є джерела його правового регулювання. Виходячи з цього, можна виділити їх групи (рівні):

1. Конституційний рівень правового регулювання господарських правовідносин. До складу нормативно-правових актів зазначеного рівня належить Конституція України¹, конституційні закони, які передбачають першочергові пріоритети і цінності в суспільстві та самостійність України в усіх сферах життя. Такий рівень регулювання господарської діяльності (підприємництва) обумовлений побудовою законодавства України навколо Конституції України та відповідає нормативним конституційним положенням, що мають вищу юридичну силу на території України. Саме в Конституції України закріплено основні положення суспільного та державного життя, характер взаємовідносин особи та держави, регламентовано права та свободи особи в суспільстві, визначено компетенцію органів державної влади та управління і, що найголовніше, встановлено основні правові принципи для господарської діяльності і господарського законодавства.

Так, ст. 42 Конституції України передбачено право кожного на підприємницьку діяльність, яку не заборонено законом. Тобто можемо стверджувати, що законодавець нормами прямої дії встановлює пріоритет розвитку відносин, побудованих на рівності сторін (реалізація суб'єктивного права). Крім того, звертаємо увагу на правила ст. 41 Основного Закону, де закріплено, що кожен має право володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю, результатами своєї інтелектуальної, творчої діяльності. Виходячи з положень цієї статті, можна стверджувати, що законодавцем закріплено пріоритет особистості у приватноправових відносинах і, як наслідок, похідного елементу – права приватної власності, у т. ч. і під час реалізації суб'єктивного права на заняття господарюванням (підприємництвом).

У цілому, коли йдеться про конституційний рівень регулювання, необхідно зазначити, що законодавство, зокрема, господарське, не повинно суперечити Конституції України, в іншому

---

¹ Конституція України : Основний Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.

випадку такі нормативні акти або їх окремі норми вважаються недійсними. Конституційний рівень регулювання господарської діяльності містить ряд попередніх конституційних актів України: «Декларацію про державний суверенітет України», «Акт проголошення незалежності України», які хоча й інкорпоровані в Конституцію України, але зберегли і своє самостійне значення.

2. Нормативні акти міжнародного характеру (міжнародні договори, угоди, конвенції), що стосуються відносин, які входять у предмет регулювання господарських правовідносин. Міжнародні нормативні акти є одним з найважливіших джерел правового регулювання господарської діяльності в Україні.

Підписані та належним чином ратифіковані Україною міжнародні договори є невід'ємною частиною національного законодавства України та застосовуються в передбачуваному для норм національного законодавства порядку. Саме ст. 9 Конституції України регламентує, що міжнародний договір, учасником якого є Україна, має таку саму юридичну силу, як і національний закон. Закон України «Про міжнародні договори України»¹ передбачає здійснення ратифікації міжнародних договорів (тих, які потребують ратифікації відповідно до ст. 9 цього ж Закону) не у формі постанови Верховної Ради України, як це було раніше, а шляхом прийняття спеціального закону про ратифікацію.

Укладання таких міжнародних нормативних актів викликане такими факторами:

– необхідністю посісти визначене місце на світових ринках і співпрацювати за загальноприйнятими правилами з іншими державами, міжнародними економічними, торговельними установами та міжнародними корпораціями;

– наявністю інших договорів про забезпечення прав і свобод людини та створення безпечних для життя та здоров'я умов, їх безумовне виконання; завдяки такому договору будь-яка з держав, яка його уклала, отримує можливість реалізації прав своїх громадян в іншій державі;

– для іноземного суб'єкта господарювання принципово

---

¹ Про міжнародні договори України : Закон України від 29.06.2004 № 1906-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 50. – Ст. 540.

важливо, щоб сторона, яка приймає, надавала належний захист і забезпечувала безпеку його капіталовкладень у цій державі;

– створення договірною регулювання надає певну гарантію впровадження передбаченого договором правового режиму (ст. 7 Закону України «Про зовнішньоекономічну діяльність»), незалежно від того, які зміни законодавства можуть мати місце в країні-партнері за договором у майбутньому;

– зменшення податкового тиску на суб'єктів підприємництва за рахунок разового обкладення товару митом;

– здійснення контролю за межею критичного експорту (імпорту), забезпечення національних інтересів та інтересів національного товаровиробника.

Серед міжнародних конвенцій, які встановлюють порядок здійснення господарської діяльності, варто відзначити Вашингтонську Конвенцію про порядок вирішення інвестиційних спорів між державами та іноземними особами, за якою встановлено порядок вирішення спорів за участю іноземних інвесторів як суб'єктів господарської діяльності.

3. Кодифіковані акти, які становлять основи приватного порядку та механізм здійснення господарської діяльності, а також механізм державних гарантій дотримання прав та охоронюваних законом інтересів суб'єктів господарської діяльності. Зазначений рівень джерел у системі господарського законодавства представлено кодифікованими законодавчими актами, до складу яких належить ЦК України¹, ГК України, Кодекс торговельного мореплавства², КпАП України³ та ін.

ЦК України у зазначеній системі правових актів посідає особливе місце, оскільки є стрижнем усього приватного права. Він об'єднує як загальні, так і спеціальні норми приватного права, що регулюють господарські (підприємницькі) правовідносини. У ЦК України встановлено загальні засади регулювання приватних

¹ Цивільний кодекс України : від 16.01.2003 № 435-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 40. – Ст. 356.

² Кодекс торговельного мореплавства України : від 23.05.1995 № 176/95-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1995. – № 47. – Ст. 349.

³ Кодекс про адміністративні правопорушення : від 07.12.1984 № 8073-X // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1984. – № 51. – Ст. 1122.

відносин, закріплено правове становище суб'єктів господарської (підприємницької) діяльності, організаційно-правові форми господарської (підприємницької) діяльності, детально урегульовані договірні відносини в господарській (підприємницькій) діяльності та ін. У КпАП України передбачається відповідальність суб'єктів господарської діяльності, а також її учасників за порушення встановлених законодавчих норм.

Беручи до уваги положення ГК України, варто зауважити, що він має на меті забезпечити зростання ділової активності суб'єктів господарювання, розвиток підприємництва, і на цій основі – підвищити ефективність суспільного виробництва, його соціальну спрямованість, утвердити суспільний господарський порядок в економічній системі України, сприяти її гармонізації з іншими економічними системами. Крім того, ГК України визначає основні засади господарювання в Україні і регулює господарські відносини, що виникають у процесі організації та здійснення господарської діяльності між суб'єктами господарювання, а також між цими суб'єктами та іншими учасниками відносин у сфері господарювання.

4. Закони України і Декрети КМ України, що встановлюють правові форми господарювання та основи правового становища його суб'єктів (наприклад, Закони України «Про зовнішньоекономічну діяльність», «Про господарські товариства»¹, «Про цінні папери та фондовий ринок»²). Так, якщо перший закріпив економічні основи відповідного виду діяльності, то другий визначає загальні правові, економічні й соціальні основи здійснення господарської діяльності фізичними та юридичними особами в Україні третій, у свою чергу, має за мету нормативне забезпечення обороту цінних паперів як об'єктів господарських правовідносин і правового становища фондової біржі як учасника господарської діяльності.

Для цієї групи характерними є і спеціальні законодавчі акти, що безпосередньо встановлюють правове становище суб'єктів

¹ Про господарські товариства : Закон України від 19.09.1991 № 1576-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 49. – Ст. 682.

² Про цінні папери та фондовий ринок : Закон України від 23.02.2006 № 3480-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2006. – № 31. – Ст. 268.

господарської діяльності чи порядок обороту окремих категорій об'єктів у сфері господарювання. Серед них необхідно відзначити Закони України «Про інвестиційну діяльність», «Про режим іноземного інвестування»¹, «Про акціонерні товариства»², «Про банки і банківську діяльність»³ та ін. Ці нормативні акти спрямовані на забезпечення рівного захисту суб'єктивних прав, охоронюваних законом інтересів і майна суб'єктів господарської діяльності незалежно від форми власності, а також на ефективне функціонування національної економіки України, розвиток міжнародного економічного співробітництва та інтеграції.

До цієї групи належать і Декрети КМ України, прийняті Урядом у період наділення його особливими повноваженнями і чинні у сфері господарювання (наприклад, Декрет КМ України «Про систему валютного регулювання і валютного контролю»⁴).

5. Підзаконні нормативні акти. Цей рівень правового регулювання базується на застосуванні іншого нормативного блоку актів правотворчості, який включає нормативно-правові акти органів державної влади та локальні нормативно-правові акти. До нормативно-правових актів органів державної влади належать:

а) укази і розпорядження Президента України. Важливо зазначити, що такі нормативні акти дозволяють оперативно регулювати ті чи інші відносини, реагувати на складну ситуацію, вчасно усунути прогалини в законодавстві, а в період бездіяльності Верховної Ради заповнити необхідну законодавчу нішу;

б) постанови та розпорядження КМ України. Такі постанови більшою мірою мають технологічний характер і, дублюючи норми законів, їх деталізують;

---

¹ Про режим іноземного інвестування : Закон України від 19.03.1996 № 93/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 19. – Ст. 80.

² Про акціонерні товариства : Закон України від 17.09.2008 № 514-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2008. – № 50 / № 50–51. – Ст. 384.

³ Про банки і банківську діяльність : Закон України від 07.12.2000 № 2121-III // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 5. – Ст. 30.

⁴ Про систему валютного регулювання і валютного контролю : Декрет Кабінету Міністрів України від 19.02.1993 № 15-93 // Відомості Верховної Ради України. – 1993. – № 17. – Ст. 184.

в) постанови, накази та інструкції міністерств, відомств і державних комітетів, які носять галузеву спрямованість;

г) рішення і розпорядження місцевих органів влади в межах наданих їм повноважень.

6. Локальні акти. Акти локальної нормотворчості представлені тими актами, що мають обов'язкову силу лише для осіб, які їх приймали та визначали зміст. При цьому необхідно звернути увагу на те, що норми локального акта повинні відповідати вимогам чинного законодавства. При цьому, якщо до відносин, врегульованих локальними актами, законодавцем не встановлено імперативні вимоги, то суб'єкти господарювання наділяються правом визначати їх зміст на власний розсуд. Однак усе це не означає надання можливості ігнорувати вже існуючі форми локальної нормотворчості та вимоги до їх змісту. До локальних нормативно-правових актів доцільно відносити рішення, характерні для окремих (самостійних) суб'єктів господарської діяльності (наприклад, рішення загальних зборів акціонерів в АТ стосовно виплати дивідендів).

Запитання для самоконтролю

1. Поняття господарського права.
2. Предмет і методи господарського права.
3. Принципи господарського права.
4. Функції господарського права.
5. Вчення, що складають першу частину господарського права.
6. Вчення, що складають другу частину господарського права.
7. Класифікація джерел господарського права.

ГЛАВА 3. Господарські правовідносини

1. *Поняття, ознаки та види господарських правовідносин.*
2. *Елементи та підстави виникнення господарських правовідносин.*
3. *Об'єкти господарських правовідносин.*
4. *Суб'єкти господарських правовідносин.*

§ 1. Поняття, ознаки та види господарських правовідносин

У процесі здійснення господарської діяльності юридичні та фізичні особи як суб'єкти господарювання вступають у найрізноманітніші правовідносини: договірні зобов'язання стосовно поставки продукції, перевезення вантажів, будівельних та інших робіт; зобов'язання з виконання поставок продукції для державних потреб тощо. Цим самим устанавлюється юридичний зв'язок між суб'єктами господарювання – вони в цих зобов'язаннях наділяються правами та обов'язками. Загальна теорія права визначає правовідносини як урегульовані нормами права і забезпечувані державою вольові суспільні відносини, що виражаються в конкретному зв'язку між суб'єктами – правомочними (носіями суб'єктивних прав) і зобов'язаними (носіями обов'язків)¹.

Господарські правовідносини як галузевий вид правовідносин характеризуються переважно в навчальній літературі з господарського права. Як зазначає О. П. Віхров², автори більшості навчальних видань акцентують увагу на господарських відносинах,

¹ Скакун О. Ф. Теорія права і держави : підручник. – К. : Алерта; КНТ; ЦУЛ, 2009. – С. 384–408.

² Віхров О. П. Організаційно-господарські правовідносини : монографія. – К. : Слово, 2008. – С. 24.

фактично обходячи мовчанням категорію господарських правовідносин або лише торкаючись її. Така позиція обумовлена, з одного боку, наявним в науці різним баченням господарського права як правової галузі та її предмета – господарських відносин, а з іншого – багатоаспектністю категорії правовідносин, неоднозначним розумінням її в теорії права та галузевих юридичних науках.

Можна повністю погодитись з позицією Г. Л. Знаменського¹ щодо того, що до розряду суспільних відносин може належати лише така специфічна форма як господарські правовідносини, але ніяк не господарські відносини. З цієї причини питання про сутність і природу господарських правовідносин може бути визначене одним із найбільш складних і недостатньо розроблених у господарсько-правовій теорії.

Господарські правовідносини, зважаючи на специфіку правового регулювання, потрібно визначати у зв'язку з певними особливостями. Позицію з визначення господарських правовідносин як урегульованих нормами права суспільних відносин, що виникають у сфері господарювання щодо організації та безпосереднього здійснення господарської діяльності, відстоюють В. С. Мартем'янов, О. М. Вінник та В. В. Лаптев². Зокрема зазначено, що господарські правовідносини – це врегульовані нормами права суспільні відносини, які виникають у сфері господарювання щодо організації та безпосереднього здійснення господарської діяльності, характеризуються особливим суб'єктним складом, поєднанням організаційних і майнових елементів, значним ступенем регулювання з боку як держави, так і суб'єктів цих відносин³.

---

¹ Знаменский Г. Л. Новое хозяйственное право. Избранные труды : сб. научн. тр. – К. : Юринком Интер, 2012. – С. 33.

² Мартемьянов В. С. Хозяйственное право: Общие положения: курс лекций. – М. : БЕК, 1994. – Т. 1. – С. 34; Вінник О. М. Господарське право : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. – 2-ге вид., змін. та доп. – К. : Правова єдність, 2009. – С. 26–31; Лаптев В. В. Предмет и система хозяйственного права. – М. : Юрид. лит., 1969. – С. 101.

³ Вінник О. М. Господарське право : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. – 2-ге вид., змін. та доп. – К. : Правова єдність, 2009. – С. 26–31.

У свою чергу, Г. Л. Знаменський¹ вважає, що господарські правовідносини – це особливий вид суспільних відносин, що виникають у результаті впливу норми права на фактичні, реальні відносини в суспільстві і становлять проміжну ланку між нормою права та фактичними суспільними відносинами. На думку вченого, «традиційне» визначення правовідношення як «конкретного, реального суспільного відношення, що набуло правової форми і є результатом реалізації норм права» призводить до змішування правового чинника та об'єкта його впливу замість чіткого їх розрізнення.

Беручи за основу суб'єктний склад учасників господарювання, С. Й. Кравчук та В. С. Щербина тлумачать господарські правовідносини через спектр відносин між владно-розпорядчими органами та суб'єктами господарювання. Зокрема, С. Й. Кравчук визначає господарські правовідносини як відносини між господарюючими суб'єктами та органами влади, що утворюються в процесі організації та здійснення господарської діяльності². Натомість, В. С. Щербина вважає, що господарські правовідносини – це відносини між господарюючими суб'єктами та органами управління, які утворюються у процесі організації та безпосереднього здійснення господарської діяльності³. Фактично, можна стверджувати, що такий науковий підхід відбито в нормах законодавства України. Так, за ст. 1 ГК України господарські відносини – це відносини, які виникають у процесі організації та здійснення господарської діяльності між суб'єктами господарювання, а також між цими суб'єктами та іншими учасниками відносин у сфері господарювання.

В основі господарських відносин як фактичних економічних відносин здебільшого лежить приватний інтерес суб'єкта господарювання щодо отримання бажаного ефекту (найчастіше –

¹ Знаменский Г. Л. *Хозяйственный механизм и право*. – К. : Наукова думка, 1988. – С. 57.

² Кравчук С. Й. *Господарське право України : навч. посіб.* – К. : Кондор, 2009. – С. 24–29.

³ Щербина В. С. *Господарське право : навч. посіб.* – К. : Юрінком Інтер, 2001. – С. 34.

прибутку) від господарської діяльності. Коло ж публічних інтересів, які підлягають урахуванню в господарсько-правових нормах, а відтак – і в господарських правовідносинах, надзвичайно широке і залежить від виду господарської діяльності та галузі/сфери її здійснення (це, зокрема, інтереси щодо: забезпечення розширеного відтворення в матеріальному виробництві; реалізації інвестиційних та інноваційних проектів з метою забезпечення розвитку високо-технологічного виробництва тощо)¹.

У свою чергу, О. П. Віхров², не погоджуючись з розумінням правовідношення як урегульованого правом суспільного відношення, стверджує, що правовідносини є відносинами правомірними, такими, що відповідають установленим правовим вимогам. Тому навряд чи обґрунтовано називати правовими реальні конкретні відносини, що регулюються нормами права, в яких поведінка суб'єктів включає як правомірні, так і неправомірні шляхи реалізації інтересів цих суб'єктів.

Стосовно співвідношення господарського правовідношення і господарського відношення В. В. Поєдинок³ зазначає :

1) господарське відношення є економічним відношенням, що виникає в результаті прийняття його суб'єктами економічно значущих рішень, як правило, у їх приватних інтересах, а господарське правовідношення – ідеологічним відношенням, що виникає в результаті настання передбачених правовою нормою фактів і втілює публічний інтерес;

2) господарське правовідношення є проявою господарського відношення у правовій площині і є індивідуальною моделлю поведінки суб'єктів господарського відношення;

3) господарське правовідношення посідає власне місце в системі соціальних регуляторів господарських відносин поряд із

---

¹ Актуальні проблеми господарського права : навч. посіб. ; за ред. В. С. Щербини. – К. : Юрінком Інтер, 2012. – С. 10.

² Віхров О. П. Організаційно-господарські правовідносини : монографія. – К. : Слово, 2008. – С. 19.

³ Актуальні проблеми господарського права : навч. посіб. ; за ред. В. С. Щербини. – К. : Юрінком Інтер, 2012. – С. 13–14.

нормами права, від яких відрізняється саме своїм індивідуальним характером.

Отже, господарські правовідносини визначаються як на легальному, так і на доктринальному рівнях. Зокрема, такі відносини є врегульованими нормами права. Суспільні відносини, які виникають у сфері господарювання щодо організації та безпосереднього здійснення господарської діяльності, характеризуються особливим суб'єктним складом, поєднанням організаційних і майнових елементів, значним ступенем регулювання з боку як держави, так і суб'єктів цих відносин.

Зазначені правовідносини характеризуються такими специфічними ознаками: сфера виникнення, суб'єктний склад, об'єкт, зміст, поєднання майнових та організаційних елементів, відображення в господарських правовідносинах публічних і приватних інтересів, підстави виникнення, зміни та припинення, ступінь державного і локального регулювання¹.

Зважаючи на наявність як легального, так і доктринального визначення господарських правовідносин, звернемося до розкриття істотних ознак вищезазначених відносин, оскільки останні уможливають розгляд таких юридичних відносин у цілісній системі.

Ознаки господарських правовідносин:

1) *сфера виникнення* – господарські відносини мають місце у сфері господарювання. Насамперед необхідно відзначити, що господарські правовідносини характеризуються специфічною сферою виникнення. Зокрема, така сфера охоплює господарські системи будь-якого рівня. Рівневість охоплення сфери відносин господарювання включає державний рівень (економіка країни), територіальний (економіка певного регіону) та локальний (суб'єкти господарювання і господарські організації). Зазначені відносини спеціалізуються і за сферою регулювання;

2) *особливий суб'єктивний склад*. Як специфічну ознаку окреслених правовідносин необхідно виділяти й особливий суб'єктний склад. У цьому разі обов'язковим учасником таких

---

¹ Вінник О. М. Господарське право : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. – 2-ге вид., змін. та доп. – К. : Правова єдність, 2009. – С. 26–31.

відносин є суб'єкти господарювання – індивідуальні підприємці, господарські організації, суб'єкти організаційно/управлінсько-господарських повноважень. Щодо останніх, то ними виступають органи державної влади, органи місцевого самоврядування, наділені господарською компетенцією, господарські об'єднання, холдингові компанії, засновники та власники майна суб'єктів господарювання. Крім того, участь у цих відносинах беруть споживачі, громадяни, громадські та інші організації, які виступають засновниками суб'єктів господарювання чи здійснюють щодо них організаційно-господарські повноваження на основі відносин власності. Коло учасників відносин у сфері господарювання легально визначене ч. 1 ст. 2 ГК України;

3) *об'єкти господарських правовідносин*. Як і будь-які юридичні відносини, господарські правовідносини мають специфічний об'єкт правового регулювання. Так, об'єктом господарських правовідносин є майно у формі речей і безтілесного майна (нематеріальних активів), у т. ч. об'єктів права інтелектуальної та права промислової власності, необхідне для організації та безпосереднього здійснення господарської діяльності;

4) *зміст господарських правовідносин*. У випадку господарських правовідносин змістом є суб'єктивні права та обов'язки суб'єктів господарювання й суб'єктів організаційно-господарських повноважень та інших учасників господарського життя, визначені нормативно-правовими актами, іншими документами, а також реальні дії зазначених осіб щодо реалізації цих прав та обов'язків, спрямовані на безпосереднє здійснення господарської діяльності;

5) *поєднання майнових та організаційних елементів*: створення підприємства складається з організаційних (укладення засновницького договору, скликання та проведення установчих зборів у випадках, передбачених законом, державна реєстрація, ліцензування тощо) і майнових елементів (наділення підприємства відповідною майновою базою). Так, щодо поєднання майнових та організаційних елементів, то створення господарської організації вимагає сукупності організаційних дій засновників у формі укладення засновницького договору (якщо засновників два і більше), скликання і проведення установчих зборів (у передбачених

законом випадках), здійснення державної реєстрації новостворюваної організації, отримання необхідних ліцензій, інших дозволів, наділення новостворюваної організації необхідним для започаткування та здійснення нею відповідної господарської діяльності майновою базою з визначенням правового титулу майна (право власності, право господарського відання, право оперативного управління);

б) у господарських відносинах має місце *особлива мета* – досягнення економічних і соціальних результатів та отримання прибутку;

7) регулюються особливими нормами – *поєднанням законодавчого та локального регулювання*. Зокрема, такі відносини регулюються господарсько-правовими нормами, що містяться в актах господарського законодавства, а в окремих випадках ще й у господарських договорах, які створюють можливість регулювання окремих питань господарювання;

8) *юридичний факт* як підстава виникнення господарських правовідносин. Можна повністю погодитись з О. М. Вінник¹, на думку якої, розглядаючи основні ознаки будь-яких правовідносин, помилково було б не звернути увагу на підстави виникнення, зміни та припинення таких відносин. У випадку відносин, що розглядаються, такими підставами є юридичні факти, що можуть відбиватися в діях чи бездіяльності суб'єктів правовідносин, подіях.

Господарські правовідносини є цілісними за своєю юридичною та економічною природою. Однак у рамках цієї цілісності має місце їх видова різниця, визначена значною кількістю зв'язків учасників відносин у сфері господарювання. Господарські правовідносини мають широке коло застосування. Зокрема, розрізняють відносини у сфері господарювання за характером відносин, за сферою виникнення та дією, за взаємним становищем сторін, за галузями економіки і сферами управління, за характером дозволу. Різноманітність і складність господарських відносин вимагає їх поділу на відповідні види за різними критеріями.

---

¹ Вінник О. М. Господарське право : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. – 2-ге вид., змін. та доп. – К. : Правова єдність, 2009. – С. 26–31.

Відповідно до ч. 4 ст. 3 ГК України господарські відносини поділяються на *господарсько-виробничі, організаційно-господарські та внутрішньогосподарські*. Так, ч. 5 ст. 3 ГК України дає визначення *господарсько-виробничих* відносин як майнових та інших відносин, що виникають між суб'єктами господарювання при безпосередньому здійсненні господарської діяльності (наприклад, такі відносини виникають між постачальником і покупцем). У таких відносинах не існує підпорядкування суб'єктів один одному, вони діють як рівні та незалежні контрагенти.

За ч. 6 ст. 3 ГК України під *організаційно-господарськими* відносинами розуміються відносини, що складаються між суб'єктами господарювання та суб'єктами організаційно-господарських повноважень у процесі управління господарською діяльністю (між органами господарського контролю та підприємцями, між органами державного управління та державними підприємствами); при державній реєстрації та ліквідації суб'єктів господарювання; при видачі ліцензій, патентів, дозволів на розміщення об'єктів торгівлі.

У свою чергу, ч. 7 ст. 3 ГК України під *внутрішньогосподарськими* відносинами розуміються відносини, що складаються між структурними підрозділами суб'єкта господарювання, та відносини суб'єкта господарювання з його структурними підрозділами (філіали, представництва).

Основним видом господарських правовідносин вважаються майнові та інші відносини, що виникають між суб'єктами господарювання при безпосередньому здійсненні господарської (насамперед, підприємницької) діяльності. Такі відносини полягатимуть у вчиненні суб'єктами господарювання дій щодо виробництва та реалізації товару, виконання робіт і надання послуг за плату.

Організаційно-господарські відносини завжди пов'язані з господарсько-виробничими (майновими та особистими немайновими) відносинами, оскільки спрямовані або ж на створення та реалізацію умов для заняття господарською діяльністю (державна реєстрація, ліцензування тощо) або ж на створення та забезпечення меж здійснення такої діяльності (конкурентне законодавство, законодавство про забезпечення якості та безпеки товарів тощо). Внутрішньогосподарські правовідносини також пов'язані з госпо-

дарсько-виробничими відносинами та стосуються організації діяльності суб'єкта господарювання при здійсненні господарської діяльності (корпоративні відносини). Таким чином, можна вважати, що організаційно-господарські та внутрішньогосподарські відносини є відносинами, пов'язаними з господарсько-виробничими (майновими та особистими немайновими) правовідносинами.

Виходячи із зазначеного, господарські правовідносини можна визначити як господарсько-виробничі (майнові та особисті немайнові) та пов'язані з ними організаційно-господарські та внутрішньогосподарські відносини, які виникають між суб'єктами господарських правовідносин при здійсненні господарської (підприємницької) діяльності, спрямовані на досягнення господарської мети та врегульовані нормами господарського права.

Разом із легальною класифікацією доктрина господарського права виділяє більш розширений поділ зазначених правовідносин. Такий поділ має місце з різних міркувань: нормотворчості (урахування в процесі правового регулювання специфіки певних видів господарських відносин), з навчальною метою (вивчення характерних ознак певних видів господарських відносин і пов'язаних з цим особливостей їх правового регулювання), для наукових цілей (дослідження певних видів господарських відносин, винайдення найбільш оптимальних шляхів їх правового регулювання та надання відповідних рекомендацій законодавцеві та практичним працівникам).

За характером правовідносин господарські відносини поділяються на:

- відносини щодо безпосереднього здійснення господарської діяльності (виробництво та реалізація товару);
- відносини щодо керівництва (організації) господарською діяльністю (державна реєстрація, контроль власника майна за ефективністю використання останнього підприємством).

За взаємним становищем сторін розрізняють:

- горизонтальні – відносини, які складаються безпосередньо між господарюючими суб'єктами (між самими господарськими організаціями, підрозділами одного підприємства). Для цих відносин характерна юридична рівність сторін;

– вертикальні – це відносини в сфері управління. У цих відносинах одним з учасників виступає орган управління, у тому числі власник майна чи уповноважений ним орган.

За сферою дії правовідносини поділяються на:

– внутрішньогосподарські, що виникають усередині господарської організації між її структурними підрозділами, а також між господарською організацією та її структурними підрозділами;

– міжгосподарські (зовнішньогосподарські), що виникають між юридично самостійними суб'єктами господарювання.

За галузями народного господарства і сферами управління, в яких вони виникають, відносини поділяються на:

– правовідносини в галузі промисловості;

– правовідносини в галузі сільського господарства;

– правовідносини в галузі транспорту;

– правовідносини в галузі капітального будівництва;

– правовідносини у сфері приватизації;

– правовідносини у сфері зовнішньоекономічної діяльності тощо.

С. Й. Кравчук вважає, що господарські правовідносини поділяються на:

• *вільні*. В основі вільних господарських правовідносин лежить положення, визначене ст. 6 ГК України про те, що підприємець має право без обмежень здійснювати будь-яку діяльність, що не суперечить чинному законодавству.

• *дозвільні*. В основі дозвільних господарських правовідносин лежить визначений у ч. 3 ст. 5 ГК України та ст. 8 Закону України «Про ліцензування певних видів господарської діяльності» перелік видів підприємницької діяльності, яка може здійснюватися лише за спеціальним дозволом, що видається уповноваженим органом. Цю категорію господарських правовідносин, на думку вченого, можна поділити на чотири групи:

– *відносини, пов'язані з виготовленням та реалізацією певних продуктів і речовин* (алкогольні напої, тютюнові вироби, ветеринарні медикаменти, хімічні речовини);

– *відносини з внутрішніх і міжнародних перевезень пасажирів та вантажів автомобільним, залізничним, морським, повітря-*

ним шляхом, виконання авіаційно-хімічних робіт і аерозйомок, обробки поштової кореспонденції, прийому грошових переказів тощо;

– відносини щодо проведення спеціальних робіт (пошук та експлуатація корисних копалин, виробництво та ремонт спортивної та мисливської вогнепальної зброї, виготовлення грошових знаків тощо);

– надання населенню специфічних послуг (медичних, ветеринарних, юридичних)¹.

Як бачимо, коло господарських правовідносин має широкий спектр, що визначається різноманітними критеріями та якостями. Відтак відмежування господарського права від інших галузей права здійснюється за предметною ознакою, тобто порівнянням предмета правового регулювання з предметами, які притаманні кожній окремій галузі.

Зокрема, у ст. 4 ГК України закріплено, що у сфері господарювання можуть виникати відносини, що не мають усіх ознак господарських правовідносин і не є предметом регулювання господарського законодавства. До них належать:

1) майнові та особисті немайнові відносини, що регулюються ЦК України;

2) земельні, гірничі, лісові та водні відносини, відносини щодо використання й охорони рослинного і тваринного світу, територій та об'єктів природно-заповідного фонду, атмосферного повітря;

3) трудові відносини;

4) фінансові відносини за участі суб'єктів господарювання, що виникають у процесі формування та контролю виконання бюджетів усіх рівнів;

5) адміністративні та інші відносини управління за участю суб'єктів господарювання, в яких орган державної влади або місцевого самоврядування не є суб'єктом, наділеним господарською компетенцією, і безпосередньо не здійснює організаційно-господарських повноважень щодо суб'єкта господарювання.

---

¹ Кравчук С. Й. Господарське право України : навч. посіб. – К. : Кондор. – 2009. – С. 24–29.

§ 2. Елементи та підстави виникнення господарських правовідносин

У контексті розгляду зазначеного питання необхідно звернути увагу на елементи господарських правовідносин. Елементами господарських правовідносин є відокремлені правові одиниці та їх внутрішній зв'язок у структурі правовідносин, що розглядаються. Структура господарських правовідносин включає: суб'єктів правовідносин (індивідуальні і колективні суб'єкти права, які беруть участь у правовідносинах), об'єкт правовідносин (те, з приводу чого виникає і здійснюється діяльність суб'єктів правовідносин), юридичний зміст правовідносин (обсяг суб'єктивних прав, законного інтересу та юридичного обов'язку, повноважень, відповідальності у сфері правовідносин).

Елементами господарських правовідносин, як і всіх інших правовідносин, є об'єкт, суб'єкт¹ і зміст. До складу правовідносин також можна віднести і юридичні факти, тобто ті підстави, за якими вони виникають.

Щодо належності об'єкта правовідношення до його елементів, то це питання позитивно вирішується більшістю науковців, хоч висловлюються і окремі заперечення. Так, Ю. К. Толстой² зазначає, що якщо визначати об'єкт правовідношення як те, на що спрямоване правовідношення і що здатне реагувати на вплив останнього, то не можна розглядати об'єкт як елемент, тобто складову частину самого правовідношення, оскільки правовідношення не може бути спрямоване саме на себе. Ця аргументація, на думку В. В. Поєдинок³, є непереконливою. Оскільки так само можна сказати, що суб'єкти не можуть вважатися елементом, тобто складовою правовідношення, тому що правовідношення саме й виникає між ними. Специфіка

¹ З категорією суб'єктів господарських правовідносин більш детально можна ознайомитися у четвертій главі «Правове становище учасників відносин у сфері господарювання».

² Толстой Ю. К. К теории правоотношения. – Л. : Изд-во Ленингр. ун-та, 1959. – С. 67.

³ Актуальні проблеми господарського права: навч. посіб. ; за ред. В. С. Щербини. – К. : Юрінком Інтер, 2012. – С. 16.

об'єктів господарських правовідносин порівняно з об'єктами цивільних правовідносин полягатиме в їх особливому змісті.

Змістом господарських правовідносин, як і загально-цивільних правовідносин, є права та обов'язки їх учасників. Загальна характеристика таких прав і обов'язків відповідає характеристиці загально-цивільних прав і обов'язків. Особливістю у цьому випадку є те, що такі права та обов'язки виникають під час заняття господарською діяльністю. У зв'язку з цим вони пов'язуються з певною метою – досягнення соціальних та економічних результатів, отримання прибутку.

Юридичні факти у цьому разі характеризуються так, як і юридичні факти, що є підставою виникнення, зміни або припинення господарських правовідносин¹. Переважна більшість юридичних фактів у таких правовідносинах належатиме до правочинів. Насамперед це господарський договір, який є різновидом двостороннього правочину. Однак певні господарські правовідносини можуть виникати, змінюватись, припинятись унаслідок односторонніх правочинів (рішення підприємця про анулювання ліцензії, про створення відокремленого підрозділу). Підставою виникнення, зміни, припинення господарських правовідносин є і адміністративний акт (видача свідоцтва про державну реєстрацію, видача ліцензії, примусова реорганізація за рішенням АМК України).

Для настання юридичного факту важливі дві обставини: фактична і юридична. Фактична передбачає наявність певної дії, події чи стану, що стосується господарських правовідносин. У свою чергу, юридична передбачає наявність відповідної норми реагування у визначеному законодавстві.

Важливе значення у розгляді юридичних фактів має їх поділ за вольовою ознакою. Так, юридичні факти поділяються:

- а) на дії (вольова поведінка суб'єктів права, з якою пов'язані

---

¹ У контексті питання виникнення господарських правовідносин важливе значення має юридичний факт. Юридичний факт – це передбачена нормами права конкретна життєва обставина (подія, дія, стан), яка є підставою для настання певних юридичних наслідків. За наявності норм права без юридичного факту правовідносини неможливі. Проте юридичні факти можуть спричиняти юридичні наслідки, що не втілюються у правовідносинах, тому їх не варто прив'язувати безпосередньо до останніх.

виникнення, зміна та припинення правовідносин (наприклад, заподіяння шкоди суб'єкту господарювання; укладення угоди);

б) події (юридичні факти, що виникають, змінюються і припиняються поза волею людей – внаслідок обставин непереборної сили (повінь, землетрус, народження чи смерть фізичної особи, закінчення строків)). Характерною рисою системи юридичних фактів у господарському праві, на думку Г. Л. Знаменського¹, служить те, що в ній переважають дії учасників господарських правовідносин як факти, які породжують права. Проте, це не виключає того, продовжує вчений, що в ряді випадків законодавство важливу роль відводить як правозмінюючим подіям, так і правоприпиняючим фактам.

Серед юридичних фактів, що зустрічаються у господарських правовідносинах, як приклад можна навести такі: правомірні та неправомірні дії чи бездіяльність суб'єктів господарювання; стихійне лихо, внаслідок якого було пошкоджено майно підприємця; смерть власника контрольного пакета акцій, спадкування таких акцій іншими особами тощо.

Підстави виникнення, зміни та припинення господарських правовідносин – юридичні факти, якими можуть бути: 1) дії чи бездіяльність (правомірні чи неправомірні) або 2) події. У багатьох випадках для виникнення правовідносин, у т. ч. господарських, недостатньо настання одиначного юридичного факту; необхідно, щоб настала сукупність юридичних фактів, яка отримала назву юридичного складу². Наприклад, підставою виникнення господарського зобов'язання за договором, який було укладено на біржі, аукціоні, конкурсі, є складний юридичний склад, що містить попередній договір та основний договір, зміст якого визначений умовами попереднього договору³.

¹ Знаменский Г. Л. Новое хозяйственное право. Избранные труды : сб. научн. тр. – К. : Юринком Интер, 2012. – С. 39.

² Термін «юридичний склад» у науковий обіг увів О. О. Красавчиков. Красавчиков О. А. Юридические факты в советском гражданском праве. – М. : Госюриздат. – 1958. – 182 с.

³ Беляневич О. А. Господарський договір та способи його укладання : автореф. дис. канд. юрид. наук : 12.00.04 / О. А. Беляневич. – Київський нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. – К., 1999. – С. 14.

Правовідносини за своєю юридичною природою характеризуються наявністю певної динаміки. Така динаміка відображається через їх виникнення, зміну та припинення. Розглянемо детальніше виникнення правових відносин у сфері господарювання.

Виникнення правовідносин базується на ряді підстав, що є рушієм їх правової природи. Такі підстави є досить різноманітними, проте загальна теорія права виділяє два основні види останніх. Зокрема, першим видом підстав є матеріальні, або загальні підстави. Такі підстави передбачають:

- наявність суб'єктів права (не менше двох) як учасників правовідносин;
- наявність об'єкта правовідносин – матеріальні і нематеріальні блага, з приводу яких (володіння ними, їх охорона та захист) суб'єкти права вступають у взаємовідносини.

Другим видом підстав виникнення господарських правовідносин є юридичні або спеціальні підстави. Зокрема, вони передбачають: а) наявність норми права; б) правосуб'єктність учасників правовідносин: правоздатність і дієздатність (про які йшлося вище); в) юридичний факт (підстава виникнення, зміни та припинення правовідносин).

Двом видам підстав виникнення правовідносин відповідають два аспекти їх змісту. Першочергово необхідно зазначити про матеріальний, або фактичний аспект. Під таким аспектом розуміють фактичну поведінку (дію чи бездіяльність) учасників господарських відносин, яку правомочний може, а правозобов'язаний повинен здійснити, тобто реальні дії з реалізації суб'єктивних прав і юридичних обов'язків. Іншим аспектом є юридичний. Такий аспект містить права і обов'язки сторін, якщо розглядати ширше, то він передбачає суб'єктивне право, юридичний обов'язок, повноваження, юридичну відповідальність.

Юридичний зміст свідчить, що в оболонку правовідносин втягнуто опосередковані фактичні відносини не повністю, а тільки в тій частині, у складі, передбаченому правами та обов'язками.

Отже, підстави виникнення господарських правовідносин – це матеріальні та юридичні чинники, що за своїм змістом втілюються у фактичній поведінці учасників таких правовідносин та наявністю

прав і обов'язків останніх. Важливе значення у виникненні господарських правовідносин має юридичний факт, що за своїм змістом втілюється у певних обставинах різного типу, які мають безпосередній вплив на динаміку таких відносин.

§ 3. Об'єкти господарських правовідносин

Проблема об'єкта господарських правовідносин дотепер не отримала достатньої детальної розробки. Представники господарсько-правової науки здебільшого лише констатують належність до таких об'єктів тих чи інших явищ об'єктивної реальності. Об'єкти господарських правовідносин зазвичай характеризуються відповідно до плюралістичного підходу: а) як речі та нематеріальні блага, використовувані при веденні господарської діяльності (О. М. Вінник¹), або б) як речі, нематеріальні блага, дії зобов'язаних суб'єктів і власне діяльність суб'єкта права (Г. Л. Знаменський²). У свою чергу, О. П. Віхров висловлює думку, що більш обґрунтованою є моністична концепція об'єкта, за якою об'єктом правовідношення може бути тільки те, що здатне реагувати на відповідний правовий вплив, тобто фактична поведінка суб'єктів³. Зазначену позицію підтримує і В. В. Поєдинок⁴, яка зазначає, що теоретично виправдано конструювати об'єкт господарських правовідносин відповідно до моністичного підходу, виділяючи при цьому: загальний об'єкт – фактичне господарське відношення та спеціальний об'єкт – об'єкт господарської діяльності, з приводу якого встановлюється правовідношення (речі та інші цінності, у тому числі нематеріальні активи). Це дасть можливість приділити достатню увагу безпосереднім об'єктам господарської діяльності, з

¹ Вінник О. М. Господарське право : навч. посіб. – К. : Правова єдність, 2008. – С. 26.

² Хозяйственное право : учебник / В. К. Мамутов, Г. Л. Знаменский, К. С. Хахулин и др. ; под ред. В. К. Мамутова. – К. : Юринком Интер, 2002. – С. 72.

³ Віхров О. П. Організаційно-господарські правовідносини : монографія. – К. : Слово, 2008. – С. 122– 123.

⁴ Актуальні проблеми господарського права : навч. посіб. ; за ред. В. С. Щербини. – К. : Юринком Інтер, 2012. – С. 16.

якими пов'язані права та обов'язки суб'єктів господарських правовідносин.

Загальна теорія права визначає об'єкти правовідносин як матеріальні та нематеріальні блага, з приводу яких суб'єкти вступають у правовідносини, здійснюють свої суб'єктивні права та юридичні обов'язки. Об'єкти правовідносин – це те, заради чого вони виникають. Якщо об'єкт права – суспільні відносини, що можуть бути предметом регулювання і вимагають такого регулювання, то об'єкт правовідносин – це частинка суспільних відносин, елемент, з приводу якого взаємодіють суб'єкти, те, на що спрямовані суб'єктивні юридичні права і обов'язки осіб¹.

У свою чергу, об'єкти господарських правовідносин – це сукупність речей та інших цінностей (включаючи нематеріальні активи), які мають вартісне визначення, виробляються чи використовуються в діяльності суб'єктів господарювання та відображаються в їх балансі або в інших передбачених законом обліках майна цих суб'єктів².

Правове регулювання питання щодо об'єктів господарських правовідносин визначається загальними положеннями про об'єкти відповідно до цивільного законодавства України. Так, об'єктами є ті матеріальні та духовні цінності, з приводу яких особи та соціально-публічні утворення вступають у господарські правовідносини. Законодавство не містить вичерпного переліку таких об'єктів. Зокрема, до основних з них належать: речі, інше майно, майнові права, результати робіт, послуги, результати інтелектуальної, творчої діяльності, інші блага.

Першочергово необхідно визначити, що речі – це предмети матеріального світу, щодо яких можуть виникати права та обов'язки суб'єктів господарських правовідносин. Речі являють собою частину довкілля, відокремлену чи не відокремлену від інших його частин. Традиційно речі у вітчизняному законодавстві розглядаються як головний об'єкт цивільних і відповідно господарських прав. Речі

¹ Скакун О. Ф. Теорія права і держави : підручник. – К. : Алерта; КНТ; ЦУЛ, 2009. – С. 384–408.

² Опришко В. Ф., Шульженко Ф. П., Шимон С. І. та ін. Правознавство : підручник. – К. : КНЕУ, 2003. – 767 с.

потрібно трактувати у тому розумінні, що під останніми маються на увазі предмети, властивості та відносини, що мають матеріальний зміст і охоплюються сферою дії чинного законодавства. Об'єктами господарських прав можуть бути лише оборотоздатні речі. Стосовно речей, вилучених із обігу, права і обов'язки виникати, змінюватися і припинятися не можуть, а отже, вони не можуть бути і об'єктами господарських правовідносин. Класифікація речей можлива за різними ознаками. Зокрема, розрізняють такі речі: нерухомі та рухомі; які перебувають у вільному та обмеженому (зброя, наркотичні засоби) обороті; подільні та неподільні; визначені індивідуальними або родовими ознаками; споживні та неспоживні; головні та другорядні; прості та складні; загального та спеціального правового режиму тощо.

Поняттям речей охоплюються також гроші та цінні папери. При цьому гроші виступають як законний платіжний засіб. Разом із тим вони можуть бути самостійним об'єктом майнових прав (наприклад, предметом договору). Гроші являють собою особливе рухоме майно і належать до категорії подільних речей. Законним платіжним засобом на всій території України є грошова одиниця України – гривня. Визнання гривні законним платіжним засобом означає, що вона може бути засобом платежу у зобов'язаннях незалежно від згоди кредитора. Застосовуються два способи платежу: готівкою та шляхом безготівкових розрахунків. При платежах готівкою засобом платежу є грошові знаки, що передаються одним суб'єктом іншому за товари, роботи, послуги тощо. При безготівкових розрахунках використовуються цифрові записи про грошову масу, що знаходиться в обігу. При цьому певна грошова сума списується з рахунку однієї особи і зараховується на рахунок іншої. Безготівкові розрахунки можуть здійснюватися шляхом використання платіжних доручень, чеків, акредитивів, платіжних вимог, векселів, депозитних сертифікатів, пластикових карток банків тощо. Випадки і порядок використання іноземної валюти як платіжного засобу визначаються Законом України «Про Національний банк України»¹ і Декретом КМ України «Про систему валютного

¹ Про Національний банк України : Закон України від 20.05.1999 № 679-XIV // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 29. – Ст. 238.

регулювання і валютного контролю», а також виданими відповідно до них нормативними актами. Згідно із зазначеними актами здійснюються розрахунки в іноземній валюті на території України.

Особливу увагу необхідно звернути на цінні папери як особливий вид об'єктів господарських правовідносин. Цінним папером є документ установленої форми з відповідними реквізитами, що посвідчує грошове або інше майнове право і визначає взаємовідносини між особою, яка його розмістила (видала), і власником та передбачає виконання зобов'язань згідно з умовами його розміщення, а також можливість передачі прав, що впливають з цього документа, іншим особам. Цінні папери – це грошові документи, що засвідчують право володіння або відносини позики, визначають взаємовідносини між особою, яка їх випустила, та їх власником і передбачають, як правило, виплату доходу у вигляді дивідендів або процентів, а також можливість передачі грошових та інших прав, що впливають з цих документів, іншим особам. Залежно від сфери застосування цінні папери виконують роль інструменту в комерційній діяльності суб'єктів підприємництва, застосовуються для підтвердження і оформлення кредитних відносин, використовуються в товарному обігу. Форма цінного папера, реквізити та зобов'язання за цінним папером визначаються відповідно до вимог чинного законодавства рішенням емітента в інформації про розміщення цінних паперів. Інформація затверджується Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку при реєстрації випуску та є підставою для взяття цих цінних паперів у документарній формі, цінних паперів на пред'явника в документарній формі або цінних паперів у бездокументарній формі, іменна ідентифікація власників яких здійснюється на підставі облікового реєстру рахунків власників у зберігача. Законом України «Про цінні папери та фондовий ринок» передбачено розподіл цінних паперів, які за порядком їх розміщення поділяються на емісійні та неемісійні. В Україні у цивільному обороті можуть бути такі групи цінних паперів:

- пайові цінні папери (цінні папери, які посвідчують участь їх власника у статутному капіталі, надають власнику право на участь в управлінні емітентом і отримання частини прибутку,

зокрема у вигляді дивідендів, та частини майна у разі ліквідації емітента);

- боргові цінні папери (цінні папери, що посвідчують відносини позики і передбачають зобов'язання емітента сплатити у визначений строк кошти відповідно до зобов'язання);

- іпотечні цінні папери (цінні папери, випуск яких забезпечено іпотечним покриттям та які посвідчують право власників на отримання від емітента належних їм коштів);

- приватизаційні цінні папери (цінні папери, які посвідчують право власника на безоплатне одержання у процесі приватизації частки майна державних підприємств, державного житлового фонду, земельного фонду);

- похідні цінні папери (цінні папери, механізм випуску та обігу яких пов'язаний з правом на придбання чи продаж протягом строку, встановленого договором, цінних паперів, інших фінансових або товарних ресурсів);

- товаророзпорядчі цінні папери (цінні папери, які надають їхньому держателю право розпоряджатися майном, зазначеним у цих документах).

Необхідно зауважити, що майно як особливий об'єкт – це окрема річ, сукупність речей, а також майнові права та обов'язки. У контексті господарських правовідносин майнові права виступають як рід прав, що виникають стосовно певного майна. Вони мають економічний зміст, споживчу цінність і можуть бути виражені у грошовій формі.

Ще одним об'єктом господарських правовідносин є *результати робіт*. Результати робіт як об'єкти господарських правовідносин виступають у вигляді матеріальних або духовних цінностей, які створюються на замовлення учасника цивільних відносин зусиллями іншого учасника таких відносин. У свою чергу, *послуги* – це робота, яка виконується одним учасником господарських відносин для задоволення матеріальних або духовних потреб іншого учасника таких відносин. Якщо послуги мають матеріальний результат, то він, як правило, невіддільний від самої діяльності¹.

¹ Цивільний кодекс України : науково-практичний коментар. – 5-те вид., перероб. та доп. ; за ред. Є. О. Харитонova, Н. Ю. Голубевої. – Х. : Одиссей, 2009. – С. 118–130.

Отже, об'єкти господарських правовідносин – це матеріальні і нематеріальні блага, з приводу яких суб'єкти вступають у правовідносини та здійснюють свої суб'єктивні права та юридичні обов'язки. Було встановлено, що правове регулювання об'єктів господарських правовідносин регулюється загальними положеннями про об'єкти відповідно до цивільного законодавства України. На легальному рівні відсутній вичерпний перелік таких об'єктів. Зокрема, до основних з них належать: речі, інше майно, майнові права, результати робіт, послуги, результати інтелектуальної, творчої діяльності, інші блага. Зазначені об'єкти було розглянуто вище, з'ясовано їх суть і значення.

Об'єктами господарських правовідносин є об'єкти цивільних майнових та особистих немайнових правовідносин.

Відповідно до ст. 177 ЦК України об'єктами цивільних прав є речі, у т. ч. гроші та цінні папери, інше майно, майнові права, результати робіт, послуги, результати інтелектуальної, творчої діяльності, інформація, а також інші матеріальні і нематеріальні блага. Немає необхідності наводити загальну характеристику відповідних об'єктів, оскільки вона дається у загальній теорії цивільного права. Зупинимося на деяких особливостях вказаних об'єктів як об'єктів саме господарських правовідносин.

1. Речі. Розглядаючи речі як об'єкт господарських правовідносин, слід зазначити, що деякі з них мають особливий правовий режим порівняно з аналогічними речами, які є об'єктами загальноцивільних правовідносин. Так, певні речі у господарській діяльності набувають особливих позначень (основні фонди, оборотні засоби) та спеціального правового режиму. Особливості у цьому разі можуть стосуватись порядку відсудження, користування тощо. Правовий режим таких речей може полягати у встановленні обмежень і порядку розпорядження ними, порядку їх придбання (нафтопродукти, ліки).

Певні речі будуть властиві саме для господарських правовідносин. До останніх можна віднести поняття «підприємство». Відповідно до ст. 191 ЦК України підприємство є єдиним майновим комплексом, який використовується для заняття підприємницькою діяльністю. До його складу входять усі види майна, призначені для

діяльності підприємства, включаючи земельні ділянки, будівлі, споруди, устаткування, інвентар, сировину, продукцію, права вимоги, а також право на торгівельну марку або інше позначення та інші права, якщо інше не встановлено договором або законом.

За ГК України підприємство розглядається перш за все як самостійний суб'єкт господарювання, який є юридичною особою (ст. 62). У зв'язку з цим постає питання про те, у якому розумінні необхідно використовувати поняття «підприємство» – як об'єкт чи як суб'єкт правовідносин. При розгляді підприємницьких товариств поняття «підприємство» використовується у розумінні єдиного майнового комплексу, який належить товариству (тобто як об'єкт права). Таких майнових комплексів (підприємств) у товариства може бути декілька. Ті ж єдині майнові комплекси, які законом визнані юридичними особами (державні, комунальні підприємства), розглядаються як суб'єкти правовідносин.

2. Гроші. Форми розрахунків, прийнятих у господарській діяльності, поділяються на готівкові та безготівкові. Різновидом грошей є валюта як засіб платежу, що використовується в господарській сфері для розрахунків за зовнішньоекономічними договорами (контрактами).

3. Цінні папери. Певні цінні папери є об'єктом винятково господарських правовідносин.

4. Майнові права. Отримавши загальне визначення в ЦК України, у господарських правовідносинах майнові права мають власну специфіку (наприклад, особливим видом господарських майнових прав визнаються корпоративні права (хоча відповідна позиція не отримала одностайності в наукових колах)).

5. Роботи та послуги. Певні роботи та послуги можуть мати місце винятково при занятті господарською діяльністю. Це стосується побутового підряду, перевезення транспортом загального користування, страхування.

6. Об'єкти права інтелектуальної власності. Відповідно до ст. 420 ЦК України до об'єктів права інтелектуальної власності належать: літературні та художні твори, комп'ютерні програми, фонограми, відеограми, винаходи, корисні моделі, промислові зразки, сорти рослин, породи тварин, комерційні (фірмові)

найменування, торговельні марки (знаки для товарів і послуг), географічні позначення, комерційна таємниця.

Певні об'єкти права інтелектуальної власності можуть існувати лише у господарських правовідносинах. Це, зокрема: комерційне (фірмове) найменування, торговий знак, комерційна таємниця.

7. Інші матеріальні та нематеріальні блага. У сфері господарювання можуть існувати специфічні матеріальні та нематеріальні блага, що визнаються об'єктами господарських правовідносин (наприклад, вартість ділової репутації (гудвіл)).

§ 4. Суб'єкти господарських правовідносин

Згідно зі ст. 2 ГК України учасниками відносин у сфері господарювання є суб'єкти господарювання, споживачі, органи державної влади та органи місцевого самоврядування, наділені господарською компетенцією, а також громадяни, громадські та інші організації, які виступають засновниками суб'єктів господарювання чи здійснюють щодо них організаційно-господарські повноваження на основі відносин власності. Проте не всі названі категорії осіб є суб'єктами господарських правовідносин (господарського права). Такими суб'єктами є лише ті учасники відносин у сфері господарювання, яким притаманна сукупність необхідних для цього ознак (рис), а саме:

- безпосереднє здійснення господарської діяльності (виробництво продукції, виконання робіт, надання послуг), що є предметом діяльності індивідуальних підприємців, підприємств різних організаційно-правових форм, виробничих кооперативів, інших господарських організацій основної ланки економіки, або керівництво господарською діяльністю, що притаманно власникам майна підприємств, господарським об'єднанням, промислово-фінансовим групам, а також господарським міністерствам;

- створення (набуття статусу суб'єкта господарських відносин) у встановленому законом порядку, хоча порядок створення для різних суб'єктів господарських відносин різний – залежно від виду (суб'єкт господарювання чи орган/організація господарського керівництва), організаційно-правової форми (унітарне підприємство,

господарське товариство, виробничий кооператив), основного або виключного виду діяльності (комерційний банк, страхова компанія, фондова біржа, промислово-фінансова група та ін.); набуття статусу суб'єкта господарських відносин (що зазвичай є завершальною стадією процесу створення господарської організації), як правило, пов'язується з їх державною реєстрацією; державна реєстрація може здійснюватися в загальному порядку (передбаченому ст. 58 ГК України та Законом України «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців» та/або в спеціальному порядку (передбаченому Законом України «Про банки і банківську діяльність», Законом України «Про державне регулювання ринку цінних паперів в Україні»¹ та ін.);

- наявність майна, необхідного для здійснення обраної суб'єктом або покладеної на нього господарської діяльності чи керівництва такою діяльністю; таке майно може закріплюватися за суб'єктами господарського права на різних правових титулах: праві власності (господарські товариства, виробничі кооперативи), праві повного господарського відання (державне та комунальне комерційні підприємства), праві оперативного управління (казенне підприємство, комунальне некомерційне підприємство), праві користування (може застосовуватися з будь-яким з названих правових титулів; є характерною ознакою орендного підприємства); для філій, представництв та інших відокремлених підрозділів нормами ГК України передбачається закріплення майна на праві оперативно-господарського використання, зміст якого визначає господарська організація, до структури якої належить такий підрозділ;

- наявність господарської правосуб'єктності, тобто визнаної державою за певним суб'єктом господарювання можливості бути суб'єктом прав (мати і здійснювати господарські права та обов'язки, відповідати за їх належне виконання і мати юридичну можливість захищати свої права та законні інтереси від можливих порушень); обсяг господарської правосуб'єктності учасників господарських правовідносин фіксується в законі та в їх установчих документах і

---

¹ Про державне регулювання ринку цінних паперів в Україні : Закон України від 30.10.1996 № 448/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 51. – Ст. 292.

залежить від низки чинників (зокрема, від правового титулу майна, виду та характеру діяльності).

Суб'єкти господарського права (господарських правовідносин) – це учасники господарських відносин, що безпосередньо здійснюють господарську діяльність або управляють такою діяльністю, створені у встановленому законом порядку, мають необхідне для здійснення такої діяльності майно і володіють господарською правосуб'єктністю.

Суб'єкти господарського права надзвичайно різноманітні і тому їх класифікують, тобто поділяють на групи за певними критеріями (ознаками). За характером здійснюваної діяльності розрізняють:

– суб'єкти господарювання, тобто суб'єкти господарського права, які безпосередньо здійснюють господарську діяльність (індивідуальні підприємці, підприємства, виробничі кооперативи, більшість господарських товариств, комерційні банки);

– суб'єкти господарського права, які здійснюють керівництво господарською діяльністю, в т. ч. організацію такої діяльності (господарські міністерства, органи місцевого самоврядування та їх виконкоми, господарські об'єднання, промислово-фінансові групи, власники майна підприємств, фондові біржі, Національний депозитарій України).

Залежно від форм власності, на базі якої вони функціонують, розрізняють державні, комунальні, колективні, приватні та змішані (що функціонують на базі двох і більше форм власності) суб'єкти господарського права. До державних належать державні та казенні підприємства, державні господарські об'єднання, господарські міністерства; комунальних – комунальні підприємства, органи місцевого самоврядування та їх виконавчі органи; колективних – господарські товариства, виробничі кооперативи, добровільні господарські об'єднання, унітарні підприємства, створені кооперативами, господарськими товариствами, громадськими та релігійними організаціями; приватних – індивідуальні підприємці, приватні підприємства; змішаних – орендні підприємства, спільні підприємства, а також промислово-фінансові групи, до складу яких можуть входити господарські організації різних форм власності.

Відповідно ч. 2 ст. 55 ГК України розрізняють такі категорії суб'єктів: господарські організації – юридичні особи, створені відповідно до ЦК України, державні, комунальні та інші підприємства, створені відповідно до ГК України, а також інші юридичні особи, які здійснюють господарську діяльність та зареєстровані в установленому законом порядку; громадяни України, іноземці та особи без громадянства, які здійснюють господарську діяльність та зареєстровані відповідно до закону як підприємці.

Проте в цій статті не враховані суб'єкти господарювання, які важко віднести до зазначених категорій, зокрема: пайові інвестиційні фонди, які створюються на договірних засадах і не мають статусу юридичної особи (Закон України «Про інститути спільного інвестування (пайові та корпоративні інвестиційні фонди)»¹; особисте селянське господарство, яке може реалізовувати надлишки сільськогосподарської продукції, надавати послуги зеленого туризму на платних засадах, проте не визнається юридичною особою і суб'єктом підприємництва та відповідно не підлягає державній реєстрації, а лише обліку, що здійснюється сільськими, селищними, міськими радами народних депутатів за місцем розташування земельної ділянки (правове становище визначається Законом України «Про особисте селянське господарство»²).

Суб'єкт господарювання створюється і діє на підставі установчих документів (документа), які мають відповідати встановленим вимогам. Загальні вимоги до установчих документів визначаються ст. 57 ГК України, а спеціальні – в законах, які визначають особливості правового статусу суб'єктів господарювання з виключними видами діяльності (Закони України: «Про банки і банківську діяльність»; «Про державне регулювання ринку цінних паперів в Україні»; «Про страхування»³ та ін.).

---

¹ Про інститути спільного інвестування (пайові та корпоративні інвестиційні фонди) : Закон України від 15.03.2001 № 2299-III // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 21. – Ст. 103.

² Про особисте селянське господарство : Закон України від 15.05.2003 № 742-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 29. – Ст. 232.

³ Про страхування : Закон України від 07.03.1996 № 85/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 18. – Ст. 78.

Загальні вимоги щодо установчих документів стосуються: видів установчих документів; змісту установчих документів (в них мають бути зазначені найменування та місцезнаходження суб'єкта господарювання, мета і предмет господарської діяльності, склад і компетенція його органів управління, порядок прийняття ними рішень, порядок формування майна, розподілу прибутків та збитків, умови його реорганізації та ліквідації, якщо інше не передбачено законом); спеціальні вимоги до засновницького договору, статуту, положення.

Обсяг правосуб'єктності (прав та обов'язків) у суб'єктів господарювання залежить від низки чинників, у т. ч. від правового титулу майна (право власності, право господарського відання, право оперативного управління, право оперативно-господарського використання), від основного виду діяльності та відповідно – можливості чи неможливості здійснювати інші види господарської діяльності (спеціальна правосуб'єктність і відповідно – можливість здійснювати лише окремі види діяльності характерна, наприклад, для інститутів спільного інвестування, комерційних банків, страхових компаній, фондових бірж).

Права та обов'язки суб'єктів господарювання можна поділити на дві категорії – загальні права та обов'язки, які притаманні всім суб'єктам господарювання, і спеціальні – характерні лише для певних видів суб'єктів господарювання.

Обсяг загальних прав залежить від правового титулу майна суб'єкта господарювання. Право власності забезпечує суб'єктові господарювання максимальний обсяг прав, серед яких: право вибору видів господарської діяльності (з дотриманням вимог закону); право вибору контрагентів та укладення з ними господарських договорів; право розпорядження отриманим прибутком та іншим майном, що належить суб'єктові господарювання на праві власності; право на визначення внутрішньої структури господарської організації та створення філій, представництв, інших відокремлених підрозділів та ін.

Спеціальні права необхідні суб'єктам господарювання з виключними видами діяльності (банківські операції, страхування, спільне інвестування, біржові операції) і передбачаються у відповідних Законах України – «Про банки і банківську діяльність» (ст. 9

– право комерційних банків створювати та брати участь у банківському об'єднанні, ст. 47 – право здійснювати на підставі банківської ліцензії банківські операції та ін.).

Загальні обов'язки суб'єктів господарювання досить численні, а саме: отримання дозволів ліцензії для здійснення тих видів господарської діяльності, щодо яких закон передбачає необхідність отримання спеціальних дозволів (ліцензій) у порядку, визначеному Законом України «Про ліцензування певних видів господарської діяльності»; отримання в передбачених законом випадках патенту; дотримання вимог антимонопольно-конкурентного законодавства; ведення бухгалтерського обліку і звітності; сплата податків та інших обов'язкових платежів; забезпечення безпеки виробництва (екологічна, пожежна, радіаційна, санітарно-епідеміологічна, охорона праці тощо); дотримання прав та законних інтересів інших осіб; виконання інших вимог, передбачених законодавством.

Спеціальні обов'язки притаманні для суб'єктів господарських правовідносин зі спеціальним (виключним) предметом діяльності. Так, комерційні банки, страхові компанії, інститути спільного інвестування зобов'язані дотримуватися вимог відповідних законів щодо розміру та складу майна, видів діяльності (операцій), контролю за використанням активів.

Отже, суб'єкти господарських правовідносин – це учасники господарських відносин, що безпосередньо здійснюють господарську діяльність або управляють такою діяльністю, створені у встановленому законом порядку, мають необхідне для здійснення такої діяльності майно і володіють господарською правосуб'єктністю. У контексті розгляду питання суб'єктів господарювання було розглянуто їх легальний і доктринальний поділ залежно від широкого кола критеріїв. Важливе значення для суб'єктів зазначених відносин має правосуб'єктність останніх, яка поділяється на загальну та спеціальну, що визначає коло їх прав і обов'язків. Було встановлено специфічні ознаки, притаманні як суб'єктам загалом, так і окремим елементам суб'єктного складу (щодо видів, правосуб'єктності та юридичної належності).

У сфері господарювання беруть участь особи, що мають спеціальний правовий статус. Відповідно до ЦК України та ГК

України цей статус – це статус підприємця для фізичних осіб і статус юридичної особи для організацій.

Відповідно до ЦК України суб'єктами господарських правовідносин виступають: 1) фізичні особи – підприємці та 2) юридичні особи. Натомість за ст. 55 ГК України суб'єктами господарювання є: 1) громадяни України, іноземці та особи без громадянства, які зареєстровані як підприємці, та 2) господарські організації – юридичні особи, створені відповідно до ЦК України, підприємства, створені відповідно до ГК України, а також інші юридичні особи, які здійснюють господарську діяльність та зареєстровані в установленому законом порядку.

Можна критично поставитися до спроби віднесення до суб'єктів господарювання відокремлених підрозділів юридичної особи. Це пов'язано з тим, що такі підрозділи не мають самостійних прав та обов'язків. Відповідні права та обов'язки виникають у юридичних осіб, що їх створили. Діяльність відокремлених підрозділів умовно можна віднести до їх господарської діяльності, оскільки вона не буде самостійною (юридична особа визначає предмет їх діяльності, встановлює повноваження їх керівників), ініціативною (вони діють не на свій розсуд, а відповідно до встановлених завдань, не мають можливості приймати рішення щодо вступу у правовідносини та виходу з них), не має ризикового характеру (майно, яким вони володіють, належить відповідній юридичній особі).

ГК України у ст. 2 виділяє категорію «учасники відносин у сфері господарювання». Окрім власне суб'єктів господарювання, до таких учасників належать споживачі, органи державної влади та місцевого самоврядування, наділені господарською компетенцією, а також особи, які є засновниками суб'єктів господарювання чи здійснюють щодо них організаційно-господарські повноваження на основі відносин власності.

Засновниками традиційно прийнято називати осіб, що беруть участь у створенні господарського товариства та його діяльності (ст. 3 Закону України «Про господарські товариства»). Для приватних та інших підприємств замість поняття «засновник» використовується поняття «власник майна підприємства». І у першому, і у другому випадках особа передає належне їй майно іншій особі та

набуває відповідних прав щодо неї. Відмінність полягатиме в тому, що в першому випадку право власності на майно переходить до товариства, а у другому ні: підприємство володіє майном на праві господарського відання чи оперативного управління, особа залишається власником майна.

Споживач відповідно до Закону України «Про захист прав споживачів» – це громадянин, який придбає, замовляє чи має намір придбати або замовити товари (роботи, послуги) для особистих побутових потреб. Споживачем може виступати фізична особа та фізична особа – підприємець (при цьому важливо, щоб він придбав (замовив) товар (роботу, послугу) для задоволення власних побутових потреб. Про це може свідчити кількість придбаного товару, відповідність придбаного товару тому, яким торгує такий продавець, можливість використання придбаного товару у власному виробництві та інші обставини.

Органи державної влади та місцевого самоврядування забезпечують дотримання умов і меж здійснення господарської діяльності (органи державної реєстрації, ліцензійні органи, АМК України, інші контролюючі органи тощо). Такі органи повинні діяти відповідно до своєї компетенції.

Запитання для самоконтролю

1. Господарські правовідносини.
2. Ознаки господарських правовідносини.
3. Класифікація господарських правовідносин.
4. Елементи господарських правовідносин.
5. Підстави виникнення господарських правовідносин.
6. Правовий режим об'єктів господарських правовідносин.
7. Загальні положення про суб'єктів господарських правовідносин.

ГЛАВА 4. Правове становище учасників відносин у сфері господарювання

1. *Поняття та види суб'єктів господарських правовідносин.*
2. *Фізичні особи – підприємці як суб'єкти господарювання.*
3. *Юридичні особи як суб'єкти господарювання: поняття і види.*
4. *Обмеження щодо здійснення підприємницької діяльності, встановлені стосовно окремих фізичних та юридичних осіб.*
5. *Правове становище учасників відносин у сфері господарювання.*

§ 1. Поняття та види суб'єктів господарських правовідносин

Питання щодо визначення суб'єктного складу господарських правовідносин є досить складним і однозначно невирішеним як у чинному законодавстві, так і в науці господарського права. Це викликано як застосуванням різних категорій в ГК України («учасники відносин у сфері господарювання» (ст. 2), «суб'єкти господарювання» (ст. 55)), так і різночитаннями досліджуваної категорії правознавцями¹. Виникає слушне питання: яку ж категорію

---

¹ Так, В. С. Щербина застосовує категорію «суб'єкти господарських правовідносин» (Актуальні проблеми господарського права : навч. посіб. ; за ред. В. С. Щербини. – К. : Юрінком Інтер, 2012. – С. 84), хоча, фактично йдеться про *суб'єктів господарського права* (курсив. – Ю.М.). В іншому випадку вчений досліджує правове становище «суб'єктів господарського права» під оболонкою «суб'єктів господарювання» (Щербина В. С. Суб'єкти господарського права : монографія. – К. : Юрінком Інтер, 2008). В. С. Мілаш, у свою чергу, застосовує поняття «суб'єкт господарського права» (Мілаш В. С. Господарське право : курс лекцій : у 2 ч. Ч. 1. – Х. : Право, 2008. – С. 74).

доцільно застосовувати з метою з'ясування всього спектра господарських правовідносин?

Відповідно до ст. 2 ГК України учасниками відносин у сфері господарювання є суб'єкти господарювання, споживачі, органи державної влади та органи місцевого самоврядування, наділені господарською компетенцією, а також громадяни, громадські та інші організації, які виступають засновниками суб'єктів господарювання чи здійснюють щодо них організаційно-господарські повноваження на основі відносин власності.

Основними учасниками відносин у сфері господарювання виступають саме суб'єкти господарювання. Відповідно до ч. 1 ст. 55 ГК України суб'єктами господарювання визнаються учасники господарських відносин, які здійснюють господарську діяльність, реалізуючи господарську компетенцію (сукупність господарських прав та обов'язків), мають відокремлене майно і несуть відповідальність за своїми зобов'язаннями в межах цього майна, крім випадків, передбачених законодавством.

На підставі аналізу норм ЦК України також можна виділити коло осіб, що підпадають під термін «суб'єкт господарювання», а саме: фізичні особи – підприємці (гл. 5 ЦК України); юридичні особи приватного права (підприємницькі товариства, а в деяких випадках і непідприємницькі товариства та установи) (ст.ст. 81, 84–86 ЦК України). Виходячи зі змісту ч. 2 ст. 55, ГК України розрізняє такі суб'єкти господарювання: господарські організації – юридичні особи, створені відповідно до ЦК України, державні, комунальні та інші підприємства, створені відповідно до ГК України, а також інші юридичні особи, які здійснюють господарську діяльність та зареєстровані в установленому законом порядку; громадяни України, іноземці та особи без громадянства, які здійснюють господарську діяльність та зареєстровані відповідно до закону як підприємці.

Р. Б. Шишка та Я. О. Чапичадзе вважають за доцільне використовувати категорію «суб'єкт підприємницького права» (Хозяйственное (предпринимательское) право Украины : учебник ; под общ. ред. Р. Б. Шишки и Я. А. Чапичадзе. – Х. : Эспада, 2007. – С. 94). Аналогічну позицію займає І. В. Єршова, наводячи поняття та ознаки суб'єктів підприємницького права (Єршова І. В. Предпринимательское право : учебник. – М. : Юриспруденция, 2002. – С. 36–39).

Отже, можна констатувати, що чинне законодавство не містить поняття «суб'єкт господарських правовідносин». Натомість мають місце такі юридичні категорії як «учасники господарських правовідносин», «суб'єкти господарювання», «суб'єкти підприємницької діяльності» та ін. При цьому в науці господарського права існує думка¹ про тотожність категорій «суб'єкти господарського права» й «учасники господарських відносин». Проте висловлюється й протилежна думка, за якою поняття учасника правовідносин є більш вузьким, ніж поняття суб'єкта права; воно дає змогу лише охарактеризувати відповідний аспект реального буття суб'єкта права, тобто його участь у конкретних суспільних правовідносинах². Отже, суб'єкт права – це особа, яка має правосуб'єктність, тобто особа, потенційно здатна бути учасником правовідносин; суб'єкт правовідносин – це реальний учасник правових відносин. Можна повністю погодитись із думкою В. С. Мілаш³, що характер співвідношення категорій «суб'єкт господарського права» і «учасник господарських відносин» можна визначити таким чином: кожен учасник будь-якого різновиду господарських правовідносин є суб'єктом господарського права, однак не кожен суб'єкт господарського права може бути учасником усіх без винятку господарських правовідносин.

На підставі викладеного можна стверджувати, що законодавець у контексті закріплення правового становища суб'єктів господарювання акцентує увагу на двох категоріях суб'єктів – юридичних особах та фізичних особах, які отримали статус підприємця. Зазначені категорії за ГК України охоплюються поняттям «суб'єкт господарювання».

Посилаючись на те, що суб'єкти господарського права – це учасники відносин у сфері господарювання, які організують і

---

¹ Щербина В. С. Суб'єкти господарського права : монографія. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – С. 9; Актуальні проблеми господарського права : навч. посіб. ; за ред. В. С. Щербини. – К. : Юрінком Інтер, 2012. – С. 85.

² Халфина Р. О. Общее учение о правоотношении. – М. : Юридична література, 1974. – С. 116.

³ Мілаш В. С. Господарське право : курс лекцій : у 2 ч. Ч. 1. – Х. : Право, 2008. – С. 75.

здійснюють господарську діяльність, реалізуючи при цьому свою господарську компетенцію, або споживають результати такої діяльності, В. С. Щербина¹ виділяє такі їх ознаки:

- 1) суб'єкт є учасником господарських відносин;
- 2) він безпосередньо здійснює господарську діяльність, тобто діяльність у сфері суспільного виробництва, спрямовану на виготовлення та реалізацію продукції, виконання робіт чи надання послуг вартісного характеру, що мають цінову визначеність (цим суб'єкт господарювання відрізняється від органів державної влади та місцевого самоврядування, які, за ч. 1 ст. 8 ГК України, не є суб'єктами господарювання);
- 3) він наділений господарською компетенцією (сукупністю господарських прав і обов'язків), яку реалізує при здійсненні господарської діяльності;
- 4) суб'єкт господарювання має відокремлене від інших суб'єктів (у т. ч. і від власника) майно;
- 5) суб'єкт господарювання несе відповідальність за своїми зобов'язаннями у межах закріпленого за ним майна, крім випадків, передбачених законодавством.

У сучасних ринкових умовах важливою є чітка класифікація суб'єктів господарювання за певними ознаками.

Залежно від форми власності розрізняють:

- суб'єкти, засновані на приватній формі власності: індивідуальні підприємці, приватні підприємства;
- суб'єкти, засновані на колективній формі власності: господарські товариства, виробничі кооперативи, добровільні господарські об'єднання, унітарні підприємства, створені кооперативами, господарськими товариствами, громадськими та релігійними організаціями;
- суб'єкти, засновані на державній формі власності: державні та казенні підприємства, державні господарські об'єднання, господарські міністерства та відомства.

Залежно від характеру здійснюваної діяльності розрізняють:

- 1) суб'єкти господарювання, які безпосередньо здійснюють

---

¹ Актуальні проблеми господарського права : навч. посіб. ; за ред. В. С. Щербини. – К. : Юрінком Інтер, 2012. – С. 859–860.

господарську діяльність (індивідуальні підприємці, підприємства, виробничі кооперативи, більшість господарських товариств, комерційні банки);

2) суб'єкти господарювання, які здійснюють керівництво господарською діяльністю, в т. ч. організацію такої діяльності (господарські міністерства та відомства, органи місцевого самоврядування та їх виконкоми, господарські об'єднання, промислово-фінансові групи, власники майна підприємств, фондові біржі, Національний депозитарій України).

Крім поділу суб'єктів господарювання, здійсненого в ч. 2 ст. 55 ГК України, залежно від форми власності (і відповідно сектору економіки) В. С. Щербина поділяє суб'єкти господарювання на дві групи:

- суб'єкти господарювання державного сектору економіки;
- суб'єкти господарювання комунального сектору економіки¹.

Проте не зовсім зрозуміло, до якої групи вчений відносить суб'єктів господарювання приватного сектору економіки.

Відтак, вважаємо, що суб'єктами господарських правовідносин є юридичні особи та фізичні особи – підприємці. Хоча цей підхід може мати й опонентів. Зокрема, В. С. Щербина зазначає: практика господарювання свідчить, що поняття «юридична особа» і «фізична особа» (так само, як і поняття «товариство» і «установа»), якими цілком може задовольнитися цивільне законодавство при регулюванні особистих немайнових і майнових відносин, виявляється зовсім недостатньо для багатоманітного господарського життя, учасники якого виконують різні завдання в різних сферах і галузях господарювання, для чого (з урахуванням економічного характеру їх діяльності) наділяються різними за обсягом правами і обов'язками, що вирізняють їх з-поміж інших учасників господарських відносин².

¹ Щербина В. С. Суб'єкти господарського права : монографія. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – С. 17.

² Актуальні проблеми господарського права : навч. посіб. ; за ред. В. С. Щербини. – К. : Юрінком Інтер, 2012. – С. 92.

§ 2. Фізичні особи – підприємці як суб'єкти господарювання

Відповідно до ст. 42 Конституції України кожен має право на підприємницьку діяльність, не заборонену законом. Загальне правило встановлює рівність кожного на заняття підприємництвом, тобто законодавець, надаючи право на заняття підприємництвом конституційного рангу, тим самим визначився і з підприємницькою правоздатністю. Закріплюючи в названій статті Конституції право «кожного» на заняття підприємництвом, законодавець мав на увазі саме фізичних осіб. Отже, можна погодитись з думкою Р. Б. Шишки, що першосуб'єктом і переважним носієм підприємницької правоздатності визнається людина¹, тобто фізична особа.

У характеристиці підприємців у нормативних актах використовується різна термінологія. У ЦК України зазначається категорія фізична особа – підприємець, у той час як у ч. 2 ст. 55 ГК України – громадяни України, іноземці та особи без громадянства, які здійснюють господарську діяльність та зареєстровані відповідно до закону як підприємці.

Однак доцільним є використання саме терміна «фізична особа – підприємець», оскільки, по-перше, ЦК України визначає загальні засади приватних відносин, основною складовою яких є майнові відносини, а господарсько-виробничі відносини є також майновими відносинами та складовою частиною господарських правовідносин. По-друге, публічний статус суб'єкта господарювання не має істотного значення для більшості приватних відносин, які виникають під час здійснення ним господарської діяльності, що повною мірою стосується і господарсько-виробничих правовідносин.

Правовому становищу громадянина як суб'єкта господарювання присвячено ст. 128 ГК України – «Громадянин у сфері господарювання». Відповідно до зазначеної статті громадянин визнається суб'єктом господарювання у разі здійснення ним підприємницької діяльності за умови його державної реєстрації як підприємця без статусу юридичної особи відповідно до ст. 58 ГК України.

¹ Хозяйственное (предпринимательское) право Украины : учебник ; под общ. ред. Р. Б. Шишки и Я. А. Чапичадзе. – Х. : Эспада, 2007. – С. 94.

Єднальною ланкою між конкретною особою, яка вступає у конкретні правовідносини, та її правовим статусом, є правосуб'єктність, тобто сукупність установлених законодавством і набутих у господарських правовідносинах прав та обов'язків у сфері господарювання. Фізичні та юридичні особи є учасниками широкого кола відносин, що охоплюються предметом правового регулювання тієї чи іншої галузі. Кожна із таких галузей права визначає свій різновид правосуб'єктності щодо означеного суб'єкта як учасника відносин, що охоплюються її правовим впливом.

Потрібно зауважити, що цивільна право- та дієздатність, і господарська право- та дієздатність співвідносяться як загальне та спеціальне. Положення чинного ГК України встановлюють щодо суб'єктів господарювання спеціальну правосуб'єктність, яку розглядають як синонім терміна «господарська компетенція» (ч. 1 ст. 55, ч. 1 ст. 207 ГК України)¹. Господарська компетенція як необхідний елемент правосуб'єктності, на думку І. В. Єршової², означає сукупність прав, якими наділений суб'єкт відповідно до закону і установчих документів, а в деяких випадках – на підставі ліцензії. У подальшому автор акцентує увагу на необхідності виділення загальної, обмеженої, спеціальної і виключної господарської компетенції.

Через поняття господарської компетенції в теорії господарського права розкривається господарська правосуб'єктність суб'єкта господарювання³. Господарська правосуб'єктність передбачає здат-

---

¹ Мілаш В. С. Господарське право : курс лекцій : у 2 ч. Ч. 1. – Х. : Право, 2008. – С. 77. Хоча зазначена позиція не отримала одностайності у правовій літературі. Зокрема, Р. Б. Шишка зазначає, що для участі у правовідносинах людина наділена спеціальними юридичними якостями: правоздатністю і дієздатністю, а державні юридичні особи і компетенцією // Хозяйственное (предпринимательское) право Украины : учебник ; под общ. ред. Р. Б. Шишки и Я. А. Чапичадзе. – Х. : Эспада, 2007. – С. 94.

² Ершова И. В. Предпринимательское право : учебник. – М. : Юриспруденция, 2002. – С. 37.

³ Теоретические проблемы хозяйственного права ; под ред. В. В. Лаптева. – М. : Наука, 1975. – С. 66–84. Зокрема, вчений зазначає, що сьогодні це поняття використовується стосовно суб'єктів, які здійснюють регулювання (організацію) господарської діяльності, а стосовно правової характеристики суб'єктів, які безпосередньо здійснюють господарську діяльність, здебільшого викорис-

ність особи бути учасником господарських правовідносин, що виникають у процесі безпосереднього здійснення господарської діяльності, у т. ч. з приводу встановлення організаційних зв'язків між елементами господарської інфраструктури.

У праві на підприємницьку діяльність всі є рівними, але не в способах його реалізації. Для того щоб фізична особа набула можливості займатися підприємництвом (оскільки положення ст. 55 ГК України закріплюють норму про фізичну особу – підприємця як суб'єкта господарювання), вона повинна мати повну правосуб'єктність, особливо це стосується дієздатності. Це викликано необхідністю вчинення юридично значущих дій і можливістю застосування повної майнової відповідальності в порядку, передбаченому законом чи договором.

Тому можливість фізичної особи здійснювати підприємницьку діяльність, тобто бути суб'єктом такої діяльності, пов'язана з набуттям саме повної цивільної дієздатності та державної реєстрації, що передбачено у ч. 1 ст. 50 ЦК України. Відповідно до ст. 34 ЦК України повної цивільної дієздатності набуває фізична особа, яка досягла повноліття, або при укладенні шлюбу, у тому разі, якщо вона не досягла повноліття. Причому в разі припинення шлюбу до досягнення фізичною особою повноліття чи в разі визнання шлюбу недійсним з підстав, не пов'язаних з протиправною поведінкою неповнолітньої особи, набута нею повна цивільна дієздатність зберігається.

Крім того, згідно зі ст. 35 ЦК України повну цивільну дієздатність може бути надано фізичній особі, яка досягла 16 років і працює за трудовим договором, а також неповнолітній особі, яка записана матір'ю або батьком дитини. У цьому випадку надання повної цивільної дієздатності відбувається за рішенням органу опіки та піклування за заявою заінтересованої особи за письмовою згодою батьків або піклувальника, а в разі відсутності такої згоди повна

товується поняття правоздатності, що зумовлено включенням норм, які регулюють підприємницьку діяльність, до цивільного законодавства, в якому застосовується саме поняття правоздатності // Предпринимательское (хозяйственное) право : учебник ; под ред. В. В. Лаптева, С. С. Занковского. – М. : Волтерс Клувер, 2006. – С. 49.

цивільна дієздатність може бути надана за рішенням суду. Також цією статтею передбачено можливість надання повної цивільної дієздатності за умови досягнення фізичною особою 16 років і бажанні займатися підприємницькою діяльністю. За наявності письмової згоди на це батьків (усиновлювачів), піклувальника або органу опіки та піклування така особа може бути зареєстрована як підприємець. У цьому разі фізична особа набуває повної цивільної дієздатності з моменту державної реєстрації її як підприємця.

Ця норма фактично дублюється нормою ст. 42 Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців», у якій зазначено, що якщо заявником є фізична особа, яка досягла шістнадцяти років і має бажання займатися підприємницькою діяльністю, до комплексу документів для проведення державної реєстрації також необхідно додати нотаріально посвідчену письмову згоду батьків (усиновлювачів) або піклувальника, або органу опіки та піклування.

Господарська дієздатність полягає у здатності суб'єкта господарювання своїми діями набувати для себе прав і самостійно їх здійснювати, а також у здатності своїми діями створювати для себе обов'язки, самостійно їх виконувати та нести відповідальність у разі їх невиконання. Тому держава повинна визнати фізичну особу – підприємця суб'єктом владно-розпорядчої діяльності, оскільки деякі публічні обов'язки (наприклад, сплачувати податки і т. ін.) виникають лише у разі реалізації підприємницької правосуб'єктності.

Динамічний характер господарської правосуб'єктності також виявляється і в тому, що вона визначається на момент вступу в правовідносини. Так, здатність бути стороною того чи іншого господарського договору встановлюється на момент укладення такого договору конкретним суб'єктом. Однією з основних передумов набуття фізичною особою господарської правосуб'єктності є її державна реєстрація як підприємця (ч. 2 ст. 50 ЦК України та ч. 1 ст. 128 ГК України), яка і буде моментом виникнення у цієї фізичної особи господарської право- та дієздатності, а в деяких випадках – отримання ліцензії. Варто погодитись із В. С. Мілаш¹,

¹ Мілаш В. С. Господарське право : курс лекцій : у 2 ч. Ч. 1. – Х. : Право, 2008. – С. 79.

що патентування як самостійний елемент механізму легалізації господарської (підприємницької) діяльності в жодному разі не впливає на наявність чи відсутність у сторони господарсько-договірної правосуб'єктності.

Підприємницьку діяльність громадянин може здійснювати:

- самостійно (отримавши статус підприємця);
- із залученням найманої праці чи без такого;
- самостійно або спільно з іншими особами.

Здійснюючи підприємницьку діяльність, громадянин – підприємець зобов'язаний:

– у передбачених законом випадках і порядку одержати ліцензію на здійснення певних видів господарської діяльності;

– повідомляти органи державної реєстрації про зміну його адреси, зазначеної в реєстраційних документах, предмета діяльності, інших суттєвих умов своєї підприємницької діяльності, що підлягають відображенню у реєстраційних документах;

– дотримуватися прав і законних інтересів споживачів, забезпечувати належну якість товарів (робіт, послуг), що ним виготовляються, дотримуватися правил обов'язкової сертифікації продукції, установлених законодавством;

– не допускати недобросовісної конкуренції, інших порушень антимонопольно-конкурентного законодавства;

– вести облік результатів своєї підприємницької діяльності відповідно до вимог законодавства;

– своєчасно надавати податковим органам декларацію про майновий стан і доходи (податкову декларацію), інші необхідні відомості для нарахування податків та інших обов'язкових платежів; сплачувати податки та інші обов'язкові платежі в порядку та в розмірах, установлених законом.

Майнова відповідальність фізичної особи – підприємця є повною. Фізична особа – підприємець відповідає за зобов'язаннями, пов'язаними з його підприємницькою діяльністю, усім своїм особистим майном (ч. 1 ст. 52 ЦК України, ч. 2 ст. 128 ГК України), однак якщо вона перебуває у шлюбі – то і часткою у праві спільної сумісної власності подружжя, яка належатиме їй у разі поділу цього майна (ч. 2 ст. 52 ЦК України), за винятком майна, на яке відповідно

до законодавства не може бути звернено стягнення. Перелік видів майна фізичних осіб, на яке не може бути звернено стягнення за виконавчими документами, встановлено чинним законодавством.

Індивідуального підприємця, який не має змоги задовольнити вимоги кредиторів, пов'язані зі здійсненням ним підприємницької діяльності, може бути визнано неплатоспроможним (банкрутом) відповідно до Закону України «Про відновлення платоспроможності або визнання банкрутом»¹. З моменту прийняття відповідного рішення його державна реєстрація як підприємця втрачає силу.

Підставами припинення підприємницької діяльності фізичної особи – підприємця є: власне бажання особи; її смерть; у примусовому порядку; за рішенням відповідного органу.

§ 3. Юридичні особи як суб'єкти господарювання: поняття і види

Юридична особа – організація, створена і зареєстрована у встановленому законом порядку, яка має цивільну правоздатність та дієздатність і може бути позивачем та відповідачем у суді (ст. 80 ЦК України).

Характерні ознаки, які виділяють юридичних осіб серед інших суб'єктів підприємницької діяльності:

1) наявність організаційної єдності – необхідна умова, що дає можливість волі засновників перетворити на волю юридичної особи, яка виступає як єдине ціле, а надалі знаходить свій вираз у чіткій внутрішній структурі, у конкретному підпорядкуванні органів управління, у регламентації відносин між структурними підрозділами²;

¹ Про відновлення платоспроможності або визнання банкрутом : Закон України від 14.05.1992 № 2343-ХІІ // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 31. – Ст. 440.

² Цивільне право : підручник у 2 т. Т. 1 / В. І. Борисова (кер. авт. кол.), Л. М. Баранова, Т. І. Бегова та ін. ; за ред. В. І. Борисової, І. В. Спасиво-Фатеевої, В. Л. Яроцького. – Х. : Право, 2011. – С. 142.

2) наявність відокремленого майна, яке формується з майна його засновника (засновників) під час створення юридичною особою. Практичне значення майнової відокремленості полягає в тому, що, по-перше, юридична особа стає суб'єктом права, що дозволяє їй виступати у господарському обороті; а, по-друге, це тягне за собою розподіл відповідальності засновників (учасників) і юридичної особи за своїми зобов'язаннями;

3) виступ у господарському обороті від свого імені. Від свого імені юридична особа набуває майнових та особистих немайнових прав і несе обов'язки, вступаючи в різні цивільно-правові та господарсько-правові відносини з іншими юридичними та фізичними особами. Але межі відповідної участі залежать від мети створення юридичної особи і визначаються цілями її діяльності;

4) самостійна відповідальність. Юридична особа відповідає за своїми зобов'язаннями майном, що належить їй на праві власності (закріплене за нею), якщо інше не встановлено законодавством. Учасник (засновник) юридичної особи не відповідає за зобов'язаннями останньої, а юридична особа не відповідає за зобов'язаннями її учасника (засновника). Разом з тим законодавством передбачено деякі виключення з цього правила. Так, особи, які створюють юридичну особу, несуть солідарну відповідальність за зобов'язаннями, що виникли до її державної реєстрації. Натомість відповідно до ст. 96 ЦК України юридична особа відповідатиме за зобов'язаннями її учасників (засновників), що пов'язані з її створенням, тільки у разі наступного схвалення їх дій відповідним органом юридичної особи;

5) здатність бути позивачем або відповідачем у суді. Широка участь господарських організацій у майнових та особистих немайнових відносинах, можливість покладення на них відповідальності за порушення зобов'язань, заподіяння майнової шкоди іншим особам потребують захисту порушених прав, а у зв'язку з цим виникає необхідність звернення з позовом до суду. З приводу викладеного Н. С. Кузнецова¹ підсумовує, що юридична особа стає стороною-позивачем або відповідачем у розгляді спору.

---

¹ Цивільне право України. Загальна частина : підручник ; за ред. О. В. Дзери, Н. С. Кузнецової, Р. А. Майданика. – 3-тє вид., перероб. і доп. – К. : Юрінком Інтер, 2010. – С. 312.

Крім наведеного, в юридичній літературі¹ зазначено, що юридичні особи мають ряд індивідуальних ознак: найменування, місцезнаходження, печатку і штампи, поточний та інші рахунки, статутні документи. Однак не всі зазначені ознаки отримали одностайну підтримку в правових джерелах. Так, стосовно рахунку в банках та печатки зазначається², що вони не є істотними, оскільки організація створена і вже існує як юридична особа, то вона за законом повинна звернутися до установи банку із заявою про відкриття рахунку для зберігання своїх коштів і проведення безготівкових розрахунків з іншими організаціями.

Стосовно ж статутних документів варто зазначити, що навряд чи їх можна визнати індивідуальними ознаками юридичної особи в контексті здійснення нею господарської діяльності, оскільки, наприклад, якщо особа діє на підставі модельного статуту, то відмінними елементами його змісту будуть саме найменування, місцезнаходження та склад учасників. Проте дві перші ознаки, як зазначено вище, розглядаються як самостійні.

Юридична особа як суб'єкт майнових і особистих немайнових відносин наділяється цивільною право- та дієздатністю. Якщо фізичні особи набувають цивільної правоздатності з моменту свого народження, а повної цивільної дієздатності – лише при досягненні повноліття, то у випадку з юридичною особою цивільні право- та дієздатність виникають одночасно. Згідно з ч. 4 ст. 91 ЦК України правоздатність, а відповідно й дієздатність юридичної особи виникають з моменту її державної реєстрації та внесення відповідного запису до Єдиного державного реєстру.

Однак юридична особа наділяється не тільки так званою загальною правоздатністю, яка передбачена ч. 1 ст. 91 ЦК України і полягає в тому, що юридична особа здатна мати такі самі цивільні права та обов'язки (цивільну правоздатність), як і фізична особа, крім тих, які за своєю природою можуть належати лише людині, а

¹ Хозяйственное (предпринимательское) право Украины : учебник ; под общ. ред. Р. Б. Шишки и Я. А. Чапичадзе. – Х. : Эспада, 2007. – С. 112–115.

² Цивільне право України. Загальна частина : підручник / за ред. О. В. Дзери, Н. С. Кузнецової, Р. А. Майданика. – 3-те вид., перероб. і доп. – К. : Юрінком Інтер, 2010. – С. 312.

ще й спеціальною господарською правоздатністю. Спеціальна господарська правоздатність передбачає наявність у юридичної особи таких прав та обов'язків, які відповідають меті та предмету її діяльності, що зазначені у її статутних документах.

Господарська правоздатність передбачає наявність у юридичної особи прав та обов'язків як майнового, так і немайнового характеру. Майнові права та обов'язки можуть виникати з правочинів, передбачених законом, а також з правочинів, не передбачених законом, але таких, що йому не суперечать, а також внаслідок заподіяння шкоди іншій особі, придбання або збереження майна за рахунок іншої особи без достатніх підстав. До немайнових прав та обов'язків треба віднести право на найменування, право на знаки для товарів та послуг, право на ділову репутацію, право на комерційну таємницю та інші.

Відповідно до ст. 90 ЦК України юридична особа повинна мати своє найменування. Воно присвоюється юридичній особі в момент її створення та є засобом індивідуалізації цієї особи задля того, щоб відрізнити її від інших юридичних осіб. Найменування повинно містити інформацію про організаційно-правову форму юридичної особи, характер її діяльності. Окрім повного найменування, юридична особа може мати скорочене. Також ч. 2 цієї статті передбачено можливість для юридичних осіб, що є підприємницькими товариствами, мати комерційне (фірмове) найменування.

Відповідно до ст. 92 ЦК України юридична особа набуває цивільних прав та обов'язків і здійснює їх через свої органи, які діють відповідно до установчих документів та закону. Однак існують випадки, коли органи управління не створюються, у цих випадках набуття та здійснення прав та обов'язків юридичною особою відбувається через її учасників.

Склад органів правління, як правило, залежить від організаційно-правової форми юридичної особи. Однак у будь-якому випадку щонайменше складатиметься з двох ланок, а саме – вищих органів та органів управління. Вищий орган може бути представлено колегіально, тобто загальними зборами засновників, або одноособово в особі власника майна. Органи управління також поділяються на колегіальні (рада директорів, правління) та одноособові

(директор, генеральний директор, президент тощо). Крім зазначених, можливе існування контролюючих органів, представлених ревізійною комісією або ревізором, а в певних організаційно-правових формах – ще й наглядовою радою.

Юридична особа має право створювати філії, представництва та інші відокремлені підрозділи без створення юридичної особи, що передбачено ст. 95 ЦК України та ч. 5 ст. 55 ГК України. Правовий статус відокремлених підрозділів закріплено у ст. 64 ГК України, ст. 95 ЦК України, ч. 2 ст. 3, абз. 5 ч. 5 ст. 8 Закону України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність»¹ тощо.

Поділ юридичних осіб на види можна здійснити, виходячи з певних критеріїв. Так, за метою, на яку спрямовано діяльність юридичної особи, виділяють комерційні та некомерційні підприємства.

Залежно від форми власності розрізняють: приватні юридичні особи, що діють на основі приватної власності фізичних осіб або суб'єкта підприємництва – юридичної особи; юридичні особи колективної власності, що діють на основі власності кількох осіб; державні юридичні особи, що діють на основі державної форми власності; змішані юридичні особи, що засновані на змішаній формі власності (на базі об'єднання майна різних власників).

Також юридичні особи можливо поділити на види залежно від розміру частки іноземного інвестора в статутному капіталі. Виділяють національні юридичні особи, в яких взагалі немає частки іноземного інвестора або ж вона становить менше 10 %; юридичні особи з іноземними інвестиціями, якщо в статутному капіталі іноземна інвестиція становить не менш як 10 %; іноземні юридичні особи, які створюються і діють за законодавством іноземної держави, тобто є її суб'єктом господарської діяльності.

Залежно від правового режиму майна і порядку здійснення управління юридичні особи поділяються на: а) створених фізичною особою; б) заснованих декількома фізичними особами; в) заснованих фізичними та юридичними особами; г) створених державою;

---

¹ Про бухгалтерський облік та фінансову звітність : Закон України від 16.07.1999 № 996-XIV // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 40. – Ст. 365.

г) створених органами місцевого самоврядування; д) заснованих іноземними фізичними та/або юридичними особами.

Залежно від виду установчих документів юридичні особи поділяються на: юридичних осіб, установчим документом яких є статут; юридичних осіб, установчим документом яких є засновницький договір; юридичних осіб, установчим документом яких є установчий акт; юридичних осіб, установчим документом яких є одноособова заява (меморандум).

За правовим режимом майна юридичні особи поділяються на: юридичних осіб – власників майна (ними є всі юридичні особи приватного права); юридичних осіб, які не є власниками майна, проте мають стосовно нього інше речове право (наприклад, казенні підприємства, державні акціонерні товариства).

За кількісним складом засновників окремих організаційно-правових форм юридичні особи поділяють на юридичних осіб, що створюються декількома особами (господарські товариства), і юридичних осіб, що створюються однією особою, якщо це дозволяється чинним законодавством. Наприклад, акціонерне товариство може бути створене однією особою чи може складатися з однієї особи (якщо один акціонер придбає всі акції товариства). Проте відповідно до ст. 153 ЦК України акціонерне товариство не може мати єдиним учасником інше підприємницьке товариство у своєму складі, учасником якого є одна особа.

§ 4. Обмеження щодо здійснення підприємницької діяльності, встановлені стосовно окремих фізичних та юридичних осіб

Нормами ГК України та ЦК України не передбачено певного переліку обмежень щодо заняття підприємницькою діяльністю, однак спеціальними нормативними актами певні обмеження все ж таки передбачено. Не допускається заняття підприємницькою діяльністю таких категорій громадян:

1) державних службовців (ст. 16 Закону України «Про державну службу»¹);

¹ Про державну службу : Закон України від 16.12.1993 № 3723-ХІІ // Відомості Верховної Ради України. – 1993. – № 52. – Ст. 490.

2) посадових осіб органів прокуратури (ч. 5 ст. 46 Закону України «Про прокуратуру»¹);

3) військовослужбовців (абз. 4 ч. 1 ст. 8 Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей»²);

4) нотаріусів (ч. 2 ст. 3 Закону України «Про нотаріат»³);

5) посадових осіб органів місцевого самоврядування (наприклад, ч. 4 ст. 12 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні»⁴);

6) керівників, заступників керівників державних підприємств, установ і організацій, їх структурних підрозділів, а також посадових осіб державних органів, органів місцевого і регіонального самоврядування (ст. 5 Декрету КМ України «Про впорядкування діяльності суб'єктів підприємницької діяльності, створених за участю державних підприємств»⁵);

7) народних депутатів України (ст. 3 Закону України «Про статус народного депутата»⁶);

8) суддів (ст. 5 Закону України «Про судоустрій та статус суддів»⁷).

Така заборона викликана необхідністю зосередження держав-

---

¹ Про прокуратуру : Закон України від 05.11.1991 № 1789-ХІІ // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 53. – Ст. 793.

² Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей : Закон України від 20.12.1991 № 2011-ХІІ // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 15. – Ст. 190.

³ Про нотаріат : Закон України від 02.09.1993 № 3425-ХІІ // Відомості Верховної Ради України. – 1993. – № 39. – Ст. 383.

⁴ Про місцеве самоврядування в Україні : Закон України від 21.05.1997 № 280/97-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1997. – № 24. – Ст. 170.

⁵ Про впорядкування діяльності суб'єктів підприємницької діяльності, створених за участю державних підприємств : Декрет Кабінету Міністрів України від 31.12.1992 № 24–92 // Відомості Верховної Ради України. – 1993. – № 11. – Ст. 94.

⁶ Про статус народного депутата : Закон України від 17.11.1992 № 2790-ХІІ // Відомості Верховної Ради України. – 1993. – № 3. – Ст. 17.

⁷ Про судоустрій та статус суддів : Закон України від 07.07.2010 № 2453-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2010. – № 41, / № 41–42; № 43; № 44–45. – Ст. 529.

них службовців на посадовій діяльності та усунення можливостей для прояву корупції і посадових зловживань. У той же час зазначеним категоріям осіб дозволяється працювати у вільний від роботи час і займатися педагогічною та науковою діяльністю;

9) не може займатися підприємництвом особа, яка не має підприємницької правоздатності. Це стосується неповнолітніх, за винятком випадків, передбачених законодавством, а також осіб, визнаних у встановленому законом порядку обмежено дієздатними або недієздатними (в останньому випадку заборона діє до моменту відміни рішення суду);

11) деякі обмеження, пов'язані з індивідуальним правовим статусом і застосуванням до особи, яка вчинила злочин, спеціальних заходів захисту інтересів держави та її населення. Так, не можуть отримати статус фізичної особи – підприємця особи, яким у судовому порядку заборонено займатися певними видами діяльності. Наприклад, КК України¹ в ст. 210 «Нецільове використання бюджетних коштів, здійснення видатків бюджету чи надання кредитів з бюджету без встановлених бюджетних призначень або з їх перевищенням» та ст. 212 «Ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів)» санкцією передбачає «... або позбавлення права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років або без такого»;

12) для окремих видів підприємництва законодавством встановлено наявність відповідної освіти і стажу роботи. Так, наприклад, оскільки аудиторська діяльність – підприємницька діяльність, яка включає організаційне і методичне забезпечення аудиту, практичне виконання аудиторських перевірок (аудит) та надання інших аудиторських послуг (ст. 3 Закону України «Про аудиторську діяльність»²), то і право на отримання сертифіката мають фізичні особи, які мають вищу економічну або юридичну освіту, документ про здобуття якої визнається в Україні, необхідні знання з питань аудиту, фінансів, економіки та господарського

¹ Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 № 2341-III // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 25. – Ст. 131.

² Про аудиторську діяльність : Закон України від 22.04.1993 № 3125-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1993. – № 23. – Ст. 243.

права, досвід роботи не менше трьох років поспіль на посадах ревизора, бухгалтера, юриста, фінансиста, економіста, асистента (помічника) аудитора (ст. 10 зазначеного Закону).

Певні обмеження щодо провадження певних видів діяльності фізичними особами – підприємцями передбачаються у ст. 4 Закону України «Про підприємництво». До таких видів діяльності належать:

- діяльність, пов'язана з охороною окремих особливо важливих об'єктів права державної власності, перелік яких визначається у встановленому КМ України порядку, а також діяльність, пов'язана з проведенням криміналістичних, судово-медичних, судово-психіатричних експертиз та розробленням, випробуванням, виробництвом та експлуатацією ракет-носіїв, у тому числі з їх космічними запусками з будь-якою метою, може здійснюватися тільки державними підприємствами та організаціями, а проведення ломбардних операцій – також і повними товариствами;

- діяльність, пов'язана з виробництвом бензинів, моторних сумішей з добавками на основі біоетанолу, етил-трет-бутилового етеру (ЕТБЕ) та добавок на основі біоетанолу, здійснюється підприємствами, перелік яких визначається КМ України;

- діяльність, пов'язана з виробництвом біоетанолу, здійснюється суб'єктами господарювання за наявності відповідної ліцензії.

Окрім обмежень, передбачених ст. 4 Закону України «Про підприємництво», спеціальними законами фізичним особам – підприємцям також забороняється займатися певними видами діяльності, зокрема:

- 1) здійснювати діяльність, пов'язану з організацією телебачення і радіомовлення (Закон України «Про телебачення і радіомовлення»¹);

- 2) займатися космічною діяльністю (Закон України «Про космічну діяльність»²);

---

¹ Про телебачення і радіомовлення : Закон України від 21.12.1993 № 3759-ХІІ // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 10. – Ст. 43.

² Про космічну діяльність : Закон України від 15.11.1996 № 502/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1997. – № 1. – Ст. 2.

3) здійснювати операції з металобрухтом (ст. 4 Закону України «Про металобрухт»¹);

4) здійснювати діяльність, пов'язану з наданням послуг загальної середньої та вищої освіти (Закон України «Про загальну середню освіту»², Закон України «Про вищу освіту»³);

5) займатися концесійною діяльністю щодо будівництва та експлуатації автомобільних доріг (ст. 1 Закону України «Про концесії на будівництво та експлуатацію автомобільних доріг»⁴).

Обмеження у занятті підприємницькою діяльністю можуть бути встановлені судом, який може обмежити особу у занятті підприємницькою діяльністю на певний строк, визначений вироком. У тому разі, якщо особу було засуджено за вчинення крадіжки, хабарництва або іншого корисливого злочину і вона має непогашену судимість, ця особа не може бути зареєстрована як суб'єкт господарювання, виступати співзасновником підприємств, а також займати керівні посади чи посади, пов'язані з матеріальною відповідальністю в підприємницьких товариствах.

Деякі види підприємницької діяльності потребують наявності спеціального дозволу у вигляді ліцензування, який засвідчує право суб'єкта підприємницької діяльності чи його структурного (відокремленого) підрозділу займатися певними видами підприємницької діяльності.

Перелік видів діяльності, які підлягають ліцензуванню, передбачено у ст. 9 Закону України «Про ліцензування певних видів підприємницької діяльності».

---

¹ Про металобрухт : Закон України від 05.05.1999 № 619-XIV // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 25. – Ст. 212.

² Про загальну середню освіту : Закон України від 13.05.1999 № 651-XIV // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 28. – Ст. 230.

³ Про вищу освіту : Закон України від 17.01.2002 № 2984-III // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 20. – Ст. 134.

⁴ Про концесії на будівництво та експлуатацію автомобільних доріг : Закон України від 14.12.1999 № 1286-XIV // Відомості Верховної Ради України. – 2000. – № 3. – Ст. 21.

§ 5. Правове становище учасників відносин у сфері господарювання

Незважаючи на те, що ГК України (ст. 2) відносить до учасників відносин у сфері господарювання *споживачів*, у подальшому їх правове становище в ГК України не визначено, а термін «споживачі» вживається у Кодексі, як правило, тоді, коли йдеться про захист їх прав та інтересів державою (ст.ст. 5, 6, 9, 10, 14, 18, 20 тощо), з чого можна припустити, що в цих випадках поняття «споживач», очевидно, характеризує «публічний» аспект правового статусу особи, на зміст якого справляє свій вплив діяльність суб'єктів господарювання і наслідки цієї діяльності¹. У приватно-правових відносинах, опосередкованих відповідними договорами, ця особа виступає покупцем, замовником, клієнтом тощо. Так, ЦК України вживає термін «споживач» лише щодо публічних договорів: (ст. 633 ЦК України), а також до договору роздрібної купівлі-продажу (ст. 698 ЦК України), договору постачання енергетичними та іншими ресурсами через приєднану мережу (ст. 714 ЦК України) та договору побутового підяду (ст. 865 ЦК України), сторонам яких (покупцеві, замовнику, абоненту) надається захист.

У юридичній літературі висловлюються протилежні думки щодо змісту терміна «споживачі», вжитого в ст. 2 ГК України. На думку Г. Л. Знаменського, оскільки ГК України не дає визначення цього поняття, потрібно скористатися тим визначенням, яке міститься в іншому акті господарського законодавства – Законі України «Про природні монополії»², ст. 1 якого визначає споживача товарів як фізичну або юридичну особу, що придбає товар. Виходячи з цього, стає зрозумілим, вважає автор, що ГК України, назвавши споживачів учасниками відносин у сфері господарювання, має на

¹ Якщо стосовно споживачів у розумінні Закону України «Про захист прав споживачів» можна говорити про публічно-правове втручання держави з метою захисту прав слабкішої сторони у тому або іншому договорі, то споживач як суб'єкт господарського права такої участі держави не потребує, оскільки як учасник відносин у сфері господарювання він має певний арсенал можливостей, засобів і способів захисту свого права у разі його порушення.

² Про природні монополії : Закон України від 20.04.2000 № 1682-III // Відомості Верховної Ради України. – 2000. – № 30. – Ст. 238.

увазі юридичних осіб – організації, які споживають результати господарської діяльності, незалежно від того, є вони господарючими чи не господарючими суб'єктами. Тому не є учасниками відносин у сфері господарювання споживачі – фізичні особи, права яких визначені Законом України «Про захист прав споживачів»¹.

Протилежну думку висловила Н. О. Саниахметова, яка, коментуючи ст. 2 ГК України, заявила, що споживач визначений у Законі України «Про захист прав споживачів» як фізична особа, яка придбаває, замовляє, використовує або має намір придбати чи замовити продукцію для особистих потреб, безпосередньо не пов'язаних з підприємницькою діяльністю або виконанням обов'язків найманого працівника².

Неоднозначно тлумачиться термін «споживач» і в різних статтях ГК України. Так, у контексті ст.ст. 44, 76, 267, 269, 275 ГК України під споживачем треба розуміти суб'єкта господарювання або іншого учасника відносин у сфері господарювання. Виходячи зі змісту ст.ст. 128, 178, 180, 277, 407 ГК України, можна говорити про споживача в широкому розумінні – як про учасника господарських відносин, так і про фізичну особу – споживача.

Хоча в ГК України є стаття (ст. 39), яка регулює відносини, пов'язані із захистом прав споживачів. Проте її включення до глави 3 «Обмеження монополізму та захист суб'єктів господарювання і споживачів від недобросовісної конкуренції», на думку В. С. Щербини³, викликає серйозні заперечення. Оскільки насправді зазначена стаття містить положення загального характеру щодо захисту прав споживачів, причому в розумінні Закону України «Про захист прав споживачів», тобто, як зазначає вчений, безвідносно до виду порушень, і жодним чином не пов'язана із захистом прав споживачів від недобросовісної конкуренції.

¹ Науково-практичний коментар Господарського кодексу України / кол. авт. : Г. Л. Знаменський, В. В. Хахулін, В. С. Щербина та ін. ; за заг. ред. В. К. Мамутова. – К. : Юрінком Інтер, 2004. – С. 10–11.

² Хозяйственный кодекс Украины : комментарий / ред. Н. А. Саниахметова. – Х. : Одиссей, 2004. – С. 7.

³ Актуальні проблеми господарського права : навч. посіб. ; за ред. В. С. Щербини. – К. : Юрінком Інтер, 2012. – С. 94.

Важливе місце серед учасників відносин у сфері господарювання посідають *органи державної влади та органи місцевого самоврядування*, наділені господарською компетенцією (у правовій літературі їх запропоновано називати «суб'єктами державного регулювання господарської діяльності»¹). Відповідно до ч. 2 ст. 19 Конституції України органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, у межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України.

Суб'єктами державного регулювання господарської діяльності є, з одного боку, держава в особі її компетентних органів. При цьому варто зазначити, що за нормою ч. 1 ст. 8 ГК України, органи державної влади та органи місцевого самоврядування не є суб'єктами господарювання. З іншого боку, суб'єктами державного регулювання господарської діяльності є особи, які здійснюють таку діяльність, – господарські організації та фізичні особи – підприємці.

Для розуміння правового становища органів державної влади та органів місцевого самоврядування як учасників відносин у сфері господарювання велике значення мають такі категорії господарського права, як «господарська компетенція», «організаційно-господарські повноваження», «організаційно-господарські відносини» та «організаційно-господарські зобов'язання»².

Змістом господарської компетенції органів державної влади та органів місцевого самоврядування визначаються *організаційно-господарські повноваження* цих органів. Для реалізації своєї господарської компетенції органи державної влади та органи місцевого самоврядування наділяються відповідними організаційно-господарськими повноваженнями, що дає підстави відносити їх до суб'єктів організаційно-господарських відносин.

Органи державної влади та органи місцевого самоврядування є учасниками відносин у сфері господарювання у разі, якщо вони є суб'єктами організаційно-господарських відносин, в яких вони і

¹ Актуальні проблеми господарського права : навч. посіб. ; за ред. В. С. Щербини. – К. : Юрінком Інтер, 2012. – С. 96.

² Щербина В. С. Суб'єкти господарського права : монографія. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – С. 24.

реалізують свої організаційно-господарські повноваження. Як впливає зі змісту ст. 176 ГК України, правовою формою, в якій існують організаційно-господарські відносини, є *організаційно-господарські зобов'язання*, як один із двох основних видів господарських зобов'язань (ч. 3 ст. 173 ГК України). Змістом організаційно-господарського зобов'язання є здійснення зобов'язаною стороною на користь управненої сторони певної управлінсько-господарської (організаційної) дії або утримання від певної дії. Відповідно управнена сторона має право вимагати від зобов'язаної сторони виконання її обов'язку.

В інших відносинах (майново-господарських) органи державної влади та органи місцевого самоврядування виступають споживачами продукції та товарів (робіт, послуг), що виробляються і реалізуються (виконуються, надаються) суб'єктами господарювання, тобто не мають статусу суб'єкта організаційно-господарських повноважень¹.

Компетенція ВР України закріплена в Конституції України (ст. 85). Основною правомочністю ВР України у сфері реалізації організаційно-господарських повноважень є прийняття законів, що забезпечують належний порядок здійснення господарської діяльності.

Зокрема, виключно законами України встановлюються правові основи здійснення підприємництва, принципи господарювання та їх державні гарантії; правовий механізм реалізації права на заняття підприємництвом; правові засади недопущення антиконкурентної діяльності та порушення прав споживачів; загальні засади зовнішньоекономічної діяльності; механізм використання власності в господарській сфері і т. ін.

За ст. 113 Конституції України КМ України є вищим органом у системі органів виконавчої влади, який у межах своєї компетенції видає постанови і розпорядження, що є обов'язковими до виконання (ст. 117 Конституції України). Організаційно-господарські повноваження КМ України закріплені в ст. 116 Конституції України та ч. 1

---

¹ Щербина В. С. Суб'єкти господарського права : монографія. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – С. 26.

ст. 20 Закону України «Про Кабінет Міністрів України»¹, за якими КМ України:

– забезпечує проведення державної економічної політики, здійснює прогнозування та державне регулювання національної економіки;

– забезпечує розроблення і виконання загальнодержавних програм економічного та соціального розвитку;

– визначає доцільність розроблення державних цільових програм з урахуванням загальнодержавних пріоритетів та забезпечує їх виконання;

– здійснює відповідно до Закону управління об'єктами державної власності, у тому числі корпоративними правами, делегує в установленому законом порядку окремі повноваження щодо управління зазначеними об'єктами міністерствам, іншим центральним органам виконавчої влади, місцевим державним адміністраціям та відповідним суб'єктам господарювання; забезпечує розроблення і виконання державних програм приватизації; подає ВР України пропозиції стосовно визначення переліку об'єктів права державної власності, що не підлягають приватизації;

– сприяє розвитку підприємництва на засадах рівності перед законом усіх форм власності та соціальної спрямованості національної економіки, здійснює заходи щодо демонополізації та антимонопольного регулювання економіки, розвитку конкуренції та ринкової інфраструктури;

– забезпечує здійснення державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності;

– забезпечує розроблення і виконання програм структурної перебудови галузей національної економіки та інноваційного розвитку, здійснює заходи, пов'язані з реструктуризацією та санацією підприємств і організацій, забезпечує проведення державної промислової політики, визначає пріоритетні галузі промисловості, які потребують прискореного розвитку;

– забезпечує захист та підтримку національного товаровиробника;

---

¹ Про Кабінет Міністрів України : Закон України від 07.10.2010 № 2591-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 9. – Ст. 58.

- забезпечує захист прав споживачів та підвищення якості їх життя;
- визначає обсяги продукції (робіт, послуг) для державних потреб, порядок формування та розміщення державного замовлення на її виробництво, вирішує відповідно до законодавства інші питання щодо задоволення державних потреб у продукції (роботах, послугах);
- утворює згідно із законом державні резервні фонди фінансових і матеріально-технічних ресурсів та приймає рішення про їх використання;
- забезпечує проведення державної аграрної політики та продовольчу безпеку держави;
- забезпечує проведення державної фінансової та податкової політики, сприяє стабільності грошової одиниці України;
- розробляє проекти законів про Державний бюджет України та про внесення змін до Державного бюджету України, забезпечує виконання затвердженого ВР України Державного бюджету України, подає ВР України звіт про його виконання;
- приймає рішення про використання коштів резервного фонду Державного бюджету України;
- обслуговує державний борг України, приймає рішення про випуск облігацій державних внутрішніх та зовнішніх позик;
- організовує державне страхування;
- забезпечує проведення державної політики цін та здійснює державне регулювання ціноутворення;
- забезпечує проведення зовнішньоекономічної політики України, здійснює в межах, визначених законом, регулювання зовнішньоекономічної діяльності;
- організовує та забезпечує здійснення митної справи;
- бере участь у складанні платіжного балансу та організовує роботу із складання зовнішньоторговельного балансу України, забезпечує раціональне використання державних валютних коштів;
- виступає гарантом щодо позик, які у визначених законом про Державний бюджет України межах надаються іноземними державами, банками, міжнародними фінансовими організаціями, а в інших випадках – відповідно до міжнародних договорів України, згода на обов'язковість яких надана ВР України.

Відповідно до ст. 24 Закону України «Про Кабінет Міністрів України» відповідний орган наділений повноваженнями у відносинах з державними господарськими об'єднаннями, підприємствами, установами та організаціями. Зокрема, КМ України в межах коштів, передбачених у Державному бюджеті України, може утворювати, реорганізовувати та ліквідувати відповідно до закону державні господарські об'єднання, підприємства, установи та організації, зокрема для здійснення окремих функцій з управління об'єктами державної власності. КМ України затверджує положення та статuti державних господарських об'єднань, підприємств, установ та організацій, розмір асигнувань на їх утримання і граничну чисельність працівників, призначає на посаду та звільняє з посади їх керівників і заступників керівників, застосовує до них заходи дисциплінарної відповідальності.

Крім зазначеного, КМ України визначає методологію затвердження фінансових планів державних господарських об'єднань, підприємств, установ, організацій та обчислення обсягу доходів бюджету від управління державними корпоративними правами. Зазначений вищий орган виконавчої влади відповідно до законодавства координує та контролює діяльність державних господарських об'єднань, підприємств, установ та організацій. При цьому керівники державних господарських об'єднань, підприємств, установ та організацій, утворених КМ України, несуть персональну відповідальність перед КМ України за результати роботи цих об'єднань, підприємств, установ та організацій, ефективне використання державного майна.

До системи центральних органів виконавчої влади в Україні належать міністерства, державні комітети та центральні органи виконавчої влади зі спеціальним статусом. Організація, повноваження та порядок діяльності центральних органів виконавчої влади України визначається Законом України «Про центральні органи виконавчої влади»¹.

Зокрема, ст. 1 вказаного Закону закріплено, що систему

---

¹ Про центральні органи виконавчої влади : Закон України від 17.03.2011 № 3166-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 38. – Ст. 385.

центральної виконавчої влади складають міністерства¹ та інші центральні органи виконавчої влади². Основні завдання діяльності зазначених органів передбачені Указом Президента України «Деякі питання організації роботи міністерств, інших центральних органів виконавчої влади»³, яким затверджені Типове положення про міністерство України і Типове положення про центральний орган виконавчої влади України, діяльність якого спрямовується і координується КМ України через відповідного члена КМ України.

Згідно з п. 4 цього Указу міністерство відповідно до покладених на нього завдань:

- визначає пріоритетні напрями розвитку відповідної сфери;
- забезпечує нормативно-правове регулювання у визначеній сфері;
- узагальнює практику застосування законодавства з питань, що належать до його компетенції, розробляє пропозиції щодо вдосконалення законодавчих актів, актів Президента України, КМ України та в установленому порядку вносить їх на розгляд Президентів України та КМ України;
- інформує та надає роз'яснення щодо здійснення державної політики у відповідній сфері;
- здійснює інші повноваження, визначені законами України та покладені на нього Президентом України.

Основними завданнями центральних органів виконавчої влади є (ст. 17 Закону України «Про центральні органи виконавчої влади»):

---

¹ Міністерство є центральним органом виконавчої влади, який забезпечує формування та реалізує державну політику в одній чи декількох визначених Президентом України сферах, проведення якої покладено на КМ України Конституцією та законами України (ст. 6 Закону України «Про центральні органи виконавчої влади»).

² Центральні органи виконавчої влади утворюються для виконання окремих функцій з реалізації державної політики як служби, агентства, інспекції (ст. 16 Закону України «Про центральні органи виконавчої влади»).

³ Деякі питання організації роботи міністерств, інших центральних органів виконавчої влади : Указ Президента України від 24.12.2010 № 1199/2010 // Офіційний вісник України. – 2010. – № 100. – Ст. 3545.

- надання адміністративних послуг;
- здійснення державного нагляду (контролю);
- управління об'єктами державної власності;
- внесення пропозицій щодо забезпечення формування державної політики на розгляд міністрів, які спрямовують та координують їх діяльність;
- здійснення інших завдань, визначених законами України та покладених на них Президентом України.

До системи місцевих органів виконавчої влади входять місцеві державні адміністрації, які здійснюють виконавчу владу в областях, районах, районах Автономної Республіки Крим, у містах Києві та Севастополі. Місцева державна адміністрація в межах своїх повноважень здійснює виконавчу владу на території відповідної адміністративно-територіальної одиниці, а також реалізує повноваження, делеговані їй відповідною радою на підставі Закону України «Про місцеві державні адміністрації»¹. До її господарської компетенції належать:

– у галузі соціально-економічного розвитку (ст. 17):

а) розробка проектів програм соціально-економічного розвитку і подання їх на затвердження відповідній раді, забезпечення їх виконання, звітування перед відповідною радою про їх виконання;

б) подання раді висновків щодо доцільності розміщення на відповідній території нових підприємств та інших об'єктів незалежно від форм власності;

в) внесення за погодженням з відповідними органами місцевого самоврядування пропозицій про створення спеціальних (вільних) економічних зон, зміну статусу та території цих зон тощо;

– у галузі управління майном, приватизації, сприяння розвитку підприємництва та здійснення державної регуляторної політики (ст. 19):

а) здійснення на відповідній території управління об'єктами, що перебувають у державній власності та передані до сфери її управління, сприяння створенню на цих об'єктах систем управління

---

¹ Про місцеві державні адміністрації : Закон України від 09.04.1999 № 586-XIV // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 20. – Ст. 190.

якістю, систем екологічного управління, інших систем управління відповідно до національних або міжнародних стандартів, прийняття рішень про створення, реорганізацію та ліквідацію підприємств, установ і організацій, що належать до сфери її управління, а також здійснення делегованих відповідною радою функцій управління майном, що перебуває у спільній власності територіальних громад;

б) здійснення управління майном інших суб'єктів права власності в разі передачі його в установленому порядку;

в) внесення пропозицій власникам майна підприємств, установ і організацій, що має важливе значення для забезпечення державних потреб, щодо його відчуження у власність держави;

г) внесення пропозицій до проектів програм приватизації державного майна, організація їх виконання;

г) забезпечення реалізації державної політики сприяння розвитку малого бізнесу, надання допомоги підприємцям, які займаються розробкою та впровадженням інноваційних проектів, виробництвом товарів народного споживання, будівельних матеріалів, наданням побутових, комунальних та інших послуг населенню, підготовкою кадрів;

д) участь у здійсненні державної регуляторної політики в межах та у спосіб, установлені Законом України «Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності»¹.

– у галузі містобудування, житлово-комунального господарства, побутового, торговельного обслуговування, транспорту і зв'язку (ст. 20):

а) організація розробки та проведення експертизи містобудівної документації населених пунктів відповідно до державних норм і стандартів;

б) забезпечення організації обслуговування населення підприємствами, установами та організаціями житлово-комунального господарства, зв'язку, телебачення, радіомовлення, торгівлі та громадського харчування, побутового і транспортного обслуговування незалежно від форм власності;

---

¹ Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності : Закон України від 11.09.2003 № 1160-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 9. – Ст. 79.

в) організація роботи з атестації об'єктів, сертифікації продукції, робіт і послуг підприємств та організацій житлово-комунального господарства, побутового, торговельного обслуговування населення тощо;

– у галузі міжнародних та зовнішньоекономічних відносин (ст. 26):

а) забезпечення виконання зобов'язань за міжнародними договорами України на відповідній території;

б) сприяння розвитку міжнародного співробітництва в галузі економіки;

в) укладення договорів з іноземними партнерами про співробітництво в межах компетенції, визначеної законодавством;

г) сприяння зовнішньоекономічним зв'язкам підприємств, установ та організацій, розташованих на її території, незалежно від форм власності;

г) сприяння розвитку експортної бази і збільшенню виробництва продукції на експорт тощо.

Як встановлено ст. 2 ГК України, учасниками відносин у сфері господарювання є також *громадяни, громадські та інші організації, які виступають засновниками суб'єктів господарювання чи здійснюють щодо них організаційно-господарські повноваження на основі відносин власності*. Особливість правового становища цих суб'єктів господарського права полягає в тому, що вони є учасниками специфічного виду відносин у сфері господарювання – *корпоративних відносин*, які за своєю правовою природою є поєднанням взаємопов'язаних і взаємообумовлених організаційно-господарських і майново-господарських відносин, що існують у нерозривній єдності¹.

Саме корпоративну організацію та її учасника (засновника) необхідно визнавати суб'єктом корпоративних правовідносин². При

¹ Щербина В. С. Правова природа корпоративних відносин // Українське комерційне право. – 2006. – № 7. – С. 13.

² У юридичній науці існує безліч думок, які зводяться до того, що суб'єктами корпоративних правовідносин можуть бути:

1) І. В. Спасибо-Фатеева, Р. А. Майданик дотримуються думки, що відповідними суб'єктами доцільно визнавати лише товариство та його учасників (акціонерів): Спасибо-Фатеева І. В. З'ясування змісту корпоративних відносин

цьому варто пам'ятати, що засновник унітарного підприємства не може визнаватися суб'єктом корпоративних відносин.

Запитання для самоконтролю

1. Поняття та види суб'єктів господарських правовідносин.
2. Визначення фізичних осіб – підприємців як суб'єктів господарювання.
3. Характеристика юридичних осіб як суб'єктів господарювання, їх поняття та види.
4. Поняття правоздатності та дієздатності юридичних осіб – суб'єктів господарювання.
5. Обмеження щодо заняття підприємницькою діяльністю, установлені стосовно окремих фізичних та юридичних осіб.
6. Правове становище інших учасників відносин у сфері господарювання.

як передумови вирішення корпоративних спорів // Правовий тиждень, 16.10.2007 р. Майданик Р. А. Неимущественные оборотоспособные правоотношения как предмет гражданского права Украины // Альманах цивилистики : сб. статей ; под ред. Р. А. Майданика. – К. : Правова єдність, 2008. – Вып. 1 – С. 47.

2) На думку О. Р. Кібенко, В. С. Щербини, такими суб'єктами необхідно вважати товариство, його учасників та органи управління такої юридичної особи // Кибенко Е. Р. Корпоративное право Украины : учеб. пособ. – Х. : Эспада, 2001. – С. 43 ; Актуальні проблеми господарського права : навч. посіб. ; за ред. В. С. Щербини. – К. : Юрінком Інтер, 2012. – С. 98.

3) З позиції О. М. Вінник, суб'єктами корпоративних правовідносин необхідно визнавати учасників, товариство, органи юридичної особи, її посадових осіб, а в персональних товариствах – уповноважених учасників // Вінник О. М. Теоретичні аспекти правового забезпечення реалізації публічних і приватних інтересів в господарських товариствах : дис. д-ра юрид. наук : 12.00.04. – К., 2004. – С. 223.

4) В. М. Кравчук вважає, що суб'єктами корпоративних правовідносин є товариство (за ГК України – господарська організація), учасники, інші особи (треті особи) // Кравчук В. М. Припинення корпоративних правовідносин в господарських товариствах : монографія. – Львів : Край, 2009. – С. 38.

5) На думку І. Б. Саракун, це – учасники, юридична особа, її філії та представництва // Саракун І. Б. Здійснення корпоративних прав учасниками (засновниками) господарських товариств (цивільно-правовий аспект) : дис. канд. юрид. наук : 12.00.03. – К., 2007. – С. 34.

ГЛАВА 5. Утворення суб'єктів господарювання та порядок їх державної реєстрації

- 1. Утворення суб'єкта господарювання.*
- 2. Поняття та порядок проведення державної реєстрації суб'єктів господарювання.*
- 3. Документи, що подаються для проведення реєстраційних дій.*
- 4. Дії, що пов'язуються з державною реєстрацією суб'єкта господарювання, їх види та юридичне значення.*

§ 1. Утворення суб'єкта господарювання

Утворення суб'єкта господарювання можна охарактеризувати як комплекс обов'язкових заходів, установлених законом, або необов'язкових заходів, що здійснюються за ініціативою суб'єкта (суб'єктів), у результаті чого створюються необхідні передумови для виникнення нового суб'єкта господарювання, безпосередньо виникає новий суб'єкт і виникають передумови для заняття господарською діяльністю у новоствореного суб'єкта господарювання.

Загалом існують три стадії утворення юридичних осіб.

1. *Ініціативна стадія.* Ініціатива виходить від власника – фізичної особи, яка виявила бажання стати підприємцем, тобто реалізувати підприємницьку правоздатність, або від юридичної особи. На цій стадії необхідними є дії, пов'язані з обґрунтуванням економічних, правових, соціальних та інших факторів здійснення права на заняття господарською діяльністю (підприємництвом). Крім того, ініціатива передбачає проведення попередніх переговорів з майбутніми партнерами (співзасновниками), контрагентами, що може мати закріплення в укладенні договорів про наміри. До

ініціативних дій можна віднести, наприклад, дії з оренди приміщення для розміщення виконавчого органу юридичної особи, створення веб-сайту і т. ін.

2. *Організаційна стадія.* Вона має свої відмінності залежно від способу утворення юридичної особи та її організаційно-правової форми, виду, форми власності тощо. Це має прояв у низці попередніх юридично значущих дій, що породжують права та обов'язки для суб'єктів господарювання.

До дій, що вчиняються стосовно окремих організаційно-правових форм, потрібно віднести: а) дії з проведення підписки на акції в публічних акціонерних товариствах; б) дії з формування статутного капіталу в розмірі, установленому законом; в) дії з отримання дозволу на право користування земельною ділянкою для фермерського господарства; г) дії з отримання дозволу на узгоджені дії або на концентрацію суб'єктів господарювання.

До дій, що вчиняються стосовно будь-яких юридичних осіб, можна віднести: а) дії з розробки і затвердження установчих документів; б) дії з призначення керівника або іншої особи, яка буде уповноважена діяти від імені організації без довіреності.

3. *Легалізаційна стадія.* Зміст цієї стадії визначається багатьма факторами: видом діяльності, місцем її здійснення, організаційно-правовою формою суб'єкта тощо. Однак визначальною є процедура державної реєстрації. На цьому етапі вчиняються дії, в результаті яких утворюється юридична особа, а фізична особа набуває статусу підприємця. З огляду на це легалізаційна стадія є основною в процесі утворення суб'єктів господарювання. Завершальна стадія характеризується вчиненням дій, без яких неможливим або ускладненим є початок заняття господарською (підприємницькою) діяльністю. Зазначена стадія включає різні дії, як обов'язкові для всіх юридичних осіб, так і необхідні для окремих організацій. До обов'язкових дій належать:

- постановка на облік (статистичний, податковий, пенсійний та ін.);
- відкриття рахунків в установах банків;
- отримання дозволів на здійснення окремих видів діяльності (патентування, ліцензування і т. ін).

До дій, що вчиняються стосовно окремих юридичних осіб, можна віднести, наприклад, реєстрацію як платника податку на додану вартість або єдиного податку під час вибору відповідної системи оподаткування, відкриття валютного рахунку для суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності і т. ін.

Коли йдеться про порядок утворення юридичної особи, традиційно виділяють розпорядчий, дозвільний і нормативно-явочний порядок. Для юридичних осіб – суб'єктів господарювання мають місце певні специфічні риси.

Сутність *розпорядчого* порядку полягає в тому, що власник майна або уповноважений ним орган приймає рішення (розпорядження) про утворення організації та затверджує її статут або положення про неї. У розпорядчому порядку утворюються державні підприємства. Так, державне унітарне підприємство утворюється компетентним органом державної влади в розпорядчому порядку на базі відокремленої частини державної власності, а державні казенні підприємства утворюються за рішенням КМ України (ст. 73, 76 ГК України).

Дозвільний порядок застосовується в тому разі, коли закон вимагає отримання дозволу компетентного органу на утворення юридичної особи (наприклад, утворення об'єднань підприємств). Так, підприємство може бути утворено в результаті виокремлення зі складу діючого підприємства чи організації одного або кількох структурних підрозділів за рішеннями їх трудових колективів, якщо на це є згода власника майна або уповноваженого ним органу і при цьому забезпечується виконання раніше прийнятих підприємством зобов'язань.

Більшість юридичних осіб – суб'єктів господарювання утворюються в *нормативно-явочному* порядку. Цей порядок полягає в тому, що умови утворення юридичної особи зафіксовано в законі (нормативному акті) у вигляді загального дозволу держави, але для виникнення конкретної організації потрібні вияв ініціативи (явка) її організаторів і реєстрація у відповідному органі. Виконання цих умов організацією надає останній право на внесення її до реєстру. З внесенням до реєстру організація отримує можливість діяти в господарському обороті як юридична особа без будь-якого акта з боку

держави. Таким чином, організація приходить на реєстрацію не з проханням, а з правом на своє існування як юридична особа¹. Саме явочна система утворення юридичних осіб знайшла своє відображення в ЦК та ГК України. Ця система «вписується» в ринкову організацію обороту і відповідає принципам громадянського суспільства.

§ 2. Поняття та порядок проведення державної реєстрації суб'єктів господарювання

Важливе значення для розвитку господарської діяльності (підприємництва) мають правила і порядок реєстрації суб'єктів підприємницької діяльності, оскільки саме в результаті державної реєстрації здійснюється їх легалізація, набуваються права і обов'язки у цій сфері, установлюється відповідне правове становище.

Порядок державної реєстрації юридичних осіб та фізичних осіб – суб'єктів підприємницької діяльності регулюється Законом України «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців» (далі – Закон про державну реєстрацію). Відповідні норми щодо порядку здійснення державної реєстрації містяться і в ст. 58 ГК України. Проте, зважаючи на те, що загальні норми цього Кодексу в цьому питанні суперечать нормам спеціальним, що містяться у Законі про державну реєстрацію, реєстрацію суб'єктів підприємницької діяльності необхідно проводити згідно з ним.

Під державною реєстрацією юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців відповідно до ст. 4 Закону про державну реєстрацію, вважається засвідчення факту створення або припинення юридичної особи, засвідчення факту набуття або позбавлення статусу підприємця фізичною особою, а також вчинення інших реєстраційних дій, які передбачені Законом, шляхом внесення відповідних записів до Єдиного державного реєстру юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців. Отже, до ознак державної реєстрації належать:

---

¹ Кузнецова Н. С. Институт юридического лица в гражданском законодательстве и науке гражданского права Украины // Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна. Спецвипуск. Сер. Право. – 2010. – № 929.– С. 10.

1) засвідчення факту утворення юридичної особи. Згідно зі ст. 80 ЦК України юридичною особою є організація, утворена і зареєстрована у встановленому законом порядку. Таким чином, для того, щоб організація, намір про створення якої висловили засновники шляхом оформлення установчих документів, перетворилась на суб'єкт права (суб'єкт господарювання), який має цивільну право- і дієздатність – юридичну особу, необхідно його зареєструвати в установленому законодавством порядку. Підтвердженням цього є ч. 4 ст. 87 ЦК України, згідно з якою юридична особа вважається утвореною з дня її державної реєстрації. Іншими словами, юридична особа утворюється за рішенням її засновників, проте, із підтвердженням (засвідченням) цього факту шляхом державної реєстрації, набуваючи при цьому як статусу юридичної особи взагалі, так і статусу суб'єкта підприємницької діяльності безпосередньо;

2) засвідчення факту набуття або позбавлення статусу підприємця фізичною особою або позбавлення його цього статусу. За загальним визначенням ст. 24 ЦК України фізичною особою вважається людина, тобто біологічна істота. У загальному розумінні людина стає фізичною особою з моменту її народження і перестає нею бути з моменту смерті. Проте здатність займатися певними видами діяльності (підприємницькою) виникає у цієї особи лише з моменту її державної реєстрації як відповідного суб'єкта. На відміну від юридичних осіб, державна реєстрація суб'єкта підприємницької діяльності – фізичної особи підтверджує (засвідчує) не факт виникнення нової людини (фізичної особи), а лише факт набуття нею статусу суб'єкта підприємницької діяльності. Громадяни з дня народження мають статус фізичних осіб, а тому державна реєстрація необхідна їм лише для набуття додаткового елемента їх статусу – статусу суб'єктів підприємницької діяльності;

3) вчинення «інших реєстраційних дій», передбачених Законом про державну реєстрацію, шляхом внесення відповідних записів до Єдиного державного реєстру юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців.

Це означає, що державна реєстрація юридичних осіб, окрім функцій, що встановлюють правосуб'єктність і статус особи, має і суто статистичну мету, яка полягає у внесенні відповідних

відомостей про юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців до спеціальної автоматизованої системи збирання, накопичення, захисту, обліку та надання інформації. Відомості, що містяться в Єдиному державному реєстрі, є відкритими і можуть бути надані за відповідну плату на запит зацікавленої особи.

У загальному вигляді порядок проведення державної реєстрації юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців відповідно до ч. 2 ст. 4 Закону про державну реєстрацію складається з таких етапів:

- перевірка комплектності документів, які подаються державному реєстратору, та повноти відомостей, зазначених у реєстраційній картці;
- перевірка документів, які подаються державному реєстратору, на відсутність підстав для відмови у проведенні державної реєстрації;
- внесення відомостей про юридичну особу або фізичну особу – підприємця до Єдиного державного реєстру;
- оформлення і видача виписки з Єдиного державного реєстру.

§ 3. Документи, що подаються для проведення реєстраційних дій

Державна реєстрація юридичних осіб проводиться державним реєстратором винятково у виконавчому комітеті міської ради міста обласного значення або у районній, районній у містах Києві та Севастополі державній адміністрації за місцезнаходженням юридичної особи. Місцезнаходженням юридичної особи, за визначенням Закону про державну реєстрацію, вважається адреса органу або особи, які відповідно до установчих документів юридичної особи чи закону виступають від її імені.

Відповідно до ст. 24 Закону про державну реєстрацію для проведення державної реєстрації юридичної особи засновник (засновники) або уповноважена ними особа повинні особисто подати державному реєстратору (надіслати поштовим відправленням з

описом вкладення або в разі подання електронних документів подати опис, що містить відомості про надіслані електронні документи, в електронній формі) такі документи:

1. Заповнену реєстраційну картку на проведення державної реєстрації юридичної особи.

Реєстраційною карткою є документ установленого зразка, який на момент державної реєстрації підтверджує волевиявлення особи щодо внесення відповідних записів до Єдиного державного реєстру. Після державної реєстрації реєстраційна картка виконує функцію періодичного інформування державного реєстратора про актуальність зазначених записів, зроблених у Єдиному державному реєстрі, оскільки, згідно з ч. 11 ст. 19 Закону про державну реєстрацію юридична особа щорічно, починаючи з наступного року від дати її державної реєстрації, протягом одного місяця зобов'язана подати (надіслати рекомендованим листом) державному реєстратору реєстраційну картку встановленого зразка про підтвердження відомостей про юридичну особу.

Крім того, у разі настання змін у відомостях про юридичну особу, які містяться в Єдиному державному реєстрі, державному реєстратору за місцезнаходженням реєстраційної справи юридичної особи подається заповнена реєстраційна картка про внесення змін до відомостей про юридичну особу, які містяться в Єдиному державному реєстрі. Реєстраційна картка заповнюється машинодруком або від руки друкованими літерами. Якщо документи надсилаються державному реєстратору рекомендованим листом, підпис заявника на реєстраційній картці повинен бути нотаріально посвідчений.

2. Примірник оригіналу (ксерокопію, нотаріально засвідчену копію) рішення засновників або уповноваженого ними органу про утворення юридичної особи у випадках, передбачених законом.

Наявність або відсутність цього документа, а також його форма обумовлені кількістю засновників юридичної особи, її організаційно-правовою формою, а також існуванням відносин підпорядкованості засновників іншим особам. Відповідно до абз. 2 ч. 2 ст. 87 ЦК України юридична особа, утворена однією особою, діє на підставі статуту, затвердженого цією особою. Саме у затвердженні статуту виявляється воля (рішення) засновника на утворення юри-

дичної особи. Тому окремий документ на її утворення у цьому випадку не складається. Проте існують випадки, коли одноосібне рішення про утворення юридичної особи викладається в окремому документі. Наприклад, у Постанові КМ України «Про утворення державного підприємства «Агентство з реструктуризації заборгованості підприємств агропромислового комплексу»¹ міститься розпорядження щодо утворення відповідного підприємства, а також призначено органи, що його виконуватимуть. До останніх, зокрема, належить Міністерство аграрної політики України, якому доручено затвердити в місячний строк статут Агентства, вжити заходів до його державної реєстрації та призначити керівника. Іншими словами, вищий орган зобов'язав своїм рішенням засновника реально утворити юридичну особу, зокрема оформити її установчі документи та в установленому порядку пройти процедуру державної реєстрації. Якщо засновників юридичної особи декілька (господарські товариства, кооперативи тощо), рішення про її утворення приймається зборами засновників. Рішення установчих зборів оформляється протоколом, який і вважається в розумінні Закону про державну реєстрацію «рішенням засновників або уповноваженого ними органу про утворення юридичної особи». Воно підтверджується підписанням засновниками засновницького договору (у разі утворення господарського товариства) або затвердженням статуту (у разі утворення кооперативів, які діють виключно на підставі статуту).

3. Два примірники установчих документів (у разі подання електронних документів – один примірник). Згідно з ч. 3 ст. 8 Закону про державну реєстрацію до установчих документів належать: установчий акт, статут або засновницький договір, положення.

Установчі документи юридичної особи викладаються письмово, прошиваються, пронумеровуються та підписуються засновниками (учасниками), якщо законом не встановлено іншого порядку їх затвердження. Підписи засновників (учасників) на установчих

---

¹ Про утворення державного підприємства «Агентство з реструктуризації заборгованості підприємств агропромислового комплексу»: Постанова Кабінету Міністрів України від 15.05.2003 № 690 // Офіційний вісник України. – 2003. – Ст. 922.

документах мають бути нотаріально посвідчені. У випадках, передбачених законом, установчі документи повинні бути погоджені з відповідними органами державної влади.

4. Документ, що засвідчує внесення реєстраційного збору за проведення державної реєстрації юридичної особи.

Згідно з ч. 1 ст. 10 Закону про державну реєстрацію за проведення державної реєстрації юридичної особи справляється реєстраційний збір у розмірі 10 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян. Документом, що підтверджує внесення реєстраційного збору, є копія квитанції, виданої банком, або копія платіжного доручення з відміткою банку. У разі подання електронних документів для проведення державної реєстрації юридичної особи, підтвердженням внесення плати за проведення державної реєстрації юридичної особи є примірник електронного розрахункового документа, засвідченого електронним цифровим підписом.

5. Інформацію з документами, що підтверджують структуру власності засновників – юридичних осіб, яка дає змогу встановити фізичних осіб – власників істотної участі цих юридичних осіб.

У випадках, що передбачені законом, додатково подається (надсилається) копія рішення органів АМК України або КМ України про надання дозволу на узгоджені дії або на концентрацію суб'єктів господарювання (ч. 3 ст. 24 Закону про державну реєстрацію). Такі випадки передбачені розділами II, V Закону України «Про захист економічної конкуренції», зокрема щодо утворення об'єднання підприємств.

Порядок отримання такого рішення міститься у Положенні про порядок подання заяв до АМК України про попереднє отримання дозволу на концентрацію суб'єктів господарювання (Положенні про концентрацію), затвердженому розпорядженням АМК України № 33-р¹ (див. також Типові вимоги до узгоджених дій суб'єктів господарювання для загального звільнення від поперед-

---

¹ Про затвердження Положення про порядок подання заяв до Антимонопольного комітету України про попереднє отримання дозволу на концентрацію суб'єктів господарювання (Положення про концентрацію) : Розпорядження Антимонопольного комітету від 19.02.2002 № 33-р // Офіційний вісник України. – 2002. – № 13. – Ст. 679.

нього одержання дозволу органів АМК України на узгоджені дії суб'єктів господарювання, затверджені розпорядженням АМК України № 27-р). У разі відмови АМК України в наданні згоди на утворення суб'єкта підприємницької діяльності засновник останнього, який є юридичною особою, вправі звернутися до господарського суду із заявою про визнання недійсним відповідного рішення (розпорядження) АМК України (п. 3 роз'яснення Президії Вищого арбітражного суду України № 02-5/334 «Про деякі питання практики вирішення спорів, пов'язаних із створенням, реорганізацією та ліквідацією підприємств»).

У разі державної реєстрації фермерського господарства додатково подається копія Державного акта на право приватної власності засновника на землю або копія Державного акта на право постійного користування землею (як виключення) засновником, або нотаріально посвідчена копія договору про право користування землею засновником, зокрема, на умовах оренди (ч. 6 ст. 24 Закону про державну реєстрацію).

У разі державної реєстрації юридичної особи, засновником (засновниками) якої є іноземна юридична особа, додатково подається документ про підтвердження реєстрації іноземної особи в країні її місцезнаходження, зокрема витяг із торговельного, банківського або судового реєстру (ч. 7 ст. 24 Закону про державну реєстрацію).

Окрім наведених документів, у разі, якщо вони подаються засновником або уповноваженою ним особою особисто, державному реєстратору додатково пред'являються паспорт і документ, що засвідчує його (її) повноваження (доручення). Державному реєстратору забороняється вимагати додаткові документи для проведення державної реєстрації юридичної особи, що не передбачені Законом про державну реєстрацію.

Закон про державну реєстрацію чітко розмежовує підстави залишення без розгляду документів, що подавалися для державної реєстрації юридичної особи, та підстави відмови у проведенні державної реєстрації. Іншими словами, Законом про державну реєстрацію окремо визначаються підстави, за яких документи не приймаються (не розглядаються) державним реєстратором взагалі, та підстави, за яких державний реєстратор, хоча і приймає

документи до розгляду, проте виносить негативне рішення про відмову у проведенні державної реєстрації.

За ч. 11 ст. 24 Закону про державну реєстрацію державний реєстратор має право залишити без розгляду документи, подані для проведення державної реєстрації юридичної особи, лише у разі, якщо:

- документи подано за неналежним місцем проведення державної реєстрації;

- документи не відповідають вимогам Закону про державну реєстрацію¹;

- до державного реєстратора надійшло рішення суду щодо заборони у проведенні реєстраційних дій;

- документи подано не в повному обсязі;

- документи подано особою, яка не має на це повноважень.

У разі, якщо державний реєстратор прийняв рішення про залишення відповідних документів без розгляду, він не пізніше наступного робочого дня з дати надходження цих документів видає (надсилає рекомендованим листом з описом вкладення) засновнику

---

¹ Документи повинні бути викладені державною мовою (ч. 1 ст. 8); реєстраційна картка заповнюється машинодруком або від руки друкованими літерами (ч. 2 ст. 8); статuti банків, установчі документи інших юридичних осіб, які відповідно до закону підлягають погодженню Національним банком України, іншими органами державної влади, подаються з відміткою про їх погодження відповідно Національним банком України, іншими органами державної влади (ч. 4 ст. 8); установчі документи юридичної особи, а також зміни до них, викладаються письмово, прошиваються, пронумеровуються та підписуються засновниками (учасниками) або уповноваженими особами, якщо законом не встановлено іншого порядку їх затвердження. У випадках, передбачених законом, установчі документи повинні бути погоджені з відповідними органами державної влади (ч. 5 ст. 8); документ про підтвердження реєстрації іноземної юридичної особи в країні її місцезнаходження повинен бути легалізований у встановленому порядку (ч. 6 ст. 8); вимоги щодо написання найменування юридичної особи або її відокремленого підрозділу встановлюються спеціально уповноваженим органом з питань державної реєстрації (ч. 7 ст. 8); документом, що підтверджує внесення реєстраційного збору, є копія квитанції, виданої банком, або копія платіжного доручення з відміткою банку (у разі подання електронних документів підтвердженням внесення реєстраційного збору є примірник електронного розрахункового документа, засвідченого електронним цифровим підписом (ч. 5 ст. 10)).

або уповноваженій ним особі відповідне повідомлення із зазначенням підстав залишення документів без розгляду та документи, що подавалися для проведення державної реєстрації юридичної особи, відповідно до опису.

Залишення документів без розгляду не перешкоджає засновнику або уповноваженій ним особі повторно звернутися до державного реєстратора в загальному порядку після усунення причин, що були підставою для залишення цих документів без розгляду.

За відсутності підстав для залишення документів, поданих для проведення державної реєстрації юридичної особи, без розгляду державний реєстратор перевіряє їх на відсутність підстав для відмови у проведенні державної реєстрації, до яких за ч. 1 ст. 27 Закону про державну реєстрацію належать:

- невідповідність відомостей, вказаних у реєстраційній картці на проведення державної реєстрації юридичної особи, відомостям, зазначеним у документах, поданих для проведення державної реєстрації юридичної особи;

- невідповідність установчих документів вимогам ч. 3 ст. 8 Закону про реєстрацію, за якою установчі документи (установчий акт, статут або засновницький договір, положення) юридичної особи повинні містити відомості, передбачені законом;

- порушення порядку створення юридичної особи, який встановлено законом, зокрема:

- а) наявність обмежень на зайняття відповідних посад, встановлених законом щодо осіб, зазначених як посадові особи органу управління юридичної особи;

- б) невідповідність відомостей про засновників (учасників) юридичної особи відомостям щодо них, які містяться в Єдиному державному реєстрі;

- в) наявність обмежень щодо вчинення засновниками (учасниками) юридичної особи або уповноваженою ними особою юридичних дій, які встановлені абз. 4 ч. 2 ст. 35 Закону про реєстрацію;

- г) наявність в Єдиному державному реєстрі найменування, тотожного найменуванню юридичної особи, яка має намір зареєструватися;

- г) використання у найменуванні юридичної особи приватного

права повного чи скороченого найменування органу державної влади або органу місцевого самоврядування, або похідних від цих найменувань, або історичного державного найменування, перелік яких установлюється КМ України;

д) невідповідність найменування юридичної особи вимогам закону щодо найменування окремих видів юридичних осіб (банк, кредитна спілка, недержавний пенсійний фонд тощо);

е) установлена іншими законами заборона використання у найменуванні юридичної особи певних термінів, аббревіатур, похідних термінів.

Відмова у проведенні державної реєстрації юридичної особи з інших підстав не допускається і може бути оскаржена в суді.

За наявності підстав для відмови у проведенні державної реєстрації юридичної особи державний реєстратор зобов'язаний не пізніше трьох робочих днів з дати надходження документів для її проведення видати (надіслати рекомендованим листом з описом вкладення) засновнику або уповноваженій ним особі повідомлення про відмову в проведенні державної реєстрації із зазначенням підстав для такої відмови та документи, що подавалися для проведення державної реєстрації юридичної особи, відповідно до опису. Після усунення причин, що були підставою для відмови у проведенні державної реєстрації юридичної особи, засновники (учасники) або уповноважена ними особа можуть повторно подати документи на проведення державної реєстрації юридичної особи.

За відсутності підстав для відмови у проведенні державної реєстрації державний реєстратор повинен внести до реєстраційної картки на проведення державної реєстрації юридичної особи ідентифікаційний код заявника та внести до Єдиного державного реєстру запис про проведення державної реєстрації юридичної особи на підставі відомостей цієї реєстраційної картки. Дата внесення до Єдиного державного реєстру запису про проведення державної реєстрації юридичної особи є датою державної реєстрації юридичної особи. З цього моменту юридична особа вважається утвореною і, зокрема, набуває статусу суб'єкта підприємницької діяльності.

Відповідно до ч. 5 ст. 25 Закону про державну реєстрацію строк державної реєстрації не повинен перевищувати трьох робочих

днів з дати надходження документів для проведення державної реєстрації юридичної особи. Не пізніше наступного робочого дня з дати державної реєстрації державний реєстратор оформляє і видає (надсилає рекомендованим листом за описом складення) засновнику або уповноваженій ним особі свідоцтво про державну реєстрацію юридичної особи разом з одним примірником оригіналу установчих документів з відміткою державного реєстратора про проведення державної реєстрації юридичної особи.

Згідно з ч. 4 ст. 4 Закону про державну реєстрацію відокремлені підрозділи юридичної особи, до яких відносяться філії, інші підрозділи юридичної особи, що знаходяться поза її місцезнаходженням і виробляють продукцію, виконують роботи або операції, надають послуги в єдиному з юридичною особою замкнутому технологічному процесі, або представництва, що здійснюють представництво і захист інтересів юридичної особи, не підлягають державній реєстрації.

Проте ст. 28 Закону про державну реєстрацію передбачає залучення відомостей про відокремлені підрозділи юридичної особи до її реєстраційної справи, а також включення їх до Єдиного державного реєстру юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців. Виконавчий орган юридичної особи або уповноважена ним особа зобов'язані подати (надіслати рекомендованим листом з описом вкладення) державному реєстратору за місцезнаходженням юридичної особи заповнену реєстраційну картку про утворення відокремленого підрозділу та рішення органу управління юридичної особи про його створення.

Відповідно до ст. 26 Закону про державну реєстрацію державний реєстратор не пізніше наступного робочого дня з дати державної реєстрації юридичної особи зобов'язаний передати відповідним органам статистики, державної податкової служби, Пенсійного фонду України, фондів соціального страхування повідомлення про проведення державної реєстрації юридичної особи із зазначенням номера та дати внесення відповідного запису до Єдиного державного реєстру та відомості з реєстраційної картки на проведення державної реєстрації юридичної особи для взяття її на облік.

Законом передбачено також порядок проведення державної

реєстрації припинення юридичної особи в результаті злиття, приєднання, поділу або перетворення, або на підставі судового рішення (ст.ст. 37, 38 Закону про державну реєстрацію).

Державна реєстрація фізичних осіб – суб'єктів підприємницької діяльності згідно зі ст. 5 Закону про державну реєстрацію проводиться державним реєстратором виключно у виконавчому комітеті міської ради міста обласного значення або у районній, районній у містах Києві та Севастополі державній адміністрації за місцем проживання фізичної особи – підприємця.

Місцем проживання фізичної особи Закон про державну реєстрацію визнає житловий будинок, квартиру, інше приміщення (гуртожиток, готель тощо), придатне для проживання в ньому у відповідному населеному пункті, в якому фізична особа проживає постійно, переважно або тимчасово, що знаходиться за певною адресою, за якою здійснюється зв'язок з фізичною особою – підприємцем.

У понятті «місце проживання» Закон про державну реєстрацію об'єднав два різні за правовим значенням поняття – власне «місце проживання» та «місце перебування». За визначенням Закону України «Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні»¹ місцем проживання визнається адміністративно-територіальна одиниця, на території якої особа проживає строком понад 6 місяців на рік, а місцем перебування – адміністративно-територіальна одиниця, на території якої особа проживає строком менше 6 місяців на рік. Проте для цілей державної реєстрації має значення не стільки строк проживання («постійно, переважно, тимчасово»), скільки можливість державних установ організувати «зв'язок з фізичною особою – підприємцем».

Зважаючи на це, державна реєстрація фізичної особи, яка має намір стати підприємцем, здійснюється за місцем, підтвердженим відомостями про реєстрацію місця проживання або місця перебування особи, що містяться в паспортному документі особи. Згідно зі ст. 42 Закону про державну реєстрацію для проведення

---

¹ Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні : Закон України від 11.12.2003 № 1382-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 15. – Ст. 232.

державної реєстрації фізичної особи, яка має намір стати підприємцем, вона особисто подає державному реєстратору або надсилає рекомендованим листом з описом вкладення такі документи:

– заповнену реєстраційну картку на проведення державної реєстрації фізичної особи – підприємця;

– копію довідки про включення заявника до Державного реєстру фізичних осіб – платників податків та інших обов'язкових платежів (довідку про присвоєння ідентифікаційного номера згідно з ПК України);

– документ, що підтверджує внесення реєстраційного збору за проведення державної реєстрації фізичної особи – підприємця. Згідно з ч. 1 ст. 10 Закону про державну реєстрацію за проведення державної реєстрації фізичної особи справляється реєстраційний збір у розмірі двох неоподатковуваних мінімумів доходів громадян. Окрім наведених документів, якщо вони подаються заявником особисто, державному реєстратору додатково пред'являється паспорт;

– нотаріально посвідчену письмову згоду батьків (усиновлювачів) або піклувальника, або органу опіки та піклування, якщо заявником є фізична особа, яка досягла шістнадцяти років і має бажання займатися підприємницькою діяльністю¹.

Для проведення державної реєстрації фізична особа, яка через свої релігійні або інші переконання відмовилася від прийняття реєстраційного номера облікової картки платника податків, офіційно повідомила про це відповідні державні органи, має відмітку у паспорті та намір стати підприємцем, повинна подати тільки особисто:

– заповнену реєстраційну картку на проведення державної реєстрації фізичної особи – підприємця;

---

¹ У разі подання електронних документів нотаріально посвідчена письмова згода батьків (усиновлювачів) або піклувальника, або органу опіки та піклування, якщо заявником є фізична особа, яка досягла шістнадцяти років і має бажання провадити підприємницьку діяльність, надсилається державному реєстратору поштовим відправленням. При цьому державному реєстратору електронним документом надсилаються відомості про реквізити поштового відправлення та подається опис, що містить відомості про надіслані електронні документи, в електронній формі.

– документ, що підтверджує внесення реєстраційного збору за проведення державної реєстрації фізичної особи – підприємця.

Державному реєстратору забороняється вимагати додаткові документи для проведення державної реєстрації фізичної особи – підприємця, якщо вони не передбачені Законом про державну реєстрацію. Як і у разі реєстрації юридичних осіб, Закон про державну реєстрацію передбачає підстави для залишення зазначених документів без розгляду та підстави відмови у проведенні державної реєстрації фізичної особи – підприємця.

Державний реєстратор має право залишити без розгляду документи, подані для проведення державної реєстрації фізичної особи – підприємця, якщо вони:

- подані за неналежним місцем проведення державної реєстрації фізичної особи – підприємця;
- не відповідають вимогам Закону про державну реєстрацію¹;
- подані не в повному обсязі.

Про залишення документів, які подавалися для проведення державної реєстрації, без розгляду заявнику в день надходження документів державним реєстратором видається (надсилається рекомендованим листом з описом вкладення) відповідне повідомлення із зазначенням підстав залишення документів, які подавалися для проведення державної реєстрації фізичної особи – підприємця, без розгляду та документи, що подавалися для проведення державної реєстрації фізичної особи – підприємця. Залишення документів без розгляду не перешкоджає повторному зверненню заявника до державного реєстратора в загальному порядку після усунення причин, що були підставою для залишення цих документів без розгляду.

---

¹ Документи повинні бути викладені державною мовою (ч. 1 ст. 8); реєстраційна картка заповнюється машинодруком або від руки друкованими літерами (ч. 2 ст. 8); документом, що підтверджує внесення реєстраційного збору, є копія квитанції, виданої банком, або копія платіжного доручення з відміткою банку (у разі подання електронних документів підтвердженням внесення реєстраційного збору є примірник електронного розрахункового документа, засвідченого електронним цифровим підписом (ч. 5 ст. 10)).

Підставами для відмови у проведенні державної реєстрації фізичної особи – підприємця є:

- невідповідність відомостей, які вказані у реєстраційній картці на проведення державної реєстрації фізичної особи – підприємця, відомостям, які зазначені у документах, що подані для проведення державної реєстрації;

- наявність обмежень на заняття підприємницькою діяльністю, які встановлені законом, щодо фізичної особи, яка має намір стати підприємцем;

- наявність у Єдиному державному реєстрі запису, що заявник є підприємцем.

Відмова у проведенні державної реєстрації фізичної особи – підприємця з інших підстав не допускається.

За наявності підстав для відмови у проведенні державної реєстрації державний реєстратор зобов'язаний не пізніше двох робочих днів з дати надходження документів для проведення державної реєстрації фізичної особи – підприємця видати (надіслати рекомендованим листом з описом вкладення) заявнику повідомлення про відмову у проведенні державної реєстрації із зазначенням підстав для такої відмови та документи, що подавалися для проведення державної реєстрації, відповідно до опису. Після усунення причин, що були підставою для відмови у проведенні державної реєстрації, фізична особа може повторно подати документи на проведення державної реєстрації фізичної особи – підприємця. Відмову у проведенні державної реєстрації фізичної особи – підприємця може бути оскаржено у суді.

За відсутності підстав для відмови у проведенні державної реєстрації державний реєстратор повинен внести до Єдиного державного реєстру запис про проведення державної реєстрації фізичної особи – підприємця на підставі відомостей реєстраційної картки на проведення державної реєстрації фізичної особи – підприємця. Дата внесення до Єдиного державного реєстру запису про проведення державної реєстрації є датою державної реєстрації фізичної особи – підприємця. Іншими словами, з цього моменту фізична особа набуває статусу суб'єкта підприємницької діяльності.

Згідно з ч. 3 ст. 43 Закону про державну реєстрацію строк

державної реєстрації не повинен перевищувати двох робочих днів з дати надходження документів для проведення державної реєстрації фізичної особи – підприємця. Не пізніше наступного робочого дня з дати державної реєстрації державний реєстратор оформляє і видає (надсилає рекомендованим листом) свідоцтво про державну реєстрацію фізичної особи – підприємця. Крім того, державний реєстратор не пізніше наступного робочого дня з дати державної реєстрації фізичної особи – підприємця зобов'язаний передати відповідним органам статистики, державної податкової служби, Пенсійного фонду України, фондів соціального страхування повідомлення про проведення державної реєстрації фізичної особи – підприємця із зазначенням номера і дати внесення відповідного запису до Єдиного державного реєстру та відомості з реєстраційної картки на проведення державної реєстрації фізичної особи – підприємця для взяття цієї особи на облік.

Після першого етапу державної реєстрації новостворений суб'єкт підприємницької діяльності проходить другий організаційний етап – реєстрацію в інших державних органах та установах. Кількість цих органів залежить від форми створення суб'єкта підприємницької діяльності – юридична чи фізична особа, сфери його діяльності та інших чинників.

Закон про державну реєстрацію встановлює порядок припинення підприємницької діяльності фізичної особи – підприємця:

- прийняття фізичною особою – підприємцем рішення про припинення підприємницької діяльності;
- смерть фізичної особи – підприємця;
- постановлення судового рішення про оголошення фізичної особи померлою або визнання безвісно відсутньою;
- постановлення судового рішення про визнання фізичної особи, яка є підприємцем, недієздатною або про обмеження її цивільної дієздатності;
- постановлення судового рішення про припинення підприємницької діяльності фізичної особи – підприємця.

Підставами для постановлення судового рішення про припинення підприємницької діяльності фізичної особи – підприємця є:

- визнання фізичної особи – підприємця банкрутом;

- провадження нею підприємницької діяльності, забороненої законом;
- неподання протягом року органам державної податкової служби податкових декларацій, документів фінансової звітності відповідно до закону;
- наявність в Єдиному державному реєстрі запису про відсутність фізичної особи – підприємця за зазначеним місцем проживання.

Фізична особа позбавляється статусу підприємця з дати внесення до Єдиного державного реєстру запису про державну реєстрацію припинення підприємницької діяльності фізичної особи – підприємця.

§ 4. Дії, що пов'язуються з державною реєстрацією суб'єкта господарювання, їх види та юридичне значення

Згідно з Положенням про ЄДРПОУ, затвердженим Постановою КМ України № 118¹, з метою забезпечення єдиного державного обліку підприємств та організацій усіх форм власності суб'єкти господарської діяльності – юридичні особи, а також їх філії, відділення, представництва, інші відокремлені підрозділи повинні бути включені до ЄДРПОУ. Ідентифікаційний код, що зазначається органом державної реєстрації у свідоцтві про державну реєстрацію, є складовою частиною інформаційного фонду ЄДРПОУ, який забезпечує єдині принципи ідентифікації всіх суб'єктів господарської діяльності юридичних осіб, їх філій (відділень), представництв, відокремлених підрозділів. Як уже зазначалося, вище, згідно з ч. 1 ст. 26 Закону про державну реєстрацію державний реєстратор не пізніше наступного робочого дня з дати державної реєстрації юридичної особи передає органам статистики повідомлення про проведення державної реєстрації юридичної особи із зазначенням номера та дати внесення відповідного запису до Єдиного

¹ Про створення Єдиного державного реєстру підприємств та організацій України : Постанова Кабінету Міністрів України від 22.01.1996 № 118 // Урядовий кур'єр. – 01.02.1996.

державного реєстру та відомості з реєстраційної картки на проведення державної реєстрації юридичної особи, що є підставою для реєстрації в цих органах. Довідка про включення до ЄДРПОУ видається органом державної статистики суб'єкту підприємницької діяльності за його запитом у 5-денний термін. Також у 5-денний термін після включення суб'єкта підприємницької діяльності до ЄДРПОУ орган державної статистики подає відповідному органу державної податкової служби відомості щодо його реєстраційних даних.

Порядок взяття на облік в органах державної податкової служби суб'єктів підприємницької діяльності встановлюється Наказом Міністерства фінансів України № 1588 «Про затвердження Порядку обліку платників податків і зборів»¹. Зокрема, для взяття на облік платники податків – юридичні особи подають до органів державної податкової служби за своїм місцезнаходженням такі документи:

- заяву за ф. № 1- ОПП;
- виписку або витяг з Єдиного державного реєстру, якщо заявником є юридична особа, яка включається до Єдиного державного реєстру;
- копію свідоцтва про державну реєстрацію, якщо заявником є юридична особа, для якої законом установлені особливості її державної реєстрації та яка не включається до Єдиного державного реєстру;
- копію документа, що підтверджує присвоєння коду за ЄДРПОУ.

Усі документи подає особисто власник, засновник (власники, засновники) або уповноважена ним (ними) особа (заявник), або призначений керівник, або головний бухгалтер. Документи приймаються лише за наявності паспорта особи, яка подає документи, довідок про присвоєння ідентифікаційного номера власників, засновників (фізичних осіб), директора та головного бухгалтера. Перевірку паспортних даних і встановлення місцезнаходження платника податків виконують підрозділи податкової міліції. Узяття

---

¹ Про затвердження Порядку обліку платників податків і зборів : Наказ Міністерства фінансів України № 1588 від 09.12.2011 // Офіційний вісник України. – 2012. – № 1. – Т. 2. – Ст. 39.

на облік платника податків – юридичної особи (філії) здійснюється органом державної податкової служби протягом двох робочих днів за наявності всіх необхідних документів.

Порядок реєстрації осіб як платників збору на обов'язкове державне пенсійне страхування визначено Інструкцією про порядок обчислення і сплати страхувальниками та застрахованими особами внесків на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування до Пенсійного фонду України, затвердженого постановою Правління Пенсійного фонду України № 21-1¹. Узяття на облік юридичних та фізичних осіб – суб'єктів підприємницької діяльності здійснюється на підставі одержаного з органу державної реєстрації інформаційного повідомлення.

Юридичні особи зобов'язані зареєструватися в органах Пенсійного фонду України за своїм місцезнаходженням у 10-денний термін із дня отримання свідоцтва про державну реєстрацію як суб'єкта підприємницької діяльності. Для реєстрації подаються такі документи:

- заява;
- засвідчені копії свідоцтва про державну реєстрацію суб'єкта підприємницької діяльності;
- довідки про внесення до ЄДРПОУ, присвоєння ідентифікаційного коду органом статистики для юридичних осіб; установчих документів.

Після реєстрації особі протягом 10 днів видається повідомлення за встановленою формою.

ГК України у ст. 62 прямо передбачає необхідність для юридичної особи (підприємства) мати рахунок в установі банку. На відміну від цього фізичні особи – суб'єкти підприємницької діяльності за бажанням можуть не відкривати банківський рахунок, працювати винятково за готівкові кошти і використовувати готівкову виручку на свій розсуд.

---

¹ Про затвердження Інструкції про порядок обчислення і сплати страхувальниками та застрахованими особами внесків на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування до Пенсійного фонду України: Постанова Правління Пенсійного фонду України № 21-1 від 19.12.2003 // Офіційний вісник України. – 2004.– № 3. – Ст. 148.

Якщо суб'єкт господарювання не має в цьому банку рахунків, то відкриття йому поточного рахунку здійснюється в порядку, передбаченому п. 3 Інструкції про порядок відкриття, використання і закриття рахунків у національній та іноземних валютах, затвердженої постановою Правління Національного банку України № 492¹.

Згідно із ч. 6 ст. 10 Закону України «Про пожежну безпеку»² новостворені підприємства починають свою діяльність після отримання на це дозволу в органах державного пожежного нагляду. На виконання цього положення постановою КМ України № 150 було затверджено Порядок видачі органами державного пожежного нагляду дозволу на початок роботи підприємств та оренду приміщень.

Згідно з п. 2 Порядку дозвіл видається центральним, територіальним та місцевим органом державного пожежного нагляду безоплатно. Для одержання дозволу власник (орендар) подає до відповідного органу державного пожежного нагляду заяву, матеріали оцінки (експертизи) протипожежного стану підприємства, об'єкта чи приміщення, а для одержання дозволу на оренду приміщень – також копію договору оренди. Підставою для видачі дозволу є висновок, що оформляється за результатами оцінки (експертизи) протипожежного стану підприємства, об'єкта чи приміщення, яка проводиться органом державного пожежного нагляду або іншою юридичною (фізичною) особою, яка одержала ліцензію на проведення такої оцінки (експертизи). Орган державного пожежного нагляду протягом п'яти робочих днів з дня подання заявником зазначених документів приймає рішення про видачу дозволу або про відмову в його видачі у разі виявлення фактів порушення правил пожежної безпеки, що може призвести до виникнення пожежі або перешкод при її гасінні та евакуації людей. Копія обгрунтованого рішення про відмову у видачі дозволу

¹ Про затвердження Інструкції про порядок відкриття, використання і закриття рахунків у національній та іноземних валютах : Постанова Правління Національного банку України від 12.11.2003 № 492 // Офіційний вісник України. – 2003. – № 51. – Т. 1. – Ст. 2707.

² Про пожежну безпеку : Закон України від 17.12.1993 № 3745-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 5. – Ст. 21.

надсилається заявникові. За відсутності фактів порушення правил пожежної безпеки дозвіл видається без обмеження терміну його дії. Виданий органом державного пожежного нагляду дозвіл є однією з підстав для видачі відповідного дозволу органом Держнагляд-охоронпраці. Необхідно мати на увазі, що вищевказаний обов'язок отримання дозволів органів державного пожежного нагляду на початок роботи передбачений лише для підприємств і на громадян-підприємців не поширюється. Проте це не звільняє останніх у разі, якщо вони орендують приміщення для заняття підприємницькою діяльністю, від обов'язку отримання дозволу органів державного пожежного нагляду на оренду приміщення в порядку, що його було розглянуто вище.

У Законі України «Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення»¹ та Положенні про державний санітарно-епідеміологічний нагляд в Україні², містяться вимоги щодо погодження з державною санітарно-епідеміологічною службою «введення в експлуатацію нових і реконструйованих об'єктів виробничого, соціально-культурного та іншого призначення». Фактично це означає необхідність отримання дозволу не на початок роботи суб'єкта підприємницької діяльності, а на можливість експлуатації нових (новозбудованих, перебудованих) приміщень або приміщень, попереднє цільове призначення яких змінюється (наприклад, використання квартири в жиллому будинку під офіс).

Запитання для самоконтролю

1. Поняття та стадії утворення суб'єкта господарювання.
2. Види та порядок утворення суб'єктів господарювання.
3. Поняття та ознаки державної реєстрації.

¹ Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення : Закон України від 24.02.1994 № 4004-ХІІ // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 27. – Ст. 218.

² Положення про державний санітарно-епідеміологічний нагляд в Україні : Постанова Кабінету Міністрів України від 22.06.1999 № 1109 // Офіційний вісник України. – 1999. – № 25. – Ст. 127

4. Документи, що необхідні для державної реєстрації юридичної особи.
5. Документи, що необхідні для державної реєстрації фізичної особи, яка виявила бажання стати підприємцем.
6. Підстави для відмови у прийнятті документів для проведення державної реєстрації суб'єкта господарювання.
7. Підстави для відмови у проведенні державної реєстрації суб'єкта господарювання.
8. Дії, що пов'язуються з державною реєстрацією суб'єкта господарювання, їх види та юридичне значення.

ГЛАВА 6. Ліцензування господарської діяльності

- 1. Загальні положення про ліцензування господарської діяльності.*
- 2. Порядок отримання ліцензії на заняття певним видом діяльності.*
- 3. Види господарської діяльності, що підлягають ліцензуванню.*
- 4. Органи ліцензування.*
- 5. Підстави для анулювання ліцензії.*
- 6. Нагляд і контроль за дотриманням ліцензійних умов.*

§ 1. Загальні положення про ліцензування господарської діяльності

Інститут ліцензування є одним із провідних у системі регулювання господарської діяльності, що набув важливого значення з набуттям статусу ринкової економікою України. Проведення економічної реформи в Україні об'єктивно вимагає посилення правового регулювання господарської діяльності, у тому числі ефективного правового регулювання ліцензування. Система ліцензування в Україні – у процесі становлення. Закладено її нормативну базу, триває формування системи органів, які здійснюють ліцензування. Однак цей процес йде досить складно і суперечливо, з невиправданими витратами і збоями, що відображає проблеми і труднощі української економіки.

Ліцензування господарської діяльності регулюється ГК України, Законом України «Про ліцензування певних видів господарської діяльності» (надалі – Закон про ліцензування), Постановою КМУ «Про затвердження переліку органів

ліцензування»¹ та Постановою КМУ «Про затвердження переліку документів, які додаються до заяви про видачу ліцензії для окремого виду господарської діяльності»².

Ліцензія є важливим засобом управлінського впливу, «окремі права й обов'язки з'являються у громадян лише у зв'язку з наявністю ненормативного акта, яким є акт – дозвіл». Необхідність істотного розширення інституту ліцензування багатьох видів діяльності в Україні (порівняно з радянським періодом) обумовлена змінами в характері впливу держави на суспільні відносини, що складаються у сфері економіки³.

Ліцензування можна розглядати і як правовий інститут, тобто сукупність правових норм, що регулюють такі групи відносин: відносини, що виникають стосовно створення системи органів, які мають право видавати ліцензії на провадження окремих видів господарської діяльності; відносини щодо організації діяльності органів, які здійснюють ліцензування; відносини, що виникають між органами виконавчої влади й особою, яка бажає одержати, одержала чи втратила ліцензію на проведення того чи іншого виду господарської діяльності⁴. Інститут ліцензування є комплексним, оскільки містить норми адміністративного і цивільного права, де наявність ліцензії є підставою для виникнення правоздатності і майнових відносин при здійсненні окремих видів діяльності⁵.

¹ Про затвердження переліку органів ліцензування : Постанова Кабінету Міністрів України від 14.11.2000 № 1698 // Офіційний вісник України. – 2000. – № 46. – Ст. 2001.

² Про затвердження переліку документів, які додаються до заяви про видачу ліцензії для окремого виду господарської діяльності : Постанова Кабінету Міністрів України від 04.07.2001 № 756 // Офіційний вісник України. – 2001. – № 27. – Ст. 1212.

³ Бекірова Е. Правова природа інституту ліцензування певних видів господарської діяльності // Підприємництво, господарство і право. – 2007. – № 10. – С. 95.

⁴ Курило В. Державне ліцензування як правова підстава підприємницької діяльності з надання послуг щодо охорони власності та громадян // Юридична Україна. – 2004. – № 2. – С. 51.

⁵ Ліцензування в Україні / ред. А. В. Шашкевич : Державний комітет України з питань регуляторної політики та підприємництва. – К. : Юрінком Інтер, 2005. – С. 218.

Поняття ліцензування не є однозначним, у зв'язку з цим можна виділити такі його особливості.

1. Ліцензійна діяльність належить до системи державно-виконавчих відносин, змістом яких є організація діяльності громадян і юридичних осіб у тих сферах діяльності, де потрібне неухильне виконання параметрів і визначеної правової поведінки.

2. Ліцензійна діяльність має свої принципи організації управлінського впливу, до яких належать:

- обмеження державного втручання в діяльність соціальних інститутів;
- демонополізація професійної діяльності;
- зацікавленість громадян у виконанні адміністративних умов ліцензійної діяльності;
- координація держави і громадян при реалізації програм управління;
- спеціалізація управлінського впливу;
- професійна компетентність;
- дотримання законних прав і свобод громадян.

Ліцензування виступає формою контролю за набуттям спеціального правового статусу, фактичним виконанням обов'язкових ліцензійних умов, припиненням діяльності як суб'єкта ліцензійних правовідносин, а також формою контролю за правомірністю використання обмежених ресурсів.

4. Ліцензування – це особливий адміністративно-правовий режим, «порядок регулювання, який виражений у комплексі правових засобів, що характеризують особливий зв'язок взаємодіючих між собою дозволів, заборон, позитивних зобов'язань, які створюють особливу спрямованість правового регулювання», що у даному випадку пов'язано з одержанням суб'єктом спеціального правового статусу, у структурі якого переважають обов'язки, визначені органами виконавчої влади, які добровільно виконуються суб'єктом ліцензування.

5. Норми, що регулюють систему ліцензування, охоплюють однорідні, тісно пов'язані відносини в межах однієї галузі, тобто складають самостійний адміністративно-правовий інститут.

6. Імперативні розпорядження і заборони для ліцензійних

видів діяльності, встановлені не в приватному порядку і не «заради здійснення інтересів особи, якій адресована правова норма, а заради чужого інтересу», тобто в публічних цілях.

7. За порушення ліцензійних умов ліцензіат несе особливу адміністративну відповідальність, аж до анулювання ліцензії.

8. Названі змістовні ознаки діалектично поєднані з їх юридичною формою, і ліцензія з юридичного боку являє собою юридичний документ органу державного управління, що підтверджує право на здійснення визначених видів діяльності з дотриманням законодавства України і ліцензійних умов, що не суперечать чинному законодавству¹.

Таким чином, ліцензування є формою виконавчої діяльності, вираженою у санкціонуванні, офіційному визнанні за визначеними суб'єктами прав на заняття окремими видами діяльності, коли потрібен високий професіоналізм і кваліфікація, а також здійснення контролю за фактично здійснюваними діями. Ліцензійна діяльність є основним і необхідним засобом управлінського впливу, за допомогою якого громадяни нашої держави отримують змогу розширювати свою діяльність за наявності відповідних нормативних актів.

На законодавчому рівні у ст. 1 Закону про ліцензування основні поняття визначені так: *ліцензування* – видача, переоформлення та анулювання ліцензій, видача дублікатів ліцензій, ведення ліцензійних справ та ліцензійних реєстрів, контроль за додержанням ліцензіатами ліцензійних умов, видача розпоряджень про усунення порушень ліцензійних умов, а також розпоряджень про усунення порушень законодавства у сфері ліцензування; *ліцензія* – документ державного зразка, який засвідчує право ліцензіата на провадження зазначеного в ньому виду господарської діяльності протягом визначеного строку за умови виконання ліцензійних умов.

Відповідно до ст. 4 Закону про ліцензування реалізацію державної політики у сфері ліцензування здійснює КМ України, спеціально уповноважений орган з питань ліцензування, а також органи виконавчої влади, визначені КМ України, спеціально

---

¹ Курило В. Державне ліцензування як правова підстава підприємницької діяльності з надання послуг щодо охорони власності та громадян // Юридична Україна. – 2004. – № 2. – С. 53.

уповноважені виконавчі органи рад, уповноважені провадити ліцензування певних видів господарської діяльності.

Відповідно до ст. 5 Закону про ліцензування спеціально уповноважений орган з питань ліцензування виконує такі функції: розробляє основні напрями розвитку ліцензування; розробляє проекти нормативно-правових актів з питань ліцензування; погоджує проекти нормативно-правових актів з питань ліцензування, що розробляються та приймаються органами виконавчої влади; узагальнює практику застосування нормативно-правових актів з питань ліцензування; здійснює нагляд за додержанням органами ліцензування законодавства у сфері ліцензування та дає роз'яснення щодо його застосування; здійснює методичне керівництво, інформаційне забезпечення діяльності органів ліцензування; визначає форми документів у сфері ліцензування та правила їх оформлення; погоджує за поданням органу ліцензування ліцензійні умови провадження певного виду господарської діяльності та порядок контролю за їх додержанням, крім випадків, передбачених цим Законом; формує експертно-апеляційну раду; організовує підготовку, перепідготовку та підвищення кваліфікації фахівців з ліцензування; веде Єдиний ліцензійний реєстр; організовує замовлення, постачання, облік і звітність витрачання бланків ліцензій; видає розпорядження про усунення порушень законодавства у сфері ліцензування.

Кожен ліцензіат (суб'єкт господарювання, який одержав ліцензію на провадження певного виду господарської діяльності, що підлягає ліцензуванню), який виконує діяльність, що підлягає ліцензуванню у встановленому чинним законодавством порядку, повинен виконувати так звані *ліцензійні умови*, які відповідно до ст. 8 Закону про ліцензування є нормативно-правовим актом, положення якого встановлюють кваліфікаційні, організаційні, технологічні та інші вимоги для провадження певного виду господарської діяльності.

У ліцензійні умови щодо видів господарської діяльності, для провадження яких необхідні спеціальні знання, включаються кваліфікаційні вимоги до працівників суб'єктів господарювання – юридичних осіб та/або до фізичних осіб – суб'єктів підприємницької діяльності. У разі, якщо для провадження певних видів господар-

ської діяльності, що підлягають ліцензуванню, необхідні особливі вимоги до будівель, приміщень, обладнання, інших технічних засобів, такі вимоги включаються до ліцензійних умов. Ліцензійні умови та порядок контролю за їх додержанням затверджуються спільним наказом спеціально уповноваженого органу з питань ліцензування та органу ліцензування.

Ліцензійні умови та зміни до ліцензійних умов підлягають оприлюдненню у порядку, встановленому законодавством, і набирають чинності через 10 днів з дати державної реєстрації нормативно-правового акта, якщо в ньому не передбачений пізніший строк набрання чинності.

§ 2. Порядок отримання ліцензії на заняття певним видом діяльності

У загальному порядку та відповідно до ст. 10 Закону про ліцензування суб'єкт господарювання, який має намір провадити певний вид господарської діяльності, що ліцензується, особисто або через уповноважений ним орган чи особу звертається до відповідного органу ліцензування із заявою встановленого зразка про видачу ліцензії.

У заяві про видачу ліцензії повинні міститися такі дані:

1) відомості про суб'єкта господарювання – заявника: найменування, місцезнаходження, банківські реквізити, ідентифікаційний код – для юридичної особи; прізвище, ім'я, по батькові, дані паспорта громадянина України (серія, номер паспорта, ким і коли виданий, місце проживання), ідентифікаційний номер фізичної особи – платника податків та інших обов'язкових платежів – для фізичної особи;

2) вид господарської діяльності, вказаний згідно з ч. 3 ст. 9 Закону про ліцензування (повністю або частково), на провадження якого заявник має намір одержати ліцензію.

У разі наявності у заявника філій, інших відокремлених підрозділів, які провадитимуть господарську діяльність на підставі отриманої ліцензії, у заяві зазначається їх місцезнаходження.

До заяви про видачу ліцензії додається копія свідоцтва про державну реєстрацію суб'єкта підприємницької діяльності або копія довідки про внесення до ЄДРПОУ, засвідчена нотаріально або органом, який видав оригінал документа.

Для окремих видів господарської діяльності, що підлягають ліцензуванню, до заяви про видачу ліцензії також додаються документи, вичерпний перелік яких установлюється КМ України за поданням спеціально уповноваженого органу з питань ліцензування.

Заява про видачу ліцензії залишається без розгляду, якщо: а) заява подана (підписана) особою, яка не має на це повноважень; б) документи оформлені з порушенням вимог ст. 9 Закону про ліцензування.

Про залишення заяви про видачу ліцензії без розгляду заявник повідомляється в письмовій формі із зазначенням підстав залишення заяви про видачу ліцензії без розгляду у строки, передбачені для видачі ліцензії.

Після усунення причин, що були підставою для винесення рішення про залишення заяви про видачу ліцензії без розгляду, заявник може повторно подати заяву про видачу ліцензії, яка розглядається у загальному порядку.

Відповідно до ст. 11 Закону про ліцензування орган ліцензування приймає рішення про видачу ліцензії або відмову в її видачі у строк не пізніше ніж 10 робочих днів з дати надходження заяви про видачу ліцензії та документів, що додаються до заяви, якщо спеціальним законом, що регулює відносини у певних сферах господарської діяльності, не передбачений інший строк видачі ліцензії на окремі види діяльності.

Повідомлення про прийняття рішення про видачу ліцензії або про відмову у видачі ліцензії надсилається (видається) заявникові в письмовій формі протягом трьох робочих днів з дати прийняття відповідного рішення. У рішенні про відмову у видачі ліцензії зазначаються підстави такої відмови.

Підставами для прийняття рішення про відмову у видачі ліцензії є: а) недостовірність даних у документах, поданих заявником, для отримання ліцензії; б) невідповідність заявника згідно з

поданими документами ліцензійним умовам, установленим для виду господарської діяльності, зазначеного в заяві про видачу ліцензії.

У разі відмови у видачі ліцензії на підставі виявлення недостовірних даних у документах, поданих заявником на видачу ліцензії, суб'єкт господарювання може подати до органу ліцензування нову заяву про видачу ліцензії не раніше ніж через три місяці з дати прийняття рішення про відмову у видачі ліцензії.

У разі відмови у видачі ліцензії на підставі невідповідності заявника ліцензійним умовам, установленим для виду господарської діяльності, вказаного в заяві про видачу ліцензії, суб'єкт господарювання може подати до органу ліцензування нову заяву про видачу ліцензії після усунення причин, що стали підставою для відмови у видачі ліцензії.

До ліцензії, виданої у встановленому чинним законодавством порядку та відповідно до якої здійснюється певний вид господарської діяльності, висуваються такі вимоги:

1. Бланки ліцензій є документами суворої звітності, мають облікову серію і номер.

2. У ліцензії зазначаються: найменування органу ліцензування, що видав ліцензію; вид господарської діяльності, вказаний згідно зі ст. 9 Закону про ліцензування (у повному обсязі або частково), на право провадження якого видається ліцензія; найменування юридичної особи або прізвище, ім'я, по батькові фізичної особи – суб'єкта підприємницької діяльності; ідентифікаційний код юридичної особи або ідентифікаційний номер фізичної особи – платника податків та інших обов'язкових платежів; місцезнаходження юридичної особи або місце проживання фізичної особи – суб'єкта підприємницької діяльності; дата прийняття та номер рішення про видачу ліцензії; строк дії ліцензії; посада, прізвище та ініціали особи, яка підписала ліцензію; дата видачі ліцензії; наявність додатка (із зазначенням кількості сторінок).

3. Ліцензія підписується керівником органу ліцензування або його заступником та засвідчується печаткою цього органу.

4. Строк дії ліцензії на провадження певного виду господарської діяльності встановлюється КМ України за поданням спеці-

ально уповноваженого органу з питань ліцензування, але не може бути меншим ніж три роки.

5. Господарська діяльність на підставі ліцензії, виданої органом ліцензування, яким є центральний орган виконавчої влади, здійснюється на всій території України.

6. Господарська діяльність на підставі ліцензії, виданої органом ліцензування, яким є місцевий орган виконавчої влади або спеціально уповноважений виконавчий орган рад, здійснюється на території відповідної адміністративно-територіальної одиниці.

7. Для кожної філії, кожного відокремленого підрозділу ліцензіата, які провадитимуть господарську діяльність на підставі отриманої ними ліцензії, орган ліцензування видає ліцензіату засвідчені ним копії ліцензії, які реєструються в журналі обліку заяв та виданих ліцензій. Засвідчена органом ліцензування копія ліцензії є документом, що підтверджує право філії або іншого структурного підрозділу ліцензіата на провадження певного виду господарської діяльності на підставі отриманої ліцензії.

8. За видачу копії ліцензії справляється плата в розмірі одного неоподаткованого мінімуму доходів громадян. Плата за видачу копії ліцензії зараховується до Державного бюджету України.

9. Ліцензіат не може передавати ліцензію або її копію іншій юридичній або фізичній особі для провадження господарської діяльності.

10. За видачу ліцензії справляється плата, розмір та порядок зарахування якої до Державного бюджету України встановлюються КМ України. Плата за видачу ліцензії вноситься після прийняття рішення про видачу ліцензії.

§ 3. Види господарської діяльності, що підлягають ліцензуванню

Законодавством України передбачено, що ліцензуванню підлягають: банківська діяльність; професійна діяльність на ринку цінних паперів; діяльність із надання фінансових послуг; зовнішньоекономічна діяльність; діяльність у галузі телебачення і радіомовлення; діяльність у сфері електроенергетики та використання ядерної

енергії; діяльність у сфері освіти; діяльність у сфері інтелектуальної власності; виробництво і торгівля спиртом етиловим, коньячним і плодовим, алкогольними напоями та тютюновими виробами; діяльність у сфері телекомунікацій; будівельна діяльність.

Відповідно до Закону про ліцензування з урахуванням особливостей, визначених Законом України «Про наркотичні засоби, психотропні речовини і прекурсори»¹ ліцензуванню підлягає діяльність з обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів.

У ст. 9 Закону про ліцензування визначено перелік видів господарської діяльності, що підлягають ліцензуванню:

1) виробництво та ремонт вогнепальної зброї невійськового призначення і боєприпасів до неї, холодної зброї, пневматичної зброї калібру понад 4,5 міліметра і швидкістю польоту кулі понад 100 метрів на секунду, торгівля вогнепальною зброєю невійськового призначення та боєприпасами до неї, холодною зброєю, пневматичною зброєю калібру понад 4,5 міліметра і швидкістю польоту кулі понад 100 метрів на секунду;

2) виробництво вибухових матеріалів промислового призначення (згідно з переліком, що затверджується спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади з питань нагляду за охороною праці та державного гірничого нагляду);

3) виробництво особливо небезпечних хімічних речовин; операції у сфері поводження з небезпечними відходами, збирання і заготівля окремих видів відходів як вторинної сировини (згідно з переліками що визначаються КМ України);

4) видобуток дорогоцінних металів і дорогоцінного каміння, дорогоцінного каміння органогенного утворення, напівдорогоцінного каміння;

5) виключений;

6) виробництво ветеринарних медикаментів і препаратів, оптова, роздрібна торгівля ветеринарними медикаментами і препаратами;

---

¹ Про наркотичні засоби, психотропні речовини і прекурсори : Закон України від 15.02.1995 № 60/95-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1995. – № 10. – Ст. 60.

7) торгівля пестицидами та агрохімікатами (тільки регуляторами росту рослин);

8) виробництво спеціальних засобів, заряджених речовинами сльозоточивої та дратівної дії, індивідуального захисту, активної оборони та їх продаж;

9) розроблення, виготовлення спеціальних технічних засобів для зняття інформації з каналів зв'язку, інших засобів негласного отримання інформації, торгівля спеціальними технічними засобами для зняття інформації з каналів зв'язку, іншими засобами негласного отримання інформації;

10) надання послуг у галузі криптографічного захисту інформації (крім послуг електронного цифрового підпису), торгівля криптосистемами і засобами криптографічного захисту інформації (згідно з переліком, що визначається КМ України);

11) впровадження, ввезення, вивезення голографічних захисних елементів;

12) надання послуг у галузі технічного захисту інформації (згідно з переліком, що визначається КМ України);

13) виготовлення бланків цінних паперів;

14) транспортування нафти, нафтопродуктів магістральним трубопроводом, транспортування природного, нафтового газу і газу (метану) вугільних родовищ трубопроводами та їх розподіл;

15) постачання природного газу, газу (метану) вугільних родовищ за регульованим та нерегульованим тарифом;

16) зберігання природного газу, газу (метану) вугільних родовищ в обсягах, що перевищують рівень, встановлений ліцензійними умовами;

17) централізоване водопостачання та водовідведення;

18) розроблення, випробування, виробництво, експлуатація ракет-носіїв, космічних апаратів та їх складових частин, наземного комплексу управління космічними апаратами та його складових частин;

19) культивування рослин, включених до таблиці I Переліку наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, затвердженого КМ України, розроблення, виробництво, виготовлення, зберігання, перевезення, придбання, реалізація (відпуск), ввезення

на територію України, вивезення з території України, використання, знищення наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, включених до зазначеного Переліку;

20) медична практика;

21) переробка донорської крові та її компонентів, виготовлення з них препаратів, крім діяльності банків пуповинної крові, інших тканин і клітин людини;

22) діяльність банків пуповинної крові, інших тканин і клітин людини згідно з переліком, затвердженим Міністерством охорони здоров'я України (діяльність банків пуповинної крові, інших тканин і клітин людини);

23) ветеринарна практика;

24) випуск та проведення лотерей;

25) надання послуг з перевезення пасажирів, небезпечних вантажів, багажу повітряним, річковим, морським, автомобільним, залізничним транспортом;

26) заготівля, переробка, металургійна переробка металобрухту кольорових і чорних металів;

27) збирання, первинна обробка відходів і брухту дорогоцінних металів та дорогоцінного каміння, дорогоцінного каміння органогенного утворення, напівдорогоцінного каміння;

28) надання послуг і виконання робіт протипожежного призначення;

29) виключений;

30) туроператорська діяльність;

31) виключений;

32) посередництво у працевлаштуванні на роботу за кордоном;

33) проведення землеоціночних робіт та земельних торгів;

34) діяльність, пов'язана з промисловим виловом риби, крім внутрішніх водойм (ставків) господарств;

35) митна брокерська діяльність;

36) виробництво, експорт та імпорт дисків для лазерних систем зчитування, матриць;

37) торгівля племінними (генетичними) ресурсами, проведення генетичної експертизи походження та аномалій тварин.

§ 4. Органи ліцензування

Ліцензування в Україні здійснюється органами ліцензування.

Верховна Рада України визначає основні напрями державної політики у сфері ліцензування, законодавчі основи її реалізації. Реалізацію державної політики у сфері ліцензування здійснює КМ України, спеціально уповноважений орган з питань ліцензування, а також органи виконавчої влади, визначені КМ України, спеціально уповноважені виконавчі органи рад, уповноважені провадити ліцензування певних видів господарської діяльності.

Розробку та реалізацію державної політики ліцензування телерадіомовлення здійснює Національна рада України з питань телебачення і радіомовлення.

Закон про ліцензування у ст. 5 визначає спеціально уповноважений орган з питань ліцензування, до компетенції якого належать:

- розробка основних напрямів розвитку ліцензування;
- розробка проектів нормативно-правових актів з питань ліцензування;
- погодження проектів нормативно-правових актів з питань ліцензування, що розробляються та приймаються органами виконавчої влади;
- узагальнення практики застосування нормативно-правових актів з питань ліцензування;
- здійснення нагляду за додержанням органами ліцензування законодавства у сфері ліцензування та надання роз'яснення щодо його застосування;
- здійснення методичного керівництва, інформаційним забезпеченням діяльності органів ліцензування;
- визначення форми документів у сфері ліцензування та правила їх оформлення;
- погодження за поданням органу ліцензування ліцензійних умов провадження певного виду господарської діяльності та порядок контролю за їх додержанням;
- формування експертно-апеляційної ради;
- організація підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації фахівців з ліцензування;

- ведення Єдиного ліцензійного реєстру;
- організація замовлення, постачання, обліку і звітності витрачання бланків ліцензій;
- видача розпорядження про усунення порушень законодавства у сфері ліцензування.

Для забезпечення підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації фахівців з ліцензування спеціально уповноважений орган з питань ліцензування здійснює розроблення навчальних програм, методичних рекомендацій і посібників, установлює порядок підготовки та атестації фахівців з ліцензування.

Для здійснення своїх повноважень спеціально уповноважений орган з питань ліцензування має свої територіальні органи, які діють на підставі положень, що затверджуються спеціально уповноваженим органом з питань ліцензування.

Розпорядження спеціально уповноваженого органу з питань ліцензування, прийняті в межах його компетенції, є обов'язковими до виконання органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування, юридичними особами всіх форм власності, а також фізичними особами – підприємцями.

Розпорядження спеціально уповноваженого органу з питань ліцензування можуть бути оскаржені до суду.

Орган ліцензування – центральний орган виконавчої влади, що здійснює повноваження, передбачені ст. 6 Закону про ліцензування. Орган ліцензування може делегувати свої повноваження своїм структурним територіальним підрозділам.

Повноваження органу ліцензування не можуть бути делеговані іншим особам, у тому числі створеним органом ліцензування, крім випадку, передбаченого Законом про ліцензування. У разі, якщо КМ України визначає органом ліцензування Раду міністрів АРК, відповідні повноваження за рішенням Ради міністрів АРК можуть передаватися відповідним міністерствам та республіканським комітетам АРК.

Повноваження органу ліцензування закріплені у ст. 6 Закону про ліцензування:

- забезпечує виконання законодавства у сфері ліцензування;

- затверджує ліцензійні умови провадження певного виду господарської діяльності та порядок контролю за їх додержанням за погодженням із спеціально уповноваженим органом з питань ліцензування, крім випадків, передбачених цим Законом;
- видає та переоформлює ліцензії, видає дублікати ліцензій на певний вид господарської діяльності, приймає рішення про визнання ліцензій недійсними;
- здійснює у межах своєї компетенції контроль за додержанням ліцензіатами ліцензійних умов;
- видає розпорядження про усунення порушень ліцензійних умов;
- анулює ліцензії на певний вид господарської діяльності;
- формує і веде ліцензійний реєстр.

Орган ліцензування не може доручати іншим особам визначати спроможність суб'єктів господарювання виконувати ліцензійні умови згідно з поданими документами.

Фінансування органу ліцензування здійснюється за рахунок коштів Державного бюджету України або місцевого бюджету.

Експертно-апеляційна рада є колегіальним органом, створеним при спеціально уповноваженому органі з питань ліцензування. У своїй діяльності експертно-апеляційна рада керується Конституцією України, законами України, актами Президента України та КМ України.

Рішення експертно-апеляційної ради мають характер експертних висновків і є обов'язковими для розгляду спеціально уповноваженим органом з питань ліцензування.

До компетенції експертно-апеляційної ради належать:

- експертиза проектів нормативно-правових актів органів виконавчої влади з питань ліцензування;
- розроблення рекомендацій з основних проблем державної політики у сфері ліцензування;
- надання попередніх висновків щодо пропозицій органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян і підприємців щодо доцільності запровадження ліцензування певних видів господарської діяльності чи його скасування;

- розгляд заяв, претензій та скарг суб'єктів господарювання на рішення органів ліцензування щодо порушення цими органами законодавства у сфері ліцензування;
- аналіз стану та розроблення рекомендацій щодо вдосконалення ліцензування.

Склад експертно-апеляційної ради формується з державних службовців, науковців, інших фахівців і представників громадських організацій. Положення про експертно-апеляційну раду та її склад затверджується КМ України. Експертно-апеляційну раду очолює голова спеціально уповноваженого органу з питань ліцензування.

До складу експертно-апеляційної ради залучаються незалежні експерти та представники громадських організацій у кількості не менше ніж двадцять відсотків загальної кількості членів цієї ради.

Організаційне, інформаційне та матеріально-технічне забезпечення діяльності експертно-апеляційної ради здійснює спеціально уповноважений орган з питань ліцензування.

Експертно-апеляційна рада має право залучати для консультацій та експертизи державних службовців, науковців, інших фахівців на громадських засадах.

Проекти нормативно-правових актів, пропозиції та звернення (апеляції) розглядаються експертно-апеляційною радою протягом 20 робочих днів з дня їх реєстрації у спеціально уповноваженому органі з питань ліцензування.

Рішення експертно-апеляційної ради приймається більшістю голосів від загальної кількості членів експертно-апеляційної ради.

За результатами розгляду поданих проектів нормативно-правових актів, пропозицій і звернень (апеляцій) приймається рішення експертно-апеляційної ради, яке оформляється протоколом, що підписується головою та секретарем експертно-апеляційної ради.

Рішення експертно-апеляційної ради з питань звернень (апеляцій) є підставою для видання спеціально уповноваженим органом з питань ліцензування розпорядження про усунення порушень законодавства у сфері ліцензування, допущених органом ліцензування.

§ 5. Підстави для анулювання ліцензії

Відповідно до ст. 21 Закону про ліцензування підставами для анулювання ліцензії є: 1) заява ліцензіата про анулювання ліцензії; 2) акт про повторне порушення ліцензіатом ліцензійних умов; 3) наявність в Єдиному державному реєстрі юридичних і фізичних осіб – підприємців відомостей про перебування юридичної особи у стані припинення шляхом ліквідації (перебування фізичної особи – підприємця у стані припинення підприємницької діяльності) або про державну реєстрацію її припинення (державну реєстрацію припинення підприємницької діяльності фізичної особи – підприємця); 4) нотаріально засвідчена копія свідоцтва про смерть фізичної особи – підприємця; 5) акт про виявлення недостовірних відомостей у документах, поданих суб'єктом господарювання для одержання ліцензії; 6) акт про встановлення факту передачі ліцензії або її копії іншій юридичній або фізичній особі для провадження господарської діяльності; 7) акт про невиконання розпорядження про усунення порушень ліцензійних умов; 8) акт про неможливість ліцензіата забезпечити виконання ліцензійних умов, встановлених для певного виду господарської діяльності; 10) акт про відмову ліцензіата в проведенні перевірки органом ліцензування або спеціально уповноваженим органом з питань ліцензування.

Орган ліцензування приймає рішення про анулювання ліцензії протягом 10 робочих днів з дати встановлення підстав для анулювання ліцензії, яке вручається (надсилається) ліцензіату із зазначенням підстав анулювання не пізніше трьох робочих днів з дати його прийняття.

Рішення про анулювання ліцензії набирає чинності через тридцять днів з дня його прийняття, крім рішень про анулювання ліцензій, прийнятих згідно з поданою заявою ліцензіата про анулювання ліцензії та в разі смерті ліцензіата (фізичної особи – підприємця), які набирають чинності з дня їх прийняття.

Якщо ліцензіат протягом цього часу подає скаргу до експертно-апеляційної ради, дія рішення органу ліцензування зупиняється до прийняття відповідного рішення спеціально уповноваженого органу з питань ліцензування.

Запис про дату та номер рішення про анулювання ліцензії

вноситься до ліцензійного реєстру не пізніше наступного робочого дня після набрання чинності рішенням про анулювання ліцензії.

Рішення про анулювання ліцензії може бути оскаржено в судовому порядку.

§ 6. Нагляд і контроль за дотриманням ліцензійних умов

Державний нагляд за додержанням органами ліцензування вимог законодавства у сфері ліцензування здійснює спеціально уповноважений орган з питань ліцензування шляхом проведення планових і позапланових перевірок відповідно до Закону України «Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності»¹.

Спеціально уповноважений орган з питань ліцензування здійснює позапланові перевірки додержання органами ліцензування вимог законодавства у сфері ліцензування лише на підставі надходження до нього в письмовій формі заяви (повідомлення) про порушення вимог законодавства у сфері ліцензування або з метою перевірки виконання розпоряджень про усунення порушень органом ліцензування вимог законодавства у сфері ліцензування.

Орган ліцензування під час перевірки надає спеціально уповноваженому органу з питань ліцензування рішення, інші документи з питань ліцензування та забезпечує умови для її проведення.

За результатами перевірки спеціально уповноважений орган з питань ліцензування протягом п'яти робочих днів з дня закінчення перевірки складає акт у двох примірниках. Один примірник акта видається керівнику органу ліцензування, діяльність якого перевірялася, другий – зберігається спеціально уповноваженим органом з питань ліцензування.

У разі виявлення порушень органом ліцензування законодавства у сфері ліцензування спеціально уповноважений орган з питань ліцензування не пізніше ніж за п'ять робочих днів з дати складання акта перевірки видає розпорядження про усунення органом ліцензування порушень законодавства у сфері ліцензування.

---

¹ Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності : Закон України від 05.04.2007 № 877-V // Відомості Верховної Ради України. – 2007. – № 29. – Ст. 389.

Орган ліцензування, який одержав розпорядження про усунення порушень законодавства у сфері ліцензування, зобов'язаний в установленій у розпорядженні строк подати спеціально уповноваженому органу з питань ліцензування інформацію про усунення виявлених порушень.

Контроль за наявністю ліцензії у суб'єктів господарювання здійснюють органи виконавчої влади, на які згідно із законодавством покладено функції контролю за наявністю ліцензій, шляхом проведення планових і позапланових перевірок.

Контроль за додержанням ліцензіатами ліцензійних умов здійснює орган ліцензування в межах своїх повноважень шляхом проведення планових і позапланових перевірок¹. Планові перевірки дотримання ліцензіатом ліцензійних умов проводяться не частіше одного разу на рік. Позапланові перевірки здійснюють органи ліцензування або спеціально уповноважений орган з питань ліцензування лише на підставі надходження до них у письмовій формі заяви (повідомлення) про порушення ліцензіатом ліцензійних умов або з метою перевірки виконання розпоряджень про усунення порушень ліцензійних умов.

Ліцензіат під час перевірки дотримання ним ліцензійних умов надає всі необхідні для проведення перевірки документи та забезпечує умови для її проведення.

За результатами перевірки орган ліцензування в останній день перевірки складає акт у двох примірниках. Один примірник видається керівнику юридичної особи або фізичній особі – підприємцю, який перевірявся, другий зберігається органом ліцензування.

Орган ліцензування не пізніше п'яти робочих днів з дати складання акта перевірки порушень ліцензійних умов видає розпорядження про усунення порушень ліцензійних умов або приймає рішення про анулювання ліцензії.

Ліцензіат, який одержав розпорядження про усунення ним порушень ліцензійних умов, зобов'язаний в установленій у розпорядженні строк подати до органу ліцензування інформацію про усунення порушень.

---

¹ Хозяйственное право : учеб. пособ. ; под общей ред. проф. Н. А. Саниахметовой. – Х. : Одиссей, 2005. – С. 51.

Державні контролюючі органи та органи місцевого самоврядування у разі виявлення порушень ліцензійних умов зобов'язані повідомити про ці порушення орган ліцензування.

Запитання для самоконтролю

1. Поняття та ознаки ліцензії.
2. Поняття ліцензування та його правове значення.
3. Ліцензійні умови.
4. Нормативно-правові акти, що регулюють ліцензування господарської діяльності в Україні.
5. Порядок отримання ліцензії на заняття певним видом діяльності.
6. Види господарської діяльності, що підлягають ліцензуванню.
7. Державні органи, що здійснюють ліцензування.
8. Підстави для анулювання ліцензії.
9. Випадки, у яких анулюється ліцензія.
10. Випадки, у яких видається дублікат ліцензії.

ГЛАВА 7. Правове регулювання патентування в господарській діяльності

1. *Поняття і правові підстави патентування в господарській діяльності.*
2. *Види підприємницької діяльності, що підлягають патентуванню, та суб'єкти патентування.*
3. *Види патентів і ставки збору за провадження деяких видів підприємницької діяльності.*
4. *Порядок придбання торгового патенту та строки його дії.*
5. *Порядок використання торгового патенту.*

§ 1. Поняття і правові підстави патентування в господарській діяльності

До основних нормативних актів, що встановлюють порядок патентування господарської діяльності, належать: ГК України, ПК України, Постанова КМ України «Про затвердження Порядку провадження торговельної діяльності та правил торговельного обслуговування на ринку споживчих товарів»¹, Постанова КМ України «Про затвердження переліку платних побутових послуг, на провадження діяльності з надання яких придбається торговий патент»².

---

¹ Про затвердження Порядку провадження торговельної діяльності та правил торговельного обслуговування на ринку споживчих товарів : Постанова Кабінету Міністрів України від 15.06.2006 № 833 // Офіційний вісник України. – 2006. – № 25. – Ст. 1818.

² Про затвердження переліку платних побутових послуг, на провадження діяльності з надання яких придбається торговий патент : Постанова Кабінету Міністрів України від 29.12.2010 № 1258 // Офіційний вісник України. – 2011. – № 7. – Ст. 332.

Деякі питання, що пов'язані зі здійсненням патентування підприємницької діяльності, роз'яснюються у відповідних листах, зокрема: Лист Державного комітету з питань регуляторної політики і підприємництва «Про розгляд листа про діяльність спортивних більярдних клубів», Лист ДПА «Про надання роз'яснення [щодо порядку видачі торгових патентів на провадження деяких видів підприємницької діяльності, порядку їх заповнення та визначення ставок збору]» та інші.

Відповідно до ст. 12 ГК України держава для реалізації економічної політики, виконання цільових економічних та інших програм і програм економічного та соціального розвитку застосовує різноманітні засоби і механізми регулювання господарської діяльності, серед основних засобів регулюючого впливу держави на діяльність суб'єктів господарювання яких є патентування. Згідно зі ст. 14 цього ж Кодексу ліцензування, патентування певних видів господарської діяльності та квотування є засобами державного регулювання у сфері господарювання, спрямованими на забезпечення єдиної державної політики у цій сфері, захист економічних і соціальних інтересів держави, суспільства та окремих споживачів. Правові засади ліцензування, патентування певних видів господарської діяльності та квотування визначаються, виходячи з конституційного права кожного на здійснення підприємницької діяльності, не забороненої законом, а також принципів господарювання, установлених у ст. 6 цього Кодексу.

Патентування підприємницької діяльності суб'єктів господарювання може здійснюватися у сферах, пов'язаних із торгівлею за грошові кошти (готівку, чеки, а рівно з використанням інших форм розрахунків і платіжних карток на території України), обміном готівкових валютних цінностей (у тому числі операції з готівковими платіжними засобами, вираженими в іноземній валюті, та з платіжними картками), у сфері грального бізнесу та надання побутових послуг, інших сферах, визначених законом (ч. 4 ст. 14 ГК України).

Відповідно до абз. 2 ч. 4 ст. 14 ГК України *торговий патент* – це державне свідоцтво, яке засвідчує право суб'єкта господарювання займатися певними видами підприємницької діяльності впродовж установленого строку.

У ПК України питання, що пов'язані з патентуванням, регулюються окремою ст. 267 «Збір за провадження деяких видів підприємницької діяльності». Відповідно до пп. 14.1.68 п. 14.1 ст. 14 ПК України *збір за провадження деяких видів підприємницької діяльності (надалі – збір)* для цілей розділу XII цього Кодексу – це сума коштів, яка сплачується за придбання та використання торгового патенту.

Відповідно до пп. 14.1.250 п. 14.1 ст. 14 ПК України торговий патент для цілей розділу XII ПК України – це державне свідоцтво з обмеженим строком дії на провадження певного виду підприємницької діяльності та користування яким передбачає своєчасне внесення до бюджету відповідного збору.

У загальному ж випадку під *патентом* розуміють документ, який надає право займатися торговельною або іншою господарською діяльністю, на яку відповідно до законодавства встановлена необхідність патентування, а під патентуванням розуміється процедура отримання патенту. Крім того, патентування господарської (підприємницької) діяльності можна розглядати як своєрідний засіб оподаткування суб'єктів торгівлі, який здійснюється за допомогою сплати за патент до податкових органів.

Таким чином, під *патентуванням* необхідно розуміти *практичну діяльність суб'єктів господарської (підприємницької) діяльності з отримання спеціальних дозволів (патентів) на здійснення встановлених законом видів діяльності і видачу спеціальними державними органами (органами державної податкової служби) торгових патентів на заняття такою діяльністю.*

§ 2. Види підприємницької діяльності, що підлягають патентуванню, та суб'єкти патентування

Відповідно до пп. 267.1.1 п. 267.1 ст. 267 ПК України платниками збору є суб'єкти господарювання (юридичні особи та фізичні особи – підприємці), їх відокремлені підрозділи, які *отримують в установленому цією статтею порядку торгові патенти* та провадять такі види підприємницької діяльності: а) торговельна діяльність у пунктах продажу товарів; б) діяльність з надання платних побутових послуг за переліком, визначеним КМ України;

в) торгівля валютними цінностями в пунктах обміну іноземної валюти; г) діяльність у сфері розваг (крім проведення державних грошових лотерей).

Отже, порівняно із Законом про патентування, який діяв до набуття чинності ПК України, види діяльності, що підлягають патентуванню, практично не змінились. У ПК України знайшло місце уточненню способу здійснення деяких видів підприємницької діяльності. Так, відповідно до ПК України торговельна діяльність повинна здійснюватись виключно в пунктах продажу товарів. Розкриваються поняття «пунктів продажу товарів», зокрема в Постанові КМ України «Про затвердження Порядку провадження торговельної діяльності та правил торговельного обслуговування населення» та Листі Міністерства зовнішніх економічних зв'язків і торгівлі України «Роздрібна, оптова торгівля. Основні поняття. Терміни і визначення». Наприклад, відповідно до п. 5.4 зазначеного Листа під *магазином* розуміють «пункт роздрібною продажу товарів, що займає окремих будинок або приміщення і має торговий зал для покупців».

Також відповідно до ПК України торгівля валютними цінностями здійснюється лише в пунктах обміну іноземної валюти, «діяльність з надання послуг у сфері грального бізнесу» змінила свою назву на «діяльність у сфері розваг», а «діяльність з надання побутових послуг» на «діяльність з надання платних побутових послуг за переліком, визначеним КМ України».

Цей останній перелік затверджений Постановою КМ України «Про затвердження переліку платних побутових послуг, на провадження діяльності з надання яких придбається торговий патент» та нараховує 21 вид послуг, серед яких є наприклад: послуги з ремонту житла за індивідуальним замовленням, послуги з ремонту радіотелевізійної та іншої аудіо- і відеоапаратури (крім структурних підрозділів, розташованих у сільській місцевості), технічне обслуговування та ремонт автомобілів, мотоциклів, моторолерів і мопедів за індивідуальним замовленням, послуги з виконання фоторобіт, послуги з оброблення фотоматеріалів, послуги перукарень (тільки на території м. Києва і Севастополя, обласних центрів) та ін.

Найпоширенішим видом підприємницької діяльності, що підлягає патентуванню, є торговельна діяльність. У ГК України

діяльність, що пов'язана зі здійсненням продажу товарів, охоплюється поняттям «господарсько-торговельна діяльність». Згідно з ч. 1 ст. 263 ГК України поняттям господарсько-торговельної діяльності охоплюється діяльність, що здійснюється суб'єктами господарювання у сфері товарного обігу, спрямована на реалізацію продукції виробничо-технічного призначення і виробів народного споживання, а також допоміжна діяльність, яка забезпечує їх реалізацію шляхом надання відповідних послуг. При цьому для того щоб зазначена торговельна діяльність підлягала патентуванню, вона має містити ознаки підприємницької діяльності відповідно до ст. 42 ГК України.

Відповідно до пп. 14.1.246 п. 14.1 ст. 14 ПК України, *торговельна діяльність* – роздрібна та оптова торгівля, діяльність у торговельно-виробничій (ресторанне господарство) сфері за готівку, інші готівкові платіжні засоби та з використанням платіжних карток. Тобто в цьому нормативному акті до торговельної діяльності належить лише та торгівля, яка здійснюється суб'єктами підприємницької діяльності за готівку та прирівняні до такої засоби.

Щодо інших видів підприємницької діяльності, які підлягають патентуванню (або за здійснення яких сплачується відповідний збір), то під *торгівлею валютними цінностями* розуміються операції, пов'язані з переходом права власності на національну валюту України, іноземну валюту, платіжні документи та інші цінні папери, виражені у національній валюті України, в іноземній валюті або банківських металах, банківські метали (пп. 14.1.247 п. 14.1 ст. 14 ПК України).

Діяльність у сфері розваг – це господарська діяльність юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців, що полягає у проведенні лотерей, а також розважальних ігор, участь в яких не передбачає одержання її учасниками грошових або майнових призів (виграшів), зокрема більярд, кегельбан, боулінг, настільні ігри, дитячі відеоігри тощо (пп. 14.1.46 п. 14.1 ст. 14 ПК України). Ця діяльність, на відміну від об'єкта патентування, що був зазначений у Законі про патентування («гральний бізнес»), не пов'язана з влаштуванням казино, інших гральних місць (домів), гральних автоматів з грошовим або майновим виграшем, проведенням лотерей (крім

державних) та розіграшів з видачею грошових виграшів у наявній або майновій формі унаслідок того, що 15 травня 2009 року було прийнято Закон України «Про заборону грального бізнесу в Україні»¹. Згідно зі ст. 2 цього Закону в Україні забороняється гральний бізнес та участь в азартних іграх. Також згідно зі ст. 3 цього Закону до суб'єктів господарювання, які організують і проводять на території України азартні ігри, застосовуються фінансові санкції у вигляді штрафу у розмірі вісім тисяч мінімальних заробітних плат з конфіскацією грального обладнання, а прибуток (дохід) від проведення такої азартної гри підлягає перерахуванню до Державного бюджету України. Застосування фінансових санкцій, зазначених у ч. 1 цієї статті, здійснюється за рішенням суду, ухваленим за позовом органів міліції та/або органів державної податкової служби.

Зазначений Закон набрав чинності з дня опублікування та діє до прийняття спеціального законодавства, що передбачає право здійснення грального бізнесу у спеціально створених гральних зонах.

Згідно з пп. 267.1.1 п. 267 ст. 267 ПК України платниками збору або суб'єктами патентування є такі суб'єкти господарювання:

- 1) юридичні особи;
- 2) суб'єкти підприємницької діяльності, що не мають статусу юридичної особи, – резиденти і нерезиденти;
- 3) відособлені підрозділи (філії, відділення, представництва тощо), які займаються підприємницькою діяльністю, передбаченою пп. 267.1.1 п. 267.1 ст. 267 ПК України.

У той же час існують винятки щодо обов'язкової сплати збору та отримання торгового патенту зазначеними суб'єктами господарювання.

Так, відповідно до пп. 267.1.2 п. 267.1 ст. 267 ПК України не є платниками збору за провадження торговельної діяльності та діяльності з надання платних послуг такі суб'єкти господарювання:

- а) аптеки, що перебувають у державній та комунальній власності;
- б) розташовані у селах, селищах і містах районного значення

---

¹ Про заборону грального бізнесу в Україні : Закон України від 15.05.2009 № 1334-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2009. – № 38. – Ст. 536.

підприємства та організації споживчої кооперації та торгово-виробничі державні підприємства робітничого постачання;

в) фізичні особи – підприємці, які провадять торговельну діяльність у межах ринків усіх форм власності;

г) фізичні особи – підприємці, які здійснюють продаж вирощених в особистому підсобному господарстві, на присадибній, дачній, садовій і городній ділянках продукції рослинництва і тваринництва, свійської худоби та птиці (як у живому вигляді, так і продукції забою в сирому вигляді та у вигляді первинної переробки), продукції власного бджільництва;

г) фізичні особи – підприємці, які сплачують державне мито за нотаріальне посвідчення договорів про відчуження власного майна, якщо товари кожної окремої категорії відчужуються не частіше одного разу на календарний рік;

д) суб'єкти господарювання, утворені громадськими організаціями інвалідів, які мають податкові пільги згідно із законодавством та здійснюють торгівлю виключно продовольчими товарами вітчизняного виробництва та продукцією, виготовленою на підприємствах «Українське товариство сліпих», «Українське товариство глухих», а також фізичними особами – інвалідами, зареєстрованими відповідно до закону як підприємці;

е) суб'єкти господарювання, які провадять торговельну діяльність виключно з використанням таких видів товарів вітчизняного виробництва: хліб і хлібобулочні вироби; борошно пшеничне та житне; сіль, цукор, олія соняшникова і кукурудзяна; молоко і молочна продукція, крім молока і вершків згущених із домішками і без них; продукти дитячого харчування; безалкогольні напої; морозиво; яловичина та свинина; свійська птиця; яйця; риба; ягоди і фрукти; мед та інші продукти бджільництва, бджолоінвентар і засоби захисту бджіл; картопля і плодоовочева продукція; комбікорм для продажу населенню;

є) суб'єкти господарювання, що реалізують продукцію власного виробництва фізичним особам, які перебувають з ними у трудових відносинах, через пункти продажу товарів, вбудовані у виробничі або адміністративні приміщення, що належать такому суб'єкту;

ж) суб'єкти господарювання, які провадять діяльність із закупівлі у населення продукції (заготівельна діяльність), якщо подальша реалізація такої продукції відбувається за розрахунками у безготівковій формі (пункти приймання склотари, макулатури, відходів паперових, картонних і ганчіркових; заготівля сільськогосподарської продукції та продуктів її переробки);

з) підприємства, установи та організації, які провадять діяльність у торговельно-виробничій сфері (ресторанне господарство), у тому числі навчальних закладах, із обслуговування виключно працівників таких підприємств, установ та організацій, а також учнів і студентів у навчальних закладах.

Не є також платниками збору за провадження діяльності у сфері розваг суб'єкти господарювання, які провадять комп'ютерні та відеоігри.

Важливо відзначити, що якщо суб'єкт підприємницької діяльності має структурні (відособлені) підрозділи, торговий патент отримують окремо для кожного структурного (відособленого) підрозділу або обмінного пункту. Так, для провадження торговельної діяльності, діяльності з надання платних послуг та діяльності з торгівлі валютними цінностями торгові патенти придбаваються окремо для кожного пункту продажу товарів, пункту з надання платних послуг, пункту обміну іноземної валюти. Для здійснення діяльності у сфері розваг торговий патент придбавається для кожного окремого грального місця. Якщо окреме гральне місце має декілька незалежних гральних місць, торговий патент придбавається окремо для кожного з них.

§ 3. Види патентів і ставки збору за провадження деяких видів підприємницької діяльності

Поділ патентів на *види*, здійснюється залежно від правового становища його власника і від здійснюваних ним видів діяльності. Так, чинним законодавством передбачено такі *види патентів*:

1. *Короткостроковий (короткотерміновий) торговий патент* відповідно до пп. 14.1.92 п. 14.1 ст. 14 ПК України – це торговий патент на провадження торговельної діяльності, строк дії якого не перевищує 15 календарних днів. При цьому відповідно до

пп. 267.4.7 п. 267.4 ст. 267 ПК України суб'єкт господарювання придбає короткотерміновий торговий патент у разі проведення ярмарків, виставок-продажів та інших короткотермінових заходів, пов'язаних з демонстрацією та продажем товарів.

Ставка збору за провадження торговельної діяльності із придбанням короткотермінового торгового патенту за один день становить 0,02 розміру мінімальної заробітної плати.

2. Пільговий торговий патент. Відповідно до пп. 14.1.146 п. 14.1 ст. 14 ПК України пільговий торговий патент – це торговий патент на провадження торговельної діяльності певними видами товарів, визначених ст. 267 цього Кодексу. Такі товари можна розділити на три групи:

1. З придбанням пільгового торгового патенту провадиться торговельна діяльність виключно з використанням таких товарів (незалежно від країни їх походження):

а) товари повсякденного вжитку, продукти харчування, вироби медичного призначення для індивідуального користування, технічні та інші засоби реабілітації через торговельні установи, утворені з цією метою громадськими організаціями інвалідів;

б) товарів військової атрибутики та повсякденного вжитку для військовослужбовців на території військових частин і військових навчальних закладів;

в) насіння та посадкового матеріалу овочевих, баштанних, кормових та квіткових культур, кормових коренеплодів та картоплі;

г) сірників;

г) термометрів та індивідуальних діагностичних приладів.

2. З придбанням пільгового торгового патенту провадиться торговельна діяльність виключно з використанням таких товарів вітчизняного виробництва:

а) поштові марки, листівки, вітальні листівки і конверти непогашені, ящики, коробки, мішки, сумки та інша тара, виготовлена з дерева, паперу та картону, яка використовується для поштових відправлень підприємствами, що належать до сфери управління центрального органу виконавчої влади у галузі транспорту та зв'язку, і фурнітура до них;

б) товари народних промислів, крім антикварних та тих, що

становлять культурну цінність згідно з переліком, затвердженим центральним органом виконавчої влади у сфері культури;

в) готові лікарські засоби (лікарські препарати, ліки, медикаменти, предмети догляду, перев'язувальні матеріали та інше медичне приладдя), вітаміни для населення, тампони, інші види санітарно-гігієнічних виробів із целюлози або її замінників, ветеринарні препарати, вироби медичного призначення для індивідуального користування інвалідами, технічні та інші засоби реабілітації інвалідів;

г) зубні паста та порошки, косметичні серветки, дитячі пелюшки, папір туалетний, мило господарське;

г) вугілля, вугільні брикети, паливо пічне побутове, гас освітлювальний, торф паливний кусковий, торф'яні брикети і дрова для продажу населенню, газ скраплений у балонах, що реалізується населенню за місцем проживання для використання у житлових та/або нежитлових приміщеннях;

д) проїзні квитки;

е) зошити.

3. З придбанням пільгового торгового патенту провадиться торговельна діяльність виключно з використанням періодичних видань друкованих засобів масової інформації вітчизняного виробництва, що мають реєстраційні свідоцтва, видані в установленому порядку, а також книг, брошур, альбомів, нотних видань, буклетів, плакатів, картографічної продукції, що видаються юридичними особами – резидентами України.

При цьому при здійсненні продажу товарів, зазначених у третій групі, платники збору можуть одночасно здійснювати продаж супутньої продукції (незалежно від країни їх походження): ручки, олівці, інструменти для креслення, пензлі, мастихіни, мольберти, фарби, лаки, розчинники та закріплювачі для малювання та живопису, полотна, багети, рамки та підрамники для картин, швидкошшивачі, інші канцелярські прилади та конторське приладдя, крім виготовлених з дорогоцінних і напівдорогоцінних металів.

Відповідно до пп. 267.3.7 п. 267.3 ст. 267 ПК України ставка збору за провадження торговельної діяльності із придбанням пільгового торгового патенту встановлюється в розмірі 0,05 розміру

мінімальної заробітної плати щорічно.

Стосовно визначення класифікації патентів за видами підприємницької діяльності, що підлягають патентуванню, то існують такі види патентів:

1. Торговий патент (патент на здійснення торговельної діяльності у пунктах продажу товарів).

2. Торговий патент на здійснення діяльності з надання платних побутових послуг.

Ставка збору за провадження торговельної діяльності (крім провадження торговельної діяльності нафтопродуктами, скрапленим та стиснутим газом із застосуванням пістолетних паливно-роздавальних колонок на стаціонарних, малогабаритних і пересувних автозаправних станціях, заправних пунктах) та діяльності з надання платних послуг встановлюється в таких межах:

а) на території міста Києва та обласних центрів – від 0,08 до 0,4 розміру мінімальної заробітної плати;

б) на території міста Севастополя, міст обласного значення (крім обласних центрів) і районних центрів – від 0,04 до 0,2 розміру мінімальної заробітної плати;

в) на території інших населених пунктів – до 0,1 розміру мінімальної заробітної плати.

Якщо пункти продажу товарів (надання послуг) розташовані в курортній місцевості або на території, прилеглої до митниці, інших пунктів переміщення через митний кордон, органи місцевого самоврядування, до бюджетів яких спрямовуються кошти від сплати збору, можуть прийняти рішення щодо збільшення ставки збору за провадження торговельної діяльності, але не більш як 0,4 розміру мінімальної заробітної плати.

Ставка збору за провадження торговельної діяльності нафтопродуктами, скрапленим та стиснутим газом на стаціонарних, малогабаритних і пересувних автозаправних станціях, заправних пунктах встановлюється в межах від 0,08 до 0,4 розміру мінімальної заробітної плати залежно від місця розташування таких пунктів продажу.

3. Торговий патент на здійснення операцій з торгівлі валютними цінностями у пунктах обміну іноземної валюти.

Ставка збору за здійснення торгівлі валютними цінностями на

календарний місяць становить 1,2 розміру мінімальної заробітної плати.

4. Торговий патент на здійснення діяльності з надання послуг у сфері розваг (крім проведення державних грошових лотерей).

Ставка збору за здійснення діяльності у сфері розваг на квартал становить:

– для використання грального автомата (грального автомата «кран-машина», грального автомата, на якому проводяться дитячі ігри, іншого грального автомата, призначеного для проведення платних розважальних ігор) – розмір мінімальної заробітної плати;

– для використання гральних жолобів (доріжок) кегельбана, боулінга, що вводяться в дію за допомогою жетона, монети або без них, – розмір мінімальної заробітної плати, збільшений у 2 рази, за кожний гральний жолоб (доріжку);

– для використання столів для більярда, що вводяться в дію за допомогою жетона, монети або без них, крім столів для більярда, що використовуються для спортивних аматорських змагань, – розмір мінімальної заробітної плати за кожний стіл для більярда;

– для проведення інших оплатних розважальних ігор – розмір мінімальної заробітної плати за кожне окреме гральне місце.

Усі ставки збору округляються (менше як 50 копійок відкидається, а 50 копійок і більше округляється до однієї гривні).

Відповідно до пп. 267.5.2 п. 267.5 ст. 267 ПК України *строки сплати збору становлять:*

а) за провадження торговельної діяльності з придбанням короткотермінового торгового патенту – не пізніше як за один календарний день до початку провадження такої діяльності;

б) за провадження торговельної діяльності (крім торговельної діяльності з придбанням короткотермінового торгового патенту), діяльності з надання платних послуг, здійснення торгівлі валютними цінностями – щомісяця не пізніше 15 числа, який передує звітному місяцю;

в) за здійснення діяльності у сфері розваг – щоквартально не пізніше 15 числа місяця, який передує звітному кварталу.

Відповідно до пп. 267.5.4 п. 267.5 ст. 267 ПК України платники збору можуть здійснити сплату збору авансовим внеском до кінця календарного року.

Місце сплати зборів визначається пп. 267.5.1 п. 267.5 ст. 267 ПК України. Так, платники збору, які провадять торговельну діяльність або надають платні послуги (крім пересувної торговельної мережі), сплачують збір за місцезнаходженням пункту продажу товарів або пункту з надання платних послуг, платники збору, які здійснюють торгівлю валютними цінностями, сплачують збір за місцезнаходженням пункту обміну іноземної валюти; платники збору, які здійснюють діяльність у сфері розваг, сплачують збір за місцезнаходженням пункту надання послуг у сфері розваг; платники збору, які здійснюють торгівлю через пересувну торговельну мережу, сплачують збір за місцем реєстрації таких платників; платники збору, які здійснюють торгівлю на ярмарках, виставках-продажах та інших короткотермінових заходах, пов'язаних з демонстрацією та продажем товарів, сплачують збір за місцем провадження такої діяльності.

§ 4. Порядок придбання торгового патенту та строки його дії

Порядок придбання торгового патенту регулюється п. 267.4 ст. 267 ПК України. Торговий патент видається особисто фізичній особі – підприємцю або особі, уповноваженій юридичною особою, під підпис у триденний термін з дня подання заявки до органу державної податкової служби за місцем сплати збору на підставі заявки на придбання торгового патенту, яка повинна містити такі відомості:

а) найменування суб'єкта господарювання, код за ЄДРПОУ (для юридичної особи) та прізвище, ім'я, по батькові суб'єкта господарювання, реєстраційний номер облікової картки платника податків (для фізичної особи);

б) юридична адреса (місцезнаходження) суб'єкта господарювання, а якщо патент придбавається для відокремленого підрозділу – місцезнаходження такого відокремленого підрозділу згідно з документом, що засвідчує право власності (оренди);

в) вид підприємницької діяльності, для провадження якої придбається торговий патент;

г) вид торгового патенту;

г) найменування документа про повну або часткову сплату збору;

д) назва та фактична адреса (місцезнаходження) пункту продажу товарів, пункту з надання платних послуг, пункту обміну іноземної валюти, грального місця, позначення «виїзна торгівля»;

е) назва, дата, номер документа, що засвідчує право власності (оренди);

є) період, на який придбавається торговий патент.

Датою придбання торгового патенту є зазначена в ньому дата.

Отже, підставою для придбання торгового патенту є заявка, оформлена відповідно до ст. 267 ПК України. Установлення будь-яких додаткових умов щодо придбання торгового патенту не дозволяється.

Відомості, наведені в поданій суб'єктом господарювання заявці, звіряються з оригіналами або нотаріально посвідченими копіями документів, на підставі яких заповнено таку заявку.

Звірка відомостей, наведених у поданій суб'єктом господарювання заявці, здійснюється в момент подання такої заявки. Оригінали або нотаріально посвідчені копії документів, пред'явлені суб'єктом господарювання на звірку, в органі державної податкової служби не залишаються. У разі невідповідності відомостей, наведених у поданій суб'єктом господарювання заявці, документам, на підставі яких заповнено таку заявку, або невнесення до заявки усіх необхідних відомостей, орган державної податкової служби має право відмовити у видачі торгового патенту суб'єкту господарювання.

Бланк торгового патенту є документом суворого обліку. У разі втрати або зіпсування торгового патенту платнику збору видається дублікат торгового патенту в порядку, установленому цим пунктом.

Для провадження торговельної діяльності, діяльності з надання платних послуг та діяльності з торгівлі валютними цінностями для кожного відокремленого підрозділу, який не є платником податку на прибуток, торгові патенти придбаваються суб'єктами господарювання за місцем реєстрації такого відокремленого підрозділу.

Придбаваючи торговий патент, суб'єкт господарювання вно-

суть суму збору за один місяць (квартал). На суму збору, сплачену під час придбання торгового патенту, зменшується сума збору, яка підлягає внесенню в останній місяць (квартал) його дії.

Форма торгового патенту та порядок його заповнення встановлюються центральним органом державної податкової служби.

Строк дії торгового патенту визначається п. 267.7 ст. 267 ПК України. Відповідно до зазначеної норми:

а) строк дії торгового і пільгового патенту, крім короткотермінового торгового патенту та торгового патенту на здійснення діяльності у сфері розваг, становить шістдесят календарних місяців;

б) строк дії короткотермінового торгового патенту становить від одного до 15 календарних днів;

в) строк дії торгового патенту на здійснення діяльності у сфері розваг становить вісім календарних кварталів.

У разі невнесення суб'єктом господарювання збору у встановлений законом строк, дія такого патенту анулюється з першого числа місяця, що настає за місяцем, у якому відбулося таке порушення.

§ 5. Порядок використання торгового патенту

Патент у господарській (підприємницької) діяльності, як і будь-який подібний документ, має важливе правове значення і свідчить про виконання відповідним суб'єктом підприємницької діяльності встановлених чинним законодавством вимог для заняття обраним видом діяльності. Як носій відповідної інформації торговий патент, наприклад, виходячи з його реквізитів, свідчить про самого власника і торгове місце, або засіб, за допомогою якого така підприємницька діяльність здійснюється (гральне місце), про легальність заняття діяльністю. Враховуючи специфіку діяльності, грошову готівку, досить великий обсяг товару, а відповідно і можливість порушення прав споживачів, у патенті зазначається орієнтир для скарг і звернень споживачів про допущенні порушення їх прав до уповноважених органів. Таким чином, торговий патент засвідчує легальність бізнесу.

У зв'язку з цим ПК України встановлює спеціальний порядок

користування торговим патентом. Ці правила носять імперативний характер і їх мають дотримуватися всі суб'єкти торговельної (підприємницької) діяльності.

Ці правила зводяться до таких *вимог*:

1. Суб'єкт господарської (підприємницької) діяльності може займатися лише тим видом діяльності, який вказаний у патенті.

2. Не дозволяється виходити за межі терміну дії торгового патенту. Невчасна сплата чергових платежів, відсутність відмітки про їх сплату, закінчення строку їх дії припиняє дію і самого патенту.

3. Торговий патент повинен бути відкритим та доступним для огляду зацікавлених осіб – споживачів, відвідувачів і контрольних органів (пп. 267.6.2 п. 267.6 ст. 267 ПК України).

З цією метою він повинен бути відповідним чином розміщений:

- на фронтальній вітрині магазину, а у разі її відсутності – біля реєстратора розрахункових операцій;
- на фронтальній вітрині малої архітектурної форми;
- на табличці в автомагазинах, на розвозках та інших видах пересувної торговельної мережі, а також на лотках, прилавках та інших видах торговельних точок, відкритих у відведених для торговельної діяльності місцях;
- у пунктах обміну іноземної валюти;
- у приміщеннях для надання платних послуг, а також у приміщеннях, в яких проводяться розважальні ігри (пп. 267.6.1 п. 267.6 ст. 267 ПК України).

4. Торговий патент повинен бути в оригіналі. Допускається також нотаріально завірена копія, але тільки у разі знаходження оригіналу торгового патенту в пунктах торгівлі або в місцях надання послуг. Оригінал торгового патенту обов'язковий для пред'явлення на вимогу уповноважених законом осіб (пп. 267.6.3 п. 267.6 ст. 267 ПК України).

5. Торговий патент дійсний на території:

- органу, який здійснив реєстрацію суб'єкта господарської (підприємницької) діяльності (за місцем видачі торгового патенту);
- за місцезнаходженням структурного (відокремленого) під-

розділу суб'єкта господарської (підприємницької) діяльності (пп. 267.6.4 п. 267.6 ст. 267 ПК України) України, якщо він виданий для провадження торговельної діяльності з використанням пересувної торговельної мережі (автомагазини, розвозки і т. ін.) (пп. 267.6.6 п. 267.6 ст. 267 ПК України).

6. Передача торгового патенту суб'єкту господарської (підприємницької) діяльності або іншому структурному (відокремленому) підрозділу суб'єкта господарської (підприємницької) діяльності не дозволяється (пп. 267.6.5 п. 267.6 ст. 267 ПК України).

Недотримання цих вимог має ряд негативних наслідків і в першу чергу тягне за собою адміністративну відповідальність.

Так, згідно зі ст. 239 ГК України органи державної влади та органи місцевого самоврядування відповідно до своїх повноважень та в порядку, встановленому законом, можуть серед іншого застосовувати до суб'єктів господарювання такі адміністративно-господарські санкції, як зупинення дії ліцензії (патенту) на здійснення суб'єктом господарювання певних видів господарської діяльності; анулювання ліцензії (патенту) на здійснення суб'єктом господарювання окремих видів господарської діяльності.

Згідно з п. 125.1 ст. 125 ПК України суб'єкти господарювання, що проводять торговельну діяльність, здійснюють торгівлю готівковими валютними цінностями, діяльність у сфері розваг і надають платні послуги:

– за порушення порядку використання торгового патенту, передбаченого пп.пп. 267.6.1–267.6.3 п. 267.6 ст. 267 ПК України, сплачують штраф у розмірі збору на один календарний місяць (для діяльності у сфері розваг – у розмірі збору на один квартал);

– за здійснення діяльності, передбаченої ст. 267 ПК України, без отримання відповідних торгових патентів або з порушенням порядку використання торгового патенту, передбаченого пп.пп. 267.6.4–267.6.6 п. 267.6 ст. 267 ПК України (крім діяльності у сфері розваг), сплачують штраф у подвійному розмірі збору за весь період здійснення такої діяльності, але не менше подвійного його розміру за один місяць;

– за здійснення реалізації товарів, визначених п. 267.2 ст. 267 ПК України, без отримання пільгового торгового патенту або з

порушенням порядку його отримання та використання, передбаченого пп.пп. 267.6.4–267.6.6 п. 267.6 ст. 267 ПК України, сплачують штраф у п'ятикратному розмірі збору за весь період здійснення такої діяльності, але не менше п'ятикратного його розміру за рік;

– за здійснення торговельної діяльності без придбання короткотермінового патенту або з порушенням порядку його отримання та використання, передбаченого пп.пп. 267.6.4–267.6.6 п. 267.6 ст. 267 ПК України, сплачують штраф у подвійному розмірі збору за весь строк такої діяльності;

– за здійснення діяльності у сфері розваг, передбаченої ст. 267 ПК України, без отримання відповідного торгового патенту або з порушенням порядку його використання, передбаченого пп.пп. 267.6.4 і 267.6.5 п. 267.6 ст. 267 ПК України, сплачують штраф у восьмикратному розмірі збору за весь період здійснення такої діяльності, але не менше восьмикратного його розміру за один квартал.

Несплата (неперерахування) суб'єктом господарювання сум збору за здійснення деяких видів підприємницької діяльності, зазначених у пп. 267.1.1 п. 267.1 ст. 267 ПК України в порядку та у строки, визначені цим Кодексом, тягне за собою накладення штрафу у розмірі 50 % ставок збору, встановлених ст. 267 ПК України.

Крім того, відповідно до ст. 94 ПК України за відсутність торгового патенту чинним законодавством серед іншого передбачений і адміністративний арешт майна платника податків, припинення якого здійснюється лише у зв'язку з пред'явленням платником уповноваженим державою органам відповідного торгового патенту (пп. 94.19.8 п. 94.19 ст. 94 ПК України).

Суб'єкт господарювання, що припинив діяльність, яка відповідно до цього Кодексу підлягає патентуванню, до 15 числа місяця, що передує звітному, письмово повідомляє про це відповідний орган державної податкової служби. При цьому торговий патент підлягає поверненню органу державної податкової служби, який його видав, а суб'єкту господарювання повертається надмірно сплачена сума збору.

Запитання для самоконтролю

1. Поняття і правове значення патентування господарської (підприємницької) діяльності.
2. Правові підстави здійснення патентування господарської (підприємницької) діяльності.
3. Види підприємницької діяльності, що підлягають патентуванню.
4. Види господарської (підприємницької) діяльності, які не підлягають патентуванню.
5. Види торгових патентів у господарській (підприємницькій) діяльності.
6. Ставки збору за провадження деяких видів підприємницької діяльності.
7. Порядок і строки сплати збору за провадження деяких видів підприємницької діяльності.
8. Порядок придбання торгового патенту.
9. Порядок використання торгового патенту.
10. Особливості патентування торговельної діяльності у пунктах продажу товарів.
11. Особливості патентування діяльності з надання платних побутових послуг.
12. Особливості патентування операцій з торгівлі готівковими валютними цінностями в пунктах обміну іноземної валюти.
13. Особливості патентування діяльності у сфері розваг.
14. Строки дії торгового патенту.
15. Відповідальність за порушення порядку використання торгового патенту.

ГЛАВА 8. Правове становище господарських товариств

- 1. Правове становище, порядок створення та управління акціонерним товариством.*
- 2. Правове становище товариства з обмеженою відповідальністю та товариства з додатковою відповідальністю.*
- 3. Правове становище повного та командитного товариства.*

§ 1. Правове становище, порядок створення та управління акціонерним товариством

Відповідно до ч. 1 ст. 3 Закону України «Про акціонерні товариства» АТ – господарське товариство, статутний капітал якого поділено на визначену кількість часток однакової номінальної вартості, корпоративні права за якими посвідчуються акціями.

Характерні риси АТ:

- 1) різновид господарського товариства;
- 2) має поділ статутного капіталу на частки рівної номінальної вартості (акції);
- 3) відповідальність товариства за своїми зобов'язаннями виключно майном, що належить йому на праві власності;
- 4) відсутність у акціонерів субсидіарної майнової відповідальності за зобов'язаннями товариства, якщо вони (акціонери) повністю сплатили свої частки (акції);
- 5) законодавчо встановлений мінімальний розмір статутного капіталу¹ (не менше суми, еквівалентної 1250 мінімальним заробіт-

---

¹ Статутний капітал – капітал товариства, що утворюється з суми номінальної вартості всіх розміщених акцій товариства (п. 19 ч. 1 ст. 2 Закону України «Про акціонерні товариства»). Статутний капітал товариства визначає мінімальний розмір майна товариства, який гарантує інтереси його кредиторів.

ним платам, виходячи зі ставки мінімальної заробітної плати, що діє на момент створення (реєстрації) АТ);

б) створення розгалуженої системи органів управління товариством;

в) участь акціонерів в управлінні залежить від кількості акцій, що їм належать на праві власності (мається на увазі різний обсяг прав, що надається залежно від обсягу пакета акцій, який є в акціонера (наприклад, 10 %).

Відповідно до ч. 1 ст. 5 Закону України «Про акціонерні товариства» АТ за типом поділяються на ПАТ та ПрАТ. При цьому важливою умовою є вказівка законодавця про кількісний склад акціонерів ПрАТ, який не може перевищувати 100 акціонерів.

Вимоги ч. 1 ст. 13 Закону України «Про акціонерні товариства» визнають установчим документом АТ виключно статут¹. На

Якщо після закінчення другого та кожного наступного фінансового року вартість чистих активів АТ виявиться меншою, ніж розмір статутного капіталу, товариство зобов'язане оголосити про зменшення свого статутного капіталу та зареєструвати відповідні зміни до статуту в установленому законом порядку. Якщо вартість чистих активів стає меншою, ніж мінімальний розмір статутного капіталу, встановлений Законом України «Про акціонерні товариства», товариство зобов'язане протягом 10 місяців з дати настання такої невідповідності усунути її або прийняти рішення про ліквідацію.

¹ Статут АТ повинен містити: 1) повне та скорочене найменування товариства українською мовою; 2) тип товариства; 3) розмір статутного капіталу; 4) розмір резервного капіталу у разі його формування; 5) номінальну вартість і загальну кількість акцій, кількість кожного типу розміщених товариством акцій, у тому числі кількість кожного класу привілейованих акцій у разі розміщення привілейованих акцій, а також наслідки невиконання зобов'язань з викупу акцій; 6) розмір дивідендів за привілейованими акціями кожного класу в разі їх розміщення товариством; 7) умови та порядок конвертації привілейованих акцій певного класу у прості акції товариства чи у привілейовані акції іншого класу у разі розміщення привілейованих акцій; 8) права акціонерів – власників привілейованих акцій кожного класу у разі розміщення привілейованих акцій; 9) наявність переважного права акціонерів приватного товариства на придбання акцій цього товариства, які пропонуються їх власником до продажу третій особі, та порядок його реалізації або відсутність такого права; 10) порядок повідомлення акціонерів про виплату дивідендів; 11) порядок скликання та проведення загальних зборів; 12) компетенцію загальних зборів; 13) спосіб повідомлення акціонерів про проведення загальних зборів та про зміни у порядку денному

підставі вимог законодавства до АТ можна акцентувати увагу на тому, що статут АТ може містити й інші положення, що не суперечать законодавству, проте, ним не може бути передбачено надання засновникам товариства додаткових прав чи повноважень.

За ч. 1 ст. 4 Закону України «Про акціонерні товариства» акціонерами товариства визнаються фізичні та юридичні особи, а також держава в особі органу, уповноваженого управляти державним майном, або територіальна громада в особі органу, уповноваженого управляти комунальним майном, які є власниками акцій товариства. Особливістю вимог законодавства до АТ є закріплене правило, що АТ не може мати єдиним учасником інше підприємницьке товариство, учасником якого є одна особа, а також воно не може мати у своєму складі лише акціонерів – юридичних осіб, єдиним учасником яких є одна й та сама особа. Важливе значення у контексті аналізу правового становища акціонерів має з'ясування їх прав¹ та обов'язків², про що свідчить їх поділ на

загальних зборів; 14) склад органів товариства та їх компетенцію, порядок утворення, обрання і відкликання їх членів та прийняття ними рішень, а також порядок зміни складу органів товариства та їх компетенції; 15) порядок внесення змін до статуту; 16) порядок припинення товариства.

¹ Так, за ст. 25 Закону України «Про акціонерні товариства» кожною простою акцією АТ її власнику – акціонеру надається однакова сукупність прав, включаючи права на: 1) участь в управлінні АТ; 2) отримання дивідендів; 3) отримання у разі ліквідації товариства частини його майна або вартості частини майна; 4) отримання інформації про господарську діяльність АТ. Акціонери – власники простих акцій товариства можуть мати й інші права, передбачені актами законодавства та статутом АТ. Одна проста акція товариства надає акціонеру один голос для вирішення кожного питання на загальних зборах, крім випадків проведення кумулятивного голосування.

У той же час ст. 26 Закону України «Про акціонерні товариства» закріплено права акціонерів – власників привілейованих акцій, де зазначено, що у статуті АТ визначається обсяг прав, які надаються акціонеру – власнику кожного класу привілейованих акцій, у тому числі визначаються: 1) розмір і черговість виплати дивідендів; 2) ліквідаційна вартість і черговість виплат у разі ліквідації товариства; 3) випадки та умови конвертації привілейованих акцій цього класу у привілейовані акції іншого класу, прості акції або інші цінні папери; 4) порядок отримання інформації. Кожною привілейованою акцією одного класу її власнику – акціонеру надається однакова сукупність прав.

² Акціонери мають і відповідні обов'язки (ст. 29 Закону України «Про

власників простих і привілейованих акцій з розмежуванням відповідних повноважень за різними статтями чинного Закону.

Відповідно до ч. 3 ст. 3 Закону України «Про акціонерні товариства» АТ може бути утворене шляхом заснування або злиття, поділу, виділу чи перетворення підприємницького (підприємницьких) товариства, державного (державних), комунального (комунальних) та інших підприємств у АТ. При цьому воно утворюється без обмеження строку діяльності, якщо інше не встановлено його статутом. Як і будь-яка юридична особа, АТ вважається утвореним і набуває прав юридичної особи з дати його державної реєстрації в установленому законодавством порядку (ст. 25 Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців»).

Засновниками АТ (одна, дві чи більше осіб) визнаються держава в особі органу, уповноваженого управляти державним майном, територіальна громада в особі органу, уповноваженого управляти комунальним майном, а також фізичні та/або юридичні особи, що прийняли рішення про його заснування.

Між зазначеними особами укладається засновницький договір, у якому визначаються порядок провадження спільної діяльності щодо створення АТ, кількість, тип і клас акцій, що підлягають придбанню кожним засновником, номінальна вартість і вартість придбання цих акцій, строк і форма оплати вартості акцій, строк дії

акціонерні товариства»), а саме: 1) дотримуватися статуту, інших внутрішніх документів АТ; 2) виконувати рішення загальних зборів, інших органів товариства; 3) виконувати свої зобов'язання перед товариством, у тому числі пов'язані з майновою участю; 4) оплачувати акції у розмірі, в порядку та засобами, що передбачені статутом АТ; 5) не розголошувати комерційну таємницю та конфіденційну інформацію про діяльність товариства.

Акціонери можуть мати також інші обов'язки, установлені законодавством та статутом товариства. Так, останнім може бути передбачено можливість укладення договору між акціонерами, за яким на акціонерів покладаються додаткові обов'язки, у тому числі обов'язок участі у загальних зборах, і передбачається відповідальність за його недотримання. Проте за ч. 2 ст. 4 Закону України «Про акціонерні товариства» будь-які обов'язки акціонерів, що суперечать закону, не можуть визначатися статутом або іншими документами товариства.

договору. Відповідний договір не є установчим документом товариства і діє до дати реєстрації НКЦПФР звіту про результати закритого (приватного) розміщення акцій. Однак він повинен укладатися у письмовій формі. За умови, що товариство утворюється за участю фізичних осіб, їх підписи на засновницькому договорі підлягають нотаріальному засвідченню. У разі заснування товариства однією особою засновницький договір не укладається.

Акція товариства посвідчує корпоративні права¹ акціонера. Усі акції товариства є іменними та існують виключно в бездокументарній формі (ст. 20 Закону України «Про акціонерні товариства»).

АТ може здійснювати розміщення акцій двох типів – простих і привілейованих. Варто зауважити, що прості акції товариства не підлягають конвертації у привілейовані акції або інші цінні папери АТ. Статутом товариства може передбачатися розміщення одного чи кількох класів привілейованих акцій, що надають їх власникам різні права. При цьому частина привілейованих акцій у розмірі статутного капіталу АТ не може перевищувати 25 %. Товариство не може встановлювати обмеження щодо кількості акцій або кількості голосів за акціями, що належать одному акціонеру.

Відповідно до ч. 2 ст. 5 Закону України «Про акціонерні товариства» ПАТ може здійснювати публічне та приватне розміщення акцій. ПрАТ може здійснювати тільки приватне розміщення акцій. У разі прийняття загальними зборами ПрАТ рішення про здійснення публічного розміщення акцій до статуту товариства вносяться відповідні зміни, у тому числі про зміну типу товариства – з приватного на публічне. Зміна типу товариства з приватного на публічне або з публічного на приватне не є його перетворенням.

---

¹ Корпоративні права – сукупність майнових і немайнових прав акціонера – власника акцій товариства, які впливають з права власності на акції, що включають право на участь в управлінні акціонерним товариством, отримання дивідендів та активів акціонерного товариства у разі його ліквідації відповідно до закону, а також інші права та правомочності, передбачені законом чи статутними документами (п. 8 ч. 1 ст. 2 Закону України «Про акціонерні товариства»).

У разі розміщення АТ цінних паперів, їх оплата здійснюється грошовими коштами або за згодою між товариством та інвестором – майновими правами, немайновими правами, що мають грошову вартість, цінними паперами (крім боргових емісійних цінних паперів, емітентом яких є набувач, та векселів), іншим майном (ч. 1 ст. 23 Закону України «Про акціонерні товариства»). Інвестор не може здійснювати оплату цінних паперів шляхом взяття на себе зобов'язань щодо виконання для товариства робіт або надання послуг. Статутом АТ можуть установлюватися й інші обмеження щодо форм оплати цінних паперів. Товариство не може встановлювати обмеження або заборону на оплату цінних паперів грошовими коштами. Відповідно до вимог ч. 2 ст. 23 Закону України «Про акціонерні товариства» до моменту затвердження результатів розміщення акцій органом емітента, уповноваженим приймати таке рішення, розміщені акції мають бути повністю оплачені.

У разі розміщення цінних паперів ПАТ чи у разі, якщо майно, що вноситься як плата за цінні папери, перебуває в державній або комунальній власності, грошова оцінка такого майна повинна дорівнювати його ринковій вартості. Ринкова вартість зазначеного майна визначається суб'єктом оціночної діяльності і підлягає затвердженню наглядовою радою. Затверджена вартість майна не може відрізнятись більше ніж на 10 % від вартості, визначеної оцінювачем. Якщо затверджена ринкова вартість майна відрізняється від визначеної оцінювачем, рішення наглядової ради обов'язково відповідним чином мотивується.

ПАТ зобов'язане пройти процедуру лістингу та залишатися у біржовому реєстрі принаймні на одній фондовій біржі (ст. 24 Закону України «Про акціонерні товариства»). Укладання договорів купівлі-продажу акцій ПАТ, яке пройшло процедуру лістингу на фондовій біржі, здійснюється лише на цій фондовій біржі з урахуванням положень зазначеної статті. Акції ПрАТ не можуть купуватися та/або продаватися на фондовій біржі, за винятком продажу шляхом проведення на біржі аукціону (ч. 2 ст. 24 Закону України «Про акціонерні товариства»). Крім того, АТ не має права приймати в заставу власні цінні папери.

Відповідно до ч. 5 ст. 9 Закону України «Про акціонерні товариства» створення АТ здійснюється за такими етапами:

1) прийняття зборами засновників рішення про створення АТ та про закрите (приватне) розміщення акцій¹;

2) подання заяви та всіх необхідних документів на реєстрацію випуску акцій до НКЦПФР;

3) реєстрація НКЦПФР випуску акцій та видача тимчасового свідоцтва про реєстрацію випуску акцій;

4) присвоєння акціям міжнародного ідентифікаційного номера цінних паперів;

5) укладення з депозитарієм цінних паперів договору про обслуговування емісії акцій або з реєстратором іменних цінних паперів договору про ведення реєстру власників іменних цінних паперів;

6) закрите (приватне) розміщення акцій серед засновників товариства;

7) оплата засновниками повної вартості акцій;

8) затвердження установчими зборами товариства результатів закритого (приватного) розміщення акцій серед засновників товариства, затвердження статуту товариства, а також прийняття інших рішень, передбачених законом;

9) реєстрація товариства та його статуту в органах державної реєстрації;

10) подання НКЦПФР звіту про результати закритого (приватного) розміщення акцій;

11) реєстрація НКЦПФР звіту про результати закритого (приватного) розміщення акцій;

12) отримання свідоцтва про державну реєстрацію випуску акцій;

13) видача засновникам товариства документів, що підтверджують право власності на акції.

---

¹ У разі заснування АТ його акції підлягають розміщенню виключно серед його засновників шляхом приватного розміщення. Публічне розміщення акцій товариства може здійснюватися після отримання свідоцтва про реєстрацію першого випуску акцій (ч. 4 ст. 9 Закону України «Про акціонерні товариства»).

Дії, що порушують процедуру створення АТ, установлену вимогами чинного законодавства, є підставою для прийняття НКЦПФР рішення про відмову в реєстрації звіту про результати закритого (приватного) розміщення акцій. У разі прийняття такого рішення НКЦПФР звертається до суду з позовом про ліквідацію АТ.

До моменту державної реєстрації засновники АТ повинні провести установчі збори (протягом трьох місяців з дати повної оплати акцій засновниками). Кількість голосів засновника на установчих зборах АТ визначається кількістю акцій товариства, які підлягають придбанню цим засновником. За ч. 2 ст. 10 Закону України «Про акціонерні товариства» на установчих зборах АТ вирішуються питання про: 1) заснування товариства; 2) затвердження оцінки майна, що вноситься засновниками в рахунок оплати акцій товариства; 3) затвердження статуту товариства; 4) утворення органів товариства; 5) уповноваження представника (представників) на здійснення подальшої діяльності щодо утворення товариства; 6) обрання членів наглядової ради, голови колегіального виконавчого органу товариства (особи, яка здійснює повноваження одноосібного виконавчого органу товариства), членів ревізійної комісії (ревизора); 7) затвердження результатів розміщення акцій; 8) обрання лічильної комісії; 9) вчинення інших дій, необхідних для створення товариства.

При цьому Закон України «Про акціонерні товариства» встановлює спеціальні вимоги, за якими рішення з питань, зазначених у п.п. 1–3 ч. 2 ст. 10, вважаються прийнятими, якщо за них проголосували всі засновники АТ. Натомість рішення з інших питань приймаються простою більшістю голосів¹ засновників, якщо інше не передбачено засновницьким договором.

Важливим є зауваження про те, що в разі заснування АТ однією особою рішення, зазначені в ч. 2 ст. 10 цього Закону, приймаються цією особою одноосібно і оформляються рішенням про заснування товариства. Якщо єдиним засновником товариства є

---

¹ Проста більшість голосів – більш як 50 % голосів акціонерів, які брали участь у загальних зборах (п. 17 ч. 1 ст. 2 Закону України «Про акціонерні товариства»).

фізична особа, її підпис на рішенні про заснування підлягає нотаріальному засвідченню.

Незатвердження установчими зборами статуту АТ вважається відмовою засновників від утворення цього товариства та є підставою для повернення засновникам внесків, зроблених ними в рахунок оплати акцій. Повернення внесків здійснюється протягом 20 робочих днів з дати проведення установчих зборів, на яких не було прийнято рішення про затвердження статуту АТ.

АТ – самостійний стосовно до своїх учасників суб'єкт господарських правовідносин. Варто зауважити, що воно набуває суб'єктивні права та юридичні обов'язки через свої органи управління, які діють у межах прав, наданих їм законом чи статутом. В. І. Борисова¹ зауважує, що залежно від кількості органів, залучених у процес управління корпорацією, виділяють декілька моделей управління, а саме дворівневу та трирівневу², хоча у той же час висловлено думку про наявність однорівневої та дворівневої структури управління³. Як правило, продовжує вчена, у корпорації існує дворівнева модель управління (загальні збори учасників і виконавчий орган), але законом може бути встановлено й іншу модель. Так, чисельність і розпорошеність акціонерів товариства, які, якщо це не передбачити в законі, можуть бути позбавлені можливості управляти об'єднаним капіталом, спонукає затвердження на законодавчому рівні трирівневої моделі управління в АТ, що включає загальні збори акціонерів (вищий орган управління), виконавчий орган і наглядову раду. У свою чергу, ревізійну комісію (ревізор) за умови її створення необхідно віднести до контролюючого органу.

Варто зауважити, що органи управління АТ можуть бути колегіальними або одноосібними. Колегіальний орган складається з

¹ Борисова В. І. Корпорация – организационно-правовая форма корпоративных отношений // Альманах цивилистики : сб. статей ; под ред. Р. А. Майданика. – К. : Всеукраїнська асоціація видавців «Правова єдність», 2008. – Вып. 1. – С. 253.

² Управління товариством однієї особи розглядається як виняток із загального правила.

³ Корпоративне управління : монографія / І. Спасибо-Фатєєва, О. Кібенко, В. Борисова ; за ред. проф. І. Спасибо-Фатєєвої. – Х. : Право, 2007. – С. 337.

групи фізичних осіб, які приймають рішення колективно шляхом спільного обговорення питання, відповідно до визначеної у законі або статуті АТ процедури. Ознаками колективного органу є те, що його члени обираються, а рішення останніми приймаються спільно¹. Залежно від способу формування можна виділити органи, які призначаються, та органи, які обираються, хоча загальні збори акціонерів не можна віднести ні до перших, ні до других, оскільки у них, як правило, беруть участь акціонери (їх представники).

Відповідно до ч. 1 ст. 32 Закону України «Про акціонерні товариства» загальні збори є вищим органом АТ, який скликається обов'язково хоча б один раз на рік (річні загальні збори), не пізніше 30 квітня наступного за звітним року². Загальні збори можуть вирішувати будь-які питання діяльності АТ, віднесені до їх компетенції ч. 2 ст. 33 вказаного Закону. До виключної компетенції загальних зборів статутом товариства і законом може бути віднесено вирішення й інших питань. Повноваження з вирішення питань, що належать до виключної компетенції загальних зборів, не можуть бути передані іншим органам товариства.

У загальних зборах АТ можуть брати участь особи, включені до переліку акціонерів, які мають право на таку участь, або їх представники. Перелік акціонерів, які мають право на участь у загальних зборах, складається в порядку, встановленому законодавством про депозитарну систему України. Обмеження права акціонера на участь у загальних зборах устанавлюється законом.

Письмове повідомлення про проведення загальних зборів АТ та їх порядок денний надсилається кожному акціонеру, зазначеному в переліку акціонерів на дату, визначену наглядовою радою, а в разі скликання позачергових загальних зборів на вимогу акціонерів у

---

¹ Борисова В. И. Корпорация – организационно-правовая форма корпоративных отношений // Альманах цивилистики : сб. статей ; под ред. Р. А. Майданика. – К. : Всеукраїнська асоціація видавців «Правова єдність», 2008. – Вып. 1. – С. 262.

² Загальні збори акціонерів проводяться на території України, в межах населеного пункту за місцезнаходженням товариства, крім випадків, коли на день скликання загальних зборів 100 % акцій товариства володіють іноземці, особи без громадянства, іноземні юридичні особи, а також міжнародні організації.

випадках, передбачених ч. 6 ст. 47 Закону України «Про акціонерні товариства», – акціонерами, які цього вимагають. Установлена дата не може передувати дню прийняття рішення про проведення загальних зборів і не може бути встановленою раніше, ніж за 60 днів до дати проведення загальних зборів. Товариство з кількістю акціонерів – власників простих акцій понад 1000 осіб не пізніше ніж за 30 днів до дати проведення загальних зборів також публікує в офіційному друкованому органі повідомлення про проведення загальних зборів. ПАТ додатково надсилає повідомлення про проведення загальних зборів та їх порядок денний фондовій біржі, на якій це товариство пройшло процедуру лістингу.

Порядок денний загальних зборів АТ попередньо затверджується наглядовою радою товариства, а в разі скликання поза-чергових загальних зборів на вимогу акціонерів у випадках, передбачених ч. 6 ст. 47 Закону України «Про акціонерні товариства», – акціонерами, які цього вимагають.

До порядку денного річних загальних зборів обов'язково вносяться питання, передбачені п.п. 11, 12 і 22 ч. 2 ст. 33 Закону України «Про акціонерні товариства» (затвердження річного звіту товариства; розподіл прибутку і збитків товариства; прийняття рішення за наслідками розгляду звіту наглядової ради, звіту виконавчого органу, звіту ревізійної комісії (ревізора). Не рідше ніж раз на три роки до порядку денного загальних зборів обов'язково вносяться питання, передбачені п.п. 17 та 18 ч. 2 ст. 33 Закону України «Про акціонерні товариства» (обрання членів наглядової ради, затвердження умов цивільно-правових або трудових договорів, що укладатимуться з ними, установлення розміру їх винагороди, обрання особи, яка уповноважується на підписання цивільно-правових договорів з членами наглядової ради; прийняття рішення про припинення повноважень членів наглядової ради).

Кожний акціонер має право внести пропозиції¹ щодо питань,

---

¹ Пропозиція до порядку денного загальних зборів АТ подається в письмовій формі із зазначенням прізвища (найменування) акціонера, який її вносить, кількості, типу та/або класу належних йому акцій, змісту пропозиції до питання та/або проекту рішення, а також кількості, типу та/або класу акцій, що належать кандидату, який пропонується цим акціонером до складу органів товариства.

включених до порядку денного загальних зборів АТ, а також щодо нових кандидатів до складу органів товариства, кількість яких не може перевищувати кількісного складу кожного з органів. Пропозиції вносяться не пізніше ніж за 20 днів до проведення загальних зборів.

Наглядова рада АТ, а в разі скликання позачергових загальних зборів такого товариства на вимогу акціонерів у випадках, передбачених ч. 6 ст. 47 Закону України «Про акціонерні товариства», – акціонери, які цього вимагають, приймають рішення про включення пропозицій до порядку денного не пізніше ніж за 15 днів до дати проведення загальних зборів.

Пропозиції акціонерів (акціонера), які сукупно є власниками п'яти або більше відсотків простих акцій, підлягають обов'язковому включенню до порядку денного загальних зборів. У такому разі рішення наглядової ради про включення питання до порядку денного не вимагається, а пропозиція вважається включеною до порядку денного, якщо вона подана з дотриманням вимог законодавства.

Відповідно до ст. 40 Закону України «Про акціонерні товариства» порядок проведення загальних зборів АТ установлюється його статутом, а в разі, якщо він не встановлений статутом, – рішенням загальних зборів. Головує на загальних зборах голова наглядової ради, член наглядової ради чи інша особа, уповноважена наглядовою радою, якщо інше не передбачено статутом.

Загальні збори акціонерів вважаються такими що відбулися, за наявності кворуму, яким визначається реєстраційною комісією на момент закінчення реєстрації акціонерів для участі у загальних зборах АТ (загальні збори АТ мають кворум за умови реєстрації для участі в них акціонерів, які сукупно є власниками не менш як 60 % голосуючих акцій).

Право голосу на загальних зборах АТ мають акціонери – власники простих акцій товариства, а у випадках, передбачених ст. 26 Закону України «Про акціонерні товариства», – також акціонери – власники привілейованих акцій товариства, які володіють акціями на дату складення переліку акціонерів, які мають право на участь у загальних зборах. Одна голосуюча акція надає акціонеру

один голос для вирішення кожного з питань, винесених на голосування на загальних зборах АТ, крім проведення кумулятивного голосування. Акціонер не може бути позбавлений права голосу.

Рішення загальних зборів АТ з питання, винесеного на голосування, приймається простою більшістю голосів акціонерів, які зареєструвалися для участі в загальних зборах та є власниками голосуючих з цього питання акцій, крім випадків, коли законодавством про АТ не встановлено інше. Статутом ПрАТ може встановлюватися більша кількість голосів акціонерів, необхідних для прийняття рішень з питань порядку денного, крім питань: а) про дострокове припинення повноважень посадових осіб органів товариства; б) про звернення з позовом до посадових осіб органів товариства стосовно відшкодування збитків, завданих товариству; в) про звернення з позовом у разі недотримання вимог Закону України «Про акціонерні товариства» при вчиненні значного правочину.

Рішення загальних зборів з питань, передбачених п.п. 2–7, 21 ч. 2 ст. 33 Закону України «Про акціонерні товариства», приймається більш як 3/4 голосів акціонерів від загальної їх кількості. Статутом приватного товариства можуть бути передбачені інші питання, рішення щодо яких приймаються 3/4 голосів акціонерів від загальної їх кількості, крім питань, визначених в абз. 2 ч. 3 ст. 42 Закону України «Про акціонерні товариства». Загальні збори не можуть приймати рішення з питань, не включених до порядку денного.

У ході загальних зборів може бути оголошено перерву до наступного дня (кількість перерв у ході проведення загальних зборів не може перевищувати трьох). Рішення про оголошення перерви до наступного дня приймається простою більшістю голосів акціонерів, які зареєструвалися для участі в загальних зборах та є власниками акцій, голосуючих принаймні з одного питання, що розглядатиметься наступного дня. Повторна реєстрація акціонерів (їх представників) наступного дня не проводиться. Після перерви загальні збори проводяться у тому самому місці, що зазначене в повідомленні про проведення загальних зборів.

На загальних зборах голосування проводиться з усіх питань

порядку денного, винесених на голосування. За підсумками голосування складається протокол¹, що підписується всіма членами лічильної комісії АТ, які брали участь у підрахунку голосів.

Усі інші загальні збори, крім річних, вважаються позачерговими (ст. 32 Закону України «Про акціонерні товариства»). Позачергові загальні збори АТ скликаються наглядовою радою²: 1) з власної ініціативи; 2) на вимогу виконавчого органу – в разі порушення провадження про визнання товариства банкрутом або необхідності вчинення значного правочину; 3) на вимогу ревізійної комісії (ревізора); 4) на вимогу акціонерів (акціонера), які на день подання вимоги сукупно є власниками 10 і більше відсотків простих акцій товариства; 5) в інших випадках, установлених законом або статутом товариства.

Вимога про скликання позачергових загальних зборів подається в письмовій формі виконавчому органу на адресу за місцезнаходженням АТ із зазначенням органу або прізвищ (найменувань) акціонерів, які вимагають скликання позачергових загальних зборів, підстав для скликання та порядку денного. У разі скликання позачергових загальних зборів з ініціативи акціонерів вимога повинна також містити інформацію про кількість, тип і клас належних акціонерам акцій та бути підписаною всіма акціонерами, які її подають.

Наглядова рада приймає рішення про скликання позачергових загальних зборів АТ або про відмову в такому скликанні протягом 10 днів з моменту отримання вимоги про їх скликання. Рішення про відмову у скликанні позачергових загальних зборів АТ може бути прийнято тільки у разі: 1) якщо акціонери на дату подання вимоги не є власниками передбаченої абз. 1 ч. 1 ст. 47 кількості простих акцій товариства (10 і більше відсотків); 2) неповноти даних, передбачених абз. 2 ч. 1 ст. 47 Закону України «Про акціонерні товариства». Рішення наглядової ради про скликання позачергових

---

¹ Протокол загальних зборів АТ складається протягом 10 днів з моменту закриття загальних зборів та підписується головою і секретарем загальних зборів.

² Позачергові загальні збори АТ мають бути проведені протягом 45 днів з дати отримання товариством вимоги про їх скликання.

загальних зборів або мотивоване рішення про відмову у скликанні надається відповідному органу управління товариства або акціонерам, які вимагають їх скликання, не пізніше ніж за три дні з моменту його прийняття.

Наглядова рада не має права вносити зміни до порядку денного загальних зборів, що міститься у вимозі про скликання позачергових загальних зборів, крім включення до порядку денного нових питань або проектів рішень.

Якщо цього вимагають інтереси АТ, наглядова рада має право прийняти рішення про скликання позачергових загальних зборів з письмовим повідомленням акціонерів про їх проведення та порядок денний відповідно до Закону України «Про акціонерні товариства» не пізніше ніж за 15 днів до дати їх проведення з позбавленням акціонерів права вносити пропозиції до порядку денного. У такому разі за відсутності кворуму позачергових загальних зборів повторні загальні збори не проводяться.

Якщо протягом 10 днів з моменту отримання вимоги про скликання позачергових загальних зборів АТ наглядова рада не прийняла рішення про їх скликання, такі збори можуть бути скликані акціонерами, які цього вимагають. Рішення наглядової ради про відмову у скликанні позачергових загальних зборів акціонерів може бути оскаржено акціонерами до суду.

У випадках, передбачених статутом АТ з кількістю акціонерів не більше 25 осіб, допускається прийняття рішення методом опитування. У такому разі проект рішення або питання для голосування надсилається акціонерам – власникам голосуючих акцій, які повинні в письмовій формі повідомити про нього свою думку. Протягом 10 днів з дати одержання повідомлення від останнього акціонера – власника голосуючих акцій усі акціонери – власники голосуючих акцій повинні бути в письмовій формі поінформовані головою зборів про прийняте рішення. Рішення вважається прийнятим у разі, якщо за нього проголосували всі акціонери – власники голосуючих акцій (ст. 48 Закону України «Про акціонерні товариства»).

Особливості проведення загальних зборів товариством, що складається з однієї особи, передбачені ст. 49 Закону України «Про акціонерні товариства». Так, повноваження загальних зборів

товариства, передбачені ст. 33 цього Закону, а також внутрішніми документами товариства, здійснюються акціонером одноосібно. Рішення акціонера з питань, що належать до компетенції загальних зборів, оформляється ним письмово (у формі наказу) та засвідчується печаткою товариства або нотаріально.

Якщо рішення загальних зборів або порядок прийняття такого рішення порушують вимоги Закону України «Про акціонерні товариства», інших актів законодавства, статуту чи положення про загальні збори АТ, акціонер, права та охоронювані законом інтереси якого порушені таким рішенням, може оскаржити це рішення до суду протягом трьох місяців з дати його прийняття (ст. 50 Закону України «Про акціонерні товариства»).

У юридичній літературі зауважується, що, з одного боку, загальні збори є вищим органом управління корпорації – вони визначають пріоритети і головні напрями розвитку корпорації, контролюють найважливіші сфери її діяльності, формують інші органи і здійснюють контроль за їх діяльністю, створюють внутрішню нормативну базу, тобто приймають локальні нормативні акти, вирішують найважливіші питання господарського і правового життя корпорації. З іншого боку, у сучасних корпораціях загальні збори функціонують більше формально, аніж реально, оскільки їх повноваження істотно обмежуються законом на користь інших органів управління¹.

Наглядова рада АТ є органом, що здійснює захист прав акціонерів товариства, і в межах компетенції, визначеної статутом та Законом України «Про акціонерні товариства», контролює та регулює діяльність виконавчого органу. В АТ з кількістю акціонерів – власників простих акцій 10 осіб і більше створення наглядової ради є обов'язковим. У товаристві з кількістю акціонерів – власників простих акцій 9 осіб і менше у разі відсутності наглядової ради її повноваження здійснюються загальними зборами. У такому разі передбачені Законом України «Про акціонерні товариства» повноваження наглядової ради з підготовки та проведення загальних зборів

¹ Корпоративне управління : монографія / І. Спасибо-Фатеева, О. Кібенко, В. Борисова ; за ред. проф. І. Спасибо-Фатеевої. – Х. : Право, 2007. – С. 344.

здійснюються виконавчим органом, якщо інше не встановлено статутом АТ.

До компетенції наглядової ради належить вирішення питань, передбачених ч. 2 ст. 52 Закону України «Про акціонерні товариства», статутом, а також переданих на вирішення наглядової ради загальними зборами. Питання, що належать до виключної компетенції наглядової ради АТ, не можуть вирішуватися іншими органами товариства, крім загальних зборів, за винятком випадків, установлених законодавством про АТ.

Члени наглядової ради АТ обираються з числа фізичних осіб, які мають повну дієздатність. Обрання членів наглядової ради публічного товариства здійснюється виключно шляхом кумулятивного голосування. Обрання членів наглядової ради приватного товариства здійснюється за принципом пропорційності представництва у її складі представників акціонерів відповідно до кількості належних акціонерам голосуючих акцій або шляхом кумулятивного голосування. Конкретний спосіб обрання членів наглядової ради приватного товариства визначається його статутом. Одна й та сама особа може обиратися до складу наглядової ради неодноразово. Повноваження члена наглядової ради дійсні з моменту його затвердження рішенням загальних зборів товариства. Член наглядової ради не може бути одночасно членом виконавчого органу та/або членом ревізійної комісії (ревізором) цього товариства.

Кількісний склад наглядової ради встановлюється загальними зборами. До складу наглядової ради в товариствах з кількістю акціонерів – власників простих акцій від 100 до 1000 осіб повинні входити не менше ніж п'ять осіб, з кількістю понад 1000 – не менше ніж сім осіб, а в товариствах з кількістю акціонерів – власників простих акцій понад 10 000 осіб – не менше ніж дев'ять осіб. Якщо кількість членів наглядової ради становить менше половини її кількісного складу, товариство протягом трьох місяців має скликати позачергові загальні збори для обрання решти членів наглядової ради, а в разі обрання членів наглядової ради шляхом кумулятивного голосування – для обрання всього складу наглядової ради.

Голова наглядової ради АТ обирається членами наглядової ради з їх числа простою більшістю голосів від її кількісного складу,

якщо інше не передбачено статутом товариства або положенням про неї. Голова наглядової ради організовує її роботу, скликає засідання наглядової ради та головує на них, відкриває загальні збори, організовує обрання секретаря загальних зборів, якщо інше не передбачено статутом АТ, здійснює інші повноваження, передбачені статутом і положенням про наглядову раду. У разі неможливості виконання головою наглядової ради своїх повноважень його повноваження здійснює один із членів наглядової ради за її рішенням, якщо інше не передбачено статутом або положенням про наглядову раду АТ. Наглядова рада має право в будь-який час переобрати голову наглядової ради.

Засідання наглядової ради скликаються за ініціативою голови наглядової ради або на вимогу члена наглядової ради. Засідання наглядової ради також скликаються на вимогу ревізійної комісії, виконавчого органу чи його члена, інших осіб, визначених статутом АТ, які беруть участь у засіданні наглядової ради (ст. 55 Закону України «Про акціонерні товариства»). Відповідні засідання є правомочними, якщо в них бере участь не менше ніж половина складу ради. Статутом або положенням про наглядову раду товариства може встановлюватися більша кількість членів наглядової ради, необхідна для визнання її засідань правомочними.

Рішення наглядової ради приймається простою більшістю голосів (кожний член наглядової ради має один голос) членів наглядової ради, які беруть участь у засіданні та мають право голосу, якщо для прийняття рішення статутом або положенням про наглядову раду АТ не встановлюється більша кількість голосів. Статутом або положенням про наглядову раду товариства може передбачатися право вирішального голосу голови наглядової ради у разі рівного розподілу голосів членів наглядової ради під час прийняття рішень.

Відповідно до ст. 56 Закону України «Про акціонерні товариства» наглядова рада АТ може утворювати постійні чи тимчасові комітети з числа її членів для вивчення і підготовки питань, що належать до компетенції наглядової ради. В АТ можуть утворюватися комітети з питань аудиту та інформаційної політики товариства. Очолюють комітети члени наглядової ради товариства, обрані

за пропозицією акціонера, який не контролює діяльність цього товариства. Крім того, наглядова рада за пропозицією голови наглядової ради в установленому порядку має право обрати корпоративного секретаря, який є особою, що відповідає за взаємодію АТ з акціонерами та/або інвесторами.

Загальні збори АТ можуть прийняти рішення про дострокове припинення повноважень членів наглядової ради та одночасне обрання нових членів¹. Статутом або положенням про наглядову раду товариства має бути передбачено випадки, коли припиняються повноваження членів наглядової ради та обираються нові члени.

Без рішення загальних зборів повноваження члена наглядової ради з одночасним припиненням договору припиняються: 1) за його бажанням за умови письмового повідомлення про це товариства за два тижні; 2) у разі неможливості виконання обов'язків члена наглядової ради за станом здоров'я; 3) у разі набрання законної сили вироку чи рішення суду, яким його засуджено до покарання, що виключає можливість виконання обов'язків члена наглядової ради; 4) у разі смерті, визнання його недієздатним, обмежено дієздатним, безвісно відсутнім, померлим. Статутом товариства можуть бути передбачені додаткові підстави для припинення повноважень члена наглядової ради.

Виконавчий орган АТ (ст. 58 Закону України «Про акціонерні товариства») здійснює управління поточною діяльністю товариства. Виконавчий орган АТ може бути колегіальним (правління, дирекція) або одноосібним (директор, генеральний директор). До компетенції виконавчого органу належить вирішення всіх питань, пов'язаних з керуванням поточною діяльністю товариства, крім питань, що належать до виключної компетенції загальних зборів та наглядової ради. Виконавчий орган АТ підзвітний загальним зборам і наглядовій раді, організовує виконання їх рішень. Виконавчий орган діє від імені АТ у межах, установлених статутом товариства і законом.

Кількісний склад колегіального виконавчого органу, порядок

---

¹ Якщо обрання членів наглядової ради здійснювалося шляхом кумулятивного голосування, рішення загальних зборів про дострокове припинення повноважень може прийматися тільки стосовно всіх членів наглядової ради.

призначення його членів¹ визначаються статутом товариства. Порядок скликання та проведення засідань колегіального виконавчого органу встановлюється статутом або положенням про виконавчий орган АТ.

Кожний член колегіального виконавчого органу має право вимагати проведення засідання колегіального виконавчого органу та вносити питання до порядку денного засідання.

Голова колегіального виконавчого органу обирається наглядовою радою товариства, якщо інше не передбачено статутом товариства, в порядку, передбаченому статутом або положенням про виконавчий орган АТ та організовує його роботу, скликає засідання, забезпечує ведення протоколів засідань. Голова колегіального виконавчого органу має право без довіреності діяти від імені товариства відповідно до рішень колегіального виконавчого органу, в тому числі представляти інтереси товариства, вчиняти правочини від імені товариства, видавати накази та давати розпорядження, обов'язкові для виконання всіма працівниками товариства. Інший член колегіального виконавчого органу в порядку, визначеному законодавством, також може бути наділений цими повноваженнями, якщо це передбачено статутом товариства.

Порядок прийняття рішень особою, яка здійснює повноваження одноосібного виконавчого органу, встановлюється статутом або положенням про виконавчий орган АТ (ст. 60 Закону України «Про акціонерні товариства»). Особа, яка здійснює повноваження одноосібного виконавчого органу, вправі без довіреності діяти від імені АТ, у тому числі представляти його інтереси, вчиняти правочини від імені товариства, видавати накази та давати розпорядження, обов'язкові для виконання всіма працівниками товариства. У разі неможливості виконання особою, яка здійснює повноваження одноосібного виконавчого органу, своїх повноважень, ці повнова-

---

¹ Членом виконавчого органу АТ може бути будь-яка фізична особа, яка має повну дієздатність і не є членом наглядової ради чи ревізійної комісії. Члени виконавчого органу – посадові особи – члени колегіального виконавчого органу. Статус члена виконавчого органу має також особа, яка здійснює повноваження одноосібного виконавчого органу товариства.

ження здійснюються призначеною нею особою, якщо інше не передбачено статутом або положенням про виконавчий орган.

Повноваження голови колегіального виконавчого органу (особи, яка здійснює повноваження одноосібного виконавчого органу) та члена виконавчого органу припиняються за рішенням наглядової ради, якщо статутом АТ це питання не віднесено до компетенції загальних зборів.

У разі, якщо відповідно до статуту товариства обрання та припинення повноважень голови колегіального виконавчого органу (особи, яка здійснює повноваження одноосібного виконавчого органу) віднесено до компетенції загальних зборів, наглядова рада має право відсторонити від виконання повноважень голову колегіального виконавчого органу (особу, яка здійснює повноваження одноосібного виконавчого органу), дії або бездіяльність якого порушують права акціонерів чи самого товариства, до вирішення загальними зборами питання про припинення його повноважень.

До вирішення загальними зборами питання про припинення повноважень голови колегіального виконавчого органу (особи, яка здійснює повноваження одноосібного виконавчого органу) наглядова рада зобов'язана призначити особу, яка тимчасово здійснюватиме повноваження голови колегіального виконавчого органу (особи, яка здійснює повноваження одноосібного виконавчого органу), та скликати позачергові загальні збори. У разі відсторонення голови виконавчого органу чи особи, яка виконує його повноваження, наглядова рада зобов'язана протягом 10 днів з моменту ухвалення відповідного рішення оголосити про скликання загальних зборів товариства, у порядку денному яких має бути питання про переобрання голови виконавчого органу товариства.

Посадовими особами органів АТ не можуть бути народні депутати України, члени КМ України, керівники центральних та місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, військовослужбовці, посадові особи органів прокуратури, суду, служби безпеки, внутрішніх справ, державні службовці, крім випадків, коли вони виконують функції з управління корпоративними правами держави та представляють інтереси держави або територіальної громади в наглядовій раді або ревізійній комісії

товариства. Особи, яким суд заборонив займатися певним видом діяльності, не можуть бути посадовими особами органів товариства, що провадить цей вид діяльності. Особи, які мають непогашену судимість за злочини проти власності, службові чи господарські злочини, не можуть бути посадовими особами органів товариства (ст. 62 Закону України «Про акціонерні товариства»).

Для проведення перевірки фінансово-господарської діяльності АТ загальні збори обирають *ревізійну комісію* (ревізора). В АТ з кількістю акціонерів – власників простих акцій товариства до 100 осіб запроваджується посада ревізора (або обирається ревізійна комісія), а в товариствах з кількістю акціонерів – власників простих акцій товариства більш як 100 осіб обов'язково обирається ревізійна комісія¹ (ст. 73 Закону України «Про акціонерні товариства»). Ревізійна комісія (ревізор) може обиратися для проведення спеціальної перевірки фінансово-господарської діяльності товариства або на визначений період. Строк повноважень членів ревізійної комісії (ревізора) встановлюється на період до дати проведення чергових річних загальних зборів, якщо статутом товариства або положенням про ревізійну комісію, або рішенням загальних зборів АТ не передбачено інший строк повноважень, але не більше ніж на п'ять років.

Не може бути членом ревізійної комісії (ревізором): 1) член наглядової ради; 2) член виконавчого органу; 3) корпоративний секретар; 4) особа, яка не має повної цивільної дієздатності; 5) члени інших органів товариства.

Члени ревізійної комісії (ревізор) не можуть входити до складу лічильної комісії товариства.

Ревізійна комісія (ревізор) проводить перевірку фінансово-господарської діяльності АТ за результатами фінансового року, якщо інше не передбачено статутом товариства, положенням про ревізійну комісію або рішенням загальних зборів. Виконавчий орган забезпечує членам ревізійної комісії (ревізору) доступ до інформації

---

¹ Члени ревізійної комісії в таких товариствах обираються виключно шляхом кумулятивного голосування з числа фізичних осіб, які мають цивільну дієздатність. Голова ревізійної комісії обирається членами ревізійної комісії з їх числа простою більшістю голосів від кількісного складу ревізійної комісії, якщо інше не передбачено статутом або положенням про ревізійну комісію АТ.

в межах, передбачених статутом або положенням про ревізійну комісію. Товариство забезпечує доступ членів ревізійної комісії (ревізора) до інформації в межах, що визначаються положенням про ревізійну комісію, затвердженим загальними зборами.

За підсумками перевірки фінансово-господарської діяльності АТ за результатами фінансового року ревізійна комісія (ревізор) готує висновок, в якому міститься інформація про:

- підтвердження достовірності та повноти даних фінансової звітності за відповідний період;
- факти порушення законодавства під час провадження фінансово-господарської діяльності, а також установленого порядку ведення бухгалтерського обліку та подання звітності.

Річна фінансова звітність ПАТ підлягає обов'язковій перевірці незалежним аудитором (ст. 75 Закону України «Про акціонерні товариства»). Посадові особи товариства зобов'язані забезпечити доступ незалежного аудитора до всіх документів, необхідних для перевірки результатів фінансово-господарської діяльності товариства.

Незалежним аудитором не може бути: 1) афілійована особа товариства; 2) афілійована особа посадової особи товариства; 3) особа, яка надає консультаційні послуги товариству.

Висновок аудитора, крім даних, передбачених законодавством про аудиторську діяльність, має містити інформацію, передбачену ч. 2 ст. 74 Закону України «Про акціонерні товариства», а також оцінку повноти та достовірності відображення фінансово-господарського стану товариства у його бухгалтерській звітності.

Аудиторську перевірку діяльності АТ також має бути проведено на вимогу акціонера (акціонерів), який є власником (власниками) більше ніж 10 % акцій товариства¹. У такому разі акціонер (акціонери) самостійно укладає з визначеним ним аудитором (аудиторською фірмою) договір про проведення аудиторської

---

¹ Аудиторська перевірка на вимогу акціонера (акціонерів), який є власником більше ніж 10 % акцій товариства, може проводитися не частіше двох разів на календарний рік.

У разі проведення аудиту товариства за заявою акціонера, який є власником більше ніж 10 % акцій товариства, виконавчий орган товариства зобов'язаний надати завірені копії всіх документів за його вимогою протягом п'яти днів з дати отримання відповідного запиту аудитора.

перевірки фінансово-господарської діяльності товариства, в якому зазначається обсяг перевірки.

Товариство зобов'язане протягом 10 днів з дати отримання запиту акціонера (акціонерів) про таку перевірку забезпечити аудиторю можливість проведення перевірки. У зазначений строк виконавчий орган має надати акціонеру (акціонерам) відповідь з інформацією щодо дати початку аудиторської перевірки.

Спеціальна перевірка фінансово-господарської діяльності АТ проводиться за його рахунок ревізійною комісією (ревізором), а в разі її відсутності – аудитором. Така перевірка проводиться за ініціативою ревізійної комісії (ревізора), за рішенням загальних зборів, наглядової ради, виконавчого органу або на вимогу акціонерів (акціонера), які на момент подання вимоги сукупно є власниками не менше ніж 10 % простих акцій товариства. Спеціальна перевірка фінансово-господарської діяльності АТ може проводитися аудитором на вимогу та за рахунок акціонерів (акціонера), які на момент подання вимоги сукупно є власниками не менше ніж 10 % простих акцій товариства, якщо загальними зборами не буде ухвалено рішення про інші джерела відшкодування витрат на проведення такої перевірки (ст. 76 Закону України «Про акціонерні товариства»).

§ 2. Правове становище товариства з обмеженою відповідальністю та товариства з додатковою відповідальністю

Відповідно до ст. 140 ЦК України *ТзОВ* є засноване одним або кількома особами товариство, статутний капітал якого поділений на частки, розмір яких установлюється статутом. У той же час за ст. 50 Закону України «Про господарські товариства» *ТзОВ* визнається товариство, що має статутний капітал, розділений на частки, розмір яких визначається установчими документами.

В юридичній літературі існує декілька підходів стосовно виділення ознак *ТзОВ*. На думку С. Д. Могілевського¹, характер-

¹ Могилевский С. Д. Общество с ограниченной ответственностью: законодательство и практика его применения. – М. : Статут, 2010. – С. 12.

ними для такого виду організаційно-правової форми юридичної особи є такі ознаки:

- 1) ТзОВ – це юридична особа;
- 2) ТзОВ – це комерційна організація;
- 3) ТзОВ – це товариство, статутний капітал якого поділений на частки;
- 4) ТзОВ – організація, що об'єднує на підставі договору осіб або створена однією особою, відповідальність яких обмежена.

Не вдаючись до наукового аналізу наведених ознак, варто наголосити на тій обставині, що навряд чи можна погодитись з тим, що ТзОВ – це організація, яка об'єднує на підставі договору осіб. Наша думка ґрунтується на вимогах чинного законодавства про те, що ТзОВ діє виключно на підставі статуту, але ніяк не договору, останній може бути дійсним тільки у процесі заснування товариства і втрачає свою значущість після державної реєстрації такого суб'єкта.

У процесі створення та функціонування ТзОВ отримує низку переваг порівняно з іншими видами організаційно-правових форм юридичних осіб. Такі переваги мають прояв у такому:

- учасники товариства несуть відповідальність у межах їх вкладів;
- відсутня необхідність емісії та розміщення акцій;
- можливе виключення з товариства учасника, який перешкоджає або істотно ускладнює діяльність товариства;
- можливе достатньо швидке збільшення статутного капіталу;
- високий ступінь конфіденційності здійснення діяльності у зв'язку з відсутністю необхідності розкривати інформацію про свою діяльність.

Максимальна кількість учасників ТзОВ може досягати 100 осіб. При перевищенні цієї кількості товариство підлягає перетворенню на ПАТ протягом одного року, а зі спливом цього строку – ліквідації у судовому порядку, якщо кількість його учасників не зменшиться до встановленої межі (ч. 1 ст. 141 ЦК України).

Учасники товариства, які не повністю внесли вклади, несуть солідарну відповідальність за його зобов'язаннями у межах вартості невнесеної частини вкладу кожного з учасників. Гранічний розмір

відповідальності учасників передбачається в установчих документах.

Близьким за своїм правовим статусом до ТзОВ є *ТзДВ*. Так, відповідно до ст. 65 Закону України «Про господарські товариства», ТзДВ визнається товариство, статутний (складений) капітал якого поділений на частки визначених установчими документами розмірів. Учасники такого товариства відповідають за його боргами своїми внесками до статутного (складеного) капіталу, а за недостатністю цих сум – додатково належним їм майном в однаковому для всіх учасників кратному розмірі до внеска кожного учасника.

До ТзДВ застосовуються норми ст.ст. 4, 11, 52–64 Закону України «Про господарські товариства» з урахуванням особливостей, передбачених чинним законодавством. На підставі наведеного можна стверджувати, що оскільки ТзДВ за своїм правовим режимом, порядком створення та діяльністю близьке до ТзОВ, то на ТзДВ поширюються зазначені вимоги законодавства стосовно установчих документів, статутного капіталу товариства, управління цим товариством, переходу частки у статутному капіталі до іншої особи, виходу чи виключення учасника з товариства і підстав його ліквідації. Як наслідок, вважаємо за необхідне розглянути лише правове становище ТзОВ з урахуванням зазначених статей Закону України «Про господарські товариства» та положень ЦК України.

Як і будь-яка юридична особа, ТзОВ вважається утвореним і набуває прав юридичної особи з дати його державної реєстрації в установленому законодавством порядку (ст. 25 Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців»). ТзОВ не може мати єдиним учасником інше господарське товариство, учасником якого є одна особа. Особа може бути учасником лише одного ТзОВ, яке має одного учасника.

Якщо ТзОВ засновується кількома особами, ці особи, у разі необхідності визначити взаємовідносини між собою щодо створення товариства, укладають договір у письмовій формі, який установлює порядок заснування товариства, умови здійснення спільної діяльності щодо створення товариства, розмір статутного капіталу, частку у статутному капіталі кожного з учасників, строки та порядок

внесення вкладів та інші умови (ст. 142 ЦК України). Договір про заснування ТзОВ не є установчим документом. Подання цього договору при державній реєстрації товариства не є обов'язковим.

Установчим документом ТзОВ є статут, який повинен містити відомості про вид товариства, предмет і цілі його діяльності, склад засновників та учасників, найменування та місцезнаходження, розмір і порядок утворення статутного (складеного) капіталу, порядок розподілу прибутків і збитків, склад і компетенцію органів товариства та порядок прийняття ними рішень, включаючи перелік питань, за якими необхідна кваліфікована більшість голосів, порядок внесення змін до установчих документів, порядок ліквідації і реорганізації товариства, розмір часток кожного з учасників, розмір, склад і порядок внесення ними вкладів, розмір і порядок формування резервного фонду, порядок передання (переходу) часток у статутному (складеному) капіталі.

ТзОВ може бути ліквідоване за рішенням загальних зборів його учасників, у т. ч. у зв'язку зі спливом строку, на який товариство було створене, а також за рішенням суду – у випадках, установлених законом. ТзОВ може бути перетворене в АТ чи у виробничий кооператив (ст. 150 ЦК України).

У ТзОВ створюється статутний (складений) капітал, мінімальний розмір якого на сьогоднішній день не встановлено. Відповідно до статутного капіталу визначається мінімальний розмір майна товариства, який гарантує інтереси його кредиторів (ст. 144 ЦК України). При цьому важливою вимогою, закріпленою в ЦК України, є недопущення звільнення учасника ТзОВ від обов'язку внесення вкладу до статутного капіталу товариства, у т. ч. шляхом зарахування вимог до товариства.

До моменту державної реєстрації ТзОВ його учасники повинні сплатити не менше ніж 50 % суми своїх вкладів. Частина статутного капіталу, що залишилася несплаченою, підлягає сплаті протягом першого року діяльності товариства. Якщо учасники протягом першого року діяльності товариства не сплатили повністю суму своїх вкладів, товариство повинно оголосити про зменшення свого статутного капіталу і зареєструвати відповідні зміни до статуту у встановленому порядку або прийняти рішення про ліквідацію

товариства. Зменшення статутного капіталу ТзОВ допускається після повідомлення про це в порядку, встановленому статутом, усіх його кредиторів. У цьому разі кредитори мають право вимагати дострокового припинення або виконання відповідних зобов'язань товариства та відшкодування їм збитків. Рішення ТзОВ про зменшення його статутного (складеного) капіталу набирає чинності не раніше як через три місяці після державної реєстрації та публікації про це у встановленому порядку.

Зміни вартості майна, внесеного як вклад, та додаткові внески учасників не впливають на розмір їх частки у статутному (складеному) капіталі, вказаній в установчих документах товариства, якщо інше не передбачено установчими документами.

Якщо після закінчення другого чи кожного наступного фінансового року вартість чистих активів ТзОВ виявиться меншою від статутного капіталу, товариство зобов'язане оголосити про зменшення свого статутного капіталу і зареєструвати відповідні зміни до статуту в установленому порядку, якщо учасники не прийняли рішення про внесення додаткових вкладів. Якщо вартість чистих активів товариства стає меншою від визначеного законом мінімального розміру статутного капіталу, товариство підлягає ліквідації.

Збільшення статутного капіталу ТзОВ допускається після внесення усіма його учасниками вкладів у повному обсязі (ст. 52 Закону України «Про господарські товариства»).

Відповідно до ст. 58 Закону України «Про господарські товариства» *вищим органом* ТзОВ є загальні збори учасників. Вони складаються з учасників товариства або призначених ними представників. Представники учасників можуть бути постійними або призначеними на певний строк. Учасник вправі в будь-який час замінити свого представника у загальних зборах учасників, сповістивши про це інших учасників.

Учасники мають кількість голосів, пропорційну розміру їх часток у статутному (складеному) капіталі. Учасник ТзОВ вправі передати свої повноваження на зборах іншому учаснику або представникові іншого учасника товариства. Загальні збори учасників вирішують питання віднесені до їх компетенції та закріплені в ст. 59 Закону України «Про господарські товариства». Питання, віднесені

до виключної компетенції загальних зборів учасників товариства, не можуть бути передані ними для вирішення виконавчому органу товариства.

Відповідно до ст. 61 Закону України «Про господарські товариства» загальні збори учасників ТзОВ скликаються не рідше двох разів на рік, якщо інше не передбачено установчими документами. У свою чергу, позачергові загальні збори учасників скликаються головою товариства за наявності обставин, зазначених в установчих документах, у разі неплатоспроможності товариства, а також у будь-якому іншому випадку, якщо цього потребують інтереси товариства в цілому, зокрема, якщо виникає загроза значного зменшення статутного (складеного) капіталу. Загальні збори учасників товариства повинні скликатися також на вимогу виконавчого органу.

Учасники товариства, що володіють у сукупності більш як 20 % голосів, мають право вимагати скликання позачергових загальних зборів учасників у будь-який час і з будь-якого приводу, що стосується діяльності товариства. Якщо протягом 25 днів голова товариства не виконав зазначеної вимоги, вони вправі самі скликати загальні збори учасників.

Про проведення загальних зборів товариства учасники повідомляються передбаченим статутом способом із зазначенням часу і місця проведення зборів та порядку денного. Повідомлення має бути зроблено не менш як за 30 днів до скликання загальних зборів. Будь-хто з учасників товариства вправі вимагати розгляду питання на загальних зборах учасників за умови, що воно було ним поставлено не пізніш як за 25 днів до початку зборів. Не пізніш як за 7 днів до скликання загальних зборів учасникам товариства має бути надано можливість ознайомитися з документами, внесеними до порядку денного зборів. З питань, не включених до порядку денного, рішення можуть прийматися тільки за згодою всіх учасників, присутніх на зборах.

Загальні збори учасників вважаються повноважними, якщо на них присутні учасники (представники учасників), що володіють у сукупності більш як 60 % голосів.

Брати участь у зборах з правом дорадчого голосу можуть члени виконавчих органів, які не є учасниками товариства. Учасники зборів, які беруть участь у зборах, реєструються із зазначенням кількості голосів, яку має кожний учасник. Цей перелік підписується головою та секретарем зборів.

У випадках, передбачених установчими документами або затвердженими товариством правилами процедури, допускається прийняття рішення методом опитування. У цьому разі проект рішення або питання для голосування надсилається учасникам, які повинні у письмовій формі сповістити щодо нього свою думку. Протягом 10 днів з моменту одержання повідомлення від останнього учасника голосування всі вони мають бути поінформовані головою про прийняте рішення.

Голова зборів товариства організовує ведення протоколу. Книга протоколів має бути в будь-який час надана учасникам товариства. На їх вимогу повинні видаватися засвідчені витяги з книги протоколів.

У ТзОВ створюється *виконавчий орган*: колегіальний (дирекція) або одноособовий (директор). Дирекцію очолює генеральний директор (ст. 62 Закону України «Про господарські товариства»). Членами виконавчого органу можуть бути також і особи, які не є учасниками товариства.

Дирекція (директор) діє від імені товариства в межах, установлених Законом України «Про господарські товариства» та установчими документами. Цей виконавчий орган вирішує всі питання діяльності товариства, за винятком тих, що належать до виключної компетенції загальних зборів учасників. Загальні збори учасників товариства можуть винести рішення про передачу частини повноважень, що належать їм, до компетенції дирекції (директора).

Дирекція (директор) підзвітна загальним зборам учасників і організовує виконання їх рішень. Дирекція (директор) не вправі приймати рішення, обов'язкові для учасників товариства.

Генеральний директор має право без довіреності виконувати дії від імені товариства. При цьому треба враховувати, що він не може бути одночасно головою загальних зборів учасників товариства. Інші члени дирекції також можуть бути наділені цим правом.

Контроль за діяльністю дирекції (директора) ТзОВ здійснюється ревізійною комісією, що утворюється загальними зборами учасників товариства з їх числа, в кількості, передбаченій установчими документами, але не менше трьох осіб. Члени дирекції (директор) не можуть бути членами ревізійної комісії.

Перевірка діяльності дирекції (директора) товариства проводиться ревізійною комісією за дорученням зборів, з власної ініціативи або на вимогу учасників товариства. Ревізійна комісія вправі вимагати від посадових осіб товариства подання їй усіх необхідних матеріалів, бухгалтерських чи інших документів та особистих пояснень, на підставі чого доповідає результати проведених нею перевірок вищому органу товариства.

Ревізійна комісія ТзОВ складає висновок за річними звітами і балансами. Без висновку ревізійної комісії загальні збори учасників товариства не мають права затверджувати баланс товариства.

Ревізійна комісія має право ставити питання про скликання позачергових загальних зборів учасників, якщо виникла загроза суттєвим інтересам товариства або виявлено зловживання з боку його посадових осіб.

§ 3. Правове становище повного та командитного товариства

Повним є товариство, учасники якого відповідно до укладеного між ними договору здійснюють підприємницьку діяльність від імені товариства і солідарно несуть додаткову (субсидіарну) відповідальність за його зобов'язаннями всім майном, що їм належить. Особа може бути учасником тільки одного повного товариства (ст. 119 ЦК України, ст. 66 Закону України «Про господарські товариства»).

Найменування повного товариства повинно містити імена (найменування) всіх його учасників, слова «повне товариство» або містити ім'я (найменування) одного чи кількох учасників з додаванням слів «і компанія», а також слів «повне товариство».

На практиці попит на такий вид організаційно-правової форми, як повне товариство пояснюється вимогою законодавця щодо проведення ломбардних операцій, які можуть здійснюватися виключно

державними підприємствами або повними товариствами. У відповідності до вимог Закону України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг»¹ інформація про повне товариство, що здійснює відповідні операції, вноситься до Державного реєстру фінансових установ.

Повне товариство діє на підставі засновницького договору, який повинен містити відомості про вид товариства, предмет і цілі його діяльності, склад засновників та учасників, найменування та місцезнаходження, розмір та порядок утворення статутного (складе-ного) капіталу, порядок розподілу прибутків та збитків, склад та компетенцію органів товариства та порядок прийняття ними рішень, включаючи перелік питань, щодо яких необхідна кваліфікована більшість голосів, порядок внесення змін до установчих документів, порядок ліквідації та реорганізації товариства, розмір частки кожного з учасників, розмір, склад та порядок внесення вкладів, форму їх участі у справах товариства. Якщо хоча б одним із учасників повного товариства є фізична особа, такий договір підлягає нотаріальному посвідченню.

Виходячи з того, що учасники повного товариства займаються спільною підприємницькою діяльністю і відповідно до укладеного між ними договору здійснюють підприємницьку діяльність від імені товариства, ГК України закріплює норму, за якою учасниками повного товариства можуть бути лише особи, зареєстровані як суб'єкти підприємницької діяльності. Тому при нотаріальному посвідченні засновницького договору повного товариства його учасники – фізичні особи мають надати свідоцтво про їх державну реєстрацію як суб'єктів підприємництва.

Відповідно до ст. 68 Закону України «Про господарські товариства» ведення справ повного товариства здійснюється за загальною згодою всіх учасників. При цьому ведення справ товариства може здійснюватися або всіма учасниками, або одним чи кількома з них, які виступають від імені товариства. В останньому випадку

---

¹ Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг : Закон України від 12.07.2001 № 2664-III // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 1. – Ст. 1.

обсяг повноважень учасників визначається дорученням, яке має бути підписано рештою учасників товариства.

Якщо в засновницькому договорі визначаються декілька учасників, які наділяються повноваженнями на ведення справ товариства, то передбачається, що кожен з них може діяти від імені товариства самостійно. У засновницькому договорі може бути відзначено, що такі учасники мають право вчиняти відповідні дії лише спільно.

Учасники, яким було доручено ведення справ повного товариства, зобов'язані надавати решті учасників на їх вимогу повну інформацію про дії, що виконуються від імені та в інтересах товариства. Кожний учасник повного товариства, незалежно від того, чи уповноважений він вести справи товариства, має право ознайомлюватися з усією документацією щодо ведення справ товариства. Відмова від цього права чи його обмеження, зокрема за домовленістю учасників товариства, є нікчемною (ч. 3 ст. 121 ЦК України).

Повноваження учасника на ведення справ товариства припиняються повністю або частково з припиненням діяльності самого товариства у зв'язку з відмовою учасника від доручення чи скасуванням доручення на вимогу хоча б одного з решти учасників. У разі спору між учасниками повного товариства повноваження на ведення справ товариства, надані одному чи кільком учасникам, можуть бути припинені судом на вимогу одного чи кількох інших учасників товариства за наявності для цього достатніх підстав, зокрема внаслідок грубого порушення учасником, уповноваженим на ведення справ товариства, своїх обов'язків чи виявлення його нездатності до розумного ведення справ. На підставі рішення суду до засновницького договору товариства вносяться необхідні зміни (ч. 3 ст. 122 ЦК України).

Учасник, який діяв у спільних інтересах, не маючи повноважень, у випадках, коли його дії не будуть схвалені рештою учасників, вправі ставити до товариства вимогу відшкодувати витрати за умови, якщо доведено, що внаслідок його дій товариство зберегло чи відповідно надбало майно, яке перебільшує за вартістю понесені товариством витрати.

Передача учасником повного товариства своєї частки (її частини) іншим учасникам цього товариства або третім особам може бути здійснена лише за згодою всіх учасників (ст. 69 Закону України «Про господарські товариства»). З передачею частки (її частини) третій особі здійснюється одночасно перехід сукупності прав та обов'язків, що належали учаснику, який вибув з повного товариства або відступив частину своєї частки.

При реорганізації юридичної особи, учасника повного товариства, або смерті громадянина, учасника повного товариства, правонаступник (спадкоємець) має переважне право вступу до товариства за згодою решти учасників. правонаступник (спадкоємець) несе відповідальність за борги учасника, що виникли за час діяльності товариства, перед повним товариством, а також за борги товариства перед третіми особами. У разі відмови правонаступника (спадкоємця) від вступу до повного товариства або відмови товариства у прийнятті правонаступника (спадкоємця) йому виплачують вартість частки, що належить реорганізованій юридичній особі (спадкоємцю), розмір якої визначається на день реорганізації (смерті) учасника. У цих випадках відповідно зменшується розмір майна товариства, вказаний у засновницькому договорі.

Відповідно до ст. 70 Закону України «Про господарські товариства» учасники повного товариства не вправі від свого імені та в своїх інтересах здійснювати угоди, однорідні з цілями діяльності товариства, а також брати участь у будь-яких товариствах (крім акціонерних товариств), які мають однорідну з повним товариством мету діяльності. У разі порушення цих правил учасники повного товариства зобов'язані компенсувати збитки, заподіяні товариству цими діями.

Відповідно до ст. 125 ЦК України зміни у складі учасників повного товариства можуть бути пов'язані з: 1) виходом учасника повного товариства з його складу з власної ініціативи; 2) виключенням зі складу учасників; 3) вибуттям зі складу учасників з причин, що не залежать від учасника.

Учасник повного товариства, що було створено на невизначений строк, може в будь-який час *вийти* з товариства, попередивши про це не пізніше як за три місяці (ст. 71 Закону України «Про

господарські товариства»). Вихід із товариства, що було створено на визначений строк, допускається лише за наявності поважних причин та за умови, що попередження про це надійшло не пізніше як за шість місяців. Хоча ЦК України (ст. 126) містить дещо інше правило, за яким достроковий вихід учасника з повного товариства, що засноване на певний строк, допускається лише з поважних причин, не закріплюючи при цьому жодних часових рамок. Відмова від права вийти з повного товариства є нікчемною.

Якщо при виході учасника з повного товариства це товариство зберігається, то учаснику виплачується вартість його внеску відповідно до балансу, складеного на день виходу. На вимогу учасника та за згодою товариства вклад може бути повернуто повністю або частково в натуральній формі. Учаснику, який вибув, виплачується належна йому частина прибутку, одержаного товариством у даному році. Майно, передане учасникам товариства тільки для користування, повертається в натуральній формі без винагороди.

Учасника повного товариства, який систематично не виконує чи неналежним чином виконує обов'язки або перешкоджає своїми діями досягненню цілей товариства, може бути *виключено* з товариства в порядку, передбаченому установчими документами (ст. 128 ЦК України, ст. 72 Закону України «Про господарські товариства»). Виключення учасника з повного товариства призводить до виплати вартості його внеску відповідно до балансу, складеного на день виходу та належної йому частини прибутку, одержаного товариством у даному році.

Повне товариство може прийняти рішення про визнання учасника повного товариства таким, що *вибув* із його складу (ст. 129 ЦК України), у разі: 1) смерті учасника або оголошення його померлим – за відсутності спадкоємців; 2) ліквідації юридичної особи – учасника товариства, в тому числі у зв'язку з визнанням її банкрутом; 3) визнання учасника недієздатним, обмеження його цивільної дієздатності або визнання безвісно відсутнім; 4) призначення за рішенням суду примусової реорганізації юридичної особи – учасника товариства, зокрема у зв'язку з її неплатоспроможністю; 5) звернення стягнення на частину майна повного товариства, що відповідає частці учасника у складеному капіталі товариства.

Звернення стягнення на частку учасника у повному товаристві за його власними зобов'язаннями не допускається. При недостатності майна учасника для покриття боргів за зобов'язаннями кредитори можуть вимагати у встановленому порядку виділення частки учасника-боржника. Решта учасників вправі з метою збереження товариства виділити частку учасника-боржника в грошовій або натуральній формі відповідно до балансу, складеного на день вибуття такого учасника з товариства.

Повне товариство ліквідується на підставах, установлених ст. 110 ЦК України¹, а також у разі, якщо в товаристві залишається один учасник. Цей учасник має право протягом шести місяців з моменту, коли він став єдиним учасником товариства, перетворити таке товариство в інше господарське товариство у порядку, встановленому ЦК України.

Якщо при ліквідації повного товариства виявиться, що наявного майна не вистачає для сплати всіх боргів, за товариство у недостатній частині несуть солідарну відповідальність його учасники всім своїм майном, на яке відповідно до законодавства України може бути звернено стягнення. Учасник товариства відповідає за борги товариства незалежно від того, виникли вони після чи до його вступу до товариства.

Учасник повного товариства, який вибув із товариства, відповідає за зобов'язаннями товариства, що виникли до моменту його вибуття, рівною мірою з учасниками, що залишилися, протягом трьох років з дня затвердження звіту про діяльність товариства за рік, у якому він вибув із товариства (ч. 3 ст. 124 ЦК України).

Учасник, який сплатить повністю борги товариства, вправі звернутися з регресною вимогою у відповідній частині до решти

---

¹ Юридична особа ліквідується: 1) за рішенням її учасників або органу юридичної особи, уповноваженого на це установчими документами, в тому числі у зв'язку із закінченням строку, на який було створено юридичну особу, досягненням мети, для якої її створено, а також в інших випадках, передбачених установчими документами; 2) за рішенням суду про визнання судом недійсною державної реєстрації юридичної особи через допущені при її створенні порушення, які не можна усунути, а також в інших випадках, установлених законом.

учасників, які несуть перед ним відповідальність пропорційно своїй частці у майні товариства.

Командитним товариством є товариство, в якому разом з учасниками, які здійснюють від імені товариства підприємницьку діяльність і солідарно несуть додаткову (субсидіарну) відповідальність за зобов'язаннями товариства усім своїм майном (повними учасниками), є один чи кілька учасників (вкладників), які несуть ризик збитків, пов'язаних із діяльністю товариства, у межах сум зроблених ними вкладів та не беруть участі в діяльності товариства (ст. 133 ЦК України).

Найменування командитного товариства повинно містити імена (найменування) всіх повних його учасників, слова «командитне товариство» або містити ім'я (найменування) хоча б одного повного учасника з доданням слів «і компанія», а також слів «командитне товариство». Якщо у найменування командитного товариства включено ім'я вкладника, такий вкладник стає повним учасником товариства.

Командитне товариство об'єднує риси ТзОВ та повного товариства. Як і у повному товаристві, у командитному товаристві повні учасники – один або декілька, які здійснюють від імені товариства підприємницьку діяльність і солідарно несуть додаткову (субсидіарну) відповідальність за зобов'язаннями товариства усім своїм майном, на яке законом може бути звернено стягнення. Подібно до ТОВ, вкладники командитного товариства, тобто один чи кілька учасників, несуть ризик збитків, пов'язаних із діяльністю товариства, у межах сум зроблених ними вкладів та не беруть участі в управлінні діяльністю товариства.

Оскільки командитне товариство має багато спільних рис з повним товариством, законодавець поширив норми про діяльність повного товариства на функціонування командитного товариства (ст.ст. 119–132 ЦК України та ст.ст. 67–74 з урахуванням особливостей, передбачених ст.ст. 78–83 Закону України «Про господарські товариства»). Специфікою командитного товариства є взаємовідносини між повними учасниками та вкладниками, права і обов'язки вкладників, відповідальність вкладників, особливості засновницького договору (ст.ст. 134–139 ЦК України).

Відповідно до ч. 7 ст. 80 ЦК України повними учасниками командитного товариства можуть бути лише особи, зареєстровані як суб'єкти підприємницької діяльності. Ця норма є похідною зі ст. 167 ГК України, за якою володіння корпоративними правами не вважається підприємництвом, однак законом можуть бути встановлені обмеження певним особам щодо володіння корпоративними правами та/або їх здійснення. Тому при нотаріальному посвідченні засновницького договору командитного товариства повні учасники – фізичні особи мають надати виписку з державного реєстру про набуття ними статусу суб'єктів підприємницької діяльності.

Якщо у командитному товаристві беруть участь два або більше учасників з повною відповідальністю, вони несуть солідарну відповідальність за боргами товариства. Особа може бути повним учасником тільки в одному командитному товаристві. Повний учасник командитного товариства не може бути учасником повного товариства. Повний учасник командитного товариства не може бути вкладником цього самого товариства (ч. 2 ст. 135 ЦК України).

Якщо внаслідок виходу, виключення чи вибуття у командитному товаристві залишився один повний учасник, засновницький договір переоформляється в одноособову заяву, підписану повним учасником. Якщо командитне товариство створюється одним повним учасником, то установчим документом є одноособова заява (меморандум), яка містить усі відомості, встановлені для командитного товариства (ч. 3 ст. 134 ЦК України).

Вкладник командитного товариства зобов'язаний зробити вклад до складеного капіталу. Внесення вкладів посвідчується свідоцтвом про участь у командитному товаристві. Вкладники командитного товариства повинні вносити вклади і додаткові внески у розмірі, способами і у порядку, передбаченими засновницьким договором. Сукупний розмір часток вкладників не повинен перевищувати 50 % майна товариства, зазначеного у засновницькому договорі. На момент реєстрації командитного товариства кожний з вкладників повинен внести не менше 25 % свого внеску.

Придбання частки вкладником врегульовано п. 3 ч. 2 ст. 137 ЦК України та п. «в» ч. 1 ст. 79 Закону України «Про господарські товариства». У разі відчуження вкладником своєї частки (її частини)

у складеному капіталі інші вкладники мають право переважно перед третіми особами набувати цю частку в порядку, встановленому ст. 147 ЦК України. Судова практика виходить з того, що зазначені норми передбачають переважне право вкладника на придбання частки тільки у разі її оплатного відчуження. Якщо бажання викупити частку (її частину) виявили декілька вкладників, зазначена частка розподіляється між ними відповідно до їхніх часток у складеному капіталі товариства.

Відповідно до ч. 2 ст. 137 ЦК України вкладник командитного товариства має право:

1) одержувати частину прибутку товариства відповідно до його частки у складеному капіталі товариства в порядку, встановленому засновницьким договором (меморандумом);

2) діяти від імені товариства у разі видачі йому довіреності та відповідно до неї;

3) переважно перед третіми особами набувати відчужувану частку (її частину) у складеному капіталі товариства відповідно до положень ст. 147 ЦК України (учасники товариства користуються переважним правом купівлі частки (її частини) учасника пропорційно до розмірів своїх часток). Якщо бажання викупити частку (її частину) виявили декілька вкладників, зазначена частка розподіляється між ними відповідно до їхніх часток у складеному капіталі товариства;

4) вимагати першочергового повернення вкладу у разі ліквідації товариства;

5) ознайомлюватися з річними звітами та балансами товариства;

6) після закінчення фінансового року вийти з товариства та одержати свій вклад у порядку, встановленому засновницьким договором (меморандумом);

7) передати свою частку (її частину) у складеному капіталі іншому вкладнику або третій особі, повідомивши про це товариство.

Засновницьким договором (меморандумом) командитного товариства можуть бути передбачені також інші права вкладника.

Вкладник командитного товариства, який не вніс передбаченого засновницьким договором (меморандумом) вкладу, несе відпо-

відальність перед товариством у порядку, встановленому засновницьким договором (меморандумом) (ч. 2 ст. 138 ЦК України).

Вкладник командитного товариства відповідає за борги товариства, які виникли до його вступу у товариство, перед третіми особами в тому ж порядку, що й інші вкладники. Передання вкладником усієї своєї частки іншій особі припиняє його участь у командитному товаристві.

Засновницький договір про командитне товариство повинен містити відомості про вид товариства, предмет і цілі його діяльності, склад засновників та учасників, найменування та місцезнаходження, розмір та порядок утворення статутного (складеного) капіталу, порядок розподілу прибутків та збитків, склад та компетенцію органів товариства та порядок прийняття ними рішень, включаючи перелік питань, щодо яких необхідна кваліфікована більшість голосів, порядок внесення змін до установчих документів та порядок ліквідації, реорганізації товариства, розмір часток кожного з учасників з повною відповідальністю, розмір, склад і порядок внесення ними вкладів, форму їх участі у справах товариства. У засновницькому договорі стосовно вкладників зазначаються тільки сукупний розмір їх часток у майні товариства, а також розмір, склад і порядок внесення ними вкладів. Відповідний документ має бути підписаний тільки повними учасниками.

Управління справами командитного товариства здійснюється тільки учасниками з повною відповідальністю. У командитному товаристві, де є тільки один учасник з повною відповідальністю, управління справами здійснюється цим учасником самостійно. Вкладники не вправі перешкоджати діям учасників з повною відповідальністю в управлінні справами командитного товариства.

Якщо вкладник командитного товариства вчиняє правочин від імені та в інтересах товариства без відповідних повноважень, то в разі схвалення його дій командитним товариством він звільняється від відповідальності перед кредиторами за вчинений правочин. Якщо схвалення не буде одержано, вкладник відповідає перед третьою особою самостійно усім своїм майном, на яке відповідно до законодавства може бути звернено стягнення.

Передача частки повними учасниками та вкладниками також

має відмінності у правовому регулюванні. Порядок передачі частки повними учасниками командитного товариства майже аналогічний порядку передачі учасником частки (її частини) у складеному капіталі повного товариства (ст. 127 ЦК України). Однак треба пам'ятати про специфіку командитного товариства – повний учасник повинен отримати згоду на таку передачу лише від усіх повних учасників командитного товариства, а не його вкладників. Вкладник має право передати свою частку іншим вкладникам або третім особам незалежно від згоди інших учасників товариства – повних чи вкладників, оскільки п. 7 ч. 2 ст. 137 ЦК України та п. «є» ч. 1 ст. 79 Закону України «Про господарські товариства» передбачено обов'язок вкладника лише повідомити командитне товариство про таку передачу.

Вибуття зі складу повних учасників з причин, що не залежать від них, вирішується аналогічно з виходом учасника з повного товариства (ст. 126 ЦК України), тобто учасник товариства, яке було створено на невизначений строк, може у будь-який момент вийти з нього, заявивши про це не пізніше ніж за три місяці до фактичного виходу. При цьому достроковий вихід учасника з повного товариства, що засноване на певний строк, допускається лише з поважних причин.

Стосовно вкладників, то у випадку смерті (оголошення померлим) фізичної особи, реорганізації (ліквідації) юридичної особи їх спадкоємці, правонаступники мають право одержати вклад спадкодавця, право попередника у порядку, встановленому засновницьким договором (меморандумом). Виходячи з того, що вкладники мають право лише на їх вклад до складеного капіталу командитного товариства (ст. 137 ЦК України, ст. 79 Закону України «Про господарські товариства»), стягнення за зобов'язаннями вкладника може бути звернено лише на його частку в капіталі, а не на частку майна товариства, пропорційну його частці¹.

Статтями 135, 151 ЦК України, ст.ст. 65, 77 Закону України «Про господарські товариства» передбачено можливість виклю-

---

¹ Корпоративне право України : підручник / В. В. Луць, В. А. Васильєва, О. Р. Кібенко, І. В. Спасибо-Фатєєва та ін. ; за заг. ред. В. В. Луця. – К. : Юрінком Інтер, 2010. – С. 139.

чення з командитного товариства лише повного учасника і не передбачено можливість виключення вкладників. Підставами для виключення повного учасника є систематичне невиконання чи неналежне виконання ним своїх обов'язків або перешкоджання ним досягненню цілей командитного товариства. Це питання як елемент управління командитним товариством належить до компетенції повних учасників. У юридичній літературі¹ зауважено, що судова практика виходить з того, що питання про виключення повного учасника не може бути предметом розгляду суду, який лише перевіряє обґрунтованість і законність прийняття рішення про виключення учасника у разі подання останнім позову про визнання такого рішення недійсним.

Припинення діяльності командитного товариства відбувається шляхом його реорганізації (злиття, приєднання, поділу, виділення, перетворення) або ліквідації з дотриманням вимог законодавства про захист економічної конкуренції (ст. 19 Закону України «Про господарські товариства»). Крім того, командитне товариство припиняється також у разі вибуття всіх учасників з повною відповідальністю.

У разі вибуття всіх вкладників учасники з повною відповідальністю вправі замість ліквідації товариства перетворити його в повне товариство. У цьому випадку, як і у разі ліквідації товариства, необхідно внести відповідні зміни до засновницького договору і державного реєстру. Командитне товариство не зобов'язане ліквідуватись, якщо в ньому залишаються хоча б один повний учасник і один вкладник.

Наявні у командитного товариства грошові кошти, включаючи і виручку від продажу його майна під час ліквідації, після розрахунків з оплати праці найманих працівників товариства і виконання обов'язків перед банками, бюджетом, іншими кредиторами у першу чергу розподіляються між вкладниками для повернення їм їх вкладів, а потім між учасниками з повною відповідальністю у порядку і на умовах, передбачених Законом України «Про господарські товариства» та засновницьким договором. У разі нестачі коштів товариства для повного повернення вкладникам їх вкладів

¹ Там само. – С. 139.

наявні кошти розподіляються між вкладниками відповідно до їх частки у майні товариства.

Запитання для самоконтролю

1. Поняття та ознаки АТ.
2. Порядок створення та припинення АТ.
3. Види АТ та правове становище акціонерів.
4. Правові умови створення органів АТ.
5. Порядок управління діяльністю АТ.
6. Поняття та ознаки ТзОВ.
7. Порядок створення та припинення ТзОВ.
8. Правове становище учасників ТзОВ.
9. Порядок управління ТзОВ.
10. Поняття та правове становище ТзДВ.
11. Поняття та правове становище повного товариства.
12. Порядок управління повним товариством.
13. Поняття та правове становище командитного товариства.
14. Порядок управління командитним товариством.

ГЛАВА 9. Правове регулювання діяльності підприємств колективної власності (кооперативів)

1. *Законодавство, що регулює діяльність підприємств кооперативної власності (кооперативів).*
2. *Правове становище виробничого кооперативу.*
3. *Колективні сільськогосподарські підприємства.*
4. *Правове становище споживчих кооперативів.*
5. *Сільськогосподарські кооперативи.*
6. *Житлово-будівельні та житлові кооперативи.*
7. *Правове становище інших підприємств колективної власності (кооперативів).*

§ 1. Законодавство, що регулює діяльність підприємств кооперативної власності (кооперативів)

Кооперація (лат. *cooperatio* – співробітництво, спільна праця) – співпраця, взаємозв'язок людей у процесі їхньої діяльності¹. К. Маркс розглядав кооперацію як форму праці, за якою багато осіб планомірно працюють поруч та у взаємозв'язку одна з одною в одному й тому самому процесі виробництва або в різних, але пов'язаних між собою процесах виробництва². Але він не вбачав у кооперативному русі можливості усунення причин експлуатації робітників, хоча визнавав сприяння деякому її зменшенню та створенню кращих умов для працюючих.

---

¹ Сучасний словник із суспільних наук ; за ред. О. Г. Данильяна, М. І. Панова. – Х. : Прапор, 2006. – С. 193.

² Маркс К. Капитал. Критика политической экономии [предисл. Ф. Энгельса ; пер. И. И. Скворцова-Степанова]. Т. I. – М. : Политиздат, 1969. – С. 337.

Аналізуючи кооперативний рух в Україні, треба зазначити, що через 20 років після створення першого кооперативу у Великій Британії, а саме 6 жовтня 1866 року, у Харкові виникло споживче товариство, статут якого було зареєстровано органами влади Російської імперії¹. На відміну від англійського досвіду засновниками товариства стали вчені Харківського Імператорського університету та громадські діячі. Гроші засновників та внески пайовиків стали стартовим капіталом для господарської діяльності. Це дозволило організувати у Харкові, а згодом у сільській місцевості продаж товарів, сільськогосподарської продукції, розвинути власне виробництво, відкрити декілька бібліотек і читалень. Діяльність Харківського споживчого товариства була успішною не тільки з оцінки його пайового фонду і товарообігу, але й прийняття у вересні 1869 року до «Північно-Англійського товариства оптових закупівель» та «Швейцарської спілки споживчих товариств»².

У світлі сучасних вимог правознавства законодавство про кооперацію можна розглядати як складову механізму реалізації фундаментальних прав людини: права громадян на об'єднання, права власності й права на захист своєї власності; свободи економічної діяльності; свободи світогляду та ін. Отже, для створення кооперативу і його повноцінного функціонування згідно з фундаментальними принципами кооперації необхідний цілий комплекс суб'єктивних прав³.

ГК України (ст. 93) за ознакою форми власності, на базі якої функціонують підприємства, виділяє такий їх різновид, як підприємства колективної власності. До них належать: а) виробничий кооператив; б) колективне підприємство (у т. ч. КСП); в) унітарне дочірнє підприємство, створене виробничим кооперативом чи колективним

¹ Пирогова С. И. Этапы и особенности кооперативного движения в Украине (вторая половина XIX в. – 1921 г.) // Проблемы законности : респ. міжвідом. наук. зб. / відп. ред. В. Я. Тацій. – Х. : Нац. ун-т «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого». – 2003. – Вип. 60. – С. 11.

² Время : газ. – 2004. – № 73. – 3 июля.

³ Гладкий С. О. Правове регулювання кооперації: авторитарна модель та її ліберальна альтернатива (історичний аспект) // Часопис Київського університету права. – 2008. – № 2. – С. 32.

підприємством; г) унітарне підприємство, що створюється суб'єктами права колективної власності (споживчим товариством, релігійною організацією, громадською організацією та ін.)¹.

На час набуття Україною незалежності правові підходи до регулювання діяльності кооперативів не мали системного характеру. Був відсутній єдиний систематизований законодавчий акт, який регулював би діяльність усіх видів кооперативів, і тому кооперативне законодавство надалі розвивалося шляхом прийняття законодавчих актів, які врегульовували діяльність окремих видів кооперативів, вони діють і зараз. Назвемо ці законодавчі акти у хронологічному порядку:

1) Закон України «Про споживчу кооперацію»² (1992 р.) визначив правовий статус споживчих товариств та їхніх спілок;

2) Закон України «Про колективне сільськогосподарське підприємство» (1992 р.) визначив правові, економічні, соціальні та організаційні умови діяльності колективного сільськогосподарського підприємства;

3) Закон України «Про сільськогосподарську кооперацію»³ (1997 р.) урегулював діяльність виробничих та обслуговуючих с/г кооперативів та їх об'єднань (асоціацій, спілок);

4) Закон України «Про банки і банківську діяльність» (2000 р.) установив, що однією з організаційних форм банків є кооперативи;

5) Закон України «Про кредитні спілки»⁴ (2001 р.) прямо не встановив, що кредитні спілки є кооперативами, але, визначаючи поняття кредитної спілки та об'єднаної кредитної спілки, закріпив, що вони діють на кооперативних засадах;

---

¹ Вінник О. М. Господарське право : навч. посіб. – 2-ге вид., змін. та доп. – К. : Правова єдність, 2009. – С. 102.

² Про споживчу кооперацію : Закон України від 10.04.1992 № 2265-ХІІ // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 30. – Ст. 414.

³ Про сільськогосподарську кооперацію : Закон України від 17.07.1997 № 469/97-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1997. – № 39. – Ст. 261.

⁴ Про кредитні спілки : Закон України від 20.12.2001 № 2908-ІІІ // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 15. – Ст. 101.

б) Закон України «Про кооперацію»¹ (2003 р.) визначив правові, організаційні, економічні та соціальні основи функціонування кооперації в Україні та набув чинності до введення в дію ГК України та ЦК України.

Розкриваючи у ст. 5 поняття законодавства про кооперацію, цей закон вказує, що воно базується на нормах Конституції України і ЦК України, самого Закону України «Про кооперацію», інших нормативно-правових актів з питань кооперації. Незрозумілим є обминання ГК України, який є також базовим для цього спеціального закону і рівною мірою впливає на всю систему кооперативного законодавства;

7) ЦК України (2003 р.) відніс виробничі кооперативи до підприємницьких товариств, а обслуговуючі – до непідприємницьких;

8) ГК України (2003 р.) виокремив підприємства колективної власності, якими визнаються корпоративні або унітарні підприємства, що діють на основі колективної власності засновника (засновників). Підприємствами колективної власності є:

- виробничі кооперативи;
- підприємства споживчої кооперації;
- підприємства громадських та релігійних організацій;
- інші підприємства, передбачені законом.

Чинні нормативно-правові акти, які визначають правовий статус споживчих і виробничих кооперативів, свідчать про відсутність між ними системного та послідовного зв'язку, що негативно позначається на ефективності діяльності кооперативів в Україні, тоді як на необхідності існування таких видів юридичних осіб наголошується в актах ЄС².

Законодавчі документи, що регулюють діяльність кооперативних підприємств (кооперативів), наведено у табл. 1.

¹ Про кооперацію : Закон України від 10.07.2003 № 1087-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 5. – Ст. 35.

² Корпоративне право України : підручник / В.В. Луць, В.А. Васильєва, О.Р. Кібенко, І. В. Спасиво-Фатєєва та ін. ; за заг. ред. В. В. Луця. – К. : Юрінком Інтер, 2010. – С. 143.

Нормативно-правові акти, що регулюють діяльність кооперативних підприємств (кооператив)

Конституція України					
Міжнародні нормативно-правові акти: Регламент Ради (ЄС) № 1435/2003 від 22.07.2003 р. «Про статут європейського кооперативного товариства (SCE) (ЄКТ)»; Директива Ради 2003/72/ЄС від 22.07.2003 р., яка доповнює Статут про Європейське Кооперативне Товариство щодо залучення працівників ¹					
ЦК України; ГК України					
Словничі кооперативи	Сільсько-господарські колективні підприємства та кооперативи	Житлово-будівельні та житлові кооперативи	Садово-городні кооперативи	Фінансові кооперативи (кооперативні банки та кредитні спілки)	Підприємства громадських об'єднань, релігійних організацій, профспілок, політичних партій
Закон України «Про споживчу кооперацію»	Закони України «Про колективне сільсько-господарське підприємство»; «Про сільськогосподарську кооперацію»	ЖК України; Закон України «Про об'єднання співвласників багатоквартирного будинку»	ЗК України;	Закони України «Про банки і банківську діяльність»; «Про кредитні спілки»	Закони України «Про громадські об'єднання»; «Про свободу совісті та релігійні організації»; «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності»; «Про політичні партії в Україні»
Закон України «Про кооперацію»					

¹ Вказані Директиви застосовуються в Україні як акти *acquis communautaire (acquis)*.

§ 2. Правове становище виробничого кооперативу

ГК України відніс виробничі кооперативи до підприємств колективної власності. На сьогодні це єдиний кодекс і декілька законів, що передбачають право колективної власності. Визначення виробничого кооперативу за ч. 1 ст. 95 ГК України є майже тотожним із визначенням, що надано у ст.ст. 2, 6 Закону України «Про кооперацію». Отже, виробничий кооператив утворюється шляхом об'єднання фізичних осіб для спільної виробничої або іншої господарської діяльності на засадах їх обов'язкової трудової участі з метою одержання прибутку. Однак цей Закон не визначає статусу виробничих і споживчих кооперативів як підприємницьких та непідприємницьких товариств¹. Потрібно також брати до уваги, що зазначений Закон чітко розрізняє поняття виробничого та обслуговуючого кооперативу, а лише потім дає зведене поняття, тому тут не може бути спірних питань щодо участі у виробничому кооперативі на правах членства юридичних осіб².

Кооперативи створюються та діють відповідно до принципів, закладених у ст. 96 ГК України та ст. 4 Закону України «Про кооперацію»: а) добровільність вступу та безперешкодний вихід з кооперативної організації; б) соціальна справедливість, взаємодопомога та співробітництво; в) рівне право голосу під час прийняття рішень (один член кооперативу – один голос); г) вільний вибір напрямів і видів діяльності; д) демократичний контроль за діяльністю кооперативних організацій та їх посадових осіб з боку членів кооперативних організацій; е) безпосередня участь членів кооперативної організації у її діяльності.

Засновниками (членами) виробничого кооперативу можуть бути громадяни, іноземці та особи без громадянства. Чисельність його членів не може бути меншою ніж три особи. Рішення про створення виробничого кооперативу приймається його установчими

¹ Корпоративне право України : підручник / В.В. Луць, В.А. Васильєва, О. Р. Кібенко, І. В. Спасиво-Фатєєва [та ін.] ; за заг. ред. В. В. Луця. – К. : Юрінком Інтер, 2010. – С. 142.

² Щербина В. С. Суб'єкти господарського права : монографія. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – С. 111.

зборами. Він вважається створеним і набуває статусу юридичної особи з дня його державної реєстрації відповідно до вимог ГК України.

Членами виробничого кооперативу можуть бути громадяни, які:

- досягли 16-річного віку;
- визнають статут кооперативу та дотримуються його вимог;
- беруть майнову та трудову участь у діяльності кооперативу.

Громадяни можуть бути одночасно членами виробничих кооперативів, а також членами кооперативів інших типів (споживчих, житлових тощо).

Вступ до виробничого кооперативу здійснюється на підставі письмової заяви громадянина. Член кооперативу робить вступний та пайовий внески у порядку, визначеному статутом. Рішення правління (голови) кооперативу про прийняття у члени кооперативу підлягає затвердженню загальними зборами. Порядок прийняття такого рішення та його затвердження визначається статутом кооперативу.

Членство у виробничому кооперативі припиняється у разі: а) добровільного виходу з нього; б) припинення трудової участі в діяльності виробничого кооперативу; в) несплати внесків у порядку, визначеному статутом кооперативу; г) смерті члена кооперативу – фізичної особи; д) ліквідації члена кооперативу – юридичної особи; е) припинення діяльності кооперативу.

Основними правами членів виробничого кооперативу є: участь у господарській діяльності, а також в управлінні кооперативом; право голосу на його загальних зборах, право обирати і бути обраним в органи управління; користування послугами кооперативу; одержання кооперативних виплат і виплат на паї; одержання паю в разі виходу з кооперативу в порядку і в строки, визначені його статутом; право вносити пропозиції щодо поліпшення роботи кооперативу, усунення недоліків у роботі його органів управління та посадових осіб; право звертатися до органів управління та органів контролю за діяльністю кооперативу, посадових осіб кооперативу із запитам, пов'язаними з членством у кооперативі, діяльністю

кооперативу та його посадових осіб; право одержувати письмові відповіді на свої запити.

Основними обов'язками членів виробничого кооперативу є: додержання статуту кооперативу; виконання рішень органів управління кооперативу та органів контролю за діяльністю кооперативу; виконання своїх зобов'язань перед кооперативом; сплата визначених статутом кооперативу внесків. Статутом виробничого кооперативу можуть передбачатися також інші права та обов'язки членів кооперативу.

Вище було зазначено статус співвласників фізичних осіб – членів виробничого кооперативу. Питання щодо участі у виробничому кооперативі асоційованих членів – не лише фізичних осіб – чинним українським законодавством чітко не врегульоване¹.

Майно виробничого кооперативу становить колективну власність. Виробничий кооператив є власником будівель, споруд, майнових внесків його членів, виготовленої ним продукції, доходів, одержаних від її реалізації та іншої діяльності, передбаченої статутом кооперативу, іншого майна, придбаного на підставах, не заборонених законом.

Члени кооперативу можуть передавати як пайовий внесок право користування належною їм земельною ділянкою у порядку, визначеному земельним законодавством. За земельну ділянку, передану виробничому кооперативу в користування, з нього може справлятися плата у розмірах, визначених загальними зборами членів кооперативу. Для здійснення господарської та іншої діяльності виробничий кооператив за рахунок власного майна формує відповідні фонди.

ГК України у ст. 100 передбачає, що майно виробничого кооперативу відповідно до його статуту поділяється лише на пайовий і неподільний фонди. Проте Закон України «Про кооперацію» у ст. 20 зазначає, що для забезпечення статутної діяльності кооператив у порядку, передбаченому його статутом, формує ще й резервний та спеціальний фонди.

Пайовий фонд – майно кооперативу, що формується за

---

¹ Балюк І. А. Виробничий кооператив як об'єкт правового регулювання // Правове регулювання економіки : зб. наук. праць. – 2007. – № 7. – С. 247–249.

рахунок паїв (у тому числі додаткових) членів та асоційованих членів кооперативу. Розміри пайових внесків до кооперативу встановлюються у рівних частинах та/або пропорційно очікуваній участі члена кооперативу в його господарській діяльності.

Неподільний фонд створюється в обов'язковому порядку і формується за рахунок вступних внесків і відрахувань від доходу кооперативу. Порядок відрахувань до неподільного фонду частини доходу визначається статутом кооперативу. Відповідно до ч. 7 ст. 29 Закону України «Про кооперацію» у разі ліквідації кооперативу майно неподільного фонду не підлягає поділу між його членами і передається за рішенням ліквідаційної комісії іншій (іншим) кооперативній організації (кооперативним організаціям), крім випадків, передбачених законом. При цьому у рішенні повинні бути визначені напрями використання зазначеного майна.

Резервний фонд створюється за рахунок відрахувань від доходу кооперативу, перерозподілу неподільного фонду, пожертвувань, безповоротної фінансової допомоги та за рахунок інших не заборонених законом надходжень для покриття можливих втрат (збитків).

Спеціальний фонд створюється за рахунок цільових внесків членів кооперативу та інших передбачених законом надходжень для забезпечення його статутної діяльності і використовується за рішенням органів управління кооперативу.

Фінансові ресурси виробничого кооперативу формуються за рахунок доходу від реалізації продукції (робіт, послуг), пайових та інших внесків членів кооперативу, кредитів та інших надходжень, не заборонених законодавством.

Виробничий кооператив здійснює свою діяльність, керуючись локальним нормативним актом – статутом кооперативу. Він має містити такі відомості: а) найменування кооперативу, його тип та місцезнаходження; б) мету створення кооперативу і вичерпний перелік видів його діяльності; в) склад його засновників; г) умови і порядок вступу до кооперативу та виходу чи виключення з нього; д) права і обов'язки членів та асоційованих членів кооперативу; е) порядок внесення змін до статуту кооперативу; є) порядок установлення розмірів і сплати внесків та паїв членами кооперативу і

відповідальність за порушення зобов'язань щодо їх сплати; ж) форми участі членів кооперативу в його діяльності; з) порядок формування, склад і компетенція органів управління та органів контролю кооперативу, а також порядок прийняття ними рішень, у тому числі з питань, рішення з яких приймається одногосно чи кваліфікованою більшістю голосів членів кооперативу, які беруть участь у загальних зборах; и) порядок формування, використання та розпорядження майном кооперативу; і) порядок розподілу його доходу та покриття збитків; й) порядок обліку і звітності у кооперативі; к) порядок реорганізації і ліквідації кооперативу та вирішення пов'язаних з цим майнових питань; л) порядок скликання загальних зборів; м) умови і порядок повернення паю. Статут може містити інші пов'язані з особливостями діяльності кооперативу положення, що не суперечать законодавству.

Вищим органом управління кооперативу є загальні збори. До цього рівня можна також додати: установчі збори (скликаються при створенні кооперативу), позачергові загальні збори, збори уповноважених.

Чергові загальні збори скликаються правлінням або головою кооперативу у разі потреби, але не рідше одного разу на рік. Про дату, місце, час проведення та порядок денний таких зборів члени кооперативу мають бути повідомлені не пізніше ніж за 10 днів до визначеного строку їх проведення.

Позачергові загальні збори скликаються на вимогу: а) не менше третини членів кооперативу; б) спостережної ради; в) ревізійної комісії (ревізора); г) органу управління кооперативного об'єднання, членом якого він є.

Позачергові загальні збори мають бути скликані протягом 20 днів з дня надходження такої вимоги. У разі незабезпечення правлінням (головою) кооперативу скликання позачергових загальних зборів, вони можуть бути скликані особами, які вимагали їх скликання, протягом наступних 20 днів.

У разі, коли з організаційних причин (через територіальне розміщення чи значну чисельність членів кооперативу) проведення загальних зборів членів кооперативу неможливе, статутом кооперативу може бути передбачено скликання зборів уповноважених

кооперативу. Кількість членів кооперативу, які мають право делегувати уповноважених, та порядок делегування уповноважених для участі у зборах уповноважених визначаються статутом кооперативу.

Загальні збори правомочні вирішувати питання, якщо на них присутні більше половини членів кооперативу, а збори уповноважених – за наявності не менше двох третин уповноважених. Кожен член кооперативу чи уповноважений має один голос, і це право не може бути передано іншій особі.

Рішення загальних зборів членів (зборів уповноважених) кооперативу про прийняття, внесення змін до статуту, вступ до кооперативного об'єднання або вихід з нього та про реорганізацію або ліквідацію кооперативу вважається прийнятим, якщо за нього проголосувало не менш як 75 % членів кооперативу, присутніх на загальних зборах. З інших питань рішення приймаються простою більшістю голосів членів (уповноважених) кооперативу, присутніх на його загальних зборах, відкритим або таємним голосуванням. Компетенцію загальних зборів кооперативу передбачено ст. 15 Закону України «Про кооперацію».

Виконавчим органом кооперативу є правління, яке очолює голова, його повноваження визначаються статутом кооперативу. Виконавчий орган підзвітний вищому органу управління – загальним зборам кооперативу і несе перед ним відповідальність за ефективність роботи підприємства. У кооперативі, до складу якого входить менше ніж 10 членів, обирається лише голова кооперативу.

Виконавчий орган кооперативу: а) здійснює управління кооперативом у період між загальними зборами членів кооперативу, забезпечує виконання їх рішень; б) представляє кооператив у відносинах з органами державної влади та органами місцевого самоврядування, міжнародними організаціями, юридичними та фізичними особами; в) укладає угоди між кооперативом та іншими особами; г) діє від імені кооперативу в межах, передбачених його статутом. Виконавчий орган може бути наділений іншими повноваженнями, визначеними вищим органом управління кооперативу або його статутом.

Члени правління та голова кооперативу обираються загальними зборами членів кооперативу на строк, визначений статутом,

але не більше ніж на п'ять років. Порядок обрання або відкликання членів правління та голови кооперативу, а також порядок проведення засідань правління кооперативу та прийняття ним рішень визначаються статутом кооперативу.

Виконавчий директор не є обов'язковою посадою у виробничому кооперативі і він не може бути членом кооперативу. Його може наймати правління кооперативу для оперативного управління його діяльністю. Він працює на умовах контракту, який укладає з ним правління кооперативу, формує виконавчу дирекцію та виконує функції, делеговані йому правлінням. Виконавчий директор несе персональну відповідальність за виконання покладених на нього обов'язків, визначених контрактом і статутом кооперативу.

Спостережна рада кооперативу здійснює контроль за дотриманням статуту та за діяльністю виконавчого органу управління кооперативу і підзвітна загальним зборам членів кооперативу. Вона може створюватися в кооперативі, в якому кількість членів перевищує 50 осіб.

Спостережна рада кооперативу обирається серед членів кооперативу на загальних зборах у кількості 3–5 осіб, які працюють у раді на громадських засадах. До складу спостережної ради не можуть входити члени правління чи члени ревізійної комісії (ревізор) кооперативу. Повноваження членів спостережної ради кооперативу можуть бути достроково припинені за рішенням загальних зборів членів кооперативу.

Для контролю за фінансово-господарською діяльністю кооперативу обирається ревізійна комісія. У кооперативі, до складу якого входить менше ніж 10 членів, функції ревізійної комісії виконує ревізор. Вона підзвітна загальним зборам членів кооперативу та обирається загальними зборами із членів кооперативу у порядку, встановленому його статутом. У складі ревізійної комісії (ревізор) не можуть бути члени правління кооперативу чи його спостережної ради.

Перевірки результатів фінансово-господарської діяльності кооперативу проводяться ревізійною комісією за власною ініціативою, а також за рішенням загальних зборів чи на вимогу не менш як 10 % членів кооперативу. На вимогу ревізійної комісії (ревізора)

надаються будь-які матеріали, бухгалтерські та інші документи, а також пояснення посадових осіб кооперативу. Ревізійна комісія (ревізор) складає висновок за річними звітами про результати діяльності кооперативу.

Структуру органів управління кооперативом наведено у табл. 2.

Виробничий кооператив відповідно до його статуту самостійно визначає основні напрями господарської діяльності, здійснює її планування та організацію. Він реалізує свою продукцію, надає послуги за цінами і тарифами, які встановлюються ним самостійно або на договірній основі, а у випадках, передбачених законодавством, – за державними цінами і тарифами.

Зовнішні відносини виробничого кооперативу з іншими підприємствами, установами, організаціями та громадянами в усіх сферах господарської діяльності встановлюються на основі договорів.

Дохід виробничого кооперативу формується з надходжень від господарської діяльності після покриття матеріальних та прирівняних до них витрат і витрат на оплату праці найманих працівників. Він спрямовується на сплату податків та інших обов'язкових платежів, погашення кредитів, покриття збитків, проведення відрахувань у фонди кооперативу, кооперативні виплати, виплату часток доходу на паї тощо.

Кооперативні виплати – частина доходу виробничого кооперативу, що розподіляється між членами кооперативу з урахуванням їх трудової та іншої участі в діяльності кооперативу. Нарахування і виплата часток доходу на паї здійснюються за підсумками фінансового року з доходу, що залишається у розпорядженні кооперативу з урахуванням необхідності формування його фондів. За рішенням загальних зборів членів кооперативу виплата часток доходу на паї може здійснюватися у грошовій формі, товарами, цінними паперами тощо.

Порядок використання доходу виробничого кооперативу визначається статутом кооперативу відповідно до закону.

Органи управління кооперативом

Рівень органу управління	Назва органу управління	Юридичний статус	Термін дії	Склад	Примітки
Вищий орган управління	2	3	4	5	6
	Установчі збори	Обов'язковий	Скликаються при створенні кооперативу	Засновники	Після закінчення установчих зборів засновники отримують статус членів кооперативу
	Чергові загальні збори	Обов'язковий	Проводяться не рідше одного разу на рік	Не менше половини від усіх членів кооперативу	Скликаються правлінням або головою кооперативу у разі потреби. Дату, місце, час проведення та порядок денний членам кооперативу повідомляють не пізніше ніж за 10 днів до їх проведення
	Збори уповноважених	Альтернативний	Передбачений статутом	Не менше 2/3 від усіх уповноважених	З організаційних причин (через територіальне розміщення чи значну чисельність членів кооперативу) проведення загальних зборів неможливе

1	2	3	4	5	6
Виконавчий орган	Позачергові збори	Скликаються за вимогою	Скликаються протягом 20 днів з дня надходження такої вимоги. У разі незабезпечення явки вони можуть бути скликані особами, які вимагали їх скликання, протягом наступних 20 днів	Члени кооперативу	Скликаються на вимогу: не менше 1/3 його членів; спостережної ради; ревізійної комісії (ревізора); органу управління кооперативного об'єднання, членом якого він є
	Голова	Обов'язковий	Визначений статутом, але не більше ніж на п'ять років	Член кооперативу	Менше ніж 10 членів кооперативу
	Правління	Альтернативний	Визначений статутом, але не більше ніж на п'ять років	Члени кооперативу, які не можуть бути членами спостережної ради кооперативу чи його ревізійної комісії	Більше ніж 10 членів кооперативу
	Виконавчий директор	Альтернативний	Визначається контрактом	Найманий працівник	

Закінчення табл. 2

1	2	3	4	5	6
Спостережна рада	Спостережна рада. Кількість 3–5 осіб, які працюють на громадських засадах	Альтернативний	Визначений статутом	Члени кооперативу, які не можуть бути членами правління кооперативу чи його ревізійної комісії	У кооперативі, в якому кількість членів перевищує 50 осіб
Ревізійна комісія (ревізор)	Ревізійна комісія	Альтернативний	Визначений статутом, але не більше ніж на п'ять років	Члени кооперативу, які не можуть бути членами правління кооперативу чи його спостережної ради	У кооперативі, до складу якого входить більше ніж 10 членів
	Ревізор	Обов'язковий	Визначений статутом, але не більше ніж на п'ять років	Член кооперативу, який не може бути членом правління кооперативу чи його спостережної ради	У кооперативі, до складу якого входить менше ніж 10 членів

Майнові відносини члена виробничого кооперативу з підприємством у разі припинення членства та щодо переходу паю регулюються цивільним законодавством. Виробничий кооператив відповідає за своїми зобов'язаннями усім належним йому майном. Члени виробничого кооперативу несуть за зобов'язаннями кооперативу субсидіарну (додаткову) відповідальність своїм майном у розмірі, не меншому їх пайового внеску, якщо більший розмір відповідальності не передбачено законом або статутом кооперативу. Виробничий кооператив не несе відповідальності за зобов'язаннями членів кооперативу.

Виробничий кооператив за рішенням загальних зборів членів кооперативу може бути реорганізований у підприємства інших форм господарювання в порядку, визначеному статутом кооперативу відповідно до вимог ГК України. Він ліквідується у загальному порядку для суб'єктів господарювання, передбаченому господарським законодавством, з урахуванням такого:

- ліквідація виробничого кооперативу здійснюється ліквідаційною комісією, призначеною загальними зборами членів кооперативу, а у разі його ліквідації за рішенням суду – ліквідаційною комісією, сформованою відповідно до цього рішення;

- розпорядження землею виробничого кооперативу, що ліквідується, здійснюється у порядку і на умовах, передбачених земельним законодавством. Майно кооперативу, що залишилося після розрахунків з бюджетом та кредиторами, розподіляється між членами виробничого кооперативу пропорційно вартості їх паю.

Згідно з ч. 1 ст. 29 Закону України «Про кооперацію» кооператив ліквідується за рішенням загальних зборів членів кооперативу або зборів уповноважених, або за рішенням суду.

Ліквідація кооперативу здійснюється комісією, призначеною органом, який прийняв рішення про його ліквідацію. Цим же органом визначається порядок діяльності ліквідаційної комісії. З дня призначення ліквідаційної комісії до неї переходять повноваження з управління кооперативом.

Ліквідаційна комісія зобов'язана провести роботу, пов'язану зі стягненням дебіторської заборгованості кооперативу і виявленням претензій кредиторів (з повідомленням останніх про ліквідацію

кооперативу), установити порядок і терміни проведення ліквідації, а також термін для заявлення претензій кредиторами, який не може бути меншим ніж два місяці з дня публікації інформації про ліквідацію кооперативу.

Ліквідаційна комісія проводить ліквідацію кооперативу в порядку, встановленому законом. Майно кооперативу, що залишилося після задоволення вимог кредиторів кооперативу, здійснення виплат членам кооперативу паїв і виплат на паї, кооперативних виплат, оплати праці, розрахунків з кооперативним об'єднанням, членами якого вони є, розподіляється між ними в порядку, визначеному статутом.

Беручи до уваги інтеграцію України в ЄС та світове кооперативне співтовариство, необхідно звернути увагу на правове регулювання трудових відносин у виробничому кооперативі.

Для здійснення мети і статутних завдань кооперативна організація може залучати до роботи за трудовим договором осіб, які не є її членами. У разі залучення осіб на визначений термін чи на час виконання певної роботи за згодою сторін між кооперативною організацією та найманим працівником може укладатися договір у формі контракту. Найманих працівників у виробничому кооперативі має бути менше за членів кооперативу, це визначається самою суттю кооперативу. Міжнародний кооперативний альянс не визнає організацію, в якій застосовується головним чином наймана праця, кооперативом, якщо він і зареєстрований юридично як кооператив¹. Подібне обмеження щодо найманих працівників запропоновано у ст. 35 Модельного Закону «Про кооперативи та їх об'єднання (спілки)»². Цим актом передбачено, що середня чисельність найманих працівників у виробничому кооперативі не має перевищувати (тридцяти) відсотків чисельності членів кооперативу. Таке

---

¹ Отвечаем на вопросы по кооперативному законодательству. – М. : Знание, 1991. – 64 с. – [Новое в жизни, науке, технике. Сер. Право в нашей жизни ; № 10]. – С. 18–19.

² Про кооперативи та їх об'єднання (спілки): Модельний Закон, прийнятий на десятому пленарному засіданні Міжпарламентської Асамблеї держав-учасниць СНД (постанова № 10–18 від 6 грудня 1997 року) // Информационный бюллетень. – 1998. – № 16.

обмеження не поширюється на роботи, які виконуються за укладеними кооперативом із громадянами договорами, підрядними та іншими договорами, що регулюються цивільним законодавством, а також на сезонні роботи. Чинне законодавство таку невідповідність допускає. Співвідношення кількості членів кооперативу та працюючих найманих працівників національним кооперативним законодавством не визначається.

§ 3. Колективні сільськогосподарські підприємства

Відповідно до Закону України «Про колективне сільськогосподарське підприємство» КСП є добровільним об'єднанням громадян у самостійне підприємство для спільного виробництва сільськогосподарської продукції та товарів і діє на засадах підприємництва та самоврядування. Воно є юридичною особою, має поточні та вкладні (депозитні) рахунки в установах банку і печатку зі своїм найменуванням. КСП можуть на добровільних засадах об'єднуватися у спілки (об'єднання), бути засновниками акціонерних товариств, які діють на підставі своїх статутів.

У юридичній літературі КСП як виробники продуктів харчування належали до приватних аграрних підприємств кооперативного типу¹. Харківська аграрно-правова школа цієї точки зору не поділяє².

КМ України як суб'єкт законодавчої ініціативи вносив у 2007 році до ВР України проект Закону «Про внесення змін та визнання такими, що втратили чинність, деяких законодавчих актів України щодо колективного сільськогосподарського підприємства»³. Цим проектом передбачалося виключити у абз. 3 ч. 1 ст. 63 ГК

¹ Аграрне право України ; за ред. академіка АПН, професора В. З. Янчука. – К. : Юрінком, 1996. – С. 54.

² Аграрне право : підруч. для студ. вищ. навч. закл. / В. П. Жушман, В. М. Корнієнко, Г. С. Корнієнко та ін. ; за ред. В. П. Жушмана та А. М. Статівки. – Х. : Право, 2010. – С. 134–136.

³ Про внесення змін та визнання такими, що втратили чинність, деяких законодавчих актів України щодо колективного сільськогосподарського підприємства [Електронний ресурс] : проект Закону України від 04.12.2007 № 1112 // Ліга : Закон. – 1 файл. – JF0UW00A.LHT. – Назва з екрана.

України такий вид підприємств, що діють на основі колективної власності (підприємство колективної власності). Назву гл. 10 пропонувалося викласти у такій редакції: «Підприємства кооперації, об'єднань громадян та релігійних організацій». Сам же Закон України «Про колективне сільськогосподарське підприємство» визнати таким, що втратив чинність. Таким чином КМ України визнав недоцільність існування цього Закону України і передбачив необхідність заміни такої форми організації як КСП на «виробничі кооперативи».

До прийняття ЦК України власність в Україні виступала в таких формах: приватна, колективна, державна. Наразі колективна форма власності ЦК України не передбачається, відсутня вона також і у ЗК України.

Згідно зі ст. 63 ГК України залежно від форм власності, передбачених законодавством, в Україні можуть діяти підприємства, зокрема, на основі колективної власності (підприємства колективної власності). Разом з тим відповідно до Указу Президента України «Про порядок паювання земель, переданих у колективну власність сільськогосподарським підприємствам і організаціям» передбачалося, що паюванню підлягають с/г угіддя, передані у колективну власність КСП¹.

Законодавством також регламентувалося забезпечення всім членам КСП права вільного виходу з цих підприємств із земельними частками (паями) і майновими паями та створення на їх основі приватних (приватно-орендних) підприємств, господарських товариств, сільськогосподарських кооперативів, інших суб'єктів господарювання, заснованих на приватній власності. Отже, можна дійти висновку, що підставою для створення КСП були чинні на той час законодавчі норми.

При цьому треба звернути увагу, що відповідно до ч. 2 с. 81 ЦК України юридичні особи залежно від порядку їх створення поділяються на юридичних осіб приватного права та юридичних осіб публічного права. Згідно зі ст. 78 ЗК України земля в Україні може перебувати у приватній, комунальній та державній власності.

---

¹ Про порядок паювання земель, переданих у колективну власність сільськогосподарським підприємствам і організаціям : Указ Президента України від 08.08.1995 № 720/95 // Урядовий кур'єр. – 1995. – 12.08.95. – № 121.

Отже, з огляду на викладене можна констатувати, що чинним законодавством не передбачено створення КСП¹. Таким чином, законодавець та органи державної влади чітко відрізняють КСП від кооперативного с/г підприємства і не ототожнюють їх.

Державна служба статистики України, обліковуючи кількість діючих господарюючих суб'єктів у сільському господарстві і беручи до уваги тільки зареєстрованих юридичних осіб, за основним видом діяльності не виокремлює КСП, а відносить їх до інших форм господарювання². Це свідчить про їх невелику кількість і поступове припинення діяльності підприємств цієї форми господарювання в агропромисловому комплексі.

§ 4. Правове становище споживчих кооперативів

Станом на 19.03.2012 р. за результатами анкетування, проведеного ПрАТ «Інюрполіс» у рамках правового аудиту структури та активів споживчої кооперації України, пайовиками споживчої кооперації є майже 500 тис. осіб³. ГК України, регламентуючи у ст. 94 господарську діяльність кооперативів, прямо передбачає такий різновид кооперативів.

ЦК України відніс споживчі кооперативи до непідприємницьких товариств, тобто до таких, які не мають на меті одержання прибутку для його наступного розподілу між учасниками. У ч. 1 ст. 86 ЦК України прямо вказано на можливість непідприємницькими товариствами (споживчими кооперативами) поряд зі своєю основною діяльністю здійснювати підприємницьку діяльність, якщо

---

¹ Про надання роз'яснення [щодо колективних сільськогосподарських підприємств] [Електронний ресурс] : Лист Державного комітету України з питань регуляторної політики та підприємництва від 18.03.2009 № 2826 // Ліга : Закон. – 1 файл. – dp2468.LHT. – Назва з екрана.

² Сільське господарство України : Статистичний збірник за 2011 рік. – С. 51 [Електронний ресурс] : офіційний сайт Державної служби статистики України URL <http://www.ukrstat.gov.ua/>

³ Про Програму подальшого реформування споживчої кооперації України : постанова Укоопспілки від 4.10.2012 р. // Вісті Центральної спілки споживчих товариств України. – 2012. – 10. – № 42.

інше не встановлено законом і якщо ця діяльність відповідає меті, для якої їх було створено, та сприяє її досягненню.

Прийняття у 1992 році спеціального Закону України «Про споживчу кооперацію» лише значною мірою узаконило у новій державі елементи радянської споживчої кооперації, основним завданням якої було обслуговування сільського населення, скуповування у нього дешевої продукції¹.

Вказаний нормативно-правовий акт визначав лише становище споживчих товариств та їх спілок, які існували ще за часів Радянського Союзу. Таким чином у назві закону закладено явне протиріччя. До елементів споживчої кооперації віднесено тільки споживчі товариства та їх спілки, а всі інші споживчі кооперативи начебто не є елементами споживчої кооперації. Але ототожнювати споживчу кооперацію з частиною її елементів нелогічно².

Законом України «Про споживчу кооперацію» визначено, що споживча кооперація в Україні – це добровільне об'єднання громадян для спільного ведення господарської діяльності з метою поліпшення свого економічного та соціального становища. Вона здійснює торговельну, заготівельну, виробничу та іншу діяльність, не заборонену чинним законодавством України, сприяє соціальному і культурному розвитку села, народних промислів і ремесел, бере участь у міжнародному кооперативному русі³. Таким чином, одне з головних завдань цього нормативного акта – це сприяння розвитку села, а також народних промислів і ремесел.

Аналізуючи поняття споживчого товариства, яке надано у ст. 5 Закону України «Про споживчу кооперацію», з нього навряд чи можна було б визначити вид організаційно-правової форми, в якій створюється це товариство. Так, первинною ланкою споживчої кооперації є споживче товариство – самостійна, демократична

¹ Федорович В. І. Правові основи створення та діяльності сільськогосподарських кооперативів в Україні. – Львів : Атлас, 1998. – С. 53.

² Тычинин С. В. Потребительская кооперация с позиций гражданского права // Юрист. – 2003. – № 8. – С. 8.

³ Відповідно до постанови Правління Укоопспілки від 1.11.2011 № 391 вона вступила до Європейського співтовариства споживчих кооперативів – European Community of Consumer Cooperatives (Euro Coop).

організація громадян, які на основі добровільності членства і взаємодопомоги за місцем проживання або роботи об'єднуються для спільного господарювання з метою поліпшення свого економічного і соціального становища. Як бачимо, у цьому визначенні немає навіть нагадування про те, що споживче товариство є одним із видів кооперативів.

Незважаючи на його назву, споживче товариство не можна віднести до непідприємницьких товариств, оскільки відповідно до п. 3 ч. 4 ст. 6 Закону України «Про споживчу кооперацію» їх члени мають право одержувати частку прибутку, що розподіляється за результатами господарської діяльності відповідно до їх пайового внеску. Це також підтверджується Законом України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом», відповідно до ч. 4 ст. 5 споживчі товариства нарівні з усіма іншими підприємницькими юридичними особами можуть визнаватися банкрутами.

Складність визначення правової природи споживчих товариств полягає у тому, що Законом України «Про споживчу кооперацію» не досить чітко визначено об'єкти права власності членів споживчих товариств. Згідно зі ст. 9 цього Закону кожний член споживчого товариства має свою частку в його майні, яка визначається розмірами обов'язкового пайового та інших внесків, а також нарахованих на них дивідендів¹. Це також зазначено у п. 5 ст. 111 ГК України: власність (у розумінні об'єкта права власності) споживчої кооперації складається з власності споживчих товариств, спілок (об'єднань) та їх спільної власності і є однією з форм колективної власності. Кожен член споживчого товариства має свою частку в його майні².

---

¹ Кучеренко І. М. Місце споживчих товариств у системі непідприємницьких кооперативів // Університетські наукові записки. – 2005. – № 3 (15). – С. 54–55.

² Мацько М. Правове становище та економічні інтереси членів споживчих товариств // Актуальні проблеми тлумачення і застосування юридичних норм : зб. ст. міжнар. наук.-прак. конф., присвяченої пам'яті професора П. О. Недба-ла, 28–29 березня 2008 року. – Львів : Юридичний факультет Львівського національного університету ім. Івана Франка, 2008. – С. 151.

Прийняття Закону України «Про кооперацію» не стало підставою для зміни правових підходів до визначення майнових прав членів споживчих кооперативів і визначення місця споживчого товариства у системі організаційно-правових форм юридичних осіб приватного права. Закон поставив знак рівності між поняттям споживчого кооперативу та споживчим товариством, установивши, що споживчий кооператив (споживче товариство) – кооператив, який утворюється шляхом об'єднання фізичних та/або юридичних осіб для організації торговельного обслуговування, заготівель сільськогосподарської продукції, сировини, виробництва продукції та надання інших послуг з метою задоволення споживчих потреб його членів. Тобто з цього можна зробити висновок про відсутність підстав для виділення такої організаційно-правової форми юридичних осіб як споживче товариство. Відповідно до Закону України «Про споживчу кооперацію» члени споживчого кооперативу мають рівні майнові права у порівнянні з іншими видами кооперативів¹.

Відмінностями між споживчим і виробничим кооперативами вважають предмет і мету діяльності, а також відсутність ознаки обов'язкової трудової участі членів некомерційного кооперативу в його діяльності. Водночас необхідно враховувати, що відмежовувати основну діяльність від неосновної є дуже складним завданням на практиці. У юридичній літературі існує думка, що посправжньому споживчими кооперативами є такі, які задовольняють тільки потреби своїх членів. Це – житлово-будівельні, дачно-будівельні, гаражно-будівельні кооперативи та ін. З точки зору теорії права, вказаних відмінностей недостатньо, щоб розглядати виробничий і споживчий кооперативи як дві самостійні організаційно-правові форми юридичної особи. Більше того, детальне вивчення законодавства про кооперацію показує, що й ці відмінності значно вирівнюються². Таким чином, законодавство про кооперацію не дозволяє ясно і недвозначно розмежувати поняття

¹ Кучеренко І. М. Місце споживчих товариств у системі непідприємницьких кооперативів // Університетські наукові записки. – 2005. – № 3 (15). – С. 57–58.

² Зырянов А. И. Право собственности потребительского общества: дис. канд. юрид. наук : 12.00.03. – Рязань, 2001. – С. 58–59.

«виробничий кооператив», «споживчий кооператив», «споживче товариство».

Аналізуючи останнє поняття, можна дійти висновку, що прийняте в Законі України «Про споживчу кооперацію» визначення зазнало змін у ГК України і надалі розвивається у підзаконних нормативних актах. Так, відповідно до п. 1.3.1. Положення «Про організацію пайового господарства споживчої кооперації України»¹ під споживчим товариством треба розуміти юридичну особу, яка утворена добровільним об'єднанням фізичних та/або юридичних осіб, на основі членства для організації торговельного обслуговування, заготівель сільськогосподарської продукції, сировини, виробництва продукції і надання різноманітних послуг з метою задоволення економічних, соціальних та інших потреб його членів. Тобто у цьому визначенні прямо вказується на виробництво продукції і надання послуг. Таким чином, споживче товариство можна віднести як до виробничого, так і до обслуговуючого кооперативу.

Того ж року Укоопспілка у п. 1.4.1 Положення «Про порядок участі членів, асоційованих членів споживчого товариства (з числа фізичних осіб) у його господарській діяльності (придбання товарів в об'єктах роздрібною торгівлі споживчої кооперації України)»² визнає споживче товариство як об'єднання фізичних осіб для організації торговельного обслуговування, заготівель сільськогосподарської продукції, сировини, виробництва продукції та надання інших послуг його членам.

Аналізуючи ці визначення, необхідно зазначити, що споживче товариство – це кооператив пайовиків, який має функціонувати в їх інтересах, а виробничий кооператив – це кооператив працівників, що надає їм матеріальні вигоди. На часі існує проблема перерод-

¹ Про організацію пайового господарства споживчої кооперації України: Положення Укоопспілки, затверджене Постановою Укоопспілки від 24.01.2007 р. // Вісті Центральної спілки споживчих товариств України. – 2007. – 02. – № 6.

² Про посилення стимулювання участі пайовиків у господарсько-фінансовій діяльності споживчих товариств, споживспілок : Положення, затверджене Постановою Укоопспілки від 21.11.2007 р. // Вісті Центральної спілки споживчих товариств України. – 2007. – 12. – № 49.

ження споживчих кооперативів у виробничі. Для того щоб цього уникнути, необхідні індикатори для віднесення кооперативу до того чи іншого виду. На кшталт віднесення до обслуговуючого чи с/г кооперативу, що чітко визначено законодавцем.

Можливо, для збереження статусу непідприємницького товариства члени споживчих товариств не повинні мати на меті отримання прибутку від діяльності товариства, що й має бути закріплено законодавчо. А ті споживчі товариства, які існують сьогодні і мають на меті здійснювати підприємницьку діяльність та розподіляти свої прибутки між членами товариства, повинні здійснювати перетворення у виробничі кооперативи чи господарські товариства¹.

Держава підтримує споживчу кооперацію, надаючи окремі податкові пільги для такої категорії кооперативів. Так, відповідно до абз. 6 пп. 2 п. 1 ст. 267 ПК України, розташовані у селах, селищах і містах районного значення підприємства та організації споживчої кооперації не є платниками збору за провадження торговельної діяльності та діяльності з надання платних послуг.

Аналізуючи правову природу споживчих кооперативів, необхідно відзначити, що первинною ланкою таких кооперативів є споживче товариство. Основним документом, що регулює діяльність споживчого товариства, є статут. Він розробляється відповідно до Примірнього статуту споживчого товариства². У ньому визначається порядок вступу до товариства і виходу з нього, права та обов'язки членів товариства, його органи управління, контролю та їх компетенція, порядок утворення майна товариства і розподілу прибутку, умови реорганізації і ліквідації товариства та інші положення, що не суперечать законодавчим актам України.

---

¹ Кучеренко І. М. Місце споживчих товариств у системі непідприємницьких кооперативів // Університетські наукові записки. – 2005. – № 3 (15). – С. 57–58.

² Примірний статут споживчого товариства : Затверджено XVIII (позачерговим) з'їздом споживчої кооперації України від 19 грудня 2000 р. зі змінами і доповненнями, внесеними п'ятима і сьомими зборами Ради Укоопспілки сімнадцятого скликання (17. 05. 2002 р., 22. 03. 2004 р.) // Вісті Центральної спілки споживчих товариств України. – 2005. – 05. – № 22; Вісті Центральної спілки споживчих товариств України. – 2007. – 07. – № 28.

Споживче товариство вважається створеним, визнається юридичною особою і може здійснювати господарську та іншу діяльність з дня його державної реєстрації.

Членство у споживчому товаристві може бути індивідуальним і колективним:

– індивідуальними членами споживчого товариства можуть бути громадяни, які досягли 16-річного віку і виявили бажання брати участь у здійсненні цілей і завдань споживчого товариства. Членами учнівських споживчих товариств, що створюються при загальноосвітніх школах та інших навчальних закладах, можуть бути особи, які досягли 14-річного віку;

– колективними членами споживчого товариства можуть бути фермерські господарства, колективні сільськогосподарські підприємства, господарські товариства, кооперативні, державні та інші підприємства, що поділяють його цілі та інтереси.

Господарські відносини між споживчим товариством і його колективним членом будуються на договірних засадах.

Член споживчого товариства має право:

а) брати участь у діяльності споживчого товариства, обирати і бути обраним до його органів управління і контролю, вносити пропозиції щодо поліпшення діяльності товариства та усунення недоліків у роботі його органів і посадових осіб;

б) на перевагу у придбанні товарів і одержанні послуг у магазинах та інших підприємствах споживчої кооперації;

в) одержувати частку прибутку, що розподіляється за результатами господарської діяльності між членами споживчого товариства відповідно до їх пайового внеску;

г) бути прийнятим у першочерговому порядку на роботу в споживче товариство відповідно до освіти і професійної підготовки та одержувати направлення у навчальні заклади, в тому числі на правах господарського стипендіата на договірних засадах.

Загальні збори (збори уповноважених) можуть установлювати для членів споживчого товариства й інші переваги, а також пільгові умови користування послугами кооперативних підприємств та установ. Але ці переваги не можуть вступати у протиріччя з основними принципами кооперації, що викладені у ст. 4 Закону України «Про кооперацію».

Член споживчого товариства відповідає за зобов'язаннями споживчого товариства лише в межах внесеного ним обов'язкового пайового внеску, якщо інше не передбачено статутом.

Вищим органом управління споживчого товариства є загальні збори його членів, які приймають статут, визначають розміри вступного та обов'язкового пайового внесків, обирають керівні і контрольні органи товариства, а також вирішують інші питання, пов'язані з його діяльністю.

Для оперативного вирішення питань, що належать до компетенції загальних зборів споживчих товариств (крім питань прийняття статуту, ліквідації, реорганізації та виходу зі спілки), можуть скликатися збори уповноважених.

Споживчі товариства можуть на добровільних засадах об'єднуватися у місцеві спілки, Центральну спілку споживчих товариств України і мають право вільного виходу з них.

Взаємовідносини між споживчими товариствами та їх спілками будуються на договірних засадах. Товариства можуть делегувати спілкам частину своїх повноважень та виконання окремих функцій.

На сьогодні устрій системи Укоопспілки не повною мірою відповідає положенням Закону України «Про споживчу кооперацію». Зокрема, відповідно до ст. 8 цього Закону «об'єднуватися у місцеві спілки, в тому числі Центральну спілку споживчих товариств України», можуть лише споживчі товариства. Тобто законодавчий акт чітко визначає, що споживспілки можуть бути створені лише споживчими товариствами. Самим споживспілкам Закон такого права не надає. Як наслідок, прямими засновниками спілок, які входять до складу системи (райспоживспілок, облспоживспілок та Укоопспілки), можуть бути тільки споживчі товариства, а не їх спілки різного рівня. Така організація системи дає підстави споживспілкам відповідно до п. 2 ч. 1 ст. 8 Закону України «Про споживчу кооперацію» здійснювати делеговані повноваження щодо «представництва і захисту прав та інтересів споживчих товариств, їх членів та обслуговуваного населення у відповідних державних та інших органах, а також у міжнародних організаціях».

Система споживчої кооперації України побудована інакше,

ніж це передбачено Законом України «Про споживчу кооперацію». В існуючій системі споживчі товариства є прямими засновниками райспоживспілок. В окремих областях деякі зі споживчих товариств є прямими засновниками обласних спілок. У більшості ж випадків членами обласних спілок є не споживчі товариства, як це передбачено Законом, а райспоживспілки. Аналогічна ситуація і щодо Укоопспілки, яка об'єднує обласні спілки споживчих товариств та Кримспоживспілку, а не споживчі товариства. Тобто структура системи споживчої кооперації не повною мірою узгоджується з положеннями основного Закону про споживчу кооперацію України¹.

Наведені обставини свідчать про необхідність перегляду засад організації системи споживчої кооперації та її перебудови для того, щоб адаптувати до умов ринкової економіки, сучасного законодавства.

Вищим органом управління спілки є з'їзд (конференція), який приймає статут, обирає розпорядчі, виконавчі та контрольні органи, вирішує інші питання діяльності спілки. Взаємодія і підпорядкованість розпорядчих, виконавчих і контрольних органів спілки визначається статутом.

Спілка визнається юридичною особою і може здійснювати господарську та іншу не заборонену чинним законодавством діяльність з дня її державної реєстрації. Вона не відповідає за зобов'язаннями споживчих товариств і не має щодо них розпорядчих функцій.

Власність споживчої кооперації є однією з форм колективної власності. Вона складається з власності споживчих товариств, спілок, підпорядкованих їм підприємств та організацій і їх спільної власності. Кожен член споживчого товариства має свою частку в його майні, яка визначається розмірами обов'язкового пайового та інших внесків, а також нарахованих на них дивідендів.

Реорганізація та ліквідація споживчого товариства проводиться за рішенням загальних зборів його членів або за рішенням суду, а в разі банкрутства – за рішенням господарського суду.

---

¹ Про Програму подальшого реформування споживчої кооперації України : постанова Укоопспілки від 4.10.2012 р. // Вісті Центральної спілки споживчих товариств України. – 2012. – 10. – № 42.

У разі ліквідації споживчого товариства його майно, що залишилося після сплати членам товариства пайових та інших внесків і дивідендів на них, розрахунків з оплати праці, виконання зобов'язань перед бюджетом, банками та іншими кредиторами, розрахунків зі спілкою, розподіляється між членами, що входили до складу споживчого товариства.

Реорганізація та ліквідація спілки споживчих товариств провадиться за рішенням конференції, з'їзду з повідомленням про це спілки, до складу якої вона входить.

У разі ліквідації спілки її майно, що залишилося після розрахунків з оплати праці, виконання зобов'язань перед бюджетом, банками та іншими кредиторами, розподіляється між членами спілки.

§ 5. Сільськогосподарські кооперативи

Діяльність таких кооперативів регулюється ГК України, ЦК України, Законом України «Про кооперацію», а також спеціальним нормативно-правовим актом – Законом України «Про сільськогосподарську кооперацію». Останній регламентує відносини в окремій сфері, отже, його норми мають відповідати нормам Закону України «Про кооперацію» та ГК і ЦК України¹. Названі законодавчі акти мають безпосередній зв'язок, який дозволяє розглядати правове регулювання цих кооперативів системно і взаємопов'язано. Потрібно також взяти до уваги, що дія Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію» не поширюється на споживчі кооперативи, хоча б вони і працювали у сільському господарстві.

ГК України у ст. 94 не вказує окремо на сільськогосподарські кооперативи. Ця норма не заперечує, а отже, дозволяє створення в аграрній галузі сільськогосподарських кооперативів, діяльність яких регулюється Законом України «Про кооперацію» у ст. 6, перелічуючи за напрямками діяльності кооперативи, не виокремлює

---

¹ Балюк І. А. Державне управління та недосконалість методології законодавства про виробничі кооперативи / І. А. Балюк // Юридична Україна. – 2009. – № 8 (80). – С. 93.

сільськогосподарські. Прийняття цих нормативних актів поставило питання про доцільність існування в системі кооперативного законодавства Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію»¹. Відмітною ознакою с/г кооперативу є те, що його засновниками (членами) мають право бути лише с/г товаровиробники – фізична або юридична особа незалежно від форми власності та господарювання, в якій валовий дохід, отриманий від операцій з реалізації с/г продукції власного виробництва та продуктів її переробки, за наявності с/г угідь (ріллі, сіножатей, пасовищ і багаторічних насаджень тощо) та/або поголів'я с/г тварин у власності, користуванні, в тому числі й на умовах оренди, за попередній звітний (податковий) рік перевищує 75 % загальної суми валового доходу. Це обмеження не поширюється на осіб, які ведуть особисте селянське господарство.

ПК України у пп. 235 п. 1 ст. 14 для визначення фіксованого с/г податку надає інше поняття с/г товаровиробника: юридична особа незалежно від організаційно-правової форми, яка займається виробництвом с/г продукції та/або розведенням, вирощуванням та виловом риби у внутрішніх водоймах (озерах, ставках та водосховищах) та її переробкою на власних чи орендованих потужностях, у тому числі власновиробленої сировини на давальницьких умовах, та здійснює операції з її постачання.

Існують відмінності між Законом України «Про кооперацію» та Законом України «Про сільськогосподарську кооперацію» щодо можливості прийняття у члени с/г кооперативу спадкоємців. Останній не надає такого права членам с/г виробничих кооперативів. Адже ч. 2 ст. 25 Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію» вказує на те, що право власності членів кооперативу – фізичних осіб на пай є спадковим. Тому в разі смерті члена с/г кооперативу його спадкоємці не стають членами кооперативу, оскільки членство в кооперативах є індивідуальним, а мають лише

---

¹ Кучеренко М. І. Правові проблеми систематизації законодавства, яке регулює діяльність кооперативів / Правова держава: щорічник наукових праць Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. – К., 2004. – Вип. 15. – С. 188.

право на отримання вартості паю чи отримання у натурі земельної ділянки, як у випадку виходу з членів кооперативів¹.

Відповідно до Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію» під с/г кооперацією необхідно розуміти систему с/г кооперативів, об'єднань, створених з метою задоволення економічних потреб членів кооперативу. Сільськогосподарський кооператив – юридична особа, утворена фізичними та/або юридичними особами, що є с/г товаровиробниками, на засадах добровільного членства і об'єднання майнових пайових внесків для спільної виробничої діяльності у сільському господарстві та обслуговування переважно членів кооперативу.

За цілями, завданнями і характером діяльності с/г кооперативи поділяються на виробничі та обслуговуючі. Законодавство не виокремлює жоден підвид виробничого с/г кооперативу.

Виробничі – здійснюють господарську діяльність на засадах підприємництва з метою отримання прибутку (доходу). Тому ознакою виробничого с/г кооперативу є виробництво с/г продукції, обов'язкова трудова участь дійсних членів кооперативу у його діяльності і відповідно участь у ньому тільки фізичних осіб. У такому кооперативі можуть бути також асоційовані члени, які не зобов'язані брати обов'язкову трудову участь у діяльності кооперативу. Асоційованими членами можуть бути як фізичні, так і юридичні особи, що зробили пайовий внесок і користуються правом дорадчого голосу в кооперативі. Їм надаються права на одержання дивідендів на паї та рентних платежів (орендної плати) за передані в користування кооперативу земельні ділянки (земельні частки). Члени кооперативу можуть переформити членство в ньому на асоційоване членство в порядку, визначеному статутом кооперативу. Розміри пайових внесків асоційованих членів визначаються статутом кооперативу. У разі ліквідації кооперативу його асоційовані члени мають першочергове право на отримання свого майнового внеску та відповідних часток доходу і повернення їх земельних ділянок у натурі (на місцевості).

---

¹ Кучеренко М. І. Правові проблеми систематизації законодавства, яке регулює діяльність кооперативів / Правова держава: щорічник наукових праць Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. – К., 2004. – Вип. 15. – С. 189.

Щодо *обслуговуючих* кооперативів, то вони спрямовують свою діяльність на обслуговування с/г та іншого виробництва учасників кооперації для надання комплексу послуг, пов'язаних з виробництвом, переробкою, збутом продукції рослинництва, тваринництва, лісівництва і рибництва. Залежно від виду діяльності вони поділяються на:

- *переробні* – займаються переробкою сільськогосподарської сировини (виробництво хлібобулочних, макаронних виробів, овочевих, плодово-ягідних, м'ясних, молочних, рибних продуктів, виробів і напівфабрикатів з льону, коноплі, лісо- і пиломатеріалів тощо);

- *заготівельно-збутові* – здійснюють заготівлю, зберігання, передпродажну обробку, продаж продукції, надають маркетингові послуги тощо;

- *постачальницькі* – створюються з метою закупівлі та постачання засобів виробництва, матеріально-технічних ресурсів, необхідних для виробництва с/г продукції та продуктів її переробки; виготовлення сировини і матеріалів та постачання їх с/г товаровиробникам;

- *сервісні* – виконують технологічні, транспортні, меліоративні, ремонтні, будівельні, еколого-відновні роботи, здійснюють ветеринарне обслуговування тварин і племінну роботу, займаються телефонізацією, газифікацією, електрифікацією в сільській місцевості, надають медичні, побутові, санаторно-курортні, науково-консультаційні послуги, послуги з ведення бухгалтерського обліку, аудиту та ін.;

- *багатофункціональні* – у разі поєднання кількох видів діяльності тощо.

Необхідно взяти до уваги те, що такий поділ на виробничі та обслуговуючі, наведений у Законі України «Про сільськогосподарську кооперацію», не збігається з видами діяльності виробничого кооперативу за ч. 2 ст. 95 ГК України, де вказано, що виробничі кооперативи можуть здійснювати виробничу, переробну, заготівельно-збутову, постачальницьку, сервісну і будь-яку іншу підприємницьку діяльність, не заборонену законом. Тобто ГК України дозволяє умовно відносити обслуговуючі сільськогосподарські кооперативи до виробничих.

В умовах відродження кооперативного руху в Україні набувають актуальності підстави поділу кооперативів на види за такими ознаками: рід діяльності; предмет діяльності; спосіб створення; рівень усупільнення майна; правовий режим земель; функціональна спрямованість; територія діяльності; ступінь включення в господарський обіг; підстави об'єднання тощо¹.

Обслуговуючі кооперативи, здійснюючи обслуговування членів кооперативу, не ставлять за мету отримання прибутку та надають послуги відповідно до статуту іншим особам в обсягах, що не перевищують 20 % загального обороту кооперативу.

Кооперативи можуть на добровільних засадах утворювати об'єднання, які, у свою чергу, можуть утворювати об'єднання вищого рівня за галузевими чи територіальними ознаками. Кооперативи та їх об'єднання мають право виступати засновниками різних видів підприємств, мати представництва в інших регіонах України та за її межами.

Порівнюючи загальні принципи кооперації з принципами діяльності с/г кооперативів, необхідно зазначити, що вони дещо не збігаються з тими, що відображені в Законі України «Про кооперацію», їх перелік трохи ширший:

- добровільність членства фізичних і юридичних осіб у кооперативі та безперешкодний вихід з нього;
- обов'язкова трудова участь членів у діяльності виробничого кооперативу;
- обов'язкова участь членів у господарській діяльності обслуговуючого кооперативу;
- відкритість і доступність членства для тих, хто визнає статут кооперативу, бажає користуватися послугами цього кооперативу та в разі потреби погоджується брати участь у фінансуванні його на умовах, установлених статутом кооперативу;
- демократичний характер управління, рівні права у прийнятті рішень за правилом «один член кооперативу – один голос»;
- обмеження виплат часток доходу на паї;

---

¹ Аграрне право : підруч. для студ. вищ. навч. закл. / В. П. Жушман, В. М. Корнієнко, Г. С. Корнієнко та ін. ; за ред. В. П. Жушмана та А. М. Статівки. – Х. : Право, 2010. – С. 137.

- розподіл доходу між членами кооперативу відповідно до їх участі у його діяльності;
- контроль членів кооперативу за його роботою у порядку, передбаченому статутом цього кооперативу.

Є відмінності і щодо створення с/г виробничого кооперативу від несільськогосподарського виробничого. Так, останній відповідно до Закону України «Про кооперацію» можуть створити громадяни України, іноземці та особи без громадянства. Аналогічна стаття Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію», передбачаючи загальні умови створення с/г виробничого кооперативу, наголошує, що засновниками такого кооперативу можуть бути лише громадяни України. Таке обмеження існуватиме доти, доки не буде відмінено мораторій, який стосується іноземців та осіб без громадянства щодо права власності цих суб'єктів на землі с/г призначення.

Для здійснення господарської та іншої діяльності с/г кооператив за рахунок власного майна формує відповідні майнові фонди. Майно кооперативу відповідно до його статуту поділяється на пайовий і неподільний фонди. Неподільний фонд утворюється за рахунок вступних внесків і майна кооперативу (за винятком землі). Пайові внески членів кооперативу до нього не включаються. Порядок формування і розміри неподільного фонду встановлюються статутом. Він має вартісне вираження і не може бути поділений між членами кооперативу.

Розміри пайових внесків до кооперативу встановлюються у рівних частинах і/або пропорційно очікуваній участі члена кооперативу в його господарській діяльності.

Пайовий фонд с/г кооперативу становлять майно, яке внесли члени кооперативу, вступаючи до організації, та кооперативні виплати, нараховані на наявні паї. Пайовий фонд кооперативу і пай конкретного члена кооперативу не є сталими величинами, вони змінюються залежно від різних чинників, а тому паї потребують обліку¹.

---

¹ Аграрне право : підруч. для студ. вищ. навч. закл. / В. П. Жушман, В. М. Корнієнко, Г. С. Корнієнко та ін. ; за ред. В. П. Жушмана та А. М. Статівки. – Х. : Право, 2010. – С. 140–141.

Облік паїв членів кооперативу здійснюється в реєстрах первинного, аналітичного і синтетичного обліку. Первинний облік паїв може здійснюватися у реєстрах двох видів: у пайових книжках або пайових посвідченнях.

Пайова книжка відкривається на кожного члена кооперативу, видається йому на руки і є документом, що засвідчує розмір та динаміку його паю. Характер ведення пайової книжки багато в чому схожий з веденням ощадних книжок. Пайова книжка завіряється головою кооперативу, головним бухгалтером, скріплюється печаткою і підписується власником книжки, а щорічні записи завіряються підписами бухгалтера та власника книжки. Аналітичний облік паїв ведеться в книзі аналітичного обліку – Книзі паїв членів кооперативу з такими реквізитами, як і в пайовій книжці. Записи в Книгу паїв і в пайові книжки чи виписка свідоцтва здійснюються раз на рік після складання річного звіту с/г кооперативу і розподілу прибутку¹.

Щодо структури управління с/г кооперативами, порядку створення, функціонування і ліквідації, то вони збігаються з положеннями, викладеними у Законі України «Про кооперацію» для виробничих кооперативів.

§ 6. Житлово-будівельні та житлові кооперативи

На сьогодні правове становище ЖБК та ЖК регулюється нормативними актами сучасної України і тими, що були прийняті ще за часів СРСР. До останніх треба віднести ЖК України², Примірний статут ЖБК³ і т. ін. За часів незалежної України правовий статус ЖБК регламентується ГК України, ЦК України і ЗК

¹ Методичні рекомендації по приватизації майна колективних сільсько-господарських підприємств [Електронний ресурс] : розроблені Українською академією аграрних наук та Мінсільгосппродом від 02.10.1992 р. // Ліга : Закон. – 1 файл. – fin1368.LHT. – Назва з екрана.

² Житловий кодекс Української РСР від 30.06.1983 № 5464-X // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1983. – Додаток до № 28. – Ст. 573.

³ Про затвердження Примірного статуту житлово-будівельного кооперативу : Постанова Ради Міністрів УРСР від 30.04.1985 № 186 // ЗП УРСР. – 1985. – № 5. – Ст. 41.

України, Законом України «Про кооперацію» та підзаконними нормативно-правовими актами.

Що стосується першої групи, то їх дія є лише формальною. І вони вже давно не вписуються у систему сучасного кооперативного законодавства. Так, якщо звернутися до порядку створення ЖБК, то відповідно до вимог п. 2 Примірного статуту ЖБК кооперативи організуються при виконавчих комітетах місцевих Рад народних депутатів, при підприємствах, установах та організаціях. До кооперативів, що організуються при виконавчих комітетах місцевих Рад народних депутатів, приймаються громадяни, які перебувають у відповідному виконавчому комітеті на обліку бажаючих вступити до кооперативу (у списку осіб, які користуються правом на вступ до кооперативу поза чергою), а до кооперативів, що організуються при підприємствах, установах, організаціях, приймаються працівники цих підприємств, установ, організацій, які перебувають на обліку бажаючих вступити до кооперативу (у списку осіб, які користуються правом на вступ до кооперативу поза чергою), а також інші громадяни у випадках, передбачених законодавством.

Такий порядок створення юридичних осіб приватного права суперечить принципу добровільності їх створення. Адже для створення таких кооперативів потрібно не волевиявлення фізичних осіб, які є засновниками ЖБК, а органів місцевого самоврядування чи юридичної особи, при яких створюються кооперативи. Отже, такий порядок не відповідає загальним засадам створення юридичних осіб приватного права і кооперативів зокрема¹.

Недосконалість правового регулювання ЖБК стала підставою для висновку, що така юридична особа як ЖБК має бути трансформована в об'єднання співвласників багатоквартирного будинку. Про це прямо було вказано у відповідній Постанові КМ України².

¹ Кучеренко І. М. Правове положення житлово-будівельного кооперативу. – К. : НДІ приватного права і підприємництва АПрН України, 2006. – С. 14–15.

² Про затвердження Положення про порядок організації та діяльності об'єднань, що створюються власниками для управління, утримання і використання майна житлових будинків, яке перебуває у загальному користуванні : Постанова КМ України від 31.07.1995 № 588 // Зібрання постанов Уряду України, 1995. – № 10. – Ст. 259.

Так, для забезпечення ефективного використання житла рекомендувати житловим і житлово-будівельним кооперативам, члени яких повністю розрахувалися за надані їм на будівництво кредити, реорганізуватися в товариства (об'єднання) співвласників будинку. Але саму процедуру та механізм перетворення ЖБК у товариства співвласників будинку визначено не було.

Лише з прийняттям Закону України «Про об'єднання співвласників багатоквартирного будинку»¹ у ст. 5 було прописано можливість реорганізації ЖБК в об'єднання співвласників багатоквартирного будинку.

Реорганізація відбувається за рішенням загальних зборів. Відповідно до статуту (положення) кооперативу збори можуть прийняти рішення про реорганізацію кооперативу в об'єднання. З моменту прийняття цього рішення зазначені збори вважаються установчими зборами об'єднання. Участь в установчих зборах беруть члени житлово-будівельного кооперативу, які повністю сплатили вартість житлових приміщень і належної частки у вартості нежитлових приміщень та іншого майна і виявили таке бажання.

У разі неповної оплати вартості житлових приміщень і належної частки у вартості нежитлових приміщень та іншого майна окремими членами житлово-будівельного кооперативу вони можуть брати участь у зборах, зазначених вище, з метою вступу до об'єднання за згодою власника невикраченої частки майна.

Держава заохочує створення таких об'єднань співвласників тим, що створені відповідно до цього алгоритму об'єднання звільняються від сплати реєстраційного збору.

Така правова конструкція, закріплена на законодавчому рівні, можлива лише для втілення у життя для тих кооперативів, усі члени яких сплатили повністю свій пай і можуть вважатися власниками житла. Але ця конструкція не пристосована до випадків, коли в ЖБК є члени кооперативу, які не повністю сплатили свій пай, оскільки виникає ряд певних неузгодженостей. Так, Закон виділив такий суб'єкт права власності у ЖБК як власник невикраченої частки. Але

---

¹ Про об'єднання співвласників багатоквартирного будинку : Закон України від 29.11.2001 № 2866-III // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 10 (07.03.2002). – Ст. 78.

відповідно до чинних нормативних актів, які регулюють діяльність ЖБК, такого об'єкта права власності як частка в кооперативі не існує. А якщо немає об'єкта права власності, то, безумовно, не існує й такого суб'єкта. Об'єктом права власності в ЖБК є пайовий внесок, власником якого є сам член кооперативу. ЖБК як суб'єкт права власності на жилий будинок не є власником ані паю, ані несплаченої частки. Тому перетворення ЖБК на об'єднання співвласників квартир є досить проблематичним і може бути проведено лише у випадку, коли всі члени кооперативу сплатили повністю пайові внески¹.

Основні принципові відмінності ЖБК від об'єднання співвласників багатоквартирного будинку полягають у такому:

– ЖБК створюється як для будівництва житлового будинку, так і для його експлуатації, а об'єднання лише для утримання та експлуатації без будівництва;

– у ЖБК діє принцип кооперації щодо рівності голосів при голосуванні, а в об'єднанні дозволяється не дотримуватися цього принципу, наприклад, залежно від житлової площі;

– ЖБК є власником будинку, а в об'єднанні власниками є всі співвласники житлового будинку.

Новітнє цивільне законодавство передбачає у ст. 384 ЦК України права житлово-будівельного (житлового) кооперативу та його членів на квартиру в будинку кооперативу. Так, будинок, споруджений або придбаний ЖБК чи ЖК, є його власністю. Член ЖБК чи ЖК має право володіння і користування, а за згодою кооперативу – і розпоряджання квартирою, яку він займає в будинку кооперативу, якщо він не викупив її.

У разі викупу квартири член ЖБК чи ЖК стає її власником, але це не означає його автоматичного виходу із членів кооперативу.

Сучасне визначення ЖБК міститься у Правилах утримання жилих будинків та прибудинкових територій², це – юридична особа,

¹ Кучеренко І. М. Правове положення житлово-будівельного кооперативу. – К. : НДІ приватного права і підприємництва АПрН України, 2006. – С. 16–17.

² Про затвердження Правил утримання жилих будинків та прибудинкових територій : Наказ Державного комітету з питань житлово-комунального господарства від 17.05.2005 № 76 // Офіційний вісник України. – 2005. – № 35 (16.09.2005). – Ст. 2158.

утворена фізичними та/або юридичними особами, які добровільно об'єдналися на основі об'єднання їх майнових пайових внесків для участі в будівництві або реконструкції житлового будинку (будинків) і наступної його (їх) експлуатації.

Для правильного правозастосування норм, що регламентують діяльність ЖБК, ВС України на своєму Пленумі прийняв відповідну Постанову «Про практику застосування судами законодавства про житлово-будівельні кооперативи»¹. Пленум ВС України звернув увагу судів на необхідність усунення недоліків у практиці розгляду справ, пов'язаних з користуванням житловими приміщеннями в будинках ЖБК, забезпечити їх розгляд у точній відповідності з ЖК України, законодавством України про власність, Примірним статутом ЖБК, статутом даного кооперативу, іншими нормативними актами про ЖБК, при неухильному додержанні норм процесуального законодавства.

Проблематика ЖБК полягає у розрізненому міжгалузевому правовому регулюванні (господарське, цивільне, житлове та інші галузі права) і недостатній правовій регламентації у законодавстві про кооперацію. Так, Закон України «Про споживчу кооперацію» не став базою для створення єдиної системи споживчих кооперативів, а Закон України «Про кооперацію» не визначив правового становища підприємницьких та непідприємницьких кооперативів. До останніх і потрібно відносити ЖБК, де існують специфічні майнові відносини між кооперативом і його членами.

Однією з причин непопулярності ЖБК у сучасних умовах є те, що члени ЖБК стають власниками квартири тільки після сплати повністю свого паю, а відповідно до ст. 384 ЦК України – після викупу квартири. Тому до моменту повного внесення паїв (викупу квартири) членами кооперативу сам будинок з житловими приміщеннями, які в ньому розташовуються, є власністю ЖК. Через це член кооперативу позбавлений багатьох прав, які має власник житла: відчувувати житло, передавати в спадщину, навіть у випадку, коли член кооперативу, наприклад, не сплатив лише сто гривень.

---

¹ Про практику застосування судами законодавства про житлово-будівельні кооперативи : постанова Пленуму Верховного Суду УРСР від 18.09.1987 № 9 // Бюлетень законодавства і юридичної практики України. – 2004. – № 11.

Головна відмінність між інвестиційним (пайовим) будівництвом та будівництвом, яке проводить ЖБК, полягає у можливості кредитування такого будівництва та виникнення права власності на житло. У першому випадку використовуються кошти інвесторів, які виступають позичальниками за договорами кредиту і несуть самостійну відповідальність за кредитними договорами. І це дає інвесторам можливість широкого залучення кредитних ресурсів у житлове будівництво, оскільки вони мають право заставляти майнові права чи саме житло для забезпечення виконання договорів кредиту. Тому комерційні банки надають кредити на інвестиційне та пайове будівництво, і не надають кредити ЖБК¹.

Новітнє законодавство не передбачає створення та державну реєстрацію нових організацій з такою організаційно-правовою формою як ЖБК².

§ 7. Правове становище інших підприємств колективної власності (кооперативів)

Щодо *садівничих кооперативів*, то кооперативним законодавством, а саме Законом України «Про кооперацію», за напрямом діяльності виокремлюється такий вид кооперативу як садово-городній. До прийняття цього Закону садівничі товариства в основному реєструвалися як громадські організації – об'єднання громадян, які провадять діяльність згідно із Законом України «Про об'єднання громадян»³ виключно з метою захисту спільних інтересів своїх учасників – садівників. Таку реєстрацію можна було здійснити, оскільки у ст. 12-1 зазначеного Закону діяло поняття «товариство».

¹ Кучеренко І.М. Правове положення житлово-будівельного кооперативу. – К. : НДІ приватного права і підприємництва АПРН України, 2006. – С. 25–26.

² Про затвердження національних стандартів України, державних класифікаторів України, національних змін до міждержавних стандартів, внесення зміни до наказу Держспоживстандарту України від 31 березня 2004 р. № 59 та скасування нормативних документів : наказ Державного комітету з питань технічного регулювання та споживчої політики від 28.05.2004 № 97 // Юридичний вісник України. – 2004. – 11. – № 47.

³ Про об'єднання громадян : Закон України від 16.06.1992 № 2460-ХІІ // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 34 (25.08.92). – Ст. 504.

Таку правову конструкцію застосовували і щодо об'єднань громадян, що використовували земельні ділянки для городництва¹.

Підзаконні нормативні акти визначають садівниче товариство як юридичну особу, що є добровільним об'єднанням громадян – власників садівничих ділянок².

Щодо організаційно-правової форми садівничого товариства, треба зазначити, що відповідно до ст. 83 ЦК України юридичні особи можуть створюватися у формі товариств, установ та в інших формах, установлених законом. У свою чергу, товариства поділяються на підприємницькі та непідприємницькі і тому, якщо садівниче товариство не має на меті отримання прибутку для його наступного розподілу між учасниками, то його можна віднести до непідприємницького.

Згідно зі ст. 2 Закону України «Про кооперацію» обслуговуючий кооператив – кооператив, який утворюється шляхом об'єднання фізичних та/або юридичних осіб для надання послуг переважно членам кооперативу, а також іншим особам з метою провадження їх господарської діяльності. Обслуговуючі кооперативи надають послуги іншим особам в обсягах, що не перевищують 20 відсотків загального обороту кооперативу. Подібна норма міститься у ст. 2 Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію». Такі кооперативи, здійснюючи обслуговування членів кооперативу, не ставлять за мету отримання прибутку.

Разом з тим необхідно зазначити, що відповідно до п. 6 ч. 2 ст. 2 Закону України «Про громадські об'єднання»³ його дія не поширюється на непідприємницькі товариства (які не є громадськими об'єднаннями), утворені на підставі інших законів. А садово-

---

¹ Лисанець О.С. Земельно-правові засади городництва громадян : автореф. дис. канд. юрид. наук : 12.00.06 / О. С. Лисанець ; Нац. ун-т «Юридична академія ім. Ярослава Мудрого». – Х., 2007. – С. 11.

² Про затвердження інструментарію щодо складання квартальних списків житлових будинків і списків сільських населених пунктів для проведення пробного перепису населення 2010 року [Електронний ресурс] : наказ Держкомстату України від 20.08.2010 за № 346 211 // Ліга : Закон. – 1 файл. – fin60030.LHT. – Назва з екрана.

³ Про громадські об'єднання : Закон України від 22.03.2012 № 4572-VI // Офіційний вісник України. – 2012. – № 30 (27.04.2012). – Ст. 1097.

городній кооператив прямо віднесений до окремого різновиду кооперативів Законом України «Про кооперацію». Закон, який регулює діяльність громадських об'єднань у п. 5 ч. 1 ст. 3, передбачає серед принципів утворення і діяльності цих об'єднань таких: відсутність майнового інтересу їх членів (учасників). Майновий інтерес членів садівничого кооперативу присутній – це отримання врожаю зі свого саду. Отже, відповідно до новітнього законодавства України садівниче товариство треба відносити до такої організаційно-правової форми, як обслуговуючий кооператив.

Але Державний комітет України з питань регуляторної політики та підприємництва з метою запобігання виникненню порушень прав власності членів садівничих товариств та створенню напруженої ситуації навколо садівничих товариств відкликав свій лист від 9 червня 2008 р. за № 4899, що був виданий на наказ Держспоживстандарту «Про затвердження національних стандартів України, державних класифікаторів України, національних змін до міждержавних стандартів, внесення зміни до наказу 31 березня 2004 р. за № 59 та скасування нормативних документів», яким надавалися роз'яснення про організаційно-правову форму «обслуговуючий кооператив» (код 320), що введена Законом України «Про кооперацію».

Прийняття постанови КМ України «Деякі питання реалізації права власності на землю громадянами України»¹ створило нову проблему: з'ясувалося, що, коли громадяни – члени садівничих товариств звернулися за отриманням актів на володіння земельними ділянками, їм було відмовлено через те, що вони нібито не мають права володіння власними ділянками, оскільки ці права належать вже не їм, а обслуговуючим кооперативам.

Останнім часом багато садівничих товариств були перетворені без узгодження з усіма членами такого товариства на обслуговуючі кооперативи. А обслуговуючі кооперативи мають інші повноваження, ніж садівничі товариства. Усе це призвело до зловживань з метою заволодіння колективною власністю садівничого товариства

---

¹ Деякі питання реалізації права власності на землю громадянами України : Постанова КМ України від 05.08.2009 № 844 // Офіційний вісник України. – 2009. – № 61 (21.08.2009). – Ст. 2158.

шляхом його перетворення керівництвом на обслуговуючий кооператив проти волі пайовиків.

З огляду на викладене за дорученням Прем'єр-міністра України Держкомпідприємництвом разом з Держкомстатом і Держспоживстандартом змінено Класифікацію організаційно-правових форм – повернення організаційно-правових форм садівничих та інших товариств (наказ Держспоживстандарту від 25.09.2009 № 342) шляхом запровадження нового коду для садівничого кооперативу – 950 (попередній код – 183).

Таким чином, незважаючи на пряме законодавче визначення садівничого товариства як виду кооперативу, його відповідно до Класифікації організаційно-правових форм господарювання було виключено із різновидів кооперативів та віднесено до інших організаційно-правових форм. Хоча законодавством передбачено, що державна реєстрація нових юридичних осіб з такими організаційно-правовими формами не передбачається. Тобто ті садівничі товариства, які реєструватимуться, будуть змушені обирати іншу форму господарювання. Це стосується і *гаражних кооперативів*, правовий статус яких окремо в цьому навчальному виданні не розглядатиметься.

Перетворення садівничих та інших товариств на обслуговуючі кооперативи можливе тепер лише за умови узгодження з усіма членами садівничого товариства (протокол загальних зборів із нотаріальним засвідченням підписів більшості членів товариства). В іншому випадку відомості про діючі садівничі товариства до Єдиного державного реєстру юридичних осіб і фізичних осіб – підприємців не включаються.

Кооперативні банки – одна із форм господарювання кооперативів. Відповідно до Класифікації організаційно-правових форм господарювання ДК 002:2004 до них належать *фінансові кооперативи (кооперативні банки та кредитні спілки)*.

ГК України у ст. 338 визначає, що кооперативний банк – це банк, створений суб'єктами господарювання, а також іншими особами за принципом територіальності на засадах добровільного членства та об'єднання пайових внесків для спільної грошово-кредитної діяльності. Відповідно до закону можуть створюватися

місцеві та центральний кооперативні банки. Статутний капітал кооперативного банку поділяється на паї. Кожен учасник кооперативного банку незалежно від його участі (паю) у статутному капіталі банку має право одного голосу, що відповідає одному із основних принципів діяльності кооперативів.

Кооперативні банки створюються в Україні відповідно до ст. 8 Закону України «Про банки і банківську діяльність», а також законодавства про кооперацію. При цьому законодавство про кооперацію поширюється на кооперативні банки в частині, що не суперечить зазначеному Закону. Кооперативні банки створюються за принципом територіальності і поділяються на місцеві та центральний кооперативні банки.

Мінімальна кількість учасників місцевого (у межах області) кооперативного банку має бути не менше 50 осіб. У разі зменшення кількості учасників і неспроможності кооперативного банку протягом одного року збільшити їх кількість до мінімальної необхідної, діяльність такого банку припиняється шляхом зміни організаційно-правової форми або ліквідації.

Учасниками центрального кооперативного банку є місцеві кооперативні банки. До функцій центрального кооперативного банку, крім передбачених цим Законом, належать централізація та перерозподіл ресурсів, акумульованих місцевими кооперативними банками, а також здійснення контролю за діяльністю кооперативних банків регіонального рівня.

Органами управління кооперативних банків є загальні збори учасників (пайовиків), спостережна рада банку та правління банку. Органом контролю є ревізійна комісія банку. Органи управління та контролю кооперативного банку створюються та здійснюють свої повноваження відповідно до цього Закону.

Рівень мінімального розміру статутного капіталу кооперативного банку встановлюється НБ України відповідно до Закону України «Про банки і банківську діяльність».

Прибутки або збитки кооперативного банку за результатами фінансового року розподіляються між учасниками пропорційно розміру їх паю.

Обмеження, установлені цим Законом для операцій банку з пов'язаними особами, не поширюються на операції кооперативного банку.

КМ України схвалено Концепцію розвитку системи кредитної кооперації¹. Ця Концепція визначає стратегічні напрями державної політики у сфері кооперативного кредитування, що розвивається на ринкових засадах з мінімально можливим втручанням держави, та принципи функціонування системи кредитної кооперації з урахуванням позитивного міжнародного досвіду.

У зазначеній Концепції звертається увага, що хоча законодавством і передбачена можливість створення кооперативних банків, проте жодного такого банку не створено.

У Концепції передбачається створення дво-, трирівневої системи кредитної кооперації. Перший рівень – кредитні спілки, що безпосередньо надають фінансові послуги споживачам – своїм членам. Другий рівень – кооперативні банки та об'єднані кредитні спілки, що забезпечують для кредитних спілок можливість доступу до необхідних фінансових ресурсів як шляхом їх перерозподілу у межах системи кредитної кооперації, так і шляхом залучення відповідних ресурсів із зовнішніх джерел. Через кооперативні банки може здійснюватися рефінансування, диверсифікація ризиків, доступ до міжбанківської системи розрахунків, забезпечення переказу коштів у межах небанківських платіжних систем. При цьому на законодавчому рівні необхідно: визначити, що засновниками кооперативних банків, які утворюються за участю кредитних спілок та об'єднаних кредитних спілок, можуть бути тільки кредитні спілки; установити можливість заснування кредитними спілками регіональних і міжрегіональних кооперативних банків; надати право створювати об'єднані кредитні спілки лише на базі членства в асоціаціях кредитних спілок.

Установи другого рівня системи кредитної кооперації можуть утворювати третій рівень – центральні кооперативні банки та/або об'єднані кредитні спілки.

---

¹ Про схвалення Концепції розвитку системи кредитної кооперації : Розпорядження КМ України від 07.06.2006 № 321-р // Офіційний вісник України. – 2006. – № 23. – Ст. 1731.

Зокрема, кредитні спілки є фінансовими кооперативами, які незалежно від того ким вони створені – споживачами чи підприємцями, мають спільну ознаку: мета їх діяльності – не отримання прибутку, а економія коштів своїх членів, надання якісніших послуг за кращих умов¹.

Всесвітня рада кредитних спілок (WOCCU) на початок листопада 2012 р. об'єднувала 51 тис. кредитних спілок, які мали 196 млн членів кредитних спілок у 100 країнах. Сумарні активи спілок становили 1 трлн 563 млрд доларів². Міжнародний день кредитних спілок відзначається щорічно з 1948 року кожен третій четвер жовтня. Святкування Міжнародного дня кредитних кооперативів – це данина історії руху кредитних спілок, міжнародне визнання позитивного впливу кредитних кооперативів на зміни в економічній і соціальній сфері.

Відповідно до ч. 1 ст. 1 Закону України «Про кредитні спілки» під кредитною спілкою треба розуміти неприбуткову організацію, що заснована фізичними особами, професійними спілками, їх об'єднаннями на кооперативних засадах з метою задоволення потреб її членів у взаємному кредитуванні та наданні фінансових послуг за рахунок об'єднаних грошових внесків членів кредитної спілки. Кредитна спілка є фінансовою установою, виключним видом діяльності якої є надання фінансових послуг.

Відповідно до ст. 21 зазначеного вище Закону кредитна спілка як суб'єкт господарювання здійснює некомерційну господарську діяльність. Так, кредитна спілка відповідно до свого статуту надає кредити своїм членам на умовах їх платності, строковості та забезпеченості в готівковій та безготівковій формі (отримувати кредити від імені членів кредитної спілки можуть також фермерські господарства та приватні підприємства, які знаходяться у їх власності); залучає на договірних умовах кредити банків, кредити об'єднаної кредитної спілки, кошти інших установ та організацій

¹ Гончаренко В. В. Кредитні спілки як фінансові кооперативи: міжнародний досвід та українська практика. – К., 1997. – С. 18.

² Офіційний сайт World Council of Credit Unions (Всесвітньої ради кредитних спілок) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.woccu.org>

виключно для надання кредитів своїм членам, якщо інше не встановлено рішенням уповноваженого органу тощо.

На жаль, доводиться констатувати, що п. 2 ч. 1 ст. 21 Закону України «Про кредитні спілки» обмежує склад учасників кредитних операцій з боку господарюючих суб'єктів, лише від імені членів кредитної спілки можуть виступати фермерські господарства та приватні підприємства, які знаходяться у власності членів такої спілки. Проте на сучасному етапі найбільш поширеною універсальною організаційно-правовою формою господарювання можна визнати господарські товариства, зокрема акціонерні товариства. Тому аналізована норма є дещо дискримінаційною¹.

ГК України врегульована діяльність *підприємств громадських об'єднань, релігійних організацій, профспілок, політичних партій*. У ст. 112 цього Кодексу передбачається можливість створення підприємств громадським об'єднанням або релігійною організацією. Таке підприємство є унітарним, заснованим на власності громадського об'єднання (громадської організації або спілки, політичної партії) або власності релігійної організації для здійснення господарської діяльності з метою виконання їх статутних завдань. Характерною ознакою унітарного підприємства є те, що воно створюється одним засновником (громадським об'єднанням або релігійною організацією), який виділяє необхідне для цього майно, формує відповідно до закону не поділений на частки (паї) статутний капітал, затверджує статут, розподіляє доходи безпосередньо або через керівника, який ним призначається, керує підприємством і формує його трудовий колектив на засадах трудового найму, вирішує питання реорганізації та ліквідації підприємства.

Відповідно до п. 2 ч. 2 ст. 21 Закону України «Про громадські об'єднання» громадське об'єднання зі статусом юридичної особи має право здійснювати підприємницьку діяльність безпосередньо, якщо це передбачено його статутом, або через створені в порядку, передбаченому законом, юридичні особи (товариства, підприємства), якщо така діяльність відповідає меті (цілям) громадського об'єднання та сприяє її досягненню. Зазначений Закон прямо

---

¹ Зубатенко О. Правове стимулювання розвитку кооперації в Україні // Підприємство, господарство і право. – 2009. – № 6 (162). – С. 33–34.

передбачає можливість самого громадського об'єднання зі статусом юридичної особи чи створеної ним юридичної особи (товариство, підприємство) бути виконавцем державного замовлення відповідно до закону.

Створені громадськими об'єднаннями юридичні особи (товариства, підприємства) зобов'язані вести бухгалтерський облік, фінансову та статистичну звітність, бути зареєстрованими в органах державної податкової служби та сплачувати до бюджету обов'язкові платежі відповідно до закону. Надання таким юридичним особам (товариствам, підприємствам) пільг, у тому числі з оподаткування, здійснюється на підставах та в порядку, визначених законом.

Громадське об'єднання зі статусом юридичної особи для виконання своєї статутної мети (цілей) має право володіти, користуватися і розпоряджатися коштами та іншим майном, яке відповідно до закону набуто в результаті підприємницької діяльності такого об'єднання, підприємницької діяльності створених ним юридичних осіб (товариств, підприємств).

Право власності громадського об'єднання зі статусом юридичної особи реалізовує його вищий орган управління в порядку, передбаченому законом і статутом громадського об'єднання. Окремі функції щодо управління майном за рішенням вищого органу управління громадського об'єднання можуть бути покладені на створені ним відповідно до статуту юридичні особи (товариства, підприємства).

Різновидом громадського об'єднання виступають молодіжні та дитячі громадські організації. Індивідуальними членами молодіжних громадських організацій можуть бути особи віком від 14 до 35 років, а індивідуальними членами дитячих громадських організацій – особи віком від 6 до 18 років. Законом України «Про молодіжні та дитячі громадські організації»¹ у ст. 9 передбачено форми державної підтримки молодіжних і дитячих громадських організацій. Вона здійснюється шляхом сприяння створенню підприємств, установ та

---

¹ Про молодіжні та дитячі громадські організації: Закон України від 01.12.1998 № 281-XIV // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 1 (07.01.99). – Ст. 2.

організацій, які надають послуги молоді й дітям або допомагають зайнятості молоді.

В Україні, окрім громадських об'єднань, діють благодійні організації – членські благодійні організації; благодійні фонди; благодійні установи; інші благодійні організації (фондації, місії, ліги тощо). Благодійні організації – це недержавні організації, головною метою діяльності яких є здійснення благодійної діяльності в інтересах суспільства або окремих категорій осіб згідно із Законом України «Про благодійництво та благодійні організації»¹. Права благодійних організацій визначаються ст. 13 зазначеного Закону, ними передбачається, що з метою здійснення благодійної діяльності ці організації мають право засновувати засоби масової інформації, підприємства та організації, займатися видавничою діяльністю. Можливість створення такого підприємства має бути закріплено у статуті благодійної організації. Згідно з п. 4 ч. 1 ст. 19 Закону України «Про благодійництво та благодійні організації» джерелами формування майна та коштів благодійного фонду можуть бути доходи від цінних паперів та надходжень від підприємств, що перебувають у його власності. На фінансування благодійних програм повинна використовуватися уся сума надходжень, що надійшла за фінансовий рік від підприємств, які перебувають у власності благодійної організації, за винятком адміністративно-господарських витрат, пов'язаних із функціонуванням благодійної організації, але не більше 20 % кошторису цієї організації в поточному році².

Створювати кооперативні підприємства мають також право професійні спілки. Це – добровільні неприбуткові громадські організації, що об'єднують громадян, пов'язаних спільними інтересами за родом їх професійної (трудової) діяльності (навчання). Згідно зі ст. 35 Закону України «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності»³ профспілки мають право на господарську та фінансову

---

¹ Про благодійництво та благодійні організації : Закон України від 16.09.1997 № 531/97-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1997. – № 46. – Ст. 292.

² «Галицькі контракти – Дебет-Кредит». – 14 серпня 2000 р. – № 33. – С. 38.

³ Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності: Закон України від 15.09.1999 № 1045-XIV // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 45 (12.11.99). – Ст. 397.

діяльність. З метою реалізації статутних завдань профспілки, їх об'єднання, які є юридичними особами, можуть здійснювати необхідну господарську та фінансову діяльність:

- надавати безоплатні послуги, роботи;
- створювати в установленому законодавством порядку підприємства, установи або організації зі статусом юридичної особи;
- формувати відповідні фонди, кредитні спілки¹.

Політичним партіям та юридичним особам, що ними створюються, забороняється засновувати підприємства, за винятком засобів масової інформації, підприємств, що здійснюють продаж суспільно-політичної літератури, інших пропагандистсько-агітаційних матеріалів, виробів з власною символікою, проведення виставок, лекцій, фестивалів та інших суспільно-політичних заходів. Це закріплено у п. 3 ч. 1 ст. 12 Закону України «Про політичні партії в Україні»², де прямо передбачено, що політичні партії мають право засновувати з підприємств лише власні засоби масової інформації, як передбачено відповідними законами України.

Релігійні організації здійснюють виробничу і господарську діяльність відповідно до ст. 19 Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації»³.

Релігійні організації у порядку, визначеному чинним законодавством, мають право для виконання своїх статутних завдань засновувати видавничі, поліграфічні, виробничі, реставраційно-будівельні, сільськогосподарські та інші підприємства. Прибуток від виробничої діяльності та інші доходи підприємств релігійних організацій оподатковуються відповідно до чинного законодавства у порядку і розмірах, установлених для підприємств громадських організацій.

¹ Щербина В. С. Суб'єкти господарського права : монографія. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – С. 72.

² Про політичні партії в Україні : Закон України від 05.04.2001 № 2365-III // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 23 (08.06.2001). – Ст. 118.

³ Про свободу совісті та релігійні організації : Закон України від 23.04.1991 № 987-XII // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1991. – № 25 (18.06.91). – Ст. 283.

Релігійні організації як власники належного їм майна можуть при заснуванні ними підприємств закріплювати за такими підприємствами майно на праві господарського відання з метою здійснення підприємницької діяльності або на праві оперативного управління для здійснення некомерційної діяльності¹.

Законодавчими актами України можуть установлюватися й інші обмеження щодо створення і діяльності підприємств громадських організацій, політичних партій або релігійних організацій.

Запитання для самоконтролю

1. Документи чинного законодавства України, що регулюють діяльність підприємств кооперативної власності (кооперативів).
2. Види підприємств кооперативної власності (кооперативів), що існують у світовій практиці.
3. Поняття та юридичне визначення підприємств кооперативної власності (кооперативів).
4. Особливості правового регулювання фінансових кооперативів (кооперативних банків та кредитних спілок).
5. Споживчі кооперативи.
6. Поняття та юридичне визначення підприємств громадських об'єднань, благодійних і релігійних організацій, профспілок, політичних партій.
7. Принципи діяльності кооперативу.
8. Класифікація кооперативів.
9. Порядок створення виробничого кооперативу.
10. Порядок та умови виникнення членства в підприємствах кооперативного типу.
11. Порядок та умови припинення членства в підприємствах кооперативного типу.
12. Система органів управління підприємств кооперативної власності (кооперативів).

---

¹ Науково-практичний коментар Господарського кодексу України: / О. А. Беляневич, О. М. Вінник, В. С. Щербина та ін.; за заг. ред. Г. Л. Знаменського, В. С. Щербини. – 3-тє вид., перероб. і доп. – К. : Юрінком Інтер, 2012. – С. 219.

13. Вищі органи самоврядування виробничих кооперативів, їх компетенція.
14. Голова кооперативу, його повноваження і відповідальність за стан господарювання підприємства. Правління кооперативу, його повноваження згідно зі статутом.
15. Правове становище виконавчого директора виробничого кооперативу.
16. Правомочність спостережної ради виробничого кооперативу, ревізійної комісії (ревізора) та їх повноваження.

ГЛАВА 10. Правове становище підприємств та їх об'єднань

1. *Поняття підприємства та його основні ознаки.*
2. *Види та організаційно-правові форми підприємств.*
3. *Правовий режим майна підприємств і джерела його формування.*
4. *Поняття, ознаки, види та організаційно-правові форми об'єднань підприємств.*

§ 1. Поняття підприємства та його основні ознаки

Одне із головних і домінуючих місць серед суб'єктів господарювання займає підприємство. Можна стверджувати, що воно є узагальнюючою категорією для таких поширених організаційно-правових форм суб'єктів господарювання як господарські товариства, виробничі кооперативи, інших господарських організацій незалежно від форми власності, підпорядкування та організаційно-правової форми. Таким чином, необхідно визначити саме поняття підприємства та окреслити його основні ознаки.

Поняття підприємства потрібно розглядати з точки зору положень господарсько-правової доктрини та нормативно-правових актів. Зокрема, в ч. 1 ст. 62 ГК України закріплено, що підприємство – це самостійний суб'єкт господарювання, створений компетентним органом державної влади або органом місцевого самоврядування, або іншими суб'єктами для задоволення суспільних та особистих потреб шляхом систематичного здійснення виробничої, науково-дослідної, торговельної, іншої господарської діяльності в порядку, передбаченому чинним законодавством України.

Проте недосконалість законодавчого визначення зумовлює

науковий пошук, що потребує тлумачення досліджуваного поняття. Так, на думку О. М. Вінник, підприємство – це самостійний у правовому відношенні суб'єкт господарювання низової ланки економіки, який діє на підставі статуту, виконує виробничу, наукову-дослідницьку, торговельну та інші види господарської діяльності як відокремлений товаровиробник, має самостійний баланс, розрахункові та інші рахунки в банківських установах, має права та несе обов'язки, пов'язані з виконуваною ним діяльністю, в т. ч. має права юридичної особи¹.

Виходячи з положень господарсько-правової доктрини та господарського законодавства України, можна окреслити такі ознаки підприємства.

1) *Є суб'єктом (об'єктом) права.* ГК України та господарсько-правова доктрина, у першу чергу, займають позицію, за якою підприємство є суб'єктом права. Однак варто звернути увагу й на положення ч. 3 ст. 66 ГК України, за якою підприємство є об'єктом, оскільки має в собі цілісний майновий комплекс, що, у свою чергу, визнається нерухомістю і може бути об'єктом купівлі-продажу та інших угод, на умовах і в порядку, визначених цим Кодексом і законами, прийнятими відповідно до нього. Тому необхідно говорити не стільки про підприємство як об'єкт майнових прав, скільки про цілісний майновий комплекс підприємства як об'єкт таких прав².

У протизагугу ГК України ЦК України в ст. 191 містить норму про цілісний майновий комплекс підприємства як про об'єкт права і не надає підприємству статусу юридичної особи. Проте це не означає, що підприємство, керуючись ЦК України, втрачає статус суб'єкта правовідносин. Про це, зокрема, свідчать ст.ст. 152, 167, 169, 708, 722, 913, 916, 918, 972 ЦК України, в яких застосовується поняття підприємства як суб'єкта майнових прав. У більш розширеному значенні таке поняття характеризує підприємство як суб'єкта майнових правовідносин.

На думку О. П. Подцерковного та Т. В. Степанової, сьогодні

¹ Вінник О. М. Господарське право : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. – 2-ге вид., змін. та доп. – К. : Правова єдність, 2009. – С. 90.

² Господарське право : підручник / О. П. Подцерковний, О. О. Квасніцька, А. В. Смітюх та ін.; за ред. О. П. Подцерковного. – Х. : Одиссей, 2010. – С. 137.

нішні спроби деяких дослідників¹ розглядати підприємство винятково як річ (майно), є нічим іншим, як нав'язуванням сучасним поколінням термінів, що існували в дореволюційній Росії і склалися в деяких західних країнах. Адже не можна не помічати, що традиції правозастосування сьогоденної України мають своє власне коріння, яке не можна не ігнорувати.

Зокрема, Конституція України в ст.ст. 37, 46, 86, 103, 120, 142, 143 містить норми, в яких підприємство визнається суб'єктом, а не об'єктом права. БК України, ЗК України, КК України, ГК України, переважна більшість інших законодавчих актів розглядають підприємство як суб'єкт правовідносин. Аналогічний підхід застосовується в Німеччині і в інших країнах, у законодавстві Європейського Союзу (наприклад, у ст.ст. 85, 86 Римського договору 1957 р.).

У контексті дискусії про тлумачення поняття «підприємство» варто підтримати позиції Ю. К. Толстого та А. П. Грибанова, на думку яких необхідно зайняти більш зважену позицію, вважаючи, що у двозначному застосуванні поняття «підприємство» немає нічого проблемного і його потрібно застосовувати як в одному, так і в іншому значеннях, а в законодавстві чи договірних відносинах слід надати чітке визначення цього терміна в кожному конкретному випадку, щоб учасники обороту і правозастосовчі органи однозначно розуміли цей термін².

2) *Є самостійним суб'єктом господарювання.* На думку В. С. Щербини, суть визначення «суб'єкт господарювання» полягає в тому, що підприємство є товаровиробником, трудовий колектив якого на професійній основі (у вигляді промислу) виробляє і реалізує свій товар з метою одержання прибутку. Як правило, підприємства належать до комерційних, спрямованих на прибуток

¹ Див., напр.: Романов О. Е. Предприятие и иные имущественные комплексы как объекты гражданских прав. – СПб. : Юридический Центр Пресс, 2004. – 304 с.

² Гражданское право : учебник. Ч. 1 ; под ред. А. П. Сергеева, Ю. К. Толстого. – М. : ПРОСПЕКТ, 1998. – С. 398; Грибанов А. Предприятие: проблемы доктрины и законодательства // Хозяйство и право. – 2000. – № 5. – С. 40 (Цит. : Кучеренко І. М. Організаційно-правові форми юридичних осіб приватного права : монографія. – К. : Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2004. – 328 с. (С.183)).

організацій (на відміну від неприбуткових організацій – релігійних, об'єднань громадян тощо), хоча можуть створюватися і для некомерційної діяльності¹ (про що мова піде далі).

3) *Є господарською організацією* (ч. 2 ст. 55 ГК України).

4) *Є юридичною особою* (наявність організаційної єдності, відокремленого майна, здатність від свого імені набувати права та нести обов'язки, самостійно відповідати за своїми зобов'язаннями, наявності самостійного балансу, рахунків в установах банків, печатки зі своїм найменуванням та ідентифікаційним кодом, здатність від свого імені виступати позивачем і відповідачем в суді, третейському та господарському судах).

5) *Створюється компетентним органом державної влади або органом місцевого самоврядування, або іншими суб'єктами відповідно до законодавства України.*

6) *Є статутним суб'єктом господарювання* (якщо законом не встановлено інше, діє на основі статуту або модельного статуту).

7) *Метою створення та діяльності підприємства є:*

– задоволення суспільних та особистих потреб шляхом систематичного здійснення виробничої, науково-дослідної, торговельної, іншої господарської діяльності в порядку, передбаченому ГК України та іншими законами;

– здійснення як підприємницької, так і некомерційної господарської діяльності.

Підприємства незалежно від форми власності, організаційно-правової форми, а також установчих документів, на основі яких вони створені та діють, мають рівні права та обов'язки.

Особливістю внутрішньої організації підприємства є те, що воно не має у своєму складі інших юридичних осіб.

Підприємство самостійно визначає свою організаційну структуру, встановлює чисельність працівників і штатний розклад. Відповідно до ст. 64 ГК України підприємство може складатися з виробничих структурних підрозділів (виробництв, цехів, відділень, дільниць, бригад, бюро, лабораторій тощо), а також функціональних структурних підрозділів апарату управління (управлінь, відділів,

¹ Щербина В. С. Суб'єкти господарського права : монографія. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – С. 56.

бюро, служб тощо). Функції, права та обов'язки структурних підрозділів підприємства визначаються положеннями про них, які затверджуються в порядку, визначеному статутом підприємства або іншими установчими документами.

Підприємство має право створювати філії, представництва, відділення та інші відокремлені підрозділи, погоджуючи питання про розміщення цих підрозділів з відповідними органами місцевого самоврядування в установленому законодавством порядку. Такі відокремлені підрозділи не мають статусу юридичної особи і діють на основі положення про них, затвердженого підприємством. Підприємства можуть відкривати рахунки в установах банків через свої відокремлені підрозділи відповідно до закону (ч. 4 ст. 64 ГК України). Діяльність розташованих на території України відокремлених підрозділів підприємств, що знаходяться за її межами, регулюється ГК України та іншими законами.

Відповідно до ст. 65 ГК України управління підприємством здійснюється відповідно до його установчих документів на основі поєднання прав власника щодо господарського використання свого майна і участі в управлінні трудового колективу.

Власник здійснює свої права щодо управління підприємством безпосередньо або через уповноважені ним органи відповідно до статуту підприємства чи інших установчих документів.

Для керівництва господарською діяльністю підприємства власник (власники) або уповноважений ним (ними) орган призначає (обирає) керівника підприємства. У разі найму керівника підприємства з ним укладається договір (контракт), в якому визначаються строк найму, права, обов'язки та відповідальність керівника, умови його матеріального забезпечення, умови звільнення його з посади, інші умови найму за погодженням сторін.

Керівник підприємства без доручення діє від імені підприємства, представляє його інтереси в органах державної влади і органах місцевого самоврядування, інших організаціях, у відносинах з юридичними особами та громадянами, формує адміністрацію підприємства і вирішує питання діяльності підприємства в межах та порядку, визначених установчими документами. Керівника підприємства може бути звільнено з посади достроково на підставах, передбачених договором (контрактом) відповідно до закону.

На всіх підприємствах, які використовують найману працю, між власником або уповноваженим ним органом і трудовим колективом або уповноваженим ним органом повинен укладатися колективний договір, яким регулюються виробничі, трудові та соціальні відносини трудового колективу з адміністрацією підприємства. Вимоги до змісту і порядок укладення колективних договорів визначаються законодавством про колективні договори.

Трудовий колектив підприємства становлять усі громадяни, які своєю працею беруть участь у його діяльності на основі трудового договору (контракту, угоди) або інших форм, що регулюють трудові відносини працівника з підприємством. Повноваження трудового колективу щодо його участі в управлінні підприємством устанавлюються статутом або іншими установчими документами відповідно до вимог ГК України, законодавства про окремі види підприємств, Закону СРСР «Про трудові колективи і підвищення їх ролі в управлінні підприємствами, установами, організаціями».

Рішення із соціально-економічних питань, що стосуються діяльності підприємства, виробляються і приймаються його органами управління за участі трудового колективу та уповноважених ним органів.

Особливості управління підприємствами окремих видів (організаційних форм підприємств) устанавлюються ГК України та законами про такі підприємства.

§ 2. Види та організаційно-правові форми підприємств

У юридичній літературі запропоновано значну кількість думок стосовно класифікації підприємств як суб'єктів господарювання, в основу яких закладено різні критерії поділу. Не вдаючись до детального аналізу правової доктрини з цього питання, вважаємо за необхідне звернути увагу на законодавчий підхід до видового виокремлення підприємств. Так, відповідно до ст. 63 ГК України можна виділити:

– *залежно від форм власності:*

а) приватне підприємство, що діє на основі приватної власності громадян чи суб'єкта господарювання (юридичної особи);

б) підприємство, що діє на основі колективної власності (підприємство колективної власності);

в) комунальне підприємство, що діє на основі комунальної власності територіальної громади;

г) державне підприємство, що діє на основі державної власності;

г) підприємство, засноване на змішаній формі власності (на базі об'єднання майна різних форм власності).

Як видно з наведеної класифікації, перелік підприємств є невичерпним і в умовах сучасного господарювання та розвитку господарських відносин можуть створюватись й інші види підприємств. Зважаючи на ці обставини, законодавцем зроблено зауваження про те, що в Україні можуть діяти також інші види підприємств, передбачені законом (ч. 1 ст. 63 ГК України);

– *залежно від наявності іноземної інвестиції в статутному капіталі підприємства* (її наявності та розміру) виділяють (ч. 2 ст. 63 ГК України):

а) іноземне підприємство (у статутному капіталі іноземна інвестиція становить 100 %);

б) підприємство з іноземними інвестиціями (у статутному капіталі підприємства іноземна інвестиція становить не менш як 10 %).

Таке саме положення міститься й у Законі України «Про режим іноземного інвестування», відповідно до ст. 1 якого підприємство з іноземними інвестиціями – це підприємство (організація) будь-якої організаційно-правової форми, створене відповідно до законодавства України, іноземна інвестиція в статутному капіталі якого, за його наявності, становить не менше 10 %. Підприємство набуває статусу підприємства з іноземними інвестиціями з дня зарахування іноземної інвестиції на його баланс¹;

– *залежно від способу утворення (заснування) та формування статутного капіталу* в Україні діють підприємства унітарні та корпоративні.

¹ Більш детально правове становище підприємств з іноземними інвестиціями та іноземних підприємств див. : Жорнокуй Ю. М. Інвестиційне право: підручник. – Х. : Східно-регіональний центр гуманітарно-освітніх ініціатив, 2011. – 192 с.

Унітарне підприємство створюється одним засновником, який виділяє необхідне для того майно, формує відповідно до закону статутний капітал, не поділений на частки (паї), затверджує статут, розподіляє доходи, безпосередньо або через керівника, який ним призначається, керує підприємством і формує його трудовий колектив на засадах трудового найму, вирішує питання реорганізації та ліквідації підприємства. Унітарними є підприємства державні, комунальні, підприємства, засновані на власності об'єднання громадян, релігійної організації або на приватній власності засновника (ч. 4 ст. 63 ГК України).

Корпоративне підприємство утворюється, як правило, двома або більше засновниками за їх спільним рішенням (договором), діє на основі об'єднання майна та/або підприємницької чи трудової діяльності засновників (учасників), їх спільного управління справами, на основі корпоративних прав, у тому числі через органи, що ними створюються, участі засновників (учасників) у розподілі доходів та ризиків підприємства. Корпоративними є кооперативні підприємства, підприємства, що створюються у формі господарського товариства, а також інші підприємства, у т. ч. засновані на приватній власності двох або більше осіб (ч. 5 ст. 63 ГК України).

Особливості правового статусу унітарних і корпоративних підприємств установлюються ГК України та іншими законодавчими актами. Такими нормативно-правовими актами, зокрема, є закони України «Про споживчу кооперацію», «Про господарські товариства», «Про акціонерні товариства» тощо.

На думку В. С. Щербини, унітарні та корпоративні підприємства можна розглядати як дві організаційні форми підприємств¹, хоча в ГК України вони подаються саме як види підприємств;

– залежно від кількості працюючих та доходів від будь-якої діяльності за рік можуть належати до суб'єктів малого підприємництва, у т. ч. до суб'єктів мікропідприємництва, середнього або великого підприємництва (ч. 3 ст. 55 ГК України).

Суб'єктами мікропідприємництва є юридичні особи – суб'єкти господарювання будь-якої організаційно-правової форми та форми

---

¹ Щербина В. С. Суб'єкти господарського права : монографія. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – С. 58.

власності, у яких середня кількість працівників за звітний період (календарний рік) не перевищує 10 осіб та річний дохід від будь-якої діяльності не перевищує суму, еквівалентну 2 мільйонам євро, визначену за середньорічним курсом НБ України.

Суб'єктами малого підприємництва є юридичні особи – суб'єкти господарювання будь-якої організаційно-правової форми та форми власності, у яких середня кількість працівників за звітний період (календарний рік) не перевищує 50 осіб і річний дохід від будь-якої діяльності не перевищує суму, еквівалентну 10 мільйонам євро, визначену за середньорічним курсом НБ України.

Суб'єктами великого підприємництва є юридичні особи – суб'єкти господарювання будь-якої організаційно-правової форми та форми власності, у яких середня кількість працівників за звітний період (календарний рік) перевищує 250 осіб та річний дохід від будь-якої діяльності перевищує суму, еквівалентну 50 мільйонам євро, визначену за середньорічним курсом НБ України.

Інші суб'єкти господарювання належать до суб'єктів середнього підприємництва.

Треба зазначити, що названі види підприємств (малі, середні та великі) не є окремими організаційними формами. Ця класифікація має практичне значення для формування економічної політики у сфері податкових (наприклад, можливості запровадження спрощеної системи оподаткування) і господарських (організаційних) пільг, здійснення інших заходів державної підтримки малих підприємств, також розмежування режимів державної підтримки, що надається законодавством, тим чи іншим підприємствам тощо¹.

– за сферою діяльності розрізняють підприємства промислові, торгівлі, у сфері послуг тощо²;

¹ Науково-практичний коментар Господарського кодексу України / О.А. Беяневич, О.М. Вінник, В.С. Щербина та ін. ; за заг. ред. Г.Л. Знаменського, В.С. Щербини. – 3-тє вид., перероб. і доп. – К. : Юрінком Інтер, 2012. – С. 120 ; Господарське право: підручник / О. П. Подцерковний, О. О. Квасніцька, А. В. Смітюх та ін.; за ред. О. П. Подцерковного. – Х. : Одіссеї, 2010. – С. 141.

² Булгакова І. В. Господарське право України : навч. посіб. – К. : Прецедент, 2006. – С. 67.

– за метою створення підприємства, виходячи з положень ч. 2 ст. 62 ГК України, поділяються на підприємницькі (комерційні) і непідприємницькі (некомерційні).

Відповідно до ч. 9 ст. 63 ГК України для підприємств певного виду та організаційних форм законами можуть установлюватися особливості господарювання.

§ 3. Правовий режим майна підприємств і джерела його формування

Основу правового режиму майна суб'єктів господарювання, на якій базується господарська діяльність, становлять право власності та інші речові права – право господарського відання, право оперативного управління. Господарська діяльність може здійснюватися також на основі інших речових прав (право володіння, право користування тощо), передбачених ЦК України (ч. 1 ст. 133 ГК України).

Поняття правового режиму майна суб'єкта господарювання охоплює встановлені правовими нормами: а) структуру цього майна, б) порядок його набуття, використання і вибуття, в) межі розпорядження майном з боку третіх осіб, г) порядок звернення на нього стягнень кредиторів. Таке розуміння правового режиму майна дозволяє з'ясувати:

– по-перше, структуру (складові частини, види) майна, закріпленого за суб'єктом господарювання, що, у свою чергу, надає можливість визначити особливості правового режиму окремих видів зазначеного майна;

– по-друге, порядок (джерела, способи, процедуру) формування майнової бази та майновий стан (шляхом відображення його засобами бухгалтерського обліку) суб'єкта господарювання;

– по-третє, порядок використання (експлуатації) різних видів майна у процесі здійснення господарської діяльності (у т. ч. його амортизації, застосування норм і нормативів тощо);

– по-четверте, порядок вибуття майна з майнової сфери суб'єкта господарювання (відповідно до умов укладених договорів, у т. ч. у вигляді санкцій за порушення договірних зобов'язань;

шляхом використання у своїй господарській діяльності; у вигляді сплати податків та інших обов'язкових платежів; шляхом вилучення майна за рішенням уповноважених органів, у т. ч. санкцій за порушення правил здійснення господарської діяльності тощо)¹.

Відповідно до ч. 1 ст. 66 ГК України майно підприємства становлять виробничі та невиробничі фонди, а також інші цінності, вартість яких відображається в самостійному балансі підприємства.

Необхідно зазначити, що законодавство України застосовує правову категорію «майно», вкладаючи в неї зміст залежно від виду правовідносин, їх характеру та мети правового регулювання, що завжди треба мати на увазі у правозастосовній практиці². За ч. 1 ст. 139 ГК України майном визнається сукупність речей та інших цінностей (включаючи нематеріальні активи), які мають вартісне значення, виробляються чи використовуються у діяльності суб'єктів господарювання та відображаються в їх балансі або враховуються в інших передбачених законом формах обліку майна цих суб'єктів.

Згідно зі ст. 190 ЦК України майном як особливим об'єктом вважаються окрема річ, сукупність речей, а також майнові права та обов'язки, однак для визнання цих об'єктів речами в розумінні ГК України необхідно, щоб вони відповідали таким ознакам: а) мали вартісне визначення; б) вироблялися чи використовувалися в діяльності суб'єктів господарювання; в) відображалися в балансі цих суб'єктів або враховувалися в інших установлених законом формах обліку майна цих суб'єктів.

Закон України «Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність в Україні»³ у ст. 3 визначає, що майном, яке може оцінюватися, є об'єкти в матеріальній формі, будівлі та споруди (включаючи їх невід'ємні частини), машини, обладнання, транспортні засоби тощо; паї, цінні папери;

---

¹ Науково-практичний коментар Господарського кодексу України / О. А. Беяневич, О. М. Вінник, В. С. Щербина та ін. ; за заг. ред. Г. Л. Знаменського, В. С. Щербини. – 3-тє вид., перероб. і доп. – К. : Юрінком Інтер, 2012. – С. 251.

² Там само. – С. 125.

³ Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність в Україні : Закон України від 12.07.2001 № 2658-III // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 47. – Ст. 251.

нематеріальні активи, у тому числі об'єкти права інтелектуальної власності; цілісні майнові комплекси всіх форм власності.

Залежно від економічної форми майно, що використовується у процесі господарської діяльності, складають основні фонди і оборотні засоби, а також інші цінності (спеціальні фонди, грошові кошти, товари), вартість яких відображається на самостійному балансі підприємства (ч. 2 ст. 139 ГК України).

Відповідно до ч. 3 ст. 139 ГК України основними фондами виробничого і невиробничого призначення є будинки, споруди, машини та устаткування, обладнання, інструмент, виробничий інвентар і приладдя, господарський інвентар та інше майно тривалого використання, що віднесено законодавством до основних фондів.

Для цілей бухгалтерського обліку основні фонди класифікуються, зокрема, на основні засоби (земельні ділянки, капітальні витрати на поліпшення земель, будинки, споруди та передавальні пристрої, машини та обладнання, транспортні засоби, інструменти, прилади, інвентар (меблі), робоча і продуктивна худоба, багаторічні насадження тощо), інші необоротні матеріальні активи (бібліотечні фонди, малоцінні необоротні матеріальні активи, тимчасові (нетитульні) споруди, природні ресурси, інвентарна тара, предмети прокату тощо), незавершені капітальні інвестиції.

Оборотними засобами є сировина, паливо, матеріали, малоцінні предмети та предмети, що швидко зношуються, інше майно виробничого і невиробничого призначення, що віднесено законодавством до оборотних засобів.

Законодавство про бухгалтерський облік відмовилося від терміна «оборотні засоби», вживаючи натомість термін «оборотні активи», під якими розуміються грошові кошти та їх еквіваленти, що не обмежені у використанні, а також інші активи, призначені для реалізації чи споживання протягом операційного циклу чи протягом дванадцяти місяців з дати балансу (п. 4 Положення (стандарту) бухгалтерського обліку 2 «Баланс», затвердженого наказом Мініфіну України від 31 березня 1999 р. № 87).

За ч. 5 ст. 139 ГК України коштами у складі майна суб'єктів господарювання є гроші у національній та іноземній валюті, призначені для здійснення товарних відносин цих суб'єктів з іншими

суб'єктами, а також фінансових відносин відповідно до законодавства.

Товарами у складі суб'єктів господарювання визнаються вироблена продукція (товарні запаси), виконані роботи та послуги (ч. 6 ст. 139 ГК України).

Особливим видом майна суб'єктів господарювання є цінні папери (ч. 7 ст. 139 ГК України). Підприємство випускає, реалізує та придбаває цінні папери відповідно до законодавства України (ч. 6 ст. 66 ГК України).

Частина 2 ст. 66 ГК України визначає джерела формування майна підприємства, до яких належать: 1) грошові та матеріальні внески засновників; 2) доходи, одержані від реалізації продукції, послуг, інших видів господарської діяльності; 3) доходи від цінних паперів; 4) кредити банків та інших кредиторів; 5) капітальні вкладення і дотації з бюджетів; 6) майно, придбане в інших суб'єктів господарювання, організацій та громадян у встановленому законодавством порядку; 7) інші джерела, не заборонені законодавством України.

Суб'єкти господарювання використовують у господарській діяльності природні ресурси в порядку спеціального або загального природокористування відповідно до чинного законодавства України. Володіння і користування природними ресурсами підприємство здійснює в установленому законодавством порядку за плату, а у випадках, передбачених законом, на пільгових умовах.

Використання природних ресурсів у сфері господарювання, крім ГК України, регламентується також іншими законодавчими актами, зокрема, ЗК України, ВК України, ЛК України¹, Кодексом України про надра², законами України «Про охорону навколишнього природного середовища»³, «Про нафту і газ»¹, «Про тваринний світ»², «Про рослинний світ»³ тощо.

---

¹ Лісовий кодекс України : Закон України від 21.01.1994 № 3852-ХІІ // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 17. – Ст. 99.

² Кодекс України про надра : Закон України від 27.07.1994 № 132/94-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 36. – Ст. 340.

³ Про охорону навколишнього природного середовища : Закон України від 25.06.1991 № 1264-ХІІ // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 41. – Ст. 546.

Реалізація майнових прав підприємства здійснюється в порядку, встановленому ГК України, іншими законодавчими актами України. Держава, у свою чергу, гарантує захист майнових прав підприємства. Вилучення державою у підприємства майна, що ним використовується, здійснюється лише у випадках і порядку, передбачених законом.

§ 4. Поняття, ознаки, види та організаційно-правові форми об'єднань підприємств

Відповідно до ст. 70 ГК України підприємства мають право на добровільних засадах об'єднувати свою господарську діяльність (виробничу, комерційну та інші її види) на умовах і в порядку, встановлених ГК України та іншими законами. Крім того, за рішенням КМ України або органів, до повноважень яких належить управління державними або комунальними підприємствами, можуть утворюватися об'єднання підприємств на умовах і в порядку, встановлених ГК України та іншими законами.

Види об'єднань підприємств, їх загальний статус, а також основні вимоги щодо здійснення ними господарської діяльності визначаються ГК України, інші питання їх діяльності регулюються законодавством України.

Так, ГК України містить главу 12 «Об'єднання підприємств» (ст.ст. 118–127), яка і передбачає поняття, види, організаційно-правові форми, управління об'єднання підприємств тощо.

Частина 1 ст. 118 ГК України визначає об'єднання підприємств як господарську організацію, утворену у складі двох або більше підприємств з метою координації їх виробничої, наукової та іншої діяльності для вирішення спільних економічних і соціальних завдань.

¹ Про нафту і газ : Закон України від 12.07.2001 № 2665-III // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 50. – Ст. 262.

² Про тваринний світ : Закон України від 13.12.2001 № 2894-III // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 14. – Ст. 97.

³ Про рослинний світ : Закон України від 09.04.1999 № 591-XIV // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 22. – Ст. 198.

У свою чергу, О. В. Джуринський вважає, що об'єднанням суб'єктів господарювання (господарським об'єднанням) є господарська організація, утворена у складі двох або більше суб'єктів господарювання з метою координації діяльності учасників об'єднання, забезпечення захисту їх прав та представництва їх інтересів; централізації окремих виробничо-господарських та/або управлінських функцій; консолідації матеріальних і фінансових ресурсів; реалізації фінансової залежності учасників об'єднання задля досягнення певного спільного господарського результату та вирішення спільних соціальних завдань¹.

На нашу думку, ознаками об'єднання підприємств є такі: 1) об'єднання підприємств є господарською організацією; 2) об'єднання підприємств – це юридична особа; 3) воно утворюється у складі двох або більше підприємств; 4) метою створення об'єднання підприємств є координація виробничої, наукової та іншої діяльності для вирішення спільних економічних і соціальних завдань. Натомість у юридичній літературі висловлено інше бачення стосовно окреслення ознак господарського об'єднання. Зокрема, за О. В. Джуринським, до них належать такі: 1) господарське об'єднання утворюється у складі не менше двох підприємств (суб'єктів господарювання); 2) основною метою утворення господарського об'єднання є координація діяльності його учасників; 3) кінцевою метою діяльності господарського об'єднання є вирішення спільних економічних і соціальних завдань².

Об'єднання підприємств можуть утворюватися двома способами: а) самими підприємствами на добровільних засадах; б) за рішенням органів, які відповідно до чинного законодавства мають право утворювати об'єднання підприємств. В об'єднання підприємств можуть входити підприємства, утворені за законодавством інших держав, а підприємства України можуть входити в об'єднання підприємств, утворені на території інших держав. При цьому необхідно розрізняти поняття «об'єднання підприємств» і «злиття підприємств», оскільки в першому випадку йдеться про

¹ Джуринський В. О. Правове становище господарських об'єднань в Україні : монографія. – К. : Юрінком Інтер, 2010. – С. 34.

² Там само. – С. 31–34.

самостійного суб'єкта господарювання, учасники якого зберігають статус юридичної особи, а в другому – про спосіб припинення юридичних осіб, у результаті якого утворюється новий суб'єкт господарювання¹.

Державна реєстрація об'єднання підприємств здійснюється відповідно до ст. 58 ГК України та Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців».

ГК України у ст. 119 передбачає види об'єднань підприємств. Так, залежно від порядку заснування об'єднання підприємств можуть утворюватися як господарські об'єднання або як державні чи комунальні господарські об'єднання.

Відповідно до ч. 2 ст. 119 ГК України господарське об'єднання – об'єднання підприємств, утворене за ініціативою підприємств, незалежно від їх виду, які на добровільних засадах об'єднали свою господарську діяльність. Господарські об'єднання діють на основі установчого договору та/або статуту, який затверджується їх засновниками.

Державне (комунальне) господарське об'єднання – об'єднання підприємств, утворене державними (комунальними) підприємствами за рішенням КМ України або, у визначених законом випадках, рішенням міністерств (інших органів, до сфери управління яких входять підприємства, що утворюють об'єднання), або рішенням компетентних органів місцевого самоврядування.

Державне (комунальне) господарське об'єднання діє на основі рішення про його утворення та статуту, який затверджується органом, що прийняв рішення про утворення об'єднання (ч. 5 ст. 119 ГК України).

ГК України в ст. 120 передбачає види організаційно-правових форм об'єднань підприємств. Так, господарські об'єднання утворюються як асоціації, корпорації, консорціуми, концерни, інші об'єднання підприємств, передбачені законом.

Асоціацією вважається договірне об'єднання, утворене з метою постійної координації господарської діяльності підприємств, що об'єдналися, шляхом централізації однієї або кількох

---

¹ Господарський кодекс України. Науково-практичний коментар ; за ред. Коссака В. М. – К. : Алерта ; КНТ ; ЦУЛ, 2010. – С. 204.

виробничих та управлінських функцій, розвитку спеціалізації та кооперації виробництва, організації спільних виробництв на основі об'єднання учасниками фінансових і матеріальних ресурсів для задоволення переважно господарських потреб учасників асоціації. У статуті асоціації має бути зазначено, що вона є господарською асоціацією. Асоціація не має права втручатися у господарську діяльність підприємств – учасників асоціації. За рішенням учасників асоціація може бути уповноважена представляти їх інтереси у відносинах з органами влади, іншими підприємствами та організаціями (ч. 2 ст. 120 ГК України).

Корпорацією визнається договірне об'єднання, утворене на основі поєднання виробничих, наукових і комерційних інтересів підприємств, що об'єдналися, з делегуванням ними окремих повноважень централізованого регулювання діяльності кожного з учасників органам управління корпорації (ч. 3 ст. 120 ГК України).

Консорціумом є тимчасове статутне об'єднання підприємств для досягнення його учасниками певної спільної господарської мети (реалізації цільових програм, науково-технічних, будівельних проектів тощо). Консорціум використовує кошти, якими його наділяють учасники, централізовані ресурси, виділені на фінансування відповідної програми, а також кошти, що надходять з інших джерел, у порядку, визначеному його статутом. У разі досягнення мети його утворення консорціум припиняє свою діяльність (ч. 4 ст. 120 ГК України).

Концерном визнається статутне об'єднання підприємств, а також інших організацій, на основі їх фінансової залежності від одного або групи учасників об'єднання, з централізацією функцій науково-технічного і виробничого розвитку, інвестиційної, фінансової, зовнішньоекономічної та іншої діяльності. Учасники концерну наділяють його частиною своїх повноважень, у т. ч. правом представляти їх інтереси у відносинах з органами влади, іншими підприємствами та організаціями. Учасники концерну не можуть бути одночасно учасниками іншого концерну (ч. 5 ст. 120 ГК України).

Водночас визначальними, на думку В. О. Джуринського, ознаками окремих організаційно-правових форм господарських об'єднань, як це впливає зі ст. 120 ГК України, є:

- для асоціації – постійна координація господарської діяльності підприємств, що об'єдналися шляхом централізації однієї або кількох виробничих та управлінських функцій;
- для корпорації – поєднання виробничих, наукових і комерційних інтересів підприємств, що об'єдналися, з делегуванням ними окремих повноважень централізованого регулювання діяльності кожного з учасників органам управління корпорації;
- для консорціуму – тимчасовий характер створення для досягнення його учасниками спільної господарської мети, обов'язкове використання коштів, отриманих з різних джерел (від учасників, цільові, отримані з інших джерел);
- для концерну – фінансова залежність учасників від одного або групи учасників об'єднання, централізація функцій науково-технічного і виробничого розвитку, інвестиційної, фінансової, зовнішньоекономічної та іншої діяльності, з делегуванням учасниками частини повноважень концерну¹.

Необхідно зазначити, що державні й комунальні господарські об'єднання утворюються переважно у формі корпорації або концерну незалежно від найменування об'єднання (комбінат, трест тощо) (ч. 6 ст. 120 ГК України).

Зазначені організаційно-правові форми об'єднань підприємств є невичерпними, оскільки відповідно до ст. 127 ГК України законом можуть визначатися й інші форми об'єднання інтересів підприємств (союзи, спілки, асоціації підприємців тощо), не передбачені ст. 120 ГК України.

Відповідно до ст. 121 ГК України підприємства – учасники об'єднання підприємств зберігають статус юридичної особи незалежно від організаційно-правової форми об'єднання, і на них поширюються положення ГК України та інших законів щодо регулювання діяльності підприємств.

Підприємство – учасник господарського об'єднання має право:

- добровільно вийти з об'єднання на умовах і в порядку, визначених установчим договором про його утворення чи статутом господарського об'єднання;

¹ Джуринський В. О. Правове становище господарських об'єднань в Україні : монографія. – К. : Юрінком Інтер, 2010. – С. 53.

- бути членом інших об'єднань підприємств, якщо законом, засновницьким договором чи статутом господарського об'єднання не встановлено інше;
- одержувати від господарського об'єднання в установленому порядку інформацію, пов'язану з інтересами підприємства;
- одержувати частину прибутку від діяльності господарського об'єднання відповідно до його статуту. Підприємство може мати також інші права, передбачені засновницьким договором чи статутом господарського об'єднання відповідно до законодавства (ч. 2 ст. 121 ГК України).

Підприємство, яке входить до складу державного або комунального господарського об'єднання, не має права без згоди об'єднання виходити з його складу, а також об'єднувати на добровільних засадах свою діяльність з іншими суб'єктами господарювання та приймати рішення про припинення своєї діяльності (ч. 3 ст. 121 ГК України).

Рішення про утворення об'єднання підприємств (установчий договір) та статут об'єднання погоджуються з АМК України в порядку, установленому законодавством (ч. 4 ст. 121 ГК України).

Відповідно до ст. 123 ГК України учасники об'єднання підприємств можуть вносити на умовах і в порядку, передбачених його установчими документами, майнові внески (вступні, членські, цільові тощо). Майно передається об'єднанню його учасниками у господарське відання або в оперативне управління на основі установчого договору чи рішення про утворення об'єднання. Вартість майна об'єднання відображається у його балансі.

Господарське об'єднання має право утворювати за рішенням його вищого органу управління унітарні підприємства, філії, представництва, а також бути учасником (засновником) господарських товариств. Утворені господарським об'єднанням підприємства діють відповідно до положень ГК України, інших законів і статуту підприємства, затвердженого об'єднанням.

Об'єднання підприємств не відповідає за зобов'язаннями його учасників, а підприємства-учасники не відповідають за зобов'язаннями об'єднання, якщо інше не передбачено установчим договором або статутом об'єднання.

Відповідно до ст. 122 ГК України передбачено загальні положення щодо управління об'єднанням підприємств. Господарські об'єднання мають вищі органи управління (загальні збори учасників) та утворюють виконавчі органи, передбачені статутом господарського об'єднання.

Вищий орган господарського об'єднання: 1) затверджує статут господарського об'єднання та вносить зміни до нього; 2) вирішує питання про прийняття в господарське об'єднання нових учасників і виключення учасників з його складу; 3) утворює виконавчий орган господарського об'єднання відповідно до його статуту чи договору; 4) вирішує фінансові та інші питання відповідно до установчих документів господарського об'єднання.

Виконавчий орган господарського об'єднання (колегіальний чи одноособовий) вирішує питання поточної діяльності, які відповідно до статуту або договору віднесені до його компетенції.

Управління державним (комунальним) господарським об'єднанням здійснюють правління об'єднання і генеральний директор об'єднання, який призначається на посаду та звільняється з посади органом, що прийняв рішення про утворення об'єднання. Склад правління визначається статутом об'єднання. Порядок управління державним (комунальним) господарським об'єднанням визначається статутом об'єднання відповідно до закону. Законом може бути передбачено інший порядок управління державним (комунальним) господарським об'єднанням в оборонно-промисловому комплексі.

Здійснення управління поточною діяльністю об'єднання підприємств може бути доручено адміністрації одного з підприємств (головного підприємства об'єднання) на умовах, передбачених установчими документами відповідного об'єднання.

Спори, що виникають між учасниками об'єднання, вирішуються в порядку, передбаченому статутом об'єднання, або в судовому порядку відповідно до закону.

Відповідно до ч. 1 ст. 124 ГК України підприємства – учасники об'єднання можуть вийти з його складу зі збереженням взаємних зобов'язань та укладених договорів з іншими суб'єктами господарювання. Вихід підприємства зі складу державного (комунального) господарського об'єднання здійснюється за рішенням органу, що прийняв рішення про утворення об'єднання.

Згідно з ч. 3 ст. 124 ГК України припинення об'єднання підприємств відбувається в результаті його реорганізації в інше об'єднання або ліквідації.

Реорганізація господарського об'єднання здійснюється за рішенням підприємств-учасників, а реорганізація державного (комунального) господарського об'єднання – за рішенням органу, що прийняв рішення про утворення об'єднання.

Ліквідація господарського об'єднання провадиться за рішенням підприємств-учасників, а ліквідація державного (комунального) об'єднання – за рішенням органу, що прийняв рішення про утворення об'єднання. Ліквідація об'єднання підприємств здійснюється в порядку, встановленому ГК України щодо ліквідації підприємства. Майно, що залишилося після ліквідації об'єднання, розподіляється між учасниками згідно зі статутом об'єднання підприємств або договором.

Запитання для самоконтролю

1. Поняття та ознаки підприємства.
2. Види підприємств.
3. Організаційно-правова форма підприємств.
4. Організаційна структура підприємств.
5. Управління підприємством.
6. Поняття та види об'єднання підприємств.
7. Організаційно-правові форми об'єднання підприємств.
8. Управління об'єднанням підприємств.

ГЛАВА 11. Загальна характеристика припинення господарської діяльності. Реорганізація та ліквідація суб'єктів господарювання

1. *Поняття і підстави припинення діяльності суб'єктів господарювання.*
2. *Способи і форми припинення господарської діяльності.*
3. *Види реорганізації та правові наслідки їх застосування.*
4. *Поняття та види ліквідації.*

§ 1. Поняття і підстави припинення діяльності суб'єктів господарювання

Серед основних нормативних актів, які регулюють підстави, порядок і момент припинення діяльності суб'єктів господарювання, необхідно назвати ЦК України та ГК України, а також Закони України «Про господарські товариства», «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців», «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом». Інші нормативні акти визначають особливості припинення господарської діяльності окремих суб'єктів комерційних чи некомерційних відносин.

Поняття припинення діяльності суб'єкта господарювання відсутнє в законодавстві України. Проте в доктринальному розумінні припиненням вважаються юридичні умови, за яких суб'єкти господарювання втрачають право провадити господарську діяльність і відповідно втрачають підприємницьку правосуб'єктність з моменту внесення відповідного запису до ЄДРПОУ.

Поняття і, що не менш важливо, момент припинення діяльності юридичної особи – суб'єкта здійснення господарської діяль-

ності визначаються цивільним і господарським законодавством. Так, ст. 104 ЦК України зазначає, що юридична особа припиняється в результаті передання всього свого майна, прав та обов'язків іншим юридичним особам – правонаступникам (злиття, приєднання, поділу, перетворення) або в результаті ліквідації. Моментом припинення юридичної особи є дата внесення відповідного запису до ЄДРПОУ. Аналогічні положення закріплені у ст. 59 ГК України, у ст. 33 Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців» та в ст. 19 Закону України «Про господарські товариства». Таким чином, закон закріплює дві форми припинення юридичної особи: реорганізацію та ліквідацію.

Правові підстави, поняття та наслідки реорганізації господарської організації передбачено ст.ст. 106–109 ЦК України, ст. 59 ГК України. Основні положення про порядок та наслідки ліквідації регламентуються ст.ст. 110–112 ЦК України, ст. 60 ГК України і нормами спеціальних правових актів.

Загалом, розглядаючи конкуренцію цивільного та господарського законодавства у регулюванні питань припинення суб'єкта господарювання, з певною мірою припущення можна стверджувати, що питання припинення юридичної особи регулюються актами цивільного законодавства, насамперед, ЦК України, Законами України «Про акціонерні товариства» та «Про господарські товариства», а от деякі особливості припинення суб'єктів комерційної господарської діяльності регулюються спеціальними нормами ГК України та окремими актами міжгалузевого спрямування.

За ініціатором припинення господарської діяльності розрізняються два види припинення: 1) добровільне та 2) примусове.

Добровільним вважається таке припинення господарської діяльності, яке здійснюється з ініціативи самого суб'єкта господарювання, власника (власників чи уповноважених ними органів) його майна. Юридичними підставами добровільного припинення господарської діяльності є:

1) рішення власника (власників чи уповноважених ними органів), інших осіб – засновників суб'єкта господарювання чи їх правонаступників про припинення господарської діяльності;

2) досягнення мети, заради якої було засновано господарську діяльність;

3) закінчення строку, на який засновувалася господарська діяльність;

4) визнання суб'єкта господарювання банкрутом за його заявою;

5) інші випадки, передбачені установчими документами.

Примусове припинення господарської діяльності здійснюється з ініціативи інших осіб: органів держави, що здійснюють контроль за провадженням господарювання, кредиторів суб'єкта господарської діяльності тощо. Чинним законодавством України передбачено підстави примусового припинення юридичних осіб, серед яких необхідно виділити такі:

1) рішення суду щодо припинення юридичної особи, що не пов'язано з банкрутством юридичної особи, у зв'язку з:

– визнання судом недійсною державної реєстрації юридичної особи через допущені при її утворенні порушення, які не можна усунути (така вимога може бути пред'явлена до суду органом, що здійснює державну реєстрацію, учасником юридичної особи, а щодо АТ – також НКЦПФР);

– провадження нею діяльності, що суперечить установчим документам, або такої, що заборонена законом;

– невідповідність мінімального розміру статутного капіталу юридичної особи вимогам закону;

– неподання протягом року органам державної податкової служби податкових декларацій, документів фінансової звітності відповідно до закону;

– наявність в ЄДРПОУ запису про відсутність юридичної особи за вказаним її місцезнаходженням;

2) рішення відповідних органів державної влади (таку підставу визначено ст. 106 ЦК України);

3) у випадках, визначених законом, юридична особа також припиняється в порядку, встановленому Законом України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» за заявою кредиторів.

Галузеві нормативні акти передбачають відповідні спеціальні підстави припинення господарської діяльності шляхом реорганізації чи ліквідації:

1) ст. 83 Закону України «Про господарські товариства» ви-

значає особливості припинення командитного товариства, оскільки крім підстав, зазначених у ст. 19 цього Закону, воно припиняється також у разі вибуття всіх учасників з повною відповідальністю. Командитне товариство, у свою чергу, ліквідується у разі вибуття всіх вкладників;

2) у Законі України «Про банки і банківську діяльність» особливостям реорганізації банку взагалі присвячено окрему главу, і безпосередньо ст. 26 визначає такі способи реорганізації банку: реорганізація за рішенням власників банку, а в разі призначення тимчасової адміністрації – за рішенням НБ України або тимчасового адміністратора, погодженим з НБ України. І хоча цей Закон стосовно способів припинення банку збігається із ЦК України та ГК України, натомість ст. 26 вказує, що у разі реорганізації банку шляхом перетворення до таких правовідносин не застосовуються норми законодавства щодо припинення юридичної особи і під час проведення реорганізації банку шляхом перетворення кредитори не мають права вимагати від банку припинення чи дострокового виконання зобов'язання. Особливі ж підстави і порядок ліквідації банків визначаються нормами ст.ст. 87, 88 глави 16 зазначеного Закону;

3) спеціальні положення містять також норми ст. 43 Закону України «Про страхування», ст. 21 Закону України «Про товарну біржу»¹. У свою чергу, Закон України «Про фермерське господарство»² у ст. 35 визначає такі підстави для припинення діяльності фермерського господарства як: реорганізація фермерського господарства; ліквідація фермерського господарства; визнання фермерського господарства неплатоспроможним (банкрутом); чи ситуацію, коли не залишається жодного члена фермерського господарства або спадкоємця, який бажає продовжити діяльність господарства.

Необхідно додати, що ГК України, визначаючи порядок припинення комерційної господарської діяльності, окремо регламентує підстави припинення саме такої «підприємницької діяльності». Так,

---

¹ Про товарну біржу : Закон України від 10.12.1991 № 1956-ХІІ // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 10. – Ст. 139.

² Про фермерське господарство : Закон України від 19.06.2003 № 973-ІV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 45. – Ст. 363.

у ст. 51 ГК України вказано, що підприємницька діяльність припиняється: 1) з власної ініціативи підприємця; 2) у разі закінчення строку дії ліцензії; 3) у разі припинення існування підприємця; 4) на підставі рішення суду у випадках, передбачених ГК України та іншими законами.

Стосовно підстав припинення фізичних осіб – підприємців, то згідно з нормою ст. 46 Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців» державна реєстрація припинення підприємницької діяльності фізичної особи – підприємця проводиться у разі: 1) прийняття фізичною особою – підприємцем рішення про припинення підприємницької діяльності; 2) смерті фізичної особи – підприємця; 3) постановлення судового рішення про оголошення фізичної особи померлою або визнання безвісно відсутньою; 4) постановлення судового рішення про визнання фізичної особи, яка є підприємцем, недієздатною або про обмеження її цивільної дієздатності; 5) постановлення судового рішення про припинення підприємницької діяльності фізичної особи – підприємця.

У свою чергу, підставами для постановлення судового рішення про припинення підприємницької діяльності фізичної особи – підприємця є: а) визнання фізичної особи – підприємця банкрутом; б) провадження нею підприємницької діяльності, що заборонена законом; в) неподання протягом року органам державної податкової служби податкових декларацій, документів фінансової звітності відповідно до закону; г) наявність в ЄДРПОУ запису про відсутність фізичної особи – підприємця за зазначеним місцем проживання.

§ 2. Способи і форми припинення господарської діяльності

Ліквідація передбачає припинення існування, припинення господарської діяльності юридичною особою. Підстави ліквідації регламентуються законом і можуть впливати із фактичних об'єктивних складових або із суб'єктивного наміру учасників юридичної особи припинити господарську діяльність.

Основною відмінністю реорганізації від ліквідації є той факт, що в результаті реорганізації права та обов'язки юридичної особи

переходять повністю або частково іншому новоствореному суб'єкту. І важливо лише визначити, в якому обсязі, які саме зобов'язання і права переходять новоствореному суб'єкту. При ліквідації майнові права та обов'язки суб'єкта підприємництва, що припиняє свою діяльність, не переходять до новоствореного суб'єкта господарювання, оскільки такий не утворюється. Разом з тим його майнові права та обов'язки можуть переходити до власника (власників) майна, що використовувався у підприємницькій діяльності або до засновника (засновників) суб'єкта підприємництва. Державну реєстрацію припинення підприємницької діяльності здійснюють ті ж самі органи, які проводять державну реєстрацію її заснування (державну реєстрацію суб'єктів господарювання), та в порядку, встановленому Законом України «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців».

ЦК України лише загальним чином регулює припинення фізичної особи – підприємця. У ст. 53 ЦК України зазначено, що фізичну особу, яка неспроможна задовольнити вимоги кредиторів, пов'язані зі здійсненням нею підприємницької діяльності, може бути визнано банкрутом у порядку, встановленому законом. Натомість ст. 51 ЦК України визначає, що до підприємницької діяльності фізичних осіб застосовуються нормативно-правові акти, які регулюють підприємницьку діяльність юридичних осіб, якщо інше не встановлено законом або не впливає із суті відносин. У свою чергу, ГК України в ст. 51 визначає, що порядок припинення діяльності підприємця встановлюється законом відповідно до вимог зазначеного Кодексу.

З відмінностей природи юридичної та фізичної особи як суб'єктів цивільно-правових і господарських комерційних відносин випливають і відмінності у порядку припинення такої їх діяльності. У цьому випадку про реорганізацію фізичної особи – підприємця у розумінні, яке застосовується до юридичних осіб, звісно, йтися не може. Загалом чинне законодавство дає змогу громадянину реалізувати своє визначене Конституцією України право на здійснення підприємницької діяльності у двох формах: бути учасником юридичної особи чи існувати як фізична особа – підприємець. До першого випадку застосовуються всі положення законодавства

України, встановлені для юридичних осіб і в цьому контексті розглянемо поняття та порядок припинення господарської діяльності фізичної особи в статусі підприємця. Припинення діяльності фізичної особи – підприємця можливе лише шляхом ліквідації.

Аналізуючи положення чинного законодавства України, можливо дійти висновку, що припинення підприємницької діяльності фізичної особи – підприємця може бути пов'язане із незадовільним результатом її господарської діяльності або ж є результатом інших фактичних життєвих обставин (фізична смерть, божевілля і т. ін.). Або ж такі підстави припинення діяльності суб'єкта можна поділити на пов'язані із суб'єктивним наміром цієї фізичної особи припинити підприємницьку діяльність і пов'язані із зовнішніми факторами (постановлення відповідного судового рішення).

§ 3. Види реорганізації та правові наслідки їх застосування

Розглядаючи в широкому розумінні термін «*реорганізація*» як узагальнююче поняття, під нею розуміють припинення юридичної особи з переходом усіх прав та обов'язків до правонаступника у порядку загального правонаступництва, де під правонаступником розуміють юридичну особу (юридичних осіб), до якої переходять всі права та обов'язки реорганізованої юридичної особи. Суб'єктивні права й обов'язки суб'єктів, що припинили своє існування, стають правами й обов'язками нових чи оновлених утворень, що продовжують свою господарську діяльність, як правило, на зміненій за обсягом майновій базі. Вирізняють такі форми реорганізації: злиття, приєднання, поділ, виділ, перетворення юридичної особи.

Злиття, приєднання та поділ юридичної особи передбачають передачу всього майна, прав та обов'язків новоствореним суб'єктам, тому в спеціальній літературі йдеться про повне (універсальне) правонаступництво. Натомість у результаті перетворення чи виділу юридична особа не зникає як суб'єкт господарювання, а лише змінює свій статус, «зовнішній» вигляд.

У разі *злиття* суб'єктів господарювання усі майнові права та обов'язки кожного з них переходять до суб'єкта господарювання, утвореного внаслідок злиття. Злиття можна подати такою умовною

формулою: $A + B = C$, де A та B – юридичні особи, які самостійно існували до злиття, а C – новостворена юридична особа.

У разі *приєднання* одного або кількох суб'єктів господарювання до іншого суб'єкта господарювання до останнього переходять усі майнові права та обов'язки приєднаних суб'єктів господарювання.

У разі *поділу* суб'єкта господарювання усі його майнові права і обов'язки переходять за роздільним актом (балансом) у відповідних частках до кожного з нових суб'єктів господарювання, що утворені внаслідок цього поділу.

У разі *перетворення* одного суб'єкта господарювання на інший, до новоутвореного суб'єкта господарювання переходять усі майнові права і обов'язки попереднього суб'єкта господарювання.

У разі *виділення* одного або кількох нових суб'єктів господарювання до кожного з них переходять за роздільним актом (балансом) у відповідних частках майнові права і обов'язки реорганізованого суб'єкта. Виділ не є випадком припинення юридичної особи.

Далі необхідно зупинитися на порядку припинення юридичної особи шляхом реорганізації. Статті 105, 107 ЦК України покладають на суб'єкта, що прийняв рішення про припинення юридичної особи, низку обов'язків. Тому порядок припинення суб'єкта господарювання шляхом реорганізації можна представити кількома етапами:

1. Учасники господарської організації, суд або орган, що прийняв рішення про припинення юридичної особи, зобов'язані протягом трьох робочих днів з дати прийняття рішення письмово повідомити орган, що здійснює державну реєстрацію, для внесення до ЄДРПОУ запису про рішення щодо припинення юридичної особи. Для цього заявник повинен подати державному реєстраторові оригінал або нотаріально засвідчену копію рішення засновників (учасників) або уповноваженого ними органу щодо припинення юридичної особи.

2. Державний реєстратор за відсутності підстав для залишення документів без розгляду повинен у день надходження документів внести до ЄДРПОУ відповідний запис та в той же день повідомити органам статистики, державної податкової служби, Пенсійного фонду України відомості про внесення такого запису. У спеціалізо-

ваному друкованому засобі масової інформації публікується повідомлення про внесення такого запису.

3. Учасники юридичної особи, суд або орган, що прийняв рішення про припинення юридичної особи, призначають комісію з реорганізації, голову комісії та встановлюють порядок і строк заявлення кредитором своїх вимог до юридичної особи, що припиняється, який не може становити менше двох і більше шести місяців з дня опублікування повідомлення про рішення щодо припинення юридичної особи. Виконання функцій комісії з реорганізації може бути покладено на орган управління юридичної особи. До комісії з реорганізації з моменту призначення переходять повноваження щодо управління справами юридичної особи. Голова комісії, її члени представляють її у відносинах з третіми особами та виступають у суді від її імені.

4. Відбувається розгляд кожної окремої вимоги кредитора, після чого приймається відповідне рішення, яке надсилається кредитору не пізніше тридцяти днів з дня отримання юридичною особою, що припиняється, відповідної вимоги кредитора.

5. Після закінчення строку для пред'явлення вимог кредиторами та задоволення чи відхилення цих вимог комісія з реорганізації юридичної особи складає передавальний акт (у разі злиття, приєднання або перетворення) або розподільчий баланс (у разі поділу), які мають містити положення про правонаступництво щодо всіх зобов'язань юридичної особи, що припиняється, стосовно всіх її кредиторів та боржників, включаючи зобов'язання, які оскаржуються сторонами.

6. Передавальний акт і розподільчий баланс, підписані головою і членами комісії з реорганізації, затверджуються учасниками юридичної особи або органом, який прийняв рішення про її припинення, крім випадків, установлених законом.

7. Проводиться державна реєстрація припинення юридичної особи в результаті реорганізації, для чого голова комісії з реорганізації або уповноважена ним особа повинні подати державному реєстраторові відповідні документи. За відсутності підстав для залишення документів без розгляду державний реєстратор має внести до ЄДРПОУ запис про проведення державної реєстрації

припинення юридичної особи в результаті її реорганізації в строк, який не повинен перевищувати одного робочого дня з дати надходження відповідних документів.

Реорганізація вважається завершеною з моменту державної реєстрації новоутвореної юридичної особи та державної реєстрації припинення юридичних осіб, що припиняються в результаті реорганізації.

§ 4. Поняття та види ліквідації

Під ліквідацією суб'єкта господарювання потрібно розуміти припинення його існування як суб'єкта права за встановленою законом процедурою без настання універсального правонаступництва.

Загальний порядок припинення суб'єкта господарювання шляхом ліквідації встановлено ст. 60 ГК України та ст. 111 ЦК України. Класично порядок ліквідації можна представити низкою етапів.

1. Учасники господарської організації, суд або орган, що прийняв рішення про припинення юридичної особи, зобов'язані протягом трьох робочих днів з дати прийняття рішення письмово повідомити орган, що здійснює державну реєстрацію, для внесення до ЄДРПОУ запису про рішення щодо припинення юридичної особи. Для цього подається оригінал або нотаріально засвідчена копія рішення засновників (учасників) або уповноваженого ними органу щодо припинення юридичної особи.

2. Державний реєстратор за відсутності підстав для залишення документів без розгляду повинен у день надходження цих документів внести до ЄДРПОУ відповідний запис і в той же день повідомити органам статистики, державної податкової служби, Пенсійного фонду України відомості про внесення такого запису. Здійснюється публікація у спеціалізованому друкованому засобі масової інформації повідомлення про внесення відповідного запису до ЄДРПОУ.

3. Учасники юридичної особи, суд або орган, що прийняв рішення про припинення юридичної особи, призначають ліквідаційну комісію, голову комісії або ліквідатора та встановлюють

порядок і строк заявлення кредитором своїх вимог до юридичної особи, що не може становити менше двох і більше шести місяців з дня опублікування повідомлення про рішення щодо припинення юридичної особи. Виконання функцій ліквідаційної комісії може бути покладено на орган управління юридичної особи. До ліквідаційної комісії або ліквідатора з моменту призначення переходять повноваження щодо управління справами юридичної особи. Голова комісії, її члени або ліквідатор юридичної особи представляють її у відносинах з третіми особами та виступають у суді від її імені.

4. Ліквідаційна комісія або інший орган, який проводить ліквідацію суб'єкта господарювання, вміщує в друкованих органах відповідно до закону повідомлення про його ліквідацію та про порядок і строки заяви кредитором претензій, а явних (відомих) кредиторів повідомляє персонально у письмовій формі у встановлені ГК України чи спеціальним законом строки. Одночасно ліквідаційна комісія вживає необхідних заходів щодо стягнення дебіторської заборгованості суб'єкта господарювання, який ліквідується, та виявлення вимог кредиторів з письмовим повідомленням кожного з них про ліквідацію суб'єкта господарювання.

5. Кожна окрема вимога кредитора розглядається, після чого приймається відповідне рішення, яке надсилається кредитору не пізніше тридцяти днів з дня отримання юридичною особою, що припиняється, відповідної вимоги кредитора.

6. До завершення строку пред'явлення вимог кредиторів ліквідаційна комісія (ліквідатор) закриває рахунки, відкриті у фінансових установах, крім рахунка, який використовується для розрахунків з кредитором під час ліквідації юридичної особи. Ліквідаційна комісія (ліквідатор) вживає заходів щодо інвентаризації майна юридичної особи, що припиняється, а також майна її філій і представництв, дочірніх підприємств, господарських товариств, а також майна, що підтверджує її корпоративні права в інших юридичних особах, виявляє та вживає заходів щодо повернення майна, яке перебуває у третіх осіб. Ліквідаційна комісія (ліквідатор) вживає заходів щодо закриття відокремлених підрозділів юридичної особи (філій, представництв) та відповідно до законодавства про працю здійснює звільнення працівників юридичної особи, що припи-

няється. Ліцензії, документи дозвільного характеру та інші документи, а також печатки та штампи, які підлягають поверненню органам державної влади, органам місцевого самоврядування, повертаються їм ліквідаційною комісією (ліквідатором).

7. Ліквідаційна комісія (ліквідатор) після закінчення строку для пред'явлення вимог кредиторами складає проміжний ліквідаційний баланс, що включає відомості про склад майна юридичної особи, що ліквідується, перелік пред'явлених кредиторами вимог та результат їх розгляду. Він затверджується учасниками юридичної особи, судом або органом, що прийняв рішення про ліквідацію юридичної особи.

8. Проводиться виплата грошових сум кредиторам юридичної особи, що ліквідується, у порядку черговості. Майно юридичної особи, що залишилося після задоволення вимог кредиторів, передається учасникам юридичної особи, якщо інше не встановлено установчими документами юридичної особи або законом.

9. Ліквідаційна комісія (ліквідатор) складає ліквідаційний баланс, забезпечує його затвердження учасниками юридичної особи, судом або органом, що прийняв рішення про припинення юридичної особи, та забезпечує подання органам державної податкової служби.

10. Проводиться державна реєстрація припинення юридичної особи у зв'язку з ліквідацією, для чого державному реєстраторові подаються відповідні документи. За відсутності підстав для залишення документів без розгляду державний реєстратор має у строк, що не повинен перевищувати одного робочого дня з дати надходження документів, внести до ЄДРПОУ запис про проведення державної реєстрації припинення юридичної особи в результаті її ліквідації.

Детальніше етап державної реєстрації припинення юридичної особи шляхом реорганізації чи ліквідації визначається Законом України «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців» (ст.ст. 36, 37).

У разі припинення платоспроможної юридичної особи ЦК України в ст. 112 визначає чітку черговість задоволення вимог кредиторів:

- 1) задовольняються вимоги щодо відшкодування шкоди, зав-

даної каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю, та вимоги кредиторів, забезпечені заставою чи іншим способом;

2) задовольняються вимоги працівників, пов'язані з трудовими відносинами, вимоги автора про плату за використання результату його інтелектуальної, творчої діяльності;

3) задовольняються вимоги щодо податків, зборів (обов'язкових платежів);

4) задовольняються всі інші вимоги.

Вимоги однієї черги задовольняються пропорційно сумі вимог, що належать кожному кредитору цієї черги. Вимоги кредитора, заявлені після спливу строку, встановленого ліквідаційною комісією для їх пред'явлення, задовольняються з майна юридичної особи, яку ліквідовують, що залишилося після задоволення вимог кредиторів, заявлених своєчасно. Вимоги кредиторів, які не визнані ліквідаційною комісією, якщо кредитор у місячний строк після одержання повідомлення про повну або часткову відмову у визнанні його вимог не звертався до суду з позовом, вимоги, у задоволенні яких за рішенням суду кредиторіві відмовлено, а також вимоги, які не задоволені через відсутність майна юридичної особи, що ліквідується, вважаються погашеними.

Виходячи із нескладної правової конструкції фізичної особи – підприємця, порядок припинення його діяльності фактично полягає у прийнятті відповідного рішення та внесенні відомостей про це до ЄДРПОУ.

Запитання для самоконтролю

1. Визначення припинення господарської діяльності.
2. Нормативно-правові акти, що регулюють припинення господарської діяльності.
3. Форми припинення суб'єкта господарювання.
4. Підстави добровільного припинення господарської діяльності.
5. Підстави примусового припинення суб'єктів господарювання.
6. Підстави припинення фізичних осіб – підприємців.
7. Види реорганізації та їх характеристика.

8. Порядок припинення суб'єкта господарювання шляхом реорганізації.
9. Порядок припинення суб'єкта господарювання у разі його ліквідації.
10. Порядок задоволення вимог кредиторів у разі ліквідації платоспроможної юридичної особи.

ГЛАВА 12. Особливості ліквідації суб'єкта господарювання у зв'язку з банкрутством

1. *Поняття банкрутства та його правове значення.*
2. *Проведення у справах про банкрутство.*
3. *Санація боржника.*
4. *Ліквідаційна процедура, порядок призначення ліквідатора та створення ліквідаційної комісії.*
5. *Черговість задоволення вимог кредиторів.*

§ 1. Поняття банкрутства та його правове значення

Регулювання процедури банкрутства суб'єктів господарської діяльності здійснюється ГК України, ЦК України, Законом України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» (далі – Закон про банкрутство) та низкою законів, що закріплюють норми про можливість визнання господарських організацій певних організаційно-правових форм банкрутом. ГК України детально не регламентує відносини, пов'язані з визнанням особи банкрутом, а фактично містить відсылну норму до Закону про банкрутство.

Важливо підкреслити, що відносини, пов'язані з банкрутством суб'єктів господарювання, регулюються нормативно-правовими актами різної юридичної сили та сукупно складають окремий інститут у системі господарського законодавства. Нормативно-правові акти цього інституту можна поділити на такі групи:

1) акти законодавства загальної сфери дії, що містять окремі норми щодо регулювання відносин, пов'язаних з банкрутством (ЦК України, ГК України);

2) акти законодавства, що визначають правове становище

окремих видів суб'єктів з виключним видом діяльності (зокрема, Закони України «Про банки і банківську діяльність», «Про страхування» та ін.) або певної організаційно-правової форми (господарські товариства, фермерські господарства) і містять окремі норми щодо можливості визнання таких суб'єктів банкрутами;

3) спеціальні акти законодавства, що регулюють порядок визнання суб'єктів господарської діяльності банкрутами: Закон про банкрутство та підзаконні нормативні акти (постанови КМ України, відомчі нормативні акти та ін.).

З економічної точки зору банкрутство – це неспроможність продовження суб'єктом своєї господарської діяльності внаслідок її економічної нерентабельності, безприбутковості. Суб'єкт господарювання має стільки боргів перед кредиторами і зобов'язань перед бюджетом, що коли їх вимоги будуть пред'явлені у визначені для цього строки, то майна суб'єкта господарювання – активів у ліквідній формі – не вистачить для їх задоволення. Інакше кажучи, інститут банкрутства забезпечує звільнення ринкової економіки від неефективних господарюючих суб'єктів, які повинні функціонувати на засадах самофінансування і нести самостійну відповідальність за власними зобов'язаннями.

Юридичний аспект банкрутства полягає насамперед у тому, що у суб'єкта господарювання є кредитори, тобто особи, що мають документовані майнові вимоги до нього як до боржника. Це майнові правовідносини банкрутства, здійснення яких у встановленому Законом про банкрутство порядку може призвести до ліквідації суб'єкта господарської діяльності.

Розглядаючи банкрутство суб'єкта господарювання як юридичне явище, необхідно підкреслити такі його характерні риси: а) банкрутство встановлюється господарським судом як юридичний факт, що породжує певні наслідки; б) зміст установленого господарським судом факту банкрутства – це неспроможність суб'єкта господарювання повною мірою розрахуватися по своїх боргах у зв'язку з перевищенням суми боргових зобов'язань боржника над його активами; в) неплатоспроможність боржника має бути стійкою і не піддаватися усуненню, незважаючи на здійснені судові заходи з відновлення платоспроможності суб'єкта, що зумовлює застосу-

вання спеціальної судової процедури – ліквідаційної процедури, спрямованої на ліквідацію заборгованості банкрута.

Провадження у справі про банкрутство порушується за наявності сукупності передумов, які за своєю природою класифікують за такими двома групами:

- 1) матеріально-правові передумови;
- 2) процесуально-правові передумови.

До матеріально-правових передумов порушення провадження у справі про банкрутство необхідно відносити стійку (понад три місяці) та значну неплатоспроможність (заборгованість, що перевищує триста розмірів мінімальних заробітних плат).

До процесуально-правових передумов порушення провадження у справі про банкрутство належить подання боржником або кредитором (кредиторами) до господарського суду заяви про порушення справи про банкрутство з додатком комплекту передбачених законом документів.

Внаслідок порушення справи про банкрутство виникає комплекс процесуальних правовідносин: провадження у справі, визнання боржника банкрутом, оголошення про банкрутство, задоволення претензій кредиторів, припинення справи про банкрутство тощо.

Відповідно до ст. 1 Закону про банкрутство, *банкрутство* – це визнана господарським судом неспроможність боржника відновити свою платоспроможність за допомогою процедур санації та мирової угоди і погасити встановлені у порядку, визначеному законом, грошові вимоги кредиторів не інакше як через застосування ліквідаційної процедури. Неплатоспроможність відповідно до цього закону – це неспроможність суб'єкта підприємницької діяльності виконати після настання встановленого строку грошові зобов'язання перед кредиторами не інакше як через відновлення його платоспроможності.

Згідно зі ст. 7 Закону про банкрутство *в рамках процедури банкрутства до боржника можуть застосовуватися такі судові процедури*: 1) розпорядження майном боржника; 2) мирова угода; 3) санація (відновлення платоспроможності) боржника; 4) ліквідація банкрута.

Безумовно, особи, відповідальні за фінансовий стан суб'єкта

господарювання, мають вживати всіх заходів задля запобігання банкрутству. У зв'язку з цим засновник (учасники) боржника – юридичної особи, власник майна, центральні органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування в межах своїх повноважень зобов'язані вживати своєчасних заходів для запобігання банкрутству підприємства-боржника. У межах заходів щодо запобігання банкрутству боржника власником майна боржника державного чи приватного підприємства, засновниками (учасниками) боржника – юридичної особи, кредиторами боржника, іншими особами може надаватись фінансова допомога в розмірі, достатньому для погашення зобов'язань боржника перед кредиторами, у т. ч. зобов'язань щодо сплати податків і зборів (обов'язкових платежів) і відновлення платоспроможності боржника. Такі дії вважаються досудовою санацією і зобов'язують боржника перед особами, які надали таку допомогу.

Здійснення державної політики щодо запобігання банкрутству, а також забезпечення умов реалізації процедур відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом покладається на державний орган з питань банкрутства – Державний департамент з питань банкрутства, що діє у складі Міністерства економічного розвитку і торгівлі України, утворений відповідно до Постанови КМ України «Про утворення Державного департаменту з питань банкрутства»¹. Для забезпечення виконання повноважень державний орган з питань банкрутства може залучати відповідні організації та спеціалістів у порядку і на умовах, що встановлюються КМ України.

§ 2. Проведення у справах про банкрутство

Справи про банкрутство юридичних осіб і фізичних осіб – підприємців розглядаються господарським судом за місцезнаходженням боржника – юридичної особи і за правилами, передба-

---

¹ Про утворення Державного департаменту з питань банкрутства : Постанова Кабінету Міністрів України від 27.03.2006 № 370 // Офіційний вісник України. – 2006. – № 13. – Ст. 876.

ченими ГПК України¹, з урахуванням особливостей, визначених Законом про банкрутство.

Сторонами у справі про банкрутство виступають кредитор (кредитори або представник комітету кредиторів) і боржник (банкрут). Крім сторін, учасниками провадження у справі про банкрутство є: арбітражний керуючий (розпорядник майна, керуючий санацією, ліквідатор), власник майна (орган, уповноважений управляти майном) боржника, а також у встановлених випадках інші особи, які беруть участь у провадженні у справі про банкрутство, Фонд державного майна України, державний орган з питань банкрутства, представник органу місцевого самоврядування, представник працівників боржника, уповноважена особа акціонерів або учасників товариств з обмеженою чи додатковою відповідальністю.

Арбітражним керуючим (розпорядником майна, керуючим санацією, ліквідатором) може бути призначено фізичну особу – суб'єкта підприємницької діяльності, яка має вищу юридичну або економічну освіту, володіє спеціальними знаннями та не є зацікавленою особою стосовно боржника і кредиторів. Таким чином, одна та сама особа може виконувати функції арбітражного керуючого (розпорядника майна, керуючого санацією, ліквідатора) на всіх стадіях провадження у справі про банкрутство.

Залежно від категорії боржника, виду його діяльності та наявності у нього майна господарський суд може застосовувати один з трьох порядків провадження у справі про банкрутство, а саме:

1) *загальний порядок* передбачає застосування процедури розпорядження майном з подальшим переходом до процедур санації, ліквідації або мирової угоди;

2) *спеціальний порядок* передбачає залучення до участі у справі додаткових учасників, продовження строків санації, збігу процедур розпорядження майном і санації;

3) *спрощений порядок* застосовується під час ліквідації банкрута без застосування процедур розпорядження майном та санації.

Однак законодавство передбачає сукупність передумов пору-

¹ Господарський процесуальний кодекс України : Закон України від 06.11.1991 № 1798-ХІІ // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 6. – Ст. 56.

шення господарським судом справи про банкрутство. Так, справа про банкрутство порушується господарським судом, якщо безспірні вимоги¹ кредитора (або кредиторів) до боржника сукупно становлять не менше *трьохсот мінімальних розмірів заробітної плати*, які не були задоволені боржником протягом *трьох місяців після встановленого для їх погашення строку*.

Заява про порушення провадження у справі про банкрутство подається боржником або кредитором у письмовій формі та відповідно до ст. 11 Закону про банкрутство повинна містити:

- 1) найменування господарського суду, до якого подається заява;
- 2) ім'я або найменування боржника, його місцезнаходження або місце проживання, ідентифікаційний код юридичної особи та реєстраційний номер облікової картки платника податків;
- 3) ім'я або найменування кредитора, його місцезнаходження або місце проживання, ідентифікаційний код юридичної особи та реєстраційний номер облікової картки платника податків;
- 4) виклад обставин, що є підставою для звернення до суду;
- 5) перелік документів, що додаються до заяви.

За подання заяви про порушення справи про банкрутство справляється судовий збір.

До заяви про порушення справи про банкрутство додаються: 1) докази сплати судового збору; 2) довіреність чи інший документ, що засвідчує повноваження представника, якщо заяву підписано представником; 3) докази того, що сума безспірних вимог кредитора (кредиторів) сукупно становить не менше *трьохсот мінімальних розмірів заробітної плати*; 4) рішення суду про задоволення вимог кредитора, що набрало законної сили; 5) відповідна постанова органу державної виконавчої служби про відкриття виконавчого провадження з виконання вимог кредитора; 6) докази того, що сума вимог кредитора (кредиторів) не забезпечена повністю заставою майна боржника (за наявності застави).

---

¹ Безспірні вимоги кредиторів – це грошові вимоги кредиторів, підтвержені судовим рішенням, що набрало законної сили, і постановою про відкриття виконавчого провадження, згідно з яким відповідно до законодавства здійснюється списання коштів з рахунків боржника. Але до складу таких вимог, у т. ч. щодо сплати податків, зборів, не включаються неустойка (штраф, пеня) та інші фінансові санкції.

При цьому законодавство передбачає і необхідність наявності деяких додаткових документів, які повинні додаватися до заяви залежно від того від боржника чи кредитора вона подається. Так, до заяви боржника також додаються:

а) установчі документи боржника – юридичної особи;
б) бухгалтерський баланс боржника на останню звітну дату;
в) перелік кредиторів боржника, вимоги яких визнаються боржником, підстав виникнення зобов'язань, а також строку їх виконання згідно із законом або договором;

г) перелік майна боржника із зазначенням його балансової вартості та місцезнаходження, а також загальна балансова вартість майна;

г) перелік майна, що перебуває у заставі або є обтяженим в інший спосіб, його місцезнаходження, вартість, а також інформація про кредиторів, на користь яких вчинено обтяження майна боржника;

д) довідка органів приватизації стосовно наявності або відсутності на балансі підприємства, щодо якого порушено справу про банкрутство, державного майна, що в процесі приватизації (корпоратизації) не увійшло до його статутного капіталу;

е) перелік осіб, що мають невиконані зобов'язання перед боржником, із зазначенням вартості таких зобов'язань, терміну виконання та підстав виникнення;

е) відомості про всі рахунки боржника, відкриті в банках та інших фінансово-кредитних установах, їх реквізити;

ж) відомості про всі рахунки, на яких обліковуються цінні папери, що належать боржнику, їх реквізити;

з) протокол загальних зборів працівників боржника, відповідне рішення зборів первинної профспілкової організації боржника, на яких обрано представника працівників боржника для участі у справі про банкрутство, якщо такі збори відбулися до подачі заяви боржника до господарського суду;

і) рішення власника майна боржника про звернення до господарського суду із заявою про порушення провадження у справі про банкрутство;

ї) інші документи, які підтверджують неплатоспроможність боржника.

Законодавчо передбачені підстави прояву ініціативи з боку боржника щодо звернення до господарського суду із заявою про порушення справи про банкрутство. Так, боржник зобов'язаний звернутися до господарського суду із заявою про порушення справи про банкрутство у разі виникнення таких обставин:

- задоволення вимог одного або кількох кредиторів призведе до неможливості виконання грошових зобов'язань боржника в повному обсязі перед іншими кредиторами;
- під час ліквідації боржника не у зв'язку з процедурою банкрутства встановлено неможливість боржника задовольнити вимоги кредиторів у повному обсязі;
- в інших випадках, передбачених законом.

Якщо заява надходить з боку кредитора, то крім названих відомостей, вона повинна містити відомості про розмір вимог кредитора до боржника із зазначенням окремо розміру неустойки (штрафу, пені), яка підлягає сплаті. Кредитори мають право об'єднати свої вимоги до боржника і звернутися до суду з однією спільною заявою, що підписується всіма кредиторами. До заяви також додаються: копія виконавчого документа; докази надсилання боржнику копії заяви і доданих до неї документів.

У разі відсутності підстав для відмови у прийнятті або для повернення заяви про порушення справи про банкрутство господарський суд приймає заяву до розгляду, про що не пізніше п'яти днів з дня її надходження виносить ухвалу, в якій зазначаються: дата проведення підготовчого засідання суду; прізвище, ім'я та по батькові арбітражного керуючого, визначеного автоматизованою системою з числа осіб, внесених до Єдиного реєстру арбітражних керуючих (розпорядників майна, керуючих санацією, ліквідаторів) України.

Ухвалою про прийняття заяви про порушення провадження у справі про банкрутство господарський суд має право вирішити питання про:

- зобов'язання заявника, боржника та інших осіб надати суду додаткові відомості, необхідні для вирішення питання про порушення провадження у справі про банкрутство;
- вжиття заходів щодо забезпечення вимог кредиторів шляхом заборони власнику майна боржника та боржнику приймати

рішення щодо ліквідації, реорганізації боржника, а також відчужувати основні засоби.

Підготовче засідання суду проводиться не пізніше чотирнадцятого дня з дня винесення ухвали про прийняття заяви про порушення справи про банкрутство, а за наявності поважних причин – не пізніше тридцятого дня.

Ухвала про прийняття заяви про порушення справи про банкрутство надсилається сторонам, органу державної виконавчої служби та державному реєстратору за місцезнаходженням боржника, органу, уповноваженому управляти державним майном боржника, у статутному капіталі якого частка державної власності перевищує п'ятдесят відсотків, арбітражному керуючому, визначеному автоматизованою системою з числа осіб, внесених до Єдиного реєстру арбітражних керуючих (розпорядників майна, керуючих санацією, ліквідаторів) України.

Перевірка обґрунтованості вимог заявника, а також з'ясування наявності підстав для порушення провадження у справі про банкрутство відповідно до ст. 16 Закону про банкрутство, здійснюються господарським судом у підготовчому засіданні, в якому суд розглядає подані документи, заслуховує пояснення сторін, оцінює обґрунтованість заперечень боржника та вирішує інші питання, пов'язані з розглядом справи.

Якщо справа порушується за заявою кредитора, господарський суд перевіряє обґрунтованість його вимог, їх безспірність, вжиття заходів щодо примусового стягнення за цими вимогами в порядку виконавчого провадження. У разі звернення до господарського суду боржника із заявою про порушення справи про банкрутство у підготовчому засіданні з'ясовуються ознаки неплатоспроможності боржника або її загрози. За наслідками розгляду заяви про порушення справи про банкрутство та відкликання боржника господарський суд виносить ухвалу про: а) порушення провадження у справі про банкрутство; б) відмову у порушенні провадження у справі про банкрутство.

В ухвалі про порушення провадження у справі про банкрутство зазначається стосовно:

- порушення провадження у справі про банкрутство;
- визнання вимог кредитора та їх розмір;

- введення мораторію на задоволення вимог кредиторів;
- введення процедури розпорядження майном;
- призначення розпорядника майна, встановлення розміру оплати його послуг і джерела її сплати;
- вжиття заходів щодо забезпечення вимог кредиторів шляхом заборони боржнику та власнику майна боржника приймати рішення щодо ліквідації, реорганізації боржника, а також відчужувати основні засоби та предмети застави;
- строку подання розпорядником майна до господарського суду відомостей про результати розгляду вимог кредиторів, який не може перевищувати місяця та двадцяти днів після дати проведення підготовчого засідання суду;
- дати складення розпорядником майна реєстру вимог кредиторів і подання його на затвердження до господарського суду, яка не може бути пізніше місяця та двадцяти днів після дати проведення підготовчого засідання суду;
- дати попереднього засідання суду, яке має відбутися не пізніше двох місяців та десяти днів, а в разі великої кількості кредиторів – не пізніше трьох місяців після дати проведення підготовчого засідання суду;
- строку проведення розпорядником майна інвентаризації майна боржника, який не може перевищувати двох місяців, а в разі значного обсягу майна – трьох місяців після дати проведення підготовчого засідання суду.

З метою виявлення усіх кредиторів та осіб, які виявили бажання взяти участь у санації боржника, здійснюється офіційне оприлюднення оголошення про порушення справи про банкрутство на офіційному веб-сайті Вищого господарського суду України в мережі Інтернет.

Ухвала про порушення провадження у справі про банкрутство набирає законної сили з моменту її винесення. Далі ухвала не пізніше трьох днів з дня її винесення надсилається боржнику, кредиторам та іншим особам, які беруть участь або мають взяти участь у цій справі, органу державної податкової служби, місцевому загальному суду, органу державної виконавчої служби за місцезнаходженням (місцем проживання) боржника.

Господарський суд за клопотанням розпорядника майна, кредиторів або з власної ініціативи може вживати заходів щодо забезпечення вимог кредиторів, що діють відповідно до дня введення процедури санації і призначення керуючого санацією або до прийняття постанови про визнання боржника банкрутом, відкриття ліквідаційної процедури і призначення ліквідатора, або до припинення провадження у справі. У рамках таких заходів може бути заборона боржнику укладати без згоди арбітражного керуючого (розпорядника майна) правочини (договори), а також зобов'язання боржника передати цінні папери, майно, інші цінності на зберігання третім особам, вчинення чи утримання від вчинення певних дій або вжиття інших заходів для збереження майна боржника, про що вноситься ухвала.

Традиційно одночасно з порушенням провадження у справі про банкрутство здійснюється введення мораторію на задоволення вимог кредиторів, про що зазначається в ухвалі господарського суду. Про це розпорядник майна повідомляє органи державної виконавчої служби за місцезнаходженням боржника та знаходженням його майна.

Мораторій на задоволення вимог кредиторів відповідно до ст. 19 Закону про банкрутство – це зупинення виконання боржником грошових зобов'язань і зобов'язань щодо сплати податків і зборів (обов'язкових платежів), термін виконання яких настав до дня введення мораторію, і припинення заходів, спрямованих на забезпечення виконання цих зобов'язань і зобов'язань щодо сплати податків і зборів, застосованих до дня введення мораторію.

Запровадження мораторію протягом його дії несе такі правові наслідки:

а) забороняється стягнення на підставі виконавчих та інших документів, що містять майнові вимоги, у тому числі на предмет застави, за якими стягнення здійснюється в судовому або в позасудовому порядку відповідно до законодавства, крім випадків перебування виконавчого провадження на стадії розподілу стягнутих з боржника грошових сум, перебування майна на стадії продажу з моменту оприлюднення інформації про продаж, а також у разі звернення стягнення на заставлене майно та виконання рішень у немайнових спорах;

б) забороняється виконання вимог, на які поширюється мораторій;

в) не нараховується неустойка, не застосовуються інші фінансові санкції за невиконання чи неналежне виконання зобов'язань із задоволення всіх вимог, на які поширюється мораторій;

г) зупиняється перебіг позовної давності на період дії мораторію.

При цьому дія мораторію на задоволення вимог кредиторів не поширюється на вимоги поточних кредиторів; на виплату заробітної плати та нарахованих на ці суми страхових внесків на загальнообов'язкове державне пенсійне та інші види соціального страхування; відшкодування шкоди, заподіяної здоров'ю та життю громадян; на виплату авторської винагороди, аліментів, а також на вимоги за виконавчими документами немайнового характеру, що зобов'язують боржника вчинити певні дії чи утриматися від їх вчинення.

Дія мораторію припиняється з дня припинення провадження у справі про банкрутство.

На будь-якій стадії провадження у справі про банкрутство може бути укладено так звану *мирову угоду*. Під мировою угодою у справі про банкрутство розуміється домовленість між боржником і кредиторами стосовно відстрочки та/або розстрочки, а також прощення (списання) кредиторами боргів боржника, яке оформляється угодою сторін. Рішення про укладення мирової угоди від імені кредиторів приймається комітетом кредиторів більшістю голосів кредиторів – членів комітету та вважається прийнятим за умови, що всі кредитори, вимоги яких забезпечені заставою майна боржника, висловили письмову згоду на укладення мирової угоди. Рішення про укладення мирової угоди приймається від імені боржника керівником боржника чи арбітражним керуючим (керуючим санацією, ліквідатором), які виконують повноваження органів управління та керівника боржника і підписують її. Від імені всіх кредиторів мирову угоду підписує голова комітету кредиторів.

Мирова угода належить до заходів з відновлення платоспроможності боржника. Тому, захищаючи права діючого суб'єкта господарювання, законодавство визначає положення, відповідно до

якого орган стягнення зобов'язаний погодитися на задоволення частини вимог з податків, зборів (обов'язкових платежів) на умовах такої мирової угоди з метою забезпечення відновлення платоспроможності підприємства у разі, коли умови мирової угоди передбачають розстрочку чи відстрочку або прощення (списання) боргів чи їх частини.

Мирова угода укладається в письмовій формі та підлягає затвердженню господарським судом, про що зазначається в ухвалі господарського суду про припинення провадження у справі про банкрутство. Вона набирає чинності з дня її затвердження господарським судом і є обов'язковою для боржника (банкрута), кредиторів, вимоги яких забезпечені заставою, кредиторів другої та наступних черг. Причому одностороння відмова від мирової угоди не допускається.

Зміст мирової угоди має визначати розмір, порядок і строки виконання зобов'язань боржника, і, крім того, положення щодо відстрочки чи розстрочки або прощення (списання) боргів чи їх частини. Крім зазначеного, мирова угода може містити умови про: виконання зобов'язань боржника третіми особами; обмін вимог кредиторів на активи боржника або його корпоративні права; задоволення вимог кредиторів іншими способами, що не суперечать закону.

У рамках судових процедур доволі часто має місце введення процедури *розпорядження майном боржника*¹. Процедура розпорядження майном боржника вводиться строком на 115 календарних днів і може бути продовжена господарським судом за вмотивованим клопотанням розпорядника майна, комітету кредиторів або боржника не більше ніж на два місяці. З дня винесення господарським судом ухвали про припинення повноважень керівника боржника або органів управління боржника керівник, повноваження якого припинені ухвалою господарського суду, зобов'язаний протягом трьох

---

¹ Під розпорядженням майном відповідно до ст. 22 Закону про банкрутство розуміється система заходів щодо нагляду та контролю за управлінням і розпорядженням майном боржника з метою забезпечення збереження, ефективного використання майнових активів боржника, проведення аналізу його фінансового становища, а також визначення наступної оптимальної процедури (санації, мирової угоди чи ліквідації) для задоволення в повному обсязі або частково вимог кредиторів.

днів передати розпоряднику майна, а розпорядник майна – прийняти бухгалтерську та іншу документацію боржника, його печатки і штампки, матеріальні та інші цінності.

Розпорядник майна – фізична особа, яка відповідно до судового рішення господарського суду забезпечує здійснення процедури розпорядження майном, про що виноситься ухвала. У розпорядника майна широке коло зобов'язань, серед яких:

- розгляд заяв кредиторів про грошові вимоги до боржника;
- ведення реєстру вимог кредиторів;
- повідомлення кредиторів про результати розгляду їхніх вимог;
- вжиття заходів для захисту майна боржника;
- аналіз фінансово-господарської діяльності, інвестиційного становища боржника та його становища на ринках;
- скликання зборів кредиторів та організація їх проведення;
- надання державному органу з питань банкрутства відомостей, необхідних для ведення ЄДРПОУ, щодо яких порушено справу про банкрутство;
- надання господарському суду та комітету кредиторів звіту про свою діяльність, відомостей про фінансове становище боржника, пропозицій щодо можливості відновлення платоспроможності боржника;
- не пізніше двох місяців від дня порушення провадження у справі про банкрутство разом з боржником організація та забезпечення проведення інвентаризації майна боржника та визначення його вартість;
- виконання інших повноважень.

Повноваження розпорядника майна припиняються з дня припинення провадження у справі про банкрутство, а також у разі затвердження господарським судом мирової угоди, призначення керуючого санацією або ліквідатора, якщо інше не передбачено Законом про банкрутство.

У процедурі розпорядження майном боржник має право на підставі ухвали господарського суду задовольнити всі вимоги конкурсних кредиторів за умови їх задоволення одночасно та в повному обсязі відповідно до реєстру вимог кредиторів.

Фізичні особи та/або юридичні особи, які бажають взяти участь у санації боржника (інвестори), можуть подати розпоряднику майна заяву про участь у санації боржника та свої пропозиції щодо санації боржника (план санації тощо).

Попереднє засідання господарського суду відповідно до ст. 25 Закону про банкрутство проводиться не пізніше двох місяців та десяти днів, а у разі великої кількості кредиторів – не пізніше трьох місяців після проведення підготовчого засідання суду. У попередньому засіданні господарський суд розглядає всі вимоги кредиторів, у т. ч. щодо яких були заперечення боржника і які не було внесено розпорядником майна до реєстру вимог кредиторів, а також ті, що визнані боржником та внесені розпорядником майна до реєстру вимог кредиторів, і вирішує питання про його затвердження.

За результатами розгляду вимог кредиторів господарський суд виносить ухвалу, в якій зазначаються:

- розмір і перелік усіх визнаних судом вимог кредиторів, які вносяться розпорядником майна до реєстру вимог кредиторів;
- розмір і перелік не визнаних судом вимог кредиторів;
- дата проведення зборів кредиторів і комітету кредиторів;
- дата підсумкового засідання суду, на якому буде винесено ухвалу про санацію боржника або постанову про визнання боржника банкрутом і відкриття ліквідаційної процедури, або ухвалу про припинення провадження у справі про банкрутство, або ухвалу про продовження строку процедури розпорядження майном і відкладення підсумкового засідання суду.

Внесення змін до затвердженого господарським судом реєстру вимог кредиторів здійснюється виключно за наслідками перегляду ухвали господарського суду в апеляційному та касаційному порядку або за нововиявленими обставинами, а також у разі правонаступництва.

Протягом 10 днів після винесення ухвали за результатами попереднього засідання господарського суду розпорядник майна письмово повідомляє кредиторів згідно з реєстром вимог кредиторів, уповноважену особу працівників боржника та уповноважену особу засновників боржника про місце та час проведення зборів кредиторів і організовує їх проведення. Такі збори проводяться за місцезнаходженням боржника.

Учасниками зборів кредиторів боржника з правом вирішального голосу є конкурсні кредитори, визнані господарським судом та внесені до реєстру вимог кредиторів.

Збори кредиторів на вимогу комітету кредиторів або окремих кредиторів скликаються арбітражним керуючим (розпорядником майна, керуючим санацією, ліквідатором) і проводяться протягом двох тижнів з дня надходження письмової вимоги про їх скликання.

На час дії процедур банкрутства збори кредиторів обирають комітет кредиторів у складі не більше семи осіб. Під час проведення процедур банкрутства інтереси всіх кредиторів представляє комітет кредиторів. Кредитор, що має 25 і більше відсотків голосів, автоматично включається до складу комітету кредиторів.

На підсумковому засіданні суду у процедурі розпорядження майном боржника здійснюється перехід до наступної судової процедури (процедури санації, ліквідації, мирової угоди) або припиняється провадження у справі.

До закінчення процедури розпорядження майном боржника збори кредиторів зобов'язані прийняти одне з таких рішень:

- схвалити план санації та подати до господарського суду клопотання про введення процедури санації і затвердження плану санації;
- відхилити план санації та подати до господарського суду клопотання про введення процедури санації та зобов'язання керуючого санацією підготувати план санації;
- подати до господарського суду клопотання про введення процедури санації та зобов'язання керуючого санацією підготувати план санації у разі його неподання боржником;
- подати до господарського суду клопотання про визнання боржника банкрутом і відкриття ліквідаційної процедури;
- подати до господарського суду клопотання про укладення мирової угоди.

У підсумковому засіданні господарський суд за пропозицією розпорядника майна боржника та на підставі рішення зборів кредиторів повинен прийняти одне з таких судових рішень:

- ухвалу про введення процедури санації та затвердження плану санації у разі схвалення плану санації боржника зборами кредиторів;

- ухвалу про введення процедури санації та зобов'язання керуючого санацією підготувати план санації у разі відхилення плану санації боржника зборами кредиторів або неподання його боржником;
- постанову про визнання боржника банкрутом і відкриття ліквідаційної процедури;
- ухвалу про припинення провадження у справі про банкрутство;
- ухвалу про продовження строку процедури розпорядження майном та відкладення підсумкового засідання суду в межах граничного строку, визначеного Законом про банкрутство.

Якщо комітетом кредиторів у межах строку дії процедури розпорядження майном не прийнято жодного з передбачених рішень, господарський суд протягом п'яти днів після закінчення процедури розпорядження майном боржника за наявності ознак банкрутства приймає постанову про визнання боржника банкрутом і відкриття ліквідаційної процедури.

Якщо комітетом кредиторів у межах строку дії процедури розпорядження майном не прийнято жодного з передбачених вище рішень або прийнято рішення про звернення до господарського суду з клопотанням про визнання боржника банкрутом і відкриття ліквідаційної процедури, господарський суд має право винести ухвалу про введення процедури санації у випадках:

- якщо є достатні підстави вважати, що рішення комітету кредиторів про звернення до господарського суду з клопотанням про визнання боржника банкрутом та відкриття ліквідаційної процедури прийнято на шкоду більшості кредиторів – членів комітету кредиторів і встановлено реальну можливість відновити платоспроможність боржника;
- якщо після проведення засідання комітету кредиторів виявились обставини, які дають достатні підстави вважати, що платоспроможність боржника може бути відновлено;
- в інших випадках, передбачених Законом про банкрутство.

З дня визнання господарським судом боржника банкрутом і відкриття ліквідаційної процедури або введення процедури санації, або затвердження мирової угоди процедура розпорядження майном і повноваження розпорядника майна припиняються.

§ 3. Санація боржника

Серед судових процедур, що застосовуються до боржника згідно із законодавством, центральне місце займає санація боржника. Під *санацією* відповідно до ст. 28 Закону про банкрутство розуміють систему заходів, що здійснюються під час провадження у справі про банкрутство з метою запобігання визнанню боржника банкрутом та його ліквідації, спрямовану на оздоровлення фінансово-господарського становища боржника, а також задоволення в повному обсязі або частково вимог кредиторів шляхом реструктуризації підприємства, боргів і активів або зміни організаційно-правової та виробничої структури боржника.

Господарський суд за клопотанням комітету кредиторів виносить ухвалу про введення процедури санації строком на шість місяців. Проте за вмотивованим клопотанням керівника санації чи комітету кредиторів цей строк може бути продовжено господарським судом, однак не більше ніж на 12 місяців.

Офіційне оприлюднення повідомлення про введення процедури санації здійснюється на офіційному веб-сайті Вищого господарського суду України в мережі Інтернет. Таке повідомлення містить характеристики і тип виробництва боржника, суми кредиторської заборгованості, строк подачі заявок інвесторами, який не може перевищувати двох місяців, тощо.

Введення процедури санації тягне за собою правові наслідки: а) керівник боржника звільняється з посади у порядку, визначеному законодавством; б) управління боржником переходить до керуючого санацією; в) зупиняються повноваження органів управління боржника – повноваження органів управління передаються керуючому санацією, за винятком повноважень, передбачених планом санації.

Органи управління боржника протягом трьох днів з дня прийняття рішення про введення процедури санації та призначення керуючого санацією зобов'язані здійснити передачу керуючому санацією бухгалтерської та іншої документації боржника, його печаток, штампів, матеріальних та інших цінностей. Арешт на майно боржника та інші обмеження його дій щодо розпорядження майном можуть бути накладені виключно у межах процедури

санації та у разі, якщо вони не перешкоджають виконанню плану санації та не суперечать інтересам конкурсних кредиторів.

Для управління та керування санацією боржника ухвалою господарського суду призначається керуючий санацією. *Керуючий санацією* – це фізична особа, яка відповідно до рішення господарського суду організовує здійснення процедури санації боржника і має такі права: а) звертатися до господарського суду в передбачених Законом про банкрутство та ГПК України випадках; б) розпоряджатися майном боржника відповідно до плану санації та з урахуванням обмежень, передбачених законодавством; в) укласти від імені боржника мирову угоду, цивільно-правові, трудові та інші правочини (договори); г) подавати заяви про визнання правочинів (договорів), укладених боржником, недійсними.

Керуючий санацією зобов'язаний: а) прийняти до господарського відання майно боржника та організувати проведення його інвентаризації; б) відкрити спеціальний рахунок для проведення санації та розрахунків з кредиторами; в) розробити та подати до суду у випадках, передбачених Законом про банкрутство, план санації, погоджений з комітетом кредиторів; г) забезпечити ведення боржником бухгалтерського і статистичного звіту та фінансової звітності; г) здійснювати заходи щодо стягнення на користь боржника дебіторської заборгованості, а також стягнення заборгованості з осіб, які несуть з боржником відповідно до закону або договору субсидіарну чи солідарну відповідальність; д) розглядати вимоги кредиторів щодо зобов'язань боржника, які виникли після порушення справи про банкрутство в процедурі розпорядження майном боржника та санації; е) заявляти в установленому порядку заперечення щодо заявлених до боржника вимог кредиторів за зобов'язаннями, які виникли після порушення справи про банкрутство; є) повідомляти у десятиденний строк з дня винесення господарським судом відповідної ухвали орган, уповноважений управляти державним майном, про своє призначення, затвердження мирової угоди, закінчення виконання плану санації, звільнення від обов'язків; ж) забезпечувати визначення початкової вартості майна шляхом проведення незалежної оцінки в разі відчуження майна у процедурі санації в порядку, установленому законодавством про

оцінку майна, майнові права та професійну оціночну діяльність; з) повідомляти орган, уповноважений управляти державним майном, про реалізацію плану санації щодо боржника – державного підприємства або господарського товариства, у статутному капіталі якого частка державної власності становить п'ятдесят і більше відсотків; и) надавати господарському суду на його вимогу інформацію про здійснення плану санації; і) на період санації виступати представником сторони (власника) у колективному договорі; й) здійснювати інші передбачені законодавством повноваження.

Затвердження звіту керуючого санацією або дострокове припинення процедури санації тягне за собою припинення повноважень арбітражного керуючого як керуючого санацією, про що зазначається у відповідній ухвалі суду.

У разі дострокового припинення процедури санації через укладення мирової угоди або погашення вимог кредиторів керуючий санацією протягом п'яти днів з дня прийняття господарським судом відповідного рішення повідомляє про це орган або посадову особу органу, до компетенції яких належить призначення керівника боржника, та у разі необхідності забезпечує проведення зборів чи засідання відповідного органу й продовжує виконувати повноваження керівника боржника до їх призначення в установленому порядку.

Процедура санації боржника припиняється достроково в разі невиконання умов плану санації або в разі невиконання поточних зобов'язань боржника, у зв'язку з чим господарський суд визнає боржника банкрутом і відкриває ліквідаційну процедуру.

Найбільш важливим обов'язком у процедурі санації з боку керуючого санацією є розробка і виконання умов плану санації. План санації має містити заходи щодо відновлення платоспроможності боржника та має передбачати строк відновлення платоспроможності боржника. План санації, попередньо схвалений комітетом кредиторів, відповідно до ст. 29 Закону про банкрутство протягом трьох місяців з дня винесення ухвали про санацію боржника має бути поданий до суду керуючим санацією, який щоквартально звітує перед комітетом кредиторів і судом про виконання плану санації.

План санації може містити умови про виконання зобов'язань

боржника третіми особами; задоволення вимог кредиторів іншим способом, що не суперечить законодавству; відшкодування коштів, витрачених на проведення зборів акціонерів та/або засідань органів управління боржника відповідно до цього Закону. У разі наявності інвесторів план санації розробляється за участю інвесторів і підписується інвесторами.

Заходами щодо відновлення платоспроможності боржника, які містить план санації, можуть бути: 1) реструктуризація підприємства¹; 2) репрофілювання виробництва; 3) закриття нерентабельних виробництв; 4) відстрочення та/або розстрочення платежів або прощення (списання) частини боргів, про що укладається мирова угода; 5) ліквідація дебіторської заборгованості; 6) реструктуризація активів боржника відповідно до вимог Закону про банкрутство; 7) продаж частини майна боржника; 8) виконання зобов'язань боржника власником майна боржника та його відповідальність за невиконання взятих на себе зобов'язань; 9) відчуження майна та погашення зобов'язань боржника шляхом заміщення активів; 10) звільнення працівників боржника, які не можуть бути задіяні в процесі виконання плану санації (вихідна допомога в такому разі виплачується за рахунок боржника або коштів від продажу майна боржника, або кредиту, одержаного з цією метою); 11) одержання кредиту для виплати вихідної допомоги працівникам боржника, які звільнюються згідно з планом санації, що відшкодовується відповідно до вимог Закону про банкрутство позачергово за рахунок продажу майна боржника; 12) інші способи відновлення платоспроможності боржника.

План санації вважається схваленим, якщо його підтримано на засіданні комітету кредиторів більш як половиною голосів

---

¹ Під реструктуризацією підприємства розуміється здійснення організаційно-господарських, фінансово-економічних, правових, технічних заходів, спрямованих на реорганізацію підприємства, зокрема шляхом його поділу з переходом боргових зобов'язань до юридичної особи, що не підлягає санації, на зміну форми власності, управління, організаційно-правової форми, що сприятиме фінансовому оздоровленню підприємства, підвищенню ефективності виробництва, збільшенню обсягів випуску конкурентоспроможної продукції та повному або частковому задоволенню вимог кредиторів.

кредиторів – членів комітету кредиторів. Комітет кредиторів може прийняти одне з таких рішень: а) схвалити план санації та подати його до господарського суду; б) відхилити план санації і звернутися до господарського суду з клопотанням про визнання боржника банкрутом і відкриття ліквідаційної процедури; в) відхилити план санації, звернутися до господарського суду з клопотанням про усунення арбітражного керуючого від виконання ним обов'язків керуючого санацією та про призначення нового керуючого санацією в порядку, встановленому Законом про банкрутство. Зазначене рішення має містити дату скликання чергового засідання комітету кредиторів для розгляду нового плану санації.

Схвалений комітетом кредиторів план санації та протокол засідання комітету кредиторів про введення процедури санації подаються арбітражним керуючим до господарського суду. Господарський суд затверджує схвалений і погоджений план санації боржника та виносить ухвалу про затвердження плану санації. Якщо протягом шести місяців з дня винесення ухвали про санацію до господарського суду не буде подано план санації боржника, господарський суд має право прийняти рішення про визнання боржника банкрутом і відкриття ліквідаційної процедури.

За результатами реалізації плану санації банкрута, керуючий санації, відповідно до ст. 36 Закону про банкрутство за п'ятнадцять днів до закінчення строку проведення процедури, визначеного планом санації, зобов'язаний надати комітету кредиторів письмовий звіт і повідомити членів комітету кредиторів про час і місце проведення засідання комітету кредиторів

Звіт керуючого санацією має містити: 1) баланс боржника на останню звітну дату; 2) розрахунок прибутків і збитків боржника; 3) відомості про наявність у боржника грошових коштів, які можуть бути спрямовані на задоволення вимог кредиторів боржника; 4) відомості про дебіторську заборгованість боржника на дату подання звіту та про нереалізовані права вимоги боржника; 5) відомості про стан кредиторської заборгованості боржника на дату подання звіту.

До звіту керуючого санацією додаються докази задоволення вимог конкурсних кредиторів згідно з реєстром вимог кредиторів.

Одночасно зі звітом керуючий санацією вносить до комітету кредиторів одну з таких пропозицій про:

- 1) прийняття рішення про дострокове припинення процедури санації у зв'язку з відновленням платоспроможності боржника;
- 2) прийняття рішення щодо припинення процедури санації та укладення мирової угоди;
- 3) звернення до закінчення строку процедури санації, визначеного в плані санації, до господарського суду з клопотанням про визнання боржника банкрутом і відкриття ліквідаційної процедури;
- 4) звернення до господарського суду з клопотанням про продовження процедури санації.

Звіт керуючого санацією має бути розглянуто комітетом кредиторів не пізніше десяти днів від дати його надходження та не пізніше закінчення строку процедури санації, визначеного в плані санації. За наслідками розгляду такого звіту комітет кредиторів приймає рішення про звернення до господарського суду з клопотанням щодо:

- припинення процедури санації у зв'язку з виконанням плану санації та відновленням платоспроможності боржника;
- припинення процедури санації, визнання боржника банкрутом і відкриття ліквідаційної процедури;
- припинення або продовження процедури санації та укладення мирової угоди.

Звіт керуючого санацією, розглянутий комітетом кредиторів, і протокол засідання комітету кредиторів не пізніше п'яти днів після дати проведення засідання комітету кредиторів надсилаються до господарського суду. До звіту керуючого санацією додається реєстр вимог кредиторів. Розрахунки з кредиторами, вимоги яких включено до реєстру, проводяться керуючим санацією, починаючи з дати, зазначеної у затвердженому господарським судом плані санації, у порядку черговості, установленому Законом про банкрутство.

Якщо комітетом кредиторів не прийнято жодного з рішень або таке рішення не подано до господарського суду до закінчення строку процедури санації, визначеного в плані санації або протягом 15 днів з дня виникнення підстав для її дострокового припинення, господарський суд розглядає питання про припинення провадження

у справі про банкрутство або про визнання боржника банкрутом і відкриття ліквідаційної процедури.

Звіт керуючого санацією підлягає затвердженню господарським судом, якщо комітет кредиторів прийняв рішення про припинення процедури санації у зв'язку з виконанням плану санації та відновленням платоспроможності боржника. Про його затвердження або про відмову в затвердженні зазначеного звіту чи затвердження мирової угоди вноситься ухвала. Копії ухвали господарського суду та звіту керуючого санацією надсилаються сторонам у справі, іншим учасникам справи про банкрутство.

Якщо розрахунки з кредиторами не проведено у строки, передбачені планом санації, та за умови відсутності внесення клопотання комітету кредиторів про продовження строків, передбачених планом санації, і відповідних змін до плану санації, господарський суд визнає боржника банкрутом і відкриває ліквідаційну процедуру.

§ 4. Ліквідаційна процедура, порядок призначення ліквідатора та створення ліквідаційної комісії

Коло судових процедур стосовно боржника, визнаного банкрутом, припиняє ліквідаційна процедура. Господарський суд починає ліквідаційну процедуру постановою про визнання боржника банкрутом і відкриття ліквідаційної процедури, яка проводиться впродовж дванадцяти місяців.

Під *ліквідацією* розуміється припинення суб'єкта підприємницької діяльності, визнаного господарським судом банкрутом, з метою здійснення заходів щодо задоволення вимог кредиторів у порядку, визначеному законодавством, шляхом продажу його майна.

Правовими наслідками прийняття господарським судом постанови про визнання боржника банкрутом і відкриття ліквідаційної процедури відповідно до ст. 38 Закону про банкрутство є:

1) господарська діяльність банкрута завершується закінченням технологічного циклу з виготовлення продукції у разі можливості її продажу за виключенням укладення та виконання договорів,

що мають на меті захист майна банкрута або забезпечення його збереження у належному стані, договорів оренди майна, яке тимчасово не використовується, на період до його продажу в процедурі ліквідації тощо;

2) строк виконання всіх грошових зобов'язань банкрута вважається таким, що настав;

3) у банкрута не виникає жодних додаткових зобов'язань, крім витрат, безпосередньо пов'язаних із здійсненням ліквідаційної процедури;

4) припиняється нарахування неустойки (штрафу, пені), процентів та інших економічних санкцій за всіма видами заборгованості банкрута;

5) відомості про фінансове становище банкрута перестають бути конфіденційними чи становити комерційну таємницю;

6) продаж майна банкрута допускається в порядку, передбаченому Законом про банкрутство;

7) скасовується арешт, накладений на майно боржника, визнаного банкрутом, чи інші обмеження щодо розпорядження майном такого боржника;

8) вимоги за зобов'язаннями боржника, визнаного банкрутом, що виникли під час проведення процедур банкрутства, можуть пред'являтися тільки в межах ліквідаційної процедури протягом двох місяців з дня офіційного оприлюднення повідомлення про визнання боржника банкрутом і відкриття ліквідаційної процедури.

З дня прийняття господарським судом постанови про визнання боржника банкрутом і відкриття ліквідаційної процедури припиняються повноваження органів управління банкрута щодо управління банкрутом і розпорядження його майном, якщо цього не було зроблено раніше, керівник банкрута звільняється з роботи у зв'язку з банкрутством підприємства, а також припиняються повноваження власника майна банкрута. У постанові про визнання боржника банкрутом та відкриття ліквідаційної процедури господарський суд призначає ліквідатора банкрута з числа арбітражних керуючих, якщо інше не передбачено Законом про банкрутство. Протягом п'ятнадцяти днів з дня призначення ліквідатора відповідні посадові особи банкрута зобов'язані передати бухгалтерську та іншу доку-

ментацію банкрута, печатки і штампи, матеріальні та інші цінності банкрута ліквідатору.

Рішення про відкриття ліквідаційної процедури боржника потребує офіційного оприлюднення. У зв'язку з цим повідомлення про визнання боржника банкрутом і відкриття ліквідаційної процедури здійснюється на офіційному веб-сайті Вищого господарського суду України в мережі Інтернет. При цьому повідомлення про визнання боржника банкрутом і про відкриття ліквідаційної процедури має містити: найменування та інші реквізити боржника, визнаного банкрутом; найменування господарського суду; дату прийняття господарським судом постанови про визнання боржника банкрутом і відкриття ліквідаційної процедури; відомості про ліквідатора (ліквідаційну комісію).

За клопотанням ліквідатора, погодженим з комітетом кредиторів, господарський суд призначає членів ліквідаційної комісії. До складу ліквідаційної комісії банкрута включаються представники кредиторів, уповноважена особа засновників боржника, фінансових органів і профспілки, а в разі необхідності – також представники спеціально уповноваженого центрального органу виконавчої влади у справах нагляду за страховою діяльністю, АМК України, органу, уповноваженого управляти державним майном, та представник органів місцевого самоврядування.

Відповідно до ст. 41 Закону про банкрутство *ліквідатор* – це фізична особа, яка відповідно до судового рішення господарського суду організовує здійснення ліквідаційної процедури боржника, визнаного банкрутом, та забезпечує задоволення вимог кредиторів у порядку, встановленому Законом про банкрутство.

З дня призначення ліквідатор здійснює такі повноваження: а) приймає до свого відання майно боржника, забезпечує його збереження; б) виконує функції з управління та розпорядження майном банкрута; в) проводить інвентаризацію та оцінку майна банкрута; г) аналізує фінансове становище банкрута; ґ) виконує повноваження керівника банкрута; д) очолює ліквідаційну комісію та формує ліквідаційну масу; е) пред'являє до третіх осіб вимоги щодо повернення банкруту сум дебіторської заборгованості; є) має право отримувати кредит для виплати вихідної допомоги праців-

никам, що звільняються внаслідок ліквідації банкрута, який відшкодується згідно із Законом про банкрутство позачергово за рахунок коштів, одержаних від продажу майна банкрута; ж) з дня визнання боржника банкрутом та відкриття ліквідаційної процедури повідомляє працівників банкрута про звільнення та здійснює його відповідно до законодавства України про працю; з) заявляє в установленому порядку заперечення щодо заявлених до боржника вимог поточних кредиторів за зобов'язаннями, які виникли під час провадження у справі про банкрутство і є неоплаченими; и) подає до суду заяви про визнання недійсними правочинів (договорів) боржника; і) вживає заходів, спрямованих на пошук, виявлення та повернення майна банкрута, що знаходиться у третіх осіб; й) передає в установленому порядку на зберігання документи банкрута, які відповідно до нормативно-правових документів підлягають обов'язковому зберіганню; к) продає майно банкрута для задоволення вимог, внесених до реєстру вимог кредиторів; л) повідомляє про своє призначення державний орган з питань банкрутства в десятиденний строк з дня прийняття рішення господарським судом та надає державному органу з питань банкрутства відповідну інформацію для ведення ЄДРПОУ, щодо яких порушено провадження у справі про банкрутство; м) веде реєстр вимог кредиторів; н) здійснює інші повноваження, передбачені законом.

Під час проведення ліквідаційної процедури ліквідатор зобов'язаний використовувати тільки один рахунок боржника в банківській установі, з якого далі здійснюються виплати кредиторам, виплати поточних платежів і витрат, пов'язаних із здійсненням ліквідаційної процедури, а інші рахунки підлягають закриттю.

Ліквідатор не рідше ніж один раз на місяць надає комітету кредиторів звіт про свою діяльність, інформацію про фінансове становище і майно боржника на день відкриття ліквідаційної процедури та при проведенні ліквідаційної процедури, використання коштів боржника, а також іншу інформацію на вимогу комітету кредиторів. Також ліквідатор на вимогу господарського суду та державного органу з питань банкрутства зобов'язаний надавати необхідні відомості щодо проведення ліквідаційної процедури.

До речі, дії (як і бездіяльність) ліквідатора можуть бути оскар-

жені до господарського суду учасниками справи про банкрутство. У разі невиконання або неналежного виконання ліквідатором своїх обов'язків господарський суд за клопотанням комітету кредиторів або з власної ініціативи може припинити повноваження ліквідатора і призначити нового ліквідатора.

Усі види майнових активів банкрута, які належать йому на праві власності або господарського відання на дату відкриття ліквідаційної процедури та виявлені в ході ліквідаційної процедури, включаються до складу ліквідаційної маси, за винятком об'єктів житлового фонду, в т. ч. гуртожитків, дитячих дошкільних закладів та об'єктів комунальної інфраструктури, що належать юридичній особі – банкруту, які передаються в порядку, встановленому законодавством, до комунальної власності відповідних територіальних громад без додаткових умов і фінансуються в установленому порядку.

Майно, яке підлягає реалізації у ліквідаційній процедурі, оцінюється ліквідатором. Оцінка майна державних підприємств і підприємств, у статутному капіталі яких частка державної власності перевищує 50 відсотків, здійснюється обов'язково із залученням суб'єктів оціночної діяльності у порядку, визначеному Законом України «Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність в Україні».

Після проведення інвентаризації та оцінки майна ліквідатор здійснює продаж майна банкрута. Вибір способів продажу активів здійснюється ліквідатором з метою забезпечення його відчуження за найвищою ціною. До таких способів належать:

- а) проведення аукціону;
- б) продаж безпосередньо юридичній або фізичній особі.

На аукціоні можуть продаватися: основні засоби (нерухомість, незавершене будівництво, транспортні засоби, будівельні матеріали тощо); відокремлений структурний підрозділ банкрута як частина цілісного майнового комплексу; необоротні активи банкрута; дебіторська заборгованість на умовах договору про відступлення права вимоги банкрута.

Ліквідатор має право самостійно проводити торги на аукціоні відповідно до законодавства або залучити на підставі договору організатора аукціону – юридичну особу, яка відповідно до установ-

чих документів має право проводити торги. Ліквідатор здійснює продаж майна боржника у вигляді цілісного майнового комплексу або частинами. При цьому умови договорів, укладених на реалізацію майна банкрута, не можуть передбачати розстрочку або відстрочку платежів за придбане майно.

Після завершення всіх розрахунків з кредиторами ліквідатор відповідно до ст. 46 Закону про банкрутство подає до господарського суду *звіт і ліквідаційний баланс*, до якого додаються: відомості за результатами інвентаризації майна боржника та перелік ліквідаційної маси; відомості про реалізацію об'єктів ліквідаційної маси з посиланням на укладені договори купівлі-продажу; копії договорів купівлі-продажу та акти приймання-передачі майна; реєстр вимог кредиторів з даними про розміри погашених вимог кредиторів; документи, які підтверджують погашення вимог кредиторів; довідка архівної установи про прийняття документів, які відповідно до закону підлягають довгостроковому зберіганню; для АТ – копія розпорядження про скасування реєстрації випуску акцій, засвідчена НКЦПФР; для емітентів цінних паперів – копія звіту про наслідки погашення цінних паперів, засвідчена НКЦПФР.

Звіт ліквідатора має бути схвалений комітетом кредиторів, власником майна боржника. Про час і місце судового засідання, в якому має розглядатися звіт і ліквідаційний баланс, господарський суд повідомляє ліквідатора та членів комітету кредиторів. Господарський суд після заслуховування звіту ліквідатора та думки членів комітету кредиторів або окремих кредиторів виносить ухвалу про затвердження звіту ліквідатора та ліквідаційного балансу.

Якщо за результатами ліквідаційної процедури після задоволення вимог кредиторів не залишилося майна, господарський суд виносить ухвалу про ліквідацію юридичної особи – банкрута. Копія цієї ухвали надсилається органу, який здійснив державну реєстрацію юридичної особи – банкрута, та органам державної статистики для виключення юридичної особи з ЄДРПОУ, а також власнику майна та органам державної податкової служби за місцезнаходженням банкрута. Ліквідатор виконує свої повноваження до внесення запису про припинення юридичної особи – банкрута до відповідного реєстру.

Якщо майна банкрута вистачило для задоволення вимог кредиторів у повному обсязі, він вважається таким, що не має боргів і може продовжувати свою підприємницьку діяльність. У такому разі ліквідатор протягом п'яти днів з дня прийняття господарським судом відповідного рішення повідомляє про це орган або посадову особу органу, до компетенції якого належить призначення керівника боржника, у разі необхідності забезпечує проведення зборів чи засідання таких органів та продовжує виконувати повноваження керівника до їх призначення у встановленому порядку.

Господарський суд може винести ухвалу про ліквідацію юридичної особи, що звільнилася від боргів, лише у разі, якщо залишок її майнових активів менший, ніж вимагається для продовження нею господарської діяльності згідно із законодавством.

Ліквідатор виконує свої повноваження до внесення до ЄДРПОУ запису про припинення юридичної особи – банкрута.

§ 5. Черговість задоволення вимог кредиторів

Законодавство України містить дві основні норми, які визначають порядок задоволення вимог кредиторів у разі ліквідації юридичної особи, в т. ч. суб'єкта господарської діяльності. Як уже було зазначено, ст. 112 ЦК України визначає порядок задоволення вимог кредиторів у разі ліквідації платоспроможної юридичної особи, а ст. 45 Закону про банкрутство встановлює черговість задоволення вимог кредиторів за рахунок коштів, одержаних від продажу майна банкрута.

У випадку, коли суб'єкт господарювання визнаний банкрутом, вимоги кредиторів задовольняються таким чином:

І. *У першу чергу* задовольняються:

- вимоги щодо виплати заборгованості із заробітної плати перед працюючими та звільненими працівниками банкрута, грошові компенсації за всі невикористані дні щорічної відпустки та додаткової відпустки працівникам, які мають дітей, інші кошти, належні працівникам у зв'язку з оплачуваною відсутністю на роботі (оплата часу простою не з вини працівника, гарантії на час вико-

нання державних або громадських обов'язків, гарантії та компенсації при службових відрядженнях, гарантії для працівників, що направляються для підвищення кваліфікації, гарантії для донорів, гарантії для працівників, що направляються на обстеження до медичного закладу, соціальні виплати у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності за рахунок коштів підприємства тощо), а також вихідні допомоги, належні працівникам у зв'язку з припиненням трудових відносин та нараховані на ці суми страхові внески на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування та інше соціальне страхування, у т. ч. відшкодування кредиту, отриманого на ці цілі;

- вимоги кредиторів за договорами страхування;
- витрати, пов'язані з провадженням у справі про банкрутство в господарському суді та роботою ліквідаційної комісії, у т. ч.:
  - витрати на оплату судового збору;
  - витрати кредиторів на проведення аудиту, якщо аудит проводився за рішенням господарського суду за рахунок їхніх коштів;
  - витрати заявника на публікацію оголошення про порушення справи про банкрутство, ведення процедури санації, визнання боржника банкрутом;
  - витрати на публікацію в офіційних друкованих органах інформації про порядок продажу майна банкрута;
  - витрати на публікацію в засобах масової інформації про поновлення провадження у справі про банкрутство у зв'язку з визнанням мирової угоди недійсною;
  - вимоги щодо виплати основної грошової винагороди арбітражному керуючому;
  - вимоги щодо відшкодування витрат арбітражного керуючого, пов'язаних з виконанням ним повноважень розпорядника майна, керуючого санацією боржника або ліквідатора банкрута;
  - витрати арбітражного керуючого (розпорядника майна, керуючого санацією, ліквідатора), пов'язані з утриманням і збереженням майнових активів банкрута;
  - витрати Гарантійного фонду виконання зобов'язань за складськими документами на зерно, пов'язані з набуттям ним права

регресної вимоги щодо зернового складу, – у розмірі всієї виплаченої ним суми відшкодування вартості зерна.

II. *У другу чергу* задовольняються:

– вимоги із зобов'язань, що виникли внаслідок заподіяння шкоди життю та здоров'ю громадян, шляхом капіталізації у ліквідаційній процедурі відповідних платежів, у т. ч. до Фонду соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань України за громадян, які застраховані в цьому фонді, у порядку, встановленому КМ України, зобов'язань зі сплати страхових внесків на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування та інше соціальне страхування, крім вимог, задоволених позачергово, з повернення невикористаних коштів Фонду соціального страхування з тимчасової втрати працездатності, а також вимоги громадян – довірителів (вкладників) довірчих товариств або інших суб'єктів підприємницької діяльності, які залучали майно (кошти) довірителів (вкладників).

III. *У третю чергу* задовольняються:

– вимоги щодо сплати податків і зборів (обов'язкових платежів);

– вимоги центрального органу виконавчої влади, що здійснює управління державним резервом.

IV. *У четверту чергу* задовольняються:

– вимоги кредиторів, не забезпечені заставою, у т.ч. і вимоги кредиторів, що виникли із зобов'язань у процедурі розпорядження майном боржника чи в процедурі санації боржника.

V. *У п'яту чергу* задовольняються:

– вимоги щодо повернення внесків членів трудового колективу до статутного капіталу підприємства;

– вимоги щодо виплати додаткової грошової винагороди керуючому санацією або ліквідатору у частині п'яти відсотків обсягу, стягнутих на користь боржника активів (повернення грошових коштів, майна, майнових прав), які на дату порушення провадження у справі про банкрутство перебували у третіх осіб;

– вимоги щодо виплати додаткової грошової винагороди керуючому санацією або ліквідатору у частині 3 % обсягу погашених вимог конкурсних кредиторів, які підлягають позачерговому

задоволенню та віднесені до конкурсних згідно із Законом про банкрутство.

VI. У шосту чергу задовольняються інші вимоги.

Вимоги кожної наступної черги задовольняються в міру надходження на рахунок коштів від продажу майна банкрута після повного задоволення вимог попередньої черги. У разі недостатності коштів, одержаних від продажу майна банкрута, для повного задоволення всіх вимог однієї черги вимоги задовольняються пропорційно сумі вимог, що належить кожному кредиторів однієї черги. Вимоги, не задоволені за недостатністю майна, вважаються погашеними.

Якщо на момент закінчення строку ліквідації залишилися непроданими активи боржника і негайний продаж матиме наслідком істотну втрату їх вартості, ліквідатор передає такі активи в управління визначеній господарським судом юридичній особі, яка зобов'язана вжити заходів щодо продовження погашення заборгованості кредиторів боржника за рахунок отриманих активів.

Ліквідатор у разі потреби передавання активів боржника, які залишаються непроданими на час закінчення процедури ліквідації, в управління іншій юридичній особі погоджує кандидатуру такої особи з комітетом кредиторів і звертається до господарського суду з відповідним клопотанням. Таке клопотання ліквідатор надає господарському суду не пізніше ніж за два місяці до завершення процедури ліквідації і зазначає в ньому обсяг активів, що продавалися і не були продані, причини нездійснення продажу, а також загальну суму незадоволених вимог кредиторів. Одночасно з клопотанням ліквідатор подає: а) перелік непроданих активів боржника; б) інформацію про кожний актив (його вартість, ціну та порядок продажу, згідно з яким він продавався і не був проданий); в) висновки про оцінку кожного активу, здійснену відповідно до законодавства України під час ліквідаційної процедури.

Якщо господарським судом винесено ухвалу про ліквідацію юридичної особи – банкрута, майно, що залишилося після задоволення вимог кредиторів, передається власникові або уповноваженому ним органу, а майно державних підприємств – органу приватизації для прийняття рішень щодо подальшого розпорядження таким

майном. У разі відмови власника або уповноваженого ним органу, а також органу приватизації прийняти таке майно або у разі неможливості встановити місцезнаходження власника або уповноваженого ним органу, майно, що залишилося після задоволення вимог кредиторів, передається безоплатно міністерствам та іншим центральним органам виконавчої влади, закладам охорони здоров'я, освіти, соціального забезпечення, закладам, в яких виховуються діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування, дитячим будинкам сімейного типу, прийомним сім'ям, будинкам дитини при установах виконання покарань, установам виконання покарань, слідчим ізоляторам, військовим формуванням чи знищується.

Погащення вимог забезпечених кредиторів за рахунок майна банкрута, що є предметом забезпечення, здійснюється в позачерговому порядку.

Запитання для самоконтролю

1. Поняття та правові підстави банкрутства суб'єкта господарювання.
2. Стадії провадження у справах про банкрутство.
3. Учасники провадження у справах про банкрутство.
4. Державний орган з питань банкрутства та його повноваження.
5. Порядок порушення провадження у справі про банкрутство.
6. Поняття та зміст санації боржника.
7. Заходи щодо відновлення платоспроможності боржника у разі санації.
8. Ліквідаційна процедура у справі про банкрутство.
9. Порядок призначення ліквідатора та його функції.
10. Черговість задоволення вимог кредиторів.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Актуальні проблеми господарського права : навч. посіб. ; за ред. В. С. Щербини. – К. : Юрінком Інтер, 2012. – 528 с.
2. Алексеев С. С. Общая теория права : учебник. – 2-е изд., перераб. и доп. / С. С. Алексеев. – М. : ТК Велби, Изд-во Проспект, 2008. – 576 с.
3. Бекірова Е. Правова природа інституту ліцензування певних видів господарської діяльності / Е. Бекірова // Підприємництво, господарство і право. – 2007. – № 10. – С. 95–97.
4. Беяневич О. А. Господарський договір та способи його укладання : автореф. дис. канд. юрид. наук: 12.00.04 / О. А. Беяневич ; Київський нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. – К., 1999. – 24 с.
5. Булгакова І. В. Господарське право України : навч. посіб. / І. В. Булгакова. – К. : Прецедент, 2006. – 346 с.
6. Вінник О. М. Господарське право : курс лекцій / О. М. Вінник. – К. : Атіка, 2004. – 624 с.
7. Вінник О. М. Господарське право : навч. посіб. / О. М. Вінник. – 2-ге вид., змін. та доп. – К. : Правова єдність, 2009. – 766 с.
8. Вінник О. М. Теоретичні аспекти правового забезпечення реалізації публічних і приватних інтересів в господарських товариствах : дис. д-ра юрид. наук : 12.00.04 / О. М. Вінник ; Київський нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. – К., 2004. – 631 с.
9. Віхров О. П. Організаційно-господарські правовідносини : монографія / О. П. Віхров. – К. : Слово, 2008. – 512 с.
10. Господарське право : підручник / Д. В. Задихайло, В. М. Пашков, Р. П. Бойчук та ін. ; за заг. ред. Д. В. Задихайла, В. М. Пашкова. – Х. : Право, 2012. – 696 с.
11. Господарське право : підручник / О. П. Подцерковний, О. О. Квасніцька, А. В. Смітюх та ін. ; за ред. О. П. Подцерковного. – Х. : Одіссей, 2010. – 640 с.
12. Господарське право України : навч. посіб. ; за заг. ред. проф. Н. О. Саніахметової. – Х. : Одіссей, 2005. – 608 с.
13. Господарський кодекс України : від 16.01.2003 № 436-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 18. – Ст. 144.

14. Господарський кодекс України. Науково-практичний коментар ; за ред. В. М. Коссака – К. : Алерта; КНТ; ЦУЛ, 2010. – 672 с.

15. Господарський процесуальний кодекс України : від 06.11.1991 № 1798-ХІІ // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 6. – Ст. 56.

16. Деякі питання організації роботи міністерств, інших центральних органів виконавчої влади : Указ Президента України від 24.12.2010 № 1199/2010 // Офіційний вісник України. – 2010. – № 100. – Ст. 3545.

17. Джуринський В. О. Правове становище господарських об'єднань в Україні : монографія / В. О. Джуринський. – К. : Юрінком Інтер, 2010. – 224 с.

18. Ершова И. В. Предпринимательское право : учебник / И. В. Ершова. – М. : Юриспруденция, 2002. – 512 с.

19. Жорнокуй Ю. М. Інвестиційне право : підручник / Ю. М. Жорнокуй. – Х. : Східно-регіональний центр гуманітарно-освітніх ініціатив, 2011. – 192 с.

20. Знаменский Г. Л. Новое хозяйственное право. Избранные труды : сб. научн. тр. / Г. Л. Знаменский. – К. : Юрінком Інтер, 2012. – 488 с.

21. Знаменский Г. Л. Хозяйственный механизм и право / Г. Л. Знаменский [отв. ред. В. К. Мамутов]. – К. : Наукова думка, 1988. – 158 с.

22. Карчевський К. А. Проблеми визначення змісту господарського (підприємницького) права, як галузі права та навчальної дисципліни / К. А. Карчевський // Проблеми господарського права і методика його викладання : матер. міжнар. наук.-практ. конф. – Донецьк, 12–13 травня 2006 р. – Донецьк : ДЮІ ЛДУВС, 2006. – 222 с.

23. Кибенко Е. Р. Корпоративное право Украины : учеб. пособ. / Е. Р. Кибенко. – Х. : Эспада, 2001. – 288 с.

24. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07.12.1984 № 8073-Х // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1984. – № 51. – Ст. 1122.

25. Кодекс торговельного мореплавства України : від 23.05.1995 № 176/95-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1995. – № 47. – Ст. 349.

26. Кодекс України про надра від 27.07.1994 № 132/94-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 36. – Ст. 340.

27. Коммерческое право : учебник / А. Ю. Бушев, О. А. Городов, Н. Л. Вещунова и др. ; под ред. В. Ф. Попондопуло, В. Ф. Яковлевой. – СПб. : Изд-во С.-Петербур. гос. ун-та, 1998. – 518 с.

28. Корпоративне право України : підручник / В. В. Луць, В. А. Васильєва, О. Р. Кібенко, І. В. Спасибо-Фатєєва та ін. ; за заг. ред. В. В. Луця. – К. : Юрінком Інтер, 2010. – 384 с.

29. Кравчук В. М. Припинення корпоративних правовідносин в господарських товариствах : монографія / В. М. Кравчук. – Львів : Край, 2009. – 464 с.

30. Кравчук С. Й. Господарське право України : навч. посіб. / С. Й. Кравчук. – К. : Кондор, 2007. – 264 с.

31. Красавчиков О. А. Юридические факты в советском гражданском праве / О. А. Красавчиков. – М. : Госюриздат, 1958. – 182 с.

32. Кримінальний кодекс України : від 05.04.2001 № 2341-III // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 25. – Ст. 131.

33. Круглова Н. Ю. Хозяйственное право : учеб. пособ. – 4-е изд., перераб. и доп. / Н. Ю. Круглова. – М. : Высшее образование, Юрайт-Издат, 2009. – 875 с.

34. Курило В. Державне ліцензування як правова підстава підприємницької діяльності з надання послуг щодо охорони власності та громадян / В. Курило // Юридична Україна. – 2004. – № 2. – С. 50–54.

35. Кучеренко І. М. Організаційно-правові форми юридичних осіб приватного права : монографія / І. М. Кучеренко. – К. : Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2004. – 328 с.

36. Лаптев В. В. Предмет и система хозяйственного права / В. В. Лаптев. – М. : Юрид. лит., 1969. – 176 с.

37. Лісовий кодекс України : від 21.01.1994 № 3852-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 17. – Ст. 99.

38. Ліцензування в Україні / ред. А. В. Шашкевич: Державний комітет України з питань регуляторної політики та підприємництва. – К. : Юрінком Інтер, 2005. – 414 с.

39. Майданик Р. А. Неимущественные оборотоспособные правоотношения как предмет гражданского права Украины // Альманах цивилистики : сб. статей ; под ред. Р. А. Майданика. – К. : Правова єдність, 2008. – Вып. 1. – С. 32–59.

40. Мартемьянов В. С. Хозяйственное право: история и современность / В. С. Мартемьянов // Правоведение. – 1992. – № 2. – С. 100–103.

41. Мілаш В. С. Господарське право : курс лекцій : у 2 ч. Ч. 1 / В. С. Мілаш. – Х. : Право, 2008. – 496 с.

42. Могилевский С. Д. Общество с ограниченной ответственностью: законодательство и практика его применения / С. Д. Могилевский. – М. : Статут, 2010. – 421 с.

43. Науково-практичний коментар Господарського кодексу України / кол. авт. : Г. Л. Знаменський, В. В. Хахулін, В. С. Щербина та ін. ; за заг. ред. В. К. Мамутова. – К. : Юрінком Інтер, 2004. – 688 с.

44. Науково-практичний коментар Господарського кодексу України / О. А. Беляневич, О. М. Вінник, В. С. Щербина [та ін.] / за заг. ред. Г. Л. Знаменського, В. С. Щербини. – 3-тє вид., перероб. і доп. – К. : Юрінком Інтер, 2012. – 776 с.

45. Общая теория права : учеб. для юрид. вузов / Ю. А. Дмитриев, И. Ф. Кузьмин, В. В. Лазарев и др. ; под общ. ред. А. С. Пиголкина. – 2-е изд., испр. и доп. – М. : Изд-во МГТУ им. Н. Э. Баумана, 1996. – 384 с.

46. Опришко В. Ф. Правознавство : підручник / В. Ф. Опришко, Ф. П. Шульженко, С. І. Шимон та ін. – К. : КНЕУ, 2003. – 767 с.

47. Петров Є. В. Господарське право та його складові елементи // Актуальні проблеми правовідносин в приватній сфері : матеріали «круглого столу», присвяч. пам'яті проф. Ч. Н. Азімова, 23 грудня 2011 р. / Нац. ун-т «Юрид. акад. України ім. Я. Мудрого». – Х. : Юрайт, 2012. – С. 39-42.

48. Податковий кодекс України : від 02.12.2010 № 2755-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 13, № 13–14, № 15–16, № 17. – Ст. 112.

49. Положення про державний санітарно-епідеміологічний нагляд в Україні : Постанова Кабінету Міністрів України від 22 червня 1999 р. № 1109 // Офіційний вісник України. – 1999. – № 25. – Ст. 127

50. Поляков А. В. Общая теория права: Проблемы интерпретации в контексте коммуникативного подхода : курс лекций / А. В. Поляков. – СПб. : Изд. дом С.-Петербур. гос. ун-та, 2004. – 864 с.

51. Популярна юридична енциклопедія / кол. авт. В. К. Гіжевський, В. В. Головченко, В. С. Ковальський (кер.) та ін. – К. : Юрінком Інтер, 2002. – 528 с.

52. Предпринимательское (хозяйственное) право : учебник ; под ред. В. В. Лаптева, С. С. Занковского. – М. : Волтерс Клувер, 2006. – 560 с.

53. Про акціонерні товариства : Закон України від 17.09.2008 № 514-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2008. – № 50 / № 50–51. – Ст. 384.

54. Про аудиторську діяльність : Закон України від 22.04.1993 № 3125-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1993. – № 23. – Ст. 243.

55. Про банки і банківську діяльність : Закон України від 07.12.2000 № 2121-III // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 5. – Ст. 30.

56. Про бухгалтерський облік та фінансову звітність : Закон України від 16.07.1999 № 996-XIV // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 40. – Ст. 365.

57. Про відновлення платоспроможності або визнання банкрутом : Закон України від 14.05.1992 № 2343-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 31. – Ст. 440.

58. Про вищу освіту : Закон України від 17.01.2002 № 2984-III // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 20. – Ст. 134.

59. Про впорядкування діяльності суб'єктів підприємницької діяльності, створених за участю державних підприємств : Декрет

Кабінету Міністрів України від 31.12.1992 № 24-92 // Відомості Верховної Ради України. – 1993. – № 11. – Ст. 94.

60. Про господарські товариства : Закон України від 19.09.1991 № 1576-ХІІ // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 49. – Ст. 682.

61. Про державне регулювання ринку цінних паперів в Україні : Закон України від 30.10.1996 № 448/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 51. – Ст. 292.

62. Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців : Закон України від 15.05.2003 № 755-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 31. – Ст. 263.

63. Про державну службу : Закон України від 16.12.1993 № 3723-ХІІ // Відомості Верховної Ради України. – 1993. – № 52. – Ст. 490.

64. Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення : Закон України від 24.02.1994 № 4004-ХІІ // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 27. – Ст. 218.

65. Про заборону грального бізнесу в Україні : Закон України від 15.05.2009 № 1334-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2009. – № 38. – Ст. 536.

66. Про загальну середню освіту : Закон України від 13.05.1999 № 651-XIV // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 28. – Ст. 230.

67. Про зайнятість населення : Закон України від 01.03.1991 № 803-ХІІ // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1991. – № 14. – Ст. 170.

68. Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності : Закон України від 11.09.2003 № 1160-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 9. – Ст. 79.

69. Про застосування спеціальних заходів щодо імпорту в Україну : Закон України від 22.12.1998 № 332-XIV // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 11. – Ст. 78.

70. Про затвердження Інструкції про порядок відкриття, використання і закриття рахунків у національній та іноземних валютах : Постанова Правління Національного банку України від 12.11.2003

№ 492 // Офіційний вісник України. – 2003. – № 51. – Т. 1. – Ст. 2707.

71. Про затвердження Інструкції про порядок обчислення і сплати страхувальниками та застрахованими особами внесків на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування до Пенсійного фонду України: Постанова Правління пенсійного фонду України від 19.12.2003 № 21-1 // Офіційний вісник України. – 2004. – № 3. – Ст. 148.

72. Про затвердження переліку документів, які додаються до заяви про видачу ліцензії для окремого виду господарської діяльності : Постанова Кабінету Міністрів України від 04.07.2001 № 756 // Офіційний вісник України. – 2001. – № 27. – Ст. 1212.

73. Про затвердження переліку органів ліцензування : Постанова Кабінету Міністрів України від 14.11.2000 № 1698 // Офіційний вісник України. – 2000. – № 46. – Ст. 2001.

74. Про затвердження переліку платних побутових послуг, на провадження діяльності з надання яких придбавається торговий патент : Постанова Кабінету Міністрів України від 29.12.2010 № 1258 // Офіційний вісник України. – 2011. – № 7. – Ст. 332.

75. Про затвердження Положення про порядок подання заяв до Антимонопольного комітету України про попереднє отримання дозволу на концентрацію суб'єктів господарювання (Положення про концентрацію) : Розпорядження Антимонопольного комітету від 19.02.2002 № 33-р // Офіційний вісник України. – 2002. – № 13. – Ст. 679.

76. Про затвердження Порядку обліку платників податків і зборів : Наказ Міністерства Фінансів України від 09.12.2011 № 1588 // Офіційний вісник України. – 2012. – № 1. – Т. 2. – Ст. 39.

77. Про затвердження Порядку провадження торговельної діяльності та правил торговельного обслуговування на ринку споживчих товарів : Постанова Кабінету Міністрів України від 15.06.2006 № 833 // Офіційний вісник України. – 2006. – № 25. – Ст. 1818.

78. Про захист економічної конкуренції : Закон України від 11.01.2001 № 2210-III // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 12. – Ст. 64.

79. Про захист національного товаровиробника від демпінгового імпорту : Закон України від 22.12.1998 № 330-XIV // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 9. – Ст. 65.

80. Про захист національного товаровиробника від субсидованого імпорту : Закон України від 22.12.1998 № 331-XIV // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 12. – Ст. 80.

81. Про зовнішньоекономічну діяльність : Закон України від 16.04.1991 № 959-XII // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1991. – № 29. – Ст. 377.

82. Про інвестиційну діяльність : Закон України від 18.09.1991 № 1560-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 47. – Ст. 646.

83. Про інститути спільного інвестування (пайові та корпоративні інвестиційні фонди : Закон України від 15.03.2001 № 2299-III // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 21. – Ст. 103.

84. Про Кабінет Міністрів України : Закон України від 07.10.2010 № 2591-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 9. – Ст. 58.

85. Про карантин рослин : Закон України від 30.06.1993 № 3348-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1993. – № 34. – Ст. 352.

86. Про концесії на будівництво та експлуатацію автомобільних доріг : Закон України від 14.12.1999 № 1286-XIV // Відомості Верховної Ради України. – 2000. – № 3. – Ст. 21.

87. Про космічну діяльність : Закон України від 15.11.1996 № 502/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1997. – № 1. – Ст. 2.

88. Про ліцензування певних видів господарської діяльності : Закон України від 01.06.2000 № 1775-III // Відомості Верховної Ради України. – 2000. – № 36. – Ст. 299.

89. Про металобрухт : Закон України від 05.05.1999 № 619-XIV // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 25. – Ст. 212.

90. Про міжнародні договори України : Закон України від 29.06.2004 № 1906-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 50. – Ст. 540.

91. Про місцеве самоврядування в Україні : Закон України від 21.05.1997 № 280/97-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1997. – № 24. – Ст. 170.

92. Про місцеві державні адміністрації : Закон України від 09.04.1999 № 586-XIV // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 20. – Ст. 190.

93. Про наркотичні засоби, психотропні речовини і прекурсори : Закон України від 15.02.1995 № 60/95-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1995. – № 10. – Ст. 60.

94. Про нафту і газ : Закон України від 12.07.2001 № 2665-III // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 50. – Ст. 262.

95. Про Національний банк України : Закон України від 20.05.1999 № 679-XIV // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 29. – Ст. 238.

96. Про національну програму сприяння розвитку малого підприємництва в Україні : Закон України від 21.12.2000 № 2157-III // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 7. – Ст. 35.

97. Про нотаріат : Закон України від 02.09.1993 № 3425-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1993. – № 39. – Ст. 383.

98. Про основи національної безпеки України : Закон України від 19.06.2003 № 964-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 39. – Ст. 351.

99. Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні : Закон України від 21.03.1991 № 875-XII // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1991. – № 21. – Ст. 252.

100. Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності : Закон України від 05.04.2007 № 877-V // Відомості Верховної Ради України. – 2007. – № 29. – Ст. 389.

101. Про особисте селянське господарство : Закон України від 15.05.2003 № 742-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 29. – Ст. 232.

102. Про охорону навколишнього природного середовища : Закон України від 25.06.1991 № 1264-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 41. – Ст. 546.

103. Про оцінку майна, майнових прав та професійну

оціночну діяльність в Україні : Закон України від 12.07.2001 № 2658-III // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 47. – Ст. 251.

104. Про перелік об'єктів права державної власності, що не підлягають приватизації : Закон України від 07.07.1999 № 847-XIV // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 37. – Ст. 332.

105. Про підприємництво : Закон України від 07.02.1991 № 698-XII // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1991. – № 14. – Ст. 168.

106. Про пожежну безпеку : Закон України від 17.12.1993 № 3745-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 5. – Ст. 21.

107. Про порядок здійснення розрахунків в іноземній валюті : Закон України від 23.09.1994 № 185/94-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 40. – Ст. 364.

108. Про приватизацію державного майна : Закон України від 04.03.1992 № 2163-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 24. – Ст. 348.

109. Про природні монополії : Закон України від 20.04.2000 № 1682-III // Відомості Верховної Ради України. – 2000. – № 30. – Ст. 238.

110. Про прокуратуру : Закон України від 05.11.1991 № 1789-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 53. – Ст. 793.

111. Про режим іноземного інвестування : Закон України від 19.03.1996 № 93/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 19. – Ст. 80.

112. Про рослинний світ : Закон України від 09.04.1999 № 591-XIV // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 22. – Ст. 198.

113. Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні : Закон України від 11.12.2003 № 1382-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 15. – Ст. 232.

114. Про систему валютного регулювання і валютного контролю : Декрет від 19.02.1993 № 15-93 // Відомості Верховної Ради України. – 1993. – № 17. – Ст. 184.

115. Про соціальний і правовий захист військовослужбовців

та членів їх сімей : Закон України від 20.12.1991 № 2011-ХІІ // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 15. – Ст. 190.

116. Про статус народного депутата : Закон України від 17.11.1992 № 2790-ХІІ // Відомості Верховної Ради України. – 1993. – № 3. – Ст. 17.

117. Про створення Єдиного державного реєстру підприємств та організацій України : Постанова Кабінету Міністрів України від 22.01.1996 № 118 // Урядовий кур'єр. – 01.02.1996

118. Про страхування : Закон України від 07.03.1996 № 85/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 18. – Ст. 78.

119. Про судоустрій та статус суддів : Закон України від 07.07.2010 № 2453-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2010. – № 41, / № 41–42; № 43; № 44–45. – Ст. 529.

120. Про тваринний світ : Закон України від 13.12.2001 № 2894-III // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 14. – Ст. 97.

121. Про телебачення і радіомовлення : Закон України від 21.12.1993 № 3759-ХІІ // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 10. – Ст. 43.

122. Про товарну біржу : Закон України від 10.12.1991 № 1956-ХІІ // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 10. – Ст. 139.

123. Про утворення Державного департаменту з питань банкрутства : Постанова Кабінету Міністрів України від 27.03.2006 № 370 // Офіційний вісник України. – 2006. – № 13. – Ст. 876.

124. Про утворення державного підприємства «Агентство з реструктуризації заборгованості підприємств агропромислового комплексу» : Постанова Кабінету Міністрів України від 15.05.2003 № 690 // Офіційний вісник України. – 2003. – Ст. 922.

125. Про фермерське господарство : Закон України від 19.06.2003 № 973-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 45. – Ст. 363.

126. Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг : Закон України від 12.07.2001 № 2664-III // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 1. – Ст. 1.

127. Про центральні органи виконавчої влади : Закон України

від 17.03.2011 № 3166-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 38. – Ст. 385.

128. Про цінні папери та фондовий ринок : Закон України від 23.02.2006 № 3480-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2006. – № 31. – Ст. 268.

129. Романов О. Е. Предприятие и иные имущественные комплексы как объекты гражданских прав / О. Е. Романов. – СПб. : Юридический Центр Пресс, 2004. – 304 с.

130. Саракун І. Б. Здійснення корпоративних прав учасниками (засновниками) господарських товариств (цивільно-правовий аспект) : дис. канд. юрид. наук : 12.00.03 / І. Б. Саракун ; Науково-дослідний інститут приватного права і підприємництва Академії правових наук України. – К., 2007. – 214 с.

131. Скакун О. Ф. Теорія права і держави : підручник / О. Ф. Скакун. – К. : Алерта ; КНТ ; ЦУЛ, 2009. – 520 с.

132. Спасибо-Фатєєва І. В. З'ясування змісту корпоративних відносин як передумови вирішення корпоративних спорів / І. В. Спасибо-Фатєєва // Правовий тиждень: щотижнева інформаційно-правова газета, 16.10.2007 р.

133. Теоретические проблемы хозяйственного права ; под ред. проф. В. В. Лаптева. – М. : Наука, 1975. – 412 с.

134. Толстой Ю. К. К теории правоотношения / Ю. К. Толстой. – Л. : Изд-во Ленингр. ун-та, 1959. – 88 с.

135. Толстой Ю. К. Проблемы совершенствования хозяйственного законодательства / Ю. К. Толстой // Правовое регулирование хозяйственных отношений. – М., 1978. – С. 31–50.

136. Халфина Р. О. Общее учение о правоотношении / Р. О. Халфина. – М. : Юр. лит. – 1974. – 340 с.

137. Хозяйственный кодекс Украины. Комментарий : ред. Н. А. Саниахметова. – Х. : Одиссей, 2004. – 896 с.

138. Хозяйственное право : учеб. пособ. ; под общей ред. проф. Н. А. Саниахметовой. – Х. : Одиссей, 2005. – 640 с.

139. Хозяйственное (предпринимательское) право Украины : учебник ; под общ. ред. Р. Б. Шишки и Я. А. Чапичадзе. – Х. : Эспада, 2007. – 552 с.

140. Мартемьянов В. С. Хозяйственное право. Общие положе-

ния : курс лекцій. Т. 1 / В. С. Мартемьянов. – М. : БЕК, 1994. – 298 с.

141. Хозяйственное право : учебник / В.К. Мамутов, Г.Л. Знаменский, К.С. Хахулин и др. ; под ред. В. К. Мамутова. – К. : Юринком Інтер, 2002. – 912 с.

142. Цивільне право : підручник : у 2 т. Т. 1 / В. І. Борисова (кер. авт. кол.), Л. М. Баранова, Т. І. Бегова та ін. ; за ред. В. І. Борисової, І. В. Спасибо-Фатєєвої, В. Л. Яроцького. – Х. : Право, 2011. – 480 с.

143. Цивільне право України. Загальна частина : підручник ; за ред. О. В. Дзери, Н. С. Кузнецової, Р. А. Майданика. – 3-ге вид., перероб. і доп. – К. : Юрінком Інтер, 2010. – 976 с.

144. Цивільний кодекс України : від 16.01.2003 № 435-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 40. – Ст. 356.

145. Цивільний кодекс України. Науково-практичний коментар. – 5-те вид. перероб. та доп. ; за ред. Є. О. Харитонова, Н. Ю. Голубєвої. – Х. : Одіссей, 2009. – 1210 с.

146. Щербина В. С. Господарське право : навч. посіб. / В. С. Щербина. – К. : Юрінком Інтер, 2001. – 367 с.

147. Щербина В. С. Господарське право : підручник / В. С. Щербина. – 2-ге вид., перероб. і доп. – К. : Юрінком Інтер, 2005. – 592 с.

148. Щербина В. Правова природа корпоративних відносин / В. Щербина. // Українське комерційне право. – 2006. – № 7. – С.10–14.

149. Щербина В. С. Суб'єкти господарського права : монографія / В. С. Щербина. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – 264 с.

150. Яковлев В. Ф. Правовые основы регулирования хозяйственной деятельности / В. Ф. Яковлев, В. С. Якушев. – Свердловск, 1979. – 81 с.

АЛФАВІТНО-ПРЕДМЕТНИЙ ПОКАЖЧИК

А

Акціонерне товариство, *183*
Арбітражний керуючий, *318*
Асоціація, *294*

Б

Банкрутство, *314, 316*
Благодійні організації, *275*
Бланк торгового патенту, *177*

В

Велике підприємництво, *27*
Види патентів, *171*
Визначення господарського права, *34*
Виконавчий орган
– АТ, *201*
– кооперативу, *236*
– ТзОВ, *212*
Виробничий кооператив, *231, 234*
Виробничі с/г кооперативи, *257*
Вищий орган
– ТзОВ, *210*
– управління кооперативу, *235*
Вкладник командитного товариства, *221, 222*
Вкладники командитного товариства, *219*
Внутрішньогосподарські відносини, *64*

Г

Галузь
– господарського законодавства, *36*
– господарського права, *36*
Гаражний кооператив, *269*
Голова наглядової ради АТ, *199*
Господарська
– дієздатність, *95*
– діяльність, *12, 13*
– правосуб'єктність, *93, 95*
Господарське
– об'єднання, *294*
– право, *42*
Господарські правовідносини, *57*
Громадське об'єднання, *273*
Гроші, *74, 78*
Гудвіл, *79*

Д

Державна реєстрація
– юридичних осіб, *124*
– юридичних осіб та фізичних осіб, *122*
Державне (комунальне) господарське об'єднання, *294*
Державні та казенні підприємства, *81*
Джерела господарського права, *48*
Дієздатність юридичної особи, *99*

Діяльність у сфері розваг, 168
 Досудова санація, 317

Е

Експертно-апеляційна рада, 158
 Елементи господарських
 правовідносин, 68

Ж

Житлово-будівельний
 (житловий) кооператив, 264

З

Загальні збори акціонерів, 194
 Загальні збори АТ, 192
 Загальні принципи
 господарювання, 28
 Законодавство про кооперацію,
 227
 Засновники (члени)
 виробничого кооперативу,
 231
 Засновницький договір про
 командитне товариство, 222
 Заява про
 – видачу ліцензії, 149
 – порушення провадження у
 справі про банкрутство,
 319
 Збори кредиторів, 329
 Звіт
 – керуючого санацією, 335
 – ліквідатора, 342
 Змішані підприємства, 81

К

Керуючий санацією, 332
 Колективні
 сільськогосподарські
 підприємства, 244
 Командитне товариство, 219
 Комерційна господарська
 діяльність, 17
 Комерційна таємниця, 79
 Комерційне (фірмове)
 найменування, 79
 Комунальні підприємства, 81
 Консорціум, 295
 Концерн, 295
 Кооперативний банк, 269
 Кооперативні
 – банки, 269
 – виплати, 238
 Кооперація, 226
 Короткостроковий
 (короткотерміновий)
 торговий патент, 171
 Корпоративне підприємство,
 286
 Корпоративні права, 187
 Корпорація, 295
 Кредитна спілка, 269, 272

Л

Легалізація підприємницької
 діяльності, 19
 Ліквідатор, 339
 Ліквідаційна процедура, 337
 Ліквідаційний баланс, 342
 Ліквідація
 – виробничого кооперативу,
 242

– повного товариства, 218
– суб'єкта господарювання,
309
Ліцензійні умови, 148
Ліцензія, 147
Ліцензування, 147

М

Майнові права, 78
Мирова угода, 325
Мікропідприємництво, 26
Мораторій на задоволення
вимог кредиторів, 324

Н

Нагляд і контроль за
дотриманням ліцензійних
умов, 161
Наглядова рада, 101
– АТ, 194, 198
Некомерційна господарська
діяльність, 15
Неплатоспроможність, 316
Неподільний фонд
кооперативу, 234
Норми
– приватного права, 42
– публічного права, 42

О

Об'єднання
– підприємств, 292
– співвласників
багатоквартирного
будинку, 263
Об'єкти

– господарських
правовідносин, 72, 77
– права інтелектуальної
власності, 78
Облік паїв членів кооперативу,
261
Обслуговуючий кооператив,
267
Обслуговуючі с/г кооперативи,
257
Ознаки
– господарських
правовідносин, 61
– підприємства, 280
Орган ліцензування, 157
Органи
– державної влади та
місцевого самоврядування
як учасники відносин у
сфері господарювання, 109
– управління кооперативом,
239
Організаційно-господарські
відносини, 64
Особисте селянське
господарство, 82
Охоронна функція, 45

П

Пайова книжка, 261
Пайовий фонд кооперативу, 233
Пайові інвестиційні фонди, 82
Патент, 166
Патентування, 166
– господарської діяльності,
164
Підприємництво, 17

– зі створенням юридичної особи, 27

Підприємства кооперативної власності, 226

Підприємство, 279

– з іноземними інвестиціями, 285

Підстави для анулювання ліцензії, 160

Пільговий торговий патент, 172

План санації, 333

Повна цивільна дієздатність, 94

Повне товариство, 213

Повні учасники командитного товариства, 220

Позачергові загальні збори, 196

Поняття споживчого товариства, 247

Попереджувально-виховна (оціночна) функція, 45

Порядок

– використання торгового патенту, 178

– задоволення вимог кредиторів у разі ліквідації юридичної особи, 343

– отримання ліцензії, 149

– придбання торгового патенту, 176

– припинення суб'єкта господарювання, 307

– проведення загальних зборів, 194

Правове становище споживчих кооперативів, 246

Правовий режим майна підприємств, 288

Правонаступник, 306

Предмет господарського права, 39

Приватне підприємництво, 23

Приватні підприємства, 81

Примусове припинення юридичних осіб, 302

Принцип свободи підприємницької діяльності, 29

Принципи

– господарського права, 43

– господарювання, 27

Припинення

– господарської діяльності, 301, 304

– діяльності суб'єкта господарювання, 300

Просте підприємництво, 27

Професійні спілки, 275

Процедура санації, 330

Р

Ревізійна комісія (ревізор), 204

Ревізійна комісія ТзОВ, 213

Регулювання діяльності кооперативів, 228

Регулятивна функція, 44

Резервний фонд виробничого кооперативу, 234

Релігійні організації, 276

Реорганізація, 306

Речі, 77

Роботи та послуги, 78

Розпорядження майном боржника, 326

Розпорядник майна, 327

С

- Садівниче товариство, 267
- Садівничі кооперативи, 266
- Сільськогосподарська кооперація, 257
- Сільськогосподарський кооператив, 257
- Сільськогосподарські кооперативи, 255
- Спеціальна господарська правоздатність, 100
- Спеціальний фонд виробничого кооперативу, 234
- Споживач, 108
- Споживча кооперація, 247
- Споживче товариство, 247, 250
- Споживчий кооператив (споживче товариство), 249
- Спостережна рада кооперативу, 237
- Справи про банкрутство, 317
- Стадії утворення юридичних осіб, 119
- Стимулююча функція, 45
- Строк дії торгового патенту, 178
- Суб'єкти
  - великого підприємництва, 27
  - господарських правовідносин, 84, 91
  - господарського права, 81, 89
  - господарювання, 14, 88
  - малого підприємництва, 26
  - середнього підприємництва, 27

Т

- Товаровиробники, 256
- Торгівля валютними цінностями, 168
- Торговельна діяльність, 168
- Торговий
  - знак, 79
  - патент, 165, 174
- Торговий патент
  - на здійснення діяльності з надання платних побутових послуг, 174

У

- Унітарне підприємство, 286
- Управління підприємством, 283
- Учасник повного товариства, 216

Ф

- Фінансові
  - кооперативи, 269
  - ресурси виробничого кооперативу, 234
- Форми реорганізації, 306
- Функції господарського права, 44

Ц

- Центральний кооперативний банк, 270
- Цінні папери, 78

Ч

Члени

– кооперативу, 233

– споживчого кооперативу,
249Членство у виробничому
кооперативі, 232

- Г72 **Господарське право України** : навч. посіб. : у 2 ч. Ч. 1 ; за заг. ред. О.П. Гетманець, Ю.М. Жорнокуя, О.М. Шуміла / О.П. Гетманець, Ю.М. Жорнокуя, О.М. Шуміла та ін. – К. : Хай-Тек Прес, 2013. – 368 с.

ISBN 978-966-910-002-3

ISBN 978-966-910-003-0 (Ч. 1)

Навчальний посібник містить найбільш важливі положення господарського права. На підставі аналізу правової доктрини, чинного законодавства і практики його застосування розглядаються правові аспекти господарської діяльності та теорії господарського права.

Призначено для студентів вищих навчальних закладів III–IV рівнів акредитації, що навчаються за спеціальністю «Правознавство», викладачів, аспірантів і практичних працівників, які цікавляться питаннями господарської діяльності.

Табл. 2. Бібліогр. 150 назв.

УДК 346.1 (477)

ББК 67.9(4УКР)303я73

Навчальне видання

АНДРЕЄВА Ольга Борисівна
ГЕТМАНЕЦЬ Ольга Петрівна
ГРИШИНА Ірина Ігорівна
ЖОРНОКУЙ Юрій Михайлович
ЗАГОРОДНІЙ Артем Сергійович
КИРИЧЕНКО Юлія Миколаївна
КОВАЛЕНКО Костянтин Вікторович
ПОЛТАВСЬКИЙ Олег Володимирович
СУЩ Олена Петрівна
СЯДРИСТИЙ Андрій Олексійович
ФОМІН Григорій Федорович
ЧАПЧАДЗЕ Яна Олександрівна
ШУМІЛО Інеса Анатоліївна
ШУМІЛО Олексій Михайлович

ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО УКРАЇНИ

Навчальний посібник для студентів
юридичних вищих навчальних закладів

У двох частинах

Частина 1

За загальною редакцією
О.П. Гетманець, Ю.М. Жорнокуя, О.М. Шуміла

Керівник видавничих проектів Т. Ю. Бабенкова
Відповідальний за випуск Т. В. Колеснік
Редактор Л. А. Пустовойтова
Комп'ютерне верстання І. С. Кордюк
Обкладинка А. Д. Скрипіної

Формат 60×84/16. Підписано до друку 12.06.2013.
Друк офсетний. Папір офсетний. Гарнітура Таймс.
Обл.-вид. арк. 17,85. Ум. друк. арк. 21,39.
Наклад 1000 прим.

Видавництво «Хай-Тек Прес»
Тел./факс (044) 424 03 56
e-mail: books@htpress.com.ua
www.htpress.com.ua

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготівників і книгорозповсюджувачів
видавничої продукції: серія ДК № 2688 від 15.11.2006 р.